

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK ve ÇANAKKALE SAVAŞLARI
ARAŞTIRMA MERKEZİ
Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı
95 nci Yıl Özel Sayısı
Yıl : 8 Sayı : 8-9 Bahar Güz 2010

Çanakkale
The Turkish
Araştırmaları
Yearbook of
Türk Yıllığı
Gallipoli Studies

ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi (AÇASAM), 1992 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Rektörlüğü'ne bağlı olarak kurulmuştur. Merkezin amacı, Atatürk'ün Çanakkale Savaşları'ndaki rolü, bu savaşların Türk ve dünya tarihindeki yeri, önemi konularını araştırmaktır. Bu alanda yurt içi ve yurt dışında yayımlanmış, belge ve eserleri toplayıp bir arşiv ve kitaplık oluşturmak, yayınlar yapmak, bilimsel toplantılar düzenlemek ve bu amaçlarla, yurtiçi ve yurtdışındaki resmi kurum ve üniversitelerle işbirliği yapmaktır.

Yukarıdaki amaçlar doğrultusunda Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi bugüne kadar ulusal ve uluslar arası düzeyde çeşitli toplantılar düzenlemiş, bu toplantılarda sunulan tebliğlerin yanı sıra Çanakkale Savaşları tarihiyle ilgili kitaplar da yayımlanmıştır. Bunlar Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Müdürlüğü'nden temin edilebilir.

1999 yılından itibaren, Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi tarafından gerek Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (ÇOMÜ) ve gerekse diğer üniversite öğrencilerine, Gelibolu Yarımadası Savaş Alanları ve Şehitliklere yapılan gezilerde, olanaklar ölçüsünde rehberlik hizmetleri sunulmaktadır.

Ayrıca Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi, çeşitli resmi ve özel kurumlara, Çanakkale Savaşları Tarihi ve Gelibolu Tarihi Milli Parkı'nı ilgilendiren konularda, danışmanlık hizmetleri de vermektedir.

AÇASAM' ın son etkinliği ise, Çanakkale Savaşları tarihi ve Çanakkale ile ilgili bilimsel araştırmalara yer verecek Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı (The Turkish Yearbook of Gallipoli Studies) adlı, yıllık bir akademik çalışmayı başlatmak olmuştur. Yıllık 18 Mart 2003'te, ilk sayısıyla yayın hayatına başlamıştır.

**ABOUT THE ATATÜRK AND GALLIPOLI CAMPAIGN RESEARCH
CENTRE
AT ÇANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY**

The Atatürk and Gallipoli Campaign Research Centre (AÇASAM) was founded in 1992 under the administration of the Rectorate of Çanakkale Onsekiz Mart University (ÇOMÜ). The aim of the Centre is primarily to research all aspects of the Gallipoli Campaign and its significance in Turkish and world history, together with the decisive role played by Mustafa Kemal (Atatürk) in the campaign. We have recently decided to broaden the scope of research coordinated by the Centre to include other aspects of the history of the Çanakkale region, the results of which can be seen in the contents of the present Yearbook.

With these aims in mind, the Centre organises conferences in conjunction with institutions and universities in Turkey and abroad and gathers documents and books from inside and outside Turkey for its archive. AÇASAM also publishes, in English and Turkish, Gallipoli conference proceedings which may be obtained by writing to the address given.

Since 1999, the Centre has been involved in organising and guiding trips to the Gallipoli battlefields and memorials for students at ÇOMÜ and other universities. In addition, the Centre also acts in a consultative capacity to institutions and private organisations on topics related to the Gallipoli Campaign and Gallipoli National Park.

The latest initiative of AÇASAM has been the commencement of an annual academic study, the *Turkish Yearbook of Gallipoli Studies*, that will give space to scholarly historical research into the Gallipoli Campaign and Çanakkale region. The first issue of the Yearbook came out on 18 March 2003. The second issue presents expanded coverage on different aspects that we hope will meet with interest and encourage further inter-disciplinary and inter-university ventures in the future.

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Müdürlüğü

Çanakkale Araştırmaları Türk Yılıhğı
95 nci Yıl Özel Sayısı

Yıl : 8 Sayı : 8-9 Bahar Güz 2010

SAHİBİ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi
Müdürlüğü (AÇASAM) Adına

EDİTÖRLER

Rektör Prof. Dr. Ali AKDEMİR
Prof. Dr. Ahmet Mete TUNCOKU
AÇASAM Müdürü

HAKEM KURULU

Yrd. Doç. Dr. Mithat ATABAY
Prof. Dr. Musa ÇADIRCI
Ankara Üniversitesi, DTCT, Ankara.
Prof. Dr. Ahmet ÖZGİRAY
Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İzmir (emekli)
Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskişehir
Prof. Dr. Ali Osman UYSAL
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Çanakkale.
Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK
Ankara Üniversitesi, DTCT, Ankara.
Prof. Dr. Zafer ÖNLER
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Çanakkale.
Prof. Dr. Murat TÜRKEŞ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Çanakkale.
Doç. Dr. Rüstem ARSLAN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Çanakkale.
Yrd. Doç. Dr. Mithat ATABAY
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Çanakkale.
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Fatih YAVUZ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Çanakkale.
Yrd. Doç. Dr. Muhammet ERAT
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Çanakkale.
Yrd. Doç. Dr. İsmet GÖRGÜLÜ
Başkent Üniversitesi, Ankara.
Doç. Dr. Server Özözen KAHRAMAN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Çanakkale

BU SAYIDA ÖZEL

ISBN 975- 8100.30.0

ÇANAKKALE ARAŞTIRMALARI TÜRK YILLIĞI
95 NCİ YIL ÖZEL SAYISI
İÇİNDEKİLER

SUNUŞ.....	1
Çanakkale 1915'e Sahip Çıkabilmek	3
Ahmet Mete TUNCOKU	
Çanakkale	9
Turgut ÖZAKMAN	
Çanakkale Muharebelerinin ve Komutan Kadrosunun Türk Kurtuluş Savaşına Etkileri	13
İsmet GÖRGÜLÜ	
Çanakkale Muharebelerinde Gelibolu ve Cıvırı.....	33
Ahmet ESENKAYA	
Dardanos Tabyasında Savaş Alanı Arkeolojisi ve Sonuçları	57
Reyhan KÖRPE	
Çanakkale Savaşlarına Sualtından Bir Bakış	91
H.Bariş ÖZALP	
Gerçekleşmeyen Bir Fransız Teşebbüsü: Çanakkale- İzmir Demiryolu	111
M. Mustafa KULU	
Gelibolu Vilayetinin Tarihi Coğrafyası.....	125
Mithat ATABAY	
Sözlü Tanıkların Dilinde Çanakkale'de Öğretmen Yetiştiren Kurumların Tarihi (1915-1992)	161
Selçuk UYGUN	
1909,1913 ve1914 Tarım İstatistiklerine Göre Osmanlı Devleti Son Döneminde ve Kale-i Sultaniye Sancağı'nda Tarımın Değerlendirilmesi	195
Okan YAŞAR	
Kitap Tanıtımı: Haydar Mehmet Alganer'in Çanakkale Kara Savaşları Günlüğü	233
Ahmet ESENKAYA	

Baskı

Pozitif Matbaa

Çamlıca Mah. 145. Sk. No: 10/16, 06200Yenimahalle / Ankara

Tel: 0312 397 00 31 • pozitif@pozitifmatbaa.com

SUNUŞ

2010, Çanakkale Savaşlarının 95'nci yıldönümüne rastladığı için, **Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı'nın** 8 ve 9'uncu sayılarını tek bir ciltte ve özel sayı olarak sunmaya karar verdik.

Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi olarak bu yıl ayrıca, iki önemli bilimsel etkinliğe de ev sahipliği yaptık. İlk olarak 08 Ocak 2010 tarihlerinde Türkiye Barolar Birliği ile birlikte Uluslararası Atatürk'ü Çağdaş Yorumlama ve Anma Programı kapsamında **Çanakkale 1915, Mustafa Kemal Atatürk ve Modern Türkiye** konulu bir Panel ve Çanakkale Savaşları'nda Hava Harekatı Fotoğrafları Sergisini gerçekleştirdik. Daha sonra da 24 – 26 Mayıs 2010 tarihlerinde; Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) ile **95 nci Yıldönümünde Çanakkale Muharebeleri ve ATATÜRK** konulu sempozyum yapıldı. Her iki etkinlikte, Atatürk ve Çanakkale Savaşları konusunun çeşitli yönleri bilimsel olarak ele alınıp tartışıldı.

Yıllığımızın bu özel sayısına da, bize ulaşan çok sayıda çalışmalar arasından seçtiğimiz yazıları aldık. Bunu yaparken; konusunda uzman kişilerden, Çanakkale Savaşları Tarihi'ne bilimsel, yeni ve özgün bir bakış ya da yorum getirecek çalışmalara öncelik verdik.

Araştırmacı yazar Sayın Turgut ÖZAKMAN, **Çanakkale** başlıklı yazıları ile yıllığımıza onur konuğu olarak katkıda bulundular. Aynı şekilde, Sayın İsmet GÖRGÜLÜ' de; **Çanakkale Muharebelerinin ve Komuta Kadrosunun Türk Kurtuluş Savaşı'na Etkileri** konulu önemli çalışmaları ile katıldılar.

Yıllığımızın bu özel sayısında ayrıca; değerli araştırmacıların ilgi ve beğeniyle okuyacağınıza inandığımız değerli araştırma – incelemeleri de yer almaktadır. Sizlere sunduğumuz bu çalışma ile temel amacımız olan; **Çanakkale Savaşlarının bilimsel, yansız ve doğru bir şekilde araştırılıp bilinmeyen yönlerine ışık tutmak** ilkemiz doğrultusunda, biraz olsun katkıda da bulunabildiğimize inanıyoruz.

Yıllığımızın bu sayısının hazırlanıp yayınlanmasında; değerli çalışmalarıyla bizlere destek veren araştırmacılar başta olmak üzere, emeği geçen herkese en içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Saygılarımızla...

Prof. Dr. Ahmet Mete TUNCOKU

Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını
Araştırma Merkezi Müdürü

ÇANAKKALE 1915'E SAHİP ÇIKABİLMEK

Ahmet Mete TUNCOKU

Prof. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Eğitim Fakültesi

Tarihimize genel olarak bakıldığında, savaşların ağırlıklı yer aldığı bir tarih olduğu hemen anlaşılır. Bırakalım Osmanlı öncesi üç bin yıllık eski tarihimizi, sadece Osmanlı İmparatorluğu döneminde, kuruluşundan dağılışına dek geçen 600 yıllık süre içinde, **ortalama her on yılda bir ve çok farklı cephelerde savaşmışız**. Kuşkusuz bu; seçkin zaferler ile kahramanlık destanları yazarak yitirdiğimiz savaşların da yer aldığı, uzun bir dönemdir. Dünyada böyle bir geçmişe sahip ülke de sanırım çok değildir.

Ancak bu savaşlar içinde birisi var ki, neresinden bakıp, hangi boyutuyla ele alırsanız alın, **benzeri çok az görülen bir savaştır**. Bunun adı, **1915 Çanakkale Savaşları**'dır. Aradan neredeyse bir asır geçmesine karşın bugün de ilgi çeken, hala araştırılıp, bilinmeyen yönleri ortaya çıktıkça tartışılan bir savaş oluşu bile tek başına, Çanakkale 1915'in bu özel konumunu anlatmak için yeterlidir.

Çanakkale 1915 bir destandır ve bu destan kolay yazılmamıştır. Daracık bir toprak parçasında, sekiz ayı aşkın bir süre, göğüs göğse verilen bir mücadele sonunda, özvatan topraklarını işgale yeltenen, maddi açıdan bizden çok daha üstün güce sahip yedi düvelin, **önce denizde donanmasına, ardından da karada ordularına geçit vermeyerek** kazandık Çanakkale'de. Çanakkale'yi geçilmez kılan, sayıları yüz bine varan insanımızın kanıdır, canıdır. Bu çok ağır bir bedeldir kuşkusuz...

Peki, nasıl olmuştur bu? Nasıl olmuştur da, daha birkaç yıl önce irili ufaklı Balkan devletlerinin orduları karşısında bozguna uğrayan aynı asker, 1915'te Çanakkale'de denizde ve karada coşup kükremiş, **inanılmaz bir şeyi inanılır kılabilmiş, olamaz denileni başarabilmiştir?**

Tarihin bize öğrettiğine göre bir savaşın sonucunu, kaderini belirleyen birçok koşul vardır. Değişken olan bu koşulların her birinin etkisi ve önemi savaşa, savaşın meydana geldiği zaman ve ortama göre öne çıkar ya da geride kalır. Ama gene biliyoruz ki, bu koşulların olmazsa olmaz olanları vardır. Bunlar: **Asker, komutan, silah gücü ve savaşan tarafların o savaşa olan inancı**, yani **iman gücüdür**. Bunlardan sadece birisi olmaz ya da yetersiz kalırsa, sonuç çok farklı olur. Çanakkale 1915'e yakından bakıldığında görülecektir ki bu koşulların hepsi vardır. **Olmazsa olmaz bu dört koşul Çanakkale 1915'te bir araya gelmiş ve savaşın sonucunu, kaderini belirlemiştir.**

Ancak bu koşullardan birisini özellikle vurgulamamız gerekiyor: bu savaşlarda; üstün asker ve dahi bir komutan olarak Mustafa Kemal'in, ulusun **karanlık kaderini aydınlatmak**, ona yol göstermek üzere tarih sahnesine çıkış olgusudur vurgulanması gereken. Mustafa Kemal'in 1881'de Selanik'te doğumuyla başlayıp O'nu Çankaya'ya Atatürkleşmeye ulaştıran uzun ve mücadeleli yolda **Çanakkale 1915 bir mihenk taşı, dönüm noktasıdır**. Savaş bitip işgal kuvvetleri çekilip gittiklerinde, **daha 1916'da Mustafa Kemal, ulusun gönlünde Anafartalar Kahramanı olarak yerini almıştır**. Düşmanlarının bile kabul ettiği gibi, Çanakkale kara muharebelerinin kaderini değiştiren, Mustafa Kemal'in Türk askerlerinin başında, onların önünde komutan olmasıdır. Büyük önder 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak ulusal kurtuluş savaşını başlattığında en güçlü referansı Anafartalar ve Conkbayırı'ydı. Belirttiğimiz bu husus bile tek başına, Çanakkale 1915'in bizim için, çağdaş Türkiye Cumhuriyeti için ne denli önemli olduğunu gösterir.

Diğer taraftan Çanakkale Savaşları özünde, Ekim 1914'te boğaz dışı ve girişindeki savunma hatlarının bombardımanı ile başlayıp, Ocak 1916'da Kumkale ve ardından Gelibolu yarımadasının, işgal kuvvetlerince boşaltılmasıyla sona eren **bir bütündür**. Kuşkusuz, uzun süren her büyük savaşta olduğu gibi Çanakkale savaşları boyunca da, **bazı çıkışlar, zirveler, duraklamalar, inişler ve hatta geri çekilmeler olmuştur**. Ama önemli olan bu savaşların, **ilk gününden son gününe**

kadar bir bütün olarak ele alınıp değerlendirilmesinin gerçekçi ve doğru olduğudur. Diğer bir deyişle; Beşiğe'siyle, Seddülbahir'iyle, 18 Mart'ıyla, Seyit Onbaşı'sıyla, Yahya Çavuş'uyla, 57. Alay'ıyla, Kanlısirt'ıyla, Conkbayırı ve Anafartalar'ıyla Çanakkale 1915 ayrılmaz bir bütündür. **Bunların bir ya da birkaçını ayırıp diğerleriyle kıyas ederek ön plana çıkarmak, en basitinden, Çanakkale 1915'in ruhuna, onu yaratan asker ve komutanlara yapılan bir haksızlık ve yanlış olur.** Tıpkı Çanakkale'de verdiğimiz 250 bine yaklaşan toplam zayıyatımızı, şehit düşüp ya da gazi oldukları yerlere göre sınıflandırmanın mümkün olamayacağı gibi... Örneğin, **Conkbayırı ve Anafartalar zaferleri ve onları yaratan dahi Komutan Mustafa Kemal ve onbinlerce şehit olmasaydı, 18 Mart Deniz Zaferi'nin ne önemi ne de anlamı kalırdı?** Büyük şair Mehmet Akif Safahat'ta neyi haykırabilirdi?.. Olsa olsa "gerçi denizde başarılı olduk ama ne yazık ki düşmanı karada durduramadık" diye hayıflanırdık... Veya, 18 Mart Deniz Muharebesinde başarısız olsaydık ve düşman donanması boğazı geçebilseydi... O zaman da, ne Anafartalar ne de Conkbayırı olurdu. I. Dünya Savaşı da büyük bir olasılıkla, çok daha çabuk biter, tarihin seyri en başta bizim için olmak üzere çok farklı olurdu... Bu nedenle, ısrarla diyoruz ki, Çanakkale 1915'in bütünlüğü, özenle korunmalıdır.

Aslında Çanakkale 1915'in objektif ve doğru bir değerlendirmesini yapabilmek için şu soru sorulmalıdır: **Çanakkale Boğazı Harekâtı'nı planlayanların – en başta Churchill'in – amaç, hedef ve beklentileri nelerdi?** Boğazı geçmek, Osmanlıyı savaş dışı bırakmak, zor durumda olan Rus Çarı'nın yardımına koşmak, Almanya'ya karşı güneyinden, Karadeniz'den yeni bir cephe açmak... Peki, sonuçta ne oldu, bu amaçlara ulaşıp gerçekleştirildi mi? Hayır. **Harekât, nereden bakılırsa bakılsın onların başarısızlığıyla sonuçlanmıştır.** Ancak, karşı tarafın her fırsatta ve bugün bile tekrarlayıp vurguladığı bir şey var, doğrudur. **O da; Gelibolu Yarımadası'nın eşi görülmemiş büyük bir başarıyla boşaltmalarıdır.** Ama, o zaman da ister istemez akla şu soru geliyor: Tüm o büyük planlar, verilen onca maddi-manevi kayıp, yitip giden canlar... Bunların hepsi, sadece yarımada'yı başarılı bir şekilde boşaltma gerçekleştirebilmek için mi yapıldı?.. Sözün özü, **Çanakkale Savaşları'nın, denizde ve karada galibi müttefiklerin onca plan ve projesini boşa çıkartan Türklerdir.**

Tarihi yazmak, tarih yapmaktan daha zordur sözü doğrudur. Gerçekten de tarihi yaratmak ne denli zor ve önemli ise, **onu doğru**

öğrenip anlamak ve doğru yazıp doğru öğretmek de en az o kadar önemlidir, zordur. Diğer taraftan tarihe sahip çıkmak da ancak, tarihi doğru ve gerçekleriyle, belgelere dayanarak araştırıp öğrenmek ve genç kuşaklara objektif olarak aktarmakla mümkün olur. Bu söylenenler elbette Çanakkale 1915 için de geçerlidir. Ne var ki bizde durumun, yakın zamanlara dek biraz farklı olduğunu görüyoruz. Çünkü biz Çanakkale 1915 olayını yıllarca **ağırlıklı olarak; kahramanlık, abartılı hikâyeler ya da hurafeler boyutuyla, işin destansı edebiyat yönüyle ele alıp ön plana çıkarmışız.** Genelkurmay Başkanlığımızın, savaşın askeri yönlerini belgeleriyle açıklayan çalışmaları dışında, **Çanakkale 1915'i bilimsel olarak araştırıp inceleyen eser sayısı ne yazık ki çok değildir.** Oysaki savaşa katılan İngiltere, Fransa, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde, bu savaş ciddi çalışmalara konu olmakta, bugün de doktora tezleri yazılıp bilimsel kitaplar yayınlanmaktadır.

Ama, bizde de durum yavaş yavaş değişmekte ve asker-sivil genç araştırmacılar Çanakkale Savaşları'nın henüz bilinmeyen, karanlıkta kalan yönlerine ve günümüze yansıyan sonuçlarına eğilmektedir. Şunu da gururla belirtmek isterim ki üniversitemiz bünyesinde çalışan AÇASAM bu açıdan **gerçekten de çok önemli bir görev yerine getirmektedir.** Sistemli olarak düzenlediğimiz ulusal-uluslararası konferanslar, buralarda sunulan bildirilerin yayınlandığı eserler; Türkçe'ye kazandırdığımız Çanakkale 1915'i konu alan kitaplar ile, 8 yıldır aksatmadan yayınladığımız "**Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı**" adlı akademik dergimiz, değerli çalışmalarımızın başlıcalarıdır. Birçok araştırmacı yanı sıra, sayın Turgut Özakman da, Çanakkale 1915'i işlediği **Diriliş** adlı değerli çalışmada, AÇASAM'ın yayınlarına bolca atıfta bulunmuş, yararlanmıştır. Bu arada sizlere, üniversitemiz ve AÇASAM'ın bu yıl gerçekleştireceği başka önemli bir etkinlikten de bahsetmek isterim:

Bilindiği üzere Genelkurmay Başkanlığı'nca her yıl, İstanbul, Ankara ve İzmir'de Türk Askeri Tarih Sempozyumları düzenlenmektedir. **2010 yılı Çanakkale Savaşları'nın 95. Yıldönümüne** rastladığından, bu yıl bu seminerin Çanakkale'de yapılmasını arzu ediyorduk. Üniversitemizin desteği ile AÇASAM olarak girişimlerimizi yoğunlaştırdık. Sonunda başardık. **24-26 Mayıs 2010** tarihleri arasında, Genelkurmay Başkanlığı-Garnizon Komutanlığı ve ÇOMÜ-AÇASAM olarak; **Çanakkale Muharebeleri ve Atatürk** konulu 3 günlük bir sempozyum gerçekleştirilecektir. Üniversitemiz Troia Kültür- Konferans Merkezi'nde

ve çok geniş bir katılımıla yapılacak bu bilimsel etkinlikte, otuza yakın bildiri sunulacak ve bunlar daha sonra yayımlanacaktır.

Böylece, Çanakkale 1915'in belgelerden, doğru ve objektif olarak araştırılmasına, **AÇASAM olarak** biraz daha katkıda bulunacağımıza inanıyorum. Diğer bir deyişle, bizler geç de olsa Çanakkale 1915'e gerçek anlamda sahip çıkmaya, o'nu doğru anlayıp doğru anlatmaya başladık. Bu gelişmede **AÇASAM**'ın yapabileceği çok şey vardır. Aslında bugün bu toplantıda AÇASAM üyesi üniversitemiz araştırmacılarının sunacağı bildiriler **Çanakkale 1915'in belgelerle nasıl araştırılıp ortaya konabileceği açısından güzel örnek oluşturmaktadır.**

Kısacası Çanakkale 1915'e gerçekten sahip çıkmak, onu doğru anlamak, doğru araştırıp doğru anlatmakla mümkündür. Aslında **Çanakkale 1915'in abartılmaya hiç gereksinimi yok. Her sayfası zaten ayrı bir insanlık dramı ve destan.** Elbette halkımız tıpkı İlyada-Odise gibi, Çanakkale Savaşları'nın destanını da söyleyecek, yazacaktır, zengin bir edebiyat yaratacaktır... Zaten bunu çok güzel yapıyor da... Ama Çanakkale 1915'i anlatırken, işin tarihsel boyutu öncelikli olmalı, onu yaratanların anısına saygı ve sorumluluk gereği, Çanakkale Savaşları Edebiyatı ile Çanakkale Savaşları Tarihi birbirine karıştırılmamalı, biri diğerini gölgelememelidir.

Diğer yandan ilginç bir başka husus, günümüzde var olan ve giderek güçlenen Türk-Avustralya-Yeni Zelanda dostluğunun da, Çanakkale 1915'in bir sonucu olmasıdır. Bu barış ve dostluk Gelibolu Yarımadası'ndaki siperlerde, aylarca ve inanılmaz zor koşullarda, göğüs göğse geçen çatışmalarda, Mehmetçik ve Anzak askerlerinin yarattığı ortak bir eserdir... Mustafa Kemal Atatürk'ün 1934'te Anzak askerlerine o sınımsız sözlerle seslenişi, bu dostluğa ışık yakmış, destek olmuştur. Çelişkili ama gerçek: **Savaşın yarattığı bir barış ve dostluktur.** Canberra ve Wellington'daki **Gelibolu Parkı ve Atatürk Anıtları ile Anzak Koyu** adını verdiğimiz Suvla Körfezi ve **Uluslararası Gelibolu Barış Parkı** dediğimiz, **Gelibolu Milli Parkı**, bu açıdan, ilgili ülkelerin anlamlı jest ve tutumlarını yansıtır. Elbette, **Türk-Anzak** barış ve dostluğu çok önemlidir, değerlidir, iyi korunmalı, güçlendirilmelidir. Ancak bunu yaparken, **bu dostluk ve barışın hangi zorluklar ile ne büyük ve ne acı bedeller karşılığı kazanıldığı unutulmamalı, gözardı edilmemelidir.**

Osmanlı'nın son, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna varan süreçte ise, ilk büyük zafer kalesidir Çanakkale 1915. Bu savaşlar bir anlamda, Mustafa Kemal'in doğuşunun da müjdesidir. O'nunla özdeşleşmiştir. İşte tüm bu nedenlerledir ki sonuç olarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz:

Çanakkale 1915'e sahip çıkmak; Anafartalar'ın kahraman komutanı Mustafa Kemal'e, Ulusal Kurtuluş Savaşı'na, devrimlere ve büyük devlet adamı Atatürk'e; kısacası Türkiye Cumhuriyeti'ne sahip çıkmaktır. Bu sahiplenişin ön koşuludur.

ÇANAKKALE...

Turgut ÖZAKMAN

Yazar

Çanakkale deniz savaşı ile kara savaşları Türk tarihinde bir dönüm noktasıdır. İleriye dönük çok önemli sonuçları olmuştur. Bir şairimizin dediği gibi Cumhuriyet'in önsözüdür. Ben bu büyük zaferin yıldönümünde, bu çok önemli konudaki bazı yanlışlara, eksikliklere değinmek istiyorum.

1. Kilitbahir ile Eceabat arasındaki bir tepenin üzerinde, Mehmetçiğin dev bir resminin yanında Necmettin Halil Onan'ın bir şiirinin iki dizesi yazılıdır:

Dur yolcu! Bilmeden gelip bastığın

Bu toprak bir devrin battığı yerdir.

Bu şiirin Çanakkale ile hiçbir ilgisi yoktur. 30 Ağustos 1922 zaferi için yazılmıştır. Mehmetçik resmi durur, buraya M.Akif'in Çanakkale şiirinden bir dize yakışır. Böylece sürüp gelen bu yanlışlık da sona erer.

*

2. Conkbayırı'nda iki anıt var: Biri, büyük olanı Yeni Zelandalıların anıtı, ikincisi, bu anıtın yarısına gelen Atatürk'ün anıtı. Burada iki büyük yanlış, haksızlık var.

a. Yeni Zelandalılar anıtlarının bulunduğu yeri hiç bir aşamada ele geçirmiş değildir. Buraya uzaktan bakmışlardır. Yeni Zelanda anıtının orada bulunması bir işgaldir. (kaynaklar: Atase, Çanakkale 3, s. 378,

454, ek 14; Cemil Conk, Conkbayırı Savaşları, s. 55, 60, 61, 63, 80) Binbaşı Allonson'un işgal ettiği yer Conkbayırı değil, İngilizlerin Q tepesi dedikleri Besimtepe'dir. Bnb. Allonson kendi topraklarının ateşleri altında kaldığını yazıyor ama İngiliz Çanakkale Savaşları Resmi Tarihinde (C.F.Aspinall-Oglander, 2.c., s.243, dipnot) bu ateşin Türk ateşi olduğu kabul ediliyor. Bu anıt orayı koruyan, korumak için bir adım geri gitmeyen komutanlara, subaylara, askerlere, şehitlere, gazilere büyük haksızlık.

b. İkinci yanlışlık, haksızlık, burada bulunan Atatürk anıtının Yeni Zelanda anıtının yarısı kadar olması. Biri buraya adım bile atmamış. Biri bu zaferin tacını taşıyan komutan.Dünyanın son büyük süngü hücumunu yaptıran kahraman.Yeni Zelandalılar büyük anıtını yıkamayız, geri çektiremeyiz. Diplomatik sorunlar çıkar. Bu ayıbı, haksızlığı Atatürk için Yeni Zelanda anıtından büyük ve daha gösterişli bir anıt dikerek temizleyebiliriz.

Milli Park yönetiminin bu sorunu dikkate alacağını ümit etmek isterim.

3. Çanakkale Savaşlarında tarafların kayıpları hakkında yazık ki resmi açıklamalarda bile yanlış sayılar verilir. Şehit sayımız 250.000 gösterilir.

İki yanın resmi açıklamalarına ve güvenilir kaynaklara dayanarak gerçek sayılar şöyle: İngilizler savaş boyunca Çanakkale'ye 410.000, Fransızlar 79.000 asker göndermişlerdir. Kayıpları: İngilizler, 43.000 ölü, esir, kayıp, 72.000 yaralı, 90.000 hasta, genel kayıp 205.000. (genel kayıp sözcüğü ölü, yaralı, hasta, kayıp ve esirler için topluca kullanılan bir terimdir) ; Fransızlar 47.000 genel kayıp.

Bizim kaybımız: Şehit sayısı 57.084, yaralı 96.847. Yaralılarından 18.746'sı hastanelerde ölmüştür. Bunlarla birlikte şehit sayısı **75.830**. Yoğun savaş şartlarını ve kayıt zorluklarını dikkate alan bazı askeri tarihçiler şehit sayısını 100.000'e yaklaştırıyorlar. Mesela Korg. Fahri Belen. (Kesin kaynak: Atase, Çanakkale 3, s. 499-500 ve 4 sayılı cetvel)

Kısacası şehit sayımız 250.000 değildir.

Çanakkale'yi büyük yapan da şehit sayısı değildir.

4. Gelibolu'da birçok şehitliğimiz ve anıtımız var. Biri ötekine benzemiyor. Eskiler benzemiyor olabilir. Bin türlü güçle yapılmışlar. Ama yenilerin de aralarında hiçbir genel üslup birliği yok. Genel olarak estetik bir değer taşımıyorlar. Seddülbahir'deki İngiliz anıtına imrenerek

bakmıştım. Anafartalar'a yeni bir şehitlik yapılmış, fotoğrafını gördüm, hiçbir usluba sığmıyor. Milli parkımızın bir başmimarı, bir estetikçisi, yapılacak her eserin estetik açıdan denetimini yapacak bir birimiz yok mu? Büyük Çanakkale anıtının çevresine yapılan şehitlikleri de çok yadırgadım. Şehitliklerimizdeki mezar taşları birbirine benzemiyor. Her biri ayrı bir fantezi. Ama burası bir deneme alanı değil ki. Saygı ve sanat kaygısı birbiriyle uyumlu olmalı. Zevk ve bilinç erozyonu toprak erozyonundan daha az tehlikeli değildir.

5. Türkiye 95 yıldır, milletlerarası bilim dünyasına, Çanakkale Savaşı ile ilgili milletlerarası nitelikte ve düzeyde bir bilim eseri sunamamıştır. Bu acı eksiklik Kurtuluş Savaşı için de, Cumhuriyet dönemi için de geçerlidir. Bizim için çok önemli, anlamlı olan bu olayları bilim dünyası ya pek az, ya eksik, yanlış biliyor. Genel olarak İngiliz Resmi savaş tarihi ili Liman Paşanın anıları dikkate alınıyor. Özellikle Liman Paşanın anılarında birçok yanlış, saptırma ve kusur var. Sonuç olarak Çanakkale biri İngiliz, öteki Alman iki kaynağa bakılarak değerlendiriliyor. Bu büyük, kaçınılmaz görevi yerine getirmek, bu boşluğu gidermek üniversitelerimize düşüyor.

6. Milli Parkta, bazı şehitlik ve anıtlarda, Çanakkale ile ilgili anı eşyası ve kitaplar satılıyor. Son ziyaretimde hiçbir ciddi kitap görmedim. Tezgaahlarda hurafelerle dolu cicili bicili kılavuzlar bulunuyor.

Bunu önlemek çok mu zor?

Bu kitaplar satın alanlara Çanakkale Savaşı gibi büyük bir askeri olayı, hurafeler yumağı bir masal gibi anlatıyor, birkaç kahramanı tanıtmakla yetiniyor. Binlerce şehidin, gazinin hakkını yiyorlar. Çanakkale deniz ve kara savaşları masal değil, büyük bir askeri zaferdir. Bu zaferin arkasında komutanların bilgisi, subayların öncülüğü, askerlerin yiğitliği, kurmaylık, askerlik sanatının gereklerine uymak, yurtseverlik, özveri, özgüven vardır.

Çocuklarımızın kafasını hurafelerle zehirleyeceğimize, onlara Çanakkale Savaşı'nı dürüstçe anlatsak, çalışmanın, bilginin, bilincin ve yurt sevgisinin ne büyük bir kudret olduğunu öğretsek.

7. Çanakkale Savaşı'nın kaderi ilk günü belli olmuştur. Seddülbahir'e çıkmaya çalışan İngiliz tümenini 3.Tabur durdurmuş, orduya 36 saat kazandırmış, Alçıtepe yolunu kapatmıştır. Arıburnu'na çıkararak Kabatepe-Kocaçimen Tepe hattına ilerlemek isteyen Anzak Kolordusunu da 27 ve

57. Alaylar durdurmuş ve deniz kıyısında küçük bir alana hapsetmiştir. Böylece İngiliz Komutanı Hamilton'un çok ümit bağıladığı planı çökertmişlerdir.

Seddülbahir'de ve Arıburnu'nda, buralarda dövüşen şehit ve gazi olan atalarımızı anan hiçbir anıt, yazıt yok. Bu iki yere bu kahramanların şereflerine uygun iki anıt dikerek bu haksızlığı gidermeliyiz. Bu büyük bir borç.

Eğer bu anıtlar yapılmazsa bilin ki Çanakkale savaşlarını yücelten konuşmalar yapan yetkililer samimi değiller..

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ'NİN VE KOMUTA KADROSUNUN TÜRK KURTULUŞ SAVAŞINA ETKİLERİ

İsmet GÖRGÜLÜ

Yrd. Doç. Dr , Başkent Üniversitesi

ÖZET

Çanakkale Muharebeleri ve sonunda kazanılan zafer, Balkan Savaşı felaketi ile başlayan uyanışı, dirilişe dönüştürür. Türk olarak tekrar özgüvene kavuşulur. Çanakkale’ de kazanılan özgüven, Türk’ e Kurtuluş Savaşı’na kalkışma cesaretini verir. Kurtuluş Savaşı bir cürettir.

Bu cüret ise Çanakkale’de kazanılan özgüvenden doğmuştur.

Çanakkale Muharebeleri ; ümmetçiliği iflas ettirir, Panislamizm fikrini söndürür. Yerine Türk milliyetçiliği fikrini alevlendirir. Uygulanabilir ve gerçek olanın Türk milliyetçiliği olduğunu kanıtlar.

Çanakkale öncesi dönemde yaşananlar ve büyük toprak kayıpları, resmin bütününe görenlerde, milletin tekrar Erenkeon durumuna düştüğü kanısını doğurur ve kurtulmak için bir milli kahraman beklentisi içine girerler. Çanakkale Muharebeleri beklenen milli kahramanı ortaya çıkarır. Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal.

Mustafa Kemal, Çanakkale’de kazandığı ün ve prestij ile Milli Mücadeleye atılınca, istifa etmesine, hakkında tutuklama emri verilmesine, sonrasında idam fermanı çıkartılmasına rağmen, halk ve ordu O’nu bir lider olarak kabul eder, peşinden gider. Bu ortam ise Türk’ün kurtuluşunu sağlar ve tarih sahnesinden silinmesini önler. Bunu sağlayan da Çanakkale Muharebeleridir.

Türk ulusu milli varlığının kurtarılmasını Mustafa Kemal’e, Mustafa Kemal’i kazanmasını da Çanakkale Muharebelerine borçludur.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Çanakkale Muharebeleri, Kurtuluş Savaşı

SUMMARY

The Battles at Dardanelles (The Gallipoli Campaign) and the ensuing victory transformed the awakening which started with the disaster of Balkan Wars into a revival. People as Turks regained their self-confidence. The confidence that was gained at Dardanelles encouraged Turks to rise and start the War of Independence. The War of Independence was an audacious act. This audacity, however, arose from the self-confidence gained from the Dardanelles.

The Battles at Dardanelles also declared a muslim oriented society void. They extinguished the idea of Pan-Islamism. They rekindled the idea of Turkish nationalism and proved that what was real and applicable was Turkish nationalism.

The events that had happened before the Battles at Dardanelles and the vast losses of territory created the opinion, among those who were able to see the bigger picture, that the nation reverted to the circumstances of Ergenekon (Birth of Nation) and as a result they began to expect a national hero to be saved. The Battles at Dardanelles created the national hero who was expected. He was Mustafa Kemal, the hero of the Battles at Anafartalar.

Even though Mustafa Kemal resigned from his military post, and orders were put out for his arrest and later with an imperial edict he was sentenced to death, when Mustafa Kemal began the National Struggle, Turkish nation and Armed Forces accepted him as the national leader and followed him because of the fame and prestige he gained at the Dardanelles,. This atmosphere enabled the emancipation of the Turks and prevented their disappearance from the scene of history. What made this possible was the War at Dardanelles.

Turkish nation owes the recovery of its national existence to Mustafa Kemal and having him to the Battles at Dardanelles

Key Words: Mustafa Kemal, The Battles at Dardanelles (The Gallipoli Campaign), War of Independence

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk ordusunun çarpıştığı 11 cepheden biri olan Çanakkale Cephesi, süre itibariyle en kısası olmasına rağmen Türk'e etkileri, kazandırdıkları itibariyle en önemlisidir.

19 Şubat 1915'te Boğaz girişinin bombalanmaya başlamasıyla cephe açılmış, 09 Ocak 1916'te son düşman birliğinin bölgeden tahliyesiyle sona ermiş ve 11 ay sürmüştür.

Onbir aylık süre içerisinde her iki taraf yaklaşık 500'er bin asker kullanmıştır. Türk ordusu kara harekâtının başladığı 25 Nisan 1915'te 6 tümenle, 90 bin askerle muharebelere girmiş olmasına rağmen

muharebeler sırasında 6 tümeni 19 tümene, 90 bin askeri yaklaşık 500 bine çıkarmak durumunda kalmıştır.

Çanakkale’yi 500 bin civarında asker fiilen yaşamış, 500 bin aile de Çanakkale’de yaşananlardan, ruhundan, sosyolojik sonuçlarından doğrudan etkilenmiştir.

Muharebelerin başlangıcında 1 ordu, 2 Kolordu, 6 Tümen olan Türk ordusu, muharebelerin devamında 2 Ordu, 16 kolordu (Gruplar dahil), 19 Tümen olmuştur. Bu süreçte, 2 Orduya 2 Ordu Komutanı, 16 Kolorduya 23 kolordu komutanı, 19 Tümene 39 Tümen Komutanı, 79 Alaya 135 Alay Komutanı komuta etmiştir. Dolayısıyla alay ve daha üst seviyede 199 komutan, daha alt kademelerdeki binlerce subay (Eylül 1915’te subay mevcudu 5287 + 1633 subay zayıyatı = 6920 subay¹) Çanakkale Zaferi’nin doğurduğu özgüvenden, kaynaşmadan etkilenmiş ve vatani için vatanından başka her şeyini feda edebilme duyguları pekişmiştir.

SAVAŞ / MUHAREBE PSİKOLOJİSİ

Savaş, milli bir amaç için yapılır. Savaşa katılanlar bu amacı gaye birliği haline getirirler. Oluşan gaye birliği, büyük bir kitleyi, tek bir bedene dönüştürür. Bu noktada tek birey kendini büyük bedeninin bir uzvu olarak görür, kendini siler, her şey büyük beden içindir, büyük beden gerçekleştirmeye mücadelesi verdiği amaç içindir. Bunun için kendini feda bir görevdir. Bu algılama ise bireyleri yoldaş yapar, kaynaşma, dayanışma sağlar. Bireyleri, “kendini kurtar”dan kurtarır, bencillikten “bizcilliğe” benistanda yaşamaktan bizistanda yaşamaya taşır.

Aynı savaşta yer almak, aynı cephede omuz omuza savaşmak, her seviyedeki asker için, mezara kadar devam eden bir dostluk, bağlılık yaratır. Bu bağ sonraki yıllarda birisinin Milli Mücadele gibi bir mücadele içine girmesi, diğerinin de onu yalnız bırakmamasını, yanında yer almasını doğurur, doğurmuştur.

Muharebe, dövüşme ve konuşma sanatıdır. Konuşma; etkili emir vermeyi; doğru, yaşanan ve yaşanılacak durumu aktaran rapor sunmayı ve ruh ve dimağlara hitap eden hitabeti içerir. Dövüşme ise ölmeden öldürmek, ölmelerini önleyerek öldürmelerini sağlamaktır.

Muharebede, dövüşme ve konuşma sanatını ustalıkla uygulayana, dövüşenler güven ve saygı duyarlar, gönülden, ölümüne bağlanırlar.

¹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V.nci cilt 3.ncü kitap Çanakkale Cephesi Harekatı, Gnkur. Basımevi, Ankara-1980, Çizelge 3 ve 4.

Bağlandıkları kişi/kişiler, ileride Milli Mücadele gibi bir mücadeleye atıldığında, bir bakıma muhakemesiz peşine takılırlar, takılmışlardır. “O kişi bu işi yapıyorsa, doğrusunu yapıyordur” derler, demişlerdir.

ZAFERİN SOSYOLOJİK SONUÇLARI VE KURTULUŞ SAVAŞINA ETKİLERİ

Çanakkale Zaferi’nden bir yıl önce Türk ordusu, tarihinin en büyük hezimetini yaşar, savaşılamaz, ordu dağılır ve elden çıkar. Balkan savaşı yerine daha çok “Balkan Faciası” denilen bu mağlubiyet sonucunda bir ay içersinde, bugünkü topraklarımızın 1/5’inden daha fazla toprak; 167 bin Km², 33 vilayet, 158 ilçe, 6,5 milyon nüfus; bir başka ifadeyle Meriç Nehri’ne kadar Avrupa’daki toprakların tamamı ve Ege adaları kaybedilir. Bu facia, devlet kademelerinde, orduda ve halkta şok etkisi yapar. Her yönüyle, bir bütün olarak dibe vurulmuştur. Dibe vurma, genelde uyanış sağlar, devlet edenleri, orduyu ve halkı kendine getirir. Bu hale neden ve nasıl gelindiğini sorgulatar; kurtulmak için çareler üretme yoluna sokar. Bizde de aynen böyle olmuştur. Uyanış başlamıştır.

Balkan Faciasını kim yaşamış, kim yaşatmıştır? Ordu ! O halde orduyu islah edelim, orduyu savaşılabir duruma getirelim yolu tutulur. Ancak ikiyüz yıldır yaşadığımız mağlubiyetlerin, üçyüz yıldır sömürülmemizin sonucu, özgüven tamamen yitirilmiştir. Bunu biz kendimiz yapamayız denilir ve Almanya’dan Islah Heyeti getirilir. Ortak çalışma ile orduda yeni teşkilatlanma yapılır, savaşa dönük eğitim sistemi kurulur, işe yaramaz görülen subay ve generaller tasfiye edilir, komuta kadrosu gençleştirilir. Bir yıl gibi kısa süre içersinde ordu toparlanır ve hemen arkasından Dünya Savaşına girilir. Bu süreçte, en büyük komutanından erine, herkesin kafasında Balkan Faciası gibi bir utancı tekrar yaşamamak, yaşamamak için ne gerekiyorsa yapmak vardır.

Bu duygu ve fikir ortamı, doğal olarak Çanakkale’ye de yansır. Bunun çarpıcı bir örneği Mustafa Kemal’in, 1 Mayıs taarruzu için 30 Nisan günü verdiği emirde görülür:

*“...içimizde ve komuta ettiğimiz askerlerde Balkan utancının ikinci bir örneğini görmekten ise burada ölmeyi tercih etmeyenlerin bulunacağını kesinlikle kabul etmem, şayet böyleleri olduğunu hissediyorsanız derhal onları kendi ellerimizle kurşuna dizelim.”*²

² Mustafa Kemal, Anıburnu Muharebeleri Raporu, Yay-Haz.Uluğ İğdemir, TTK., 1968, s.70

Balkan utancını tekrar yaşamamak bilincinin, Çanakkale’de ortak bir bilinç haline getirildiği ve geldiği yaşanılardan anlaşılmaktadır. Bu bilinç ise Çanakkale’de zaferin kazanılmasında önemli etkenlerden birisi olmuştur.

Zafer kazanılınca, Balkan Faciası sonunda başlayan uyanış, diriliş dönüşür. Türk olarak tekrar özgüvene kavuşulur, “biz de yapabiliriz” durumuna girilir. Çünkü kazanılan zafer, sıradan değildir. O günlerin süper gücü durumunda olan, üzerinde güneş batmayan imparatorluk olarak tanınan İngiltere ile benzer durumdaki ortağı Fransa’ya karşı ve sömürgelerinden getirdikleri kuvvetlere karşı ve de dışarıdan yardım almaksızın kazanılmıştır.

İşte Çanakkale’de kazanılan özgüven, Türk’e Kurtuluş Savaşı’na kalkışma cesaretini verir. Kurtuluş savaşı bir cürettir. Dünya savaşında savaşabilir insan varlığının, başta hayvan olmak üzere ekonomik varlığının yarısını yitirmiş; ordusu dağıtılmış, silah ve cephanesi elinden alınmış, 6 devletin işgaline uğramış, devleti işgalcilerin yanında yer almış, 8 yıl içinde peşpeşe 3 büyük savaş yaşamış ve savaştan bıkmış bir ulusun tekrar 6 devlete karşı savaşa kalkışması, tam anlamıyla bir cürettir. Bu cüret ise Çanakkale’de kazanılan özgüvenden doğmuştur.

Çanakkale Muharebeleri; ümmetçiliği iflas ettirir, İslam birliği, Panislamizm fikrini çökertir, söndürür. Yerine Türk milliyetçiliği fikrini alevlendirir. Uygulanabilir ve gerçek olanın Türk milliyetçiliği olduğunu kanıtlar.

Savaş başlayınca cihadı mukaddes ilan edilir, ancak bunun Osmanlı toprakları içinde dahi olumlu hiçbir etkisi görülmez. Türk unsurunun dışındaki Osmanlı tebaası olan diğer Müslüman unsurlara İngiliz altını ve vaatleri, Osmanlının ilan ettiği Cihat’tan daha sıcak gelir ve Osmanlı Türkünü arkadan vururlar. Çanakkale Muharebeleri sırasında daha acısı yaşanır. İngiliz ve Fransızlar sömürgeleri olan Müslüman ülkelerden, Hindistan’dan yani bugünkü Pakistan’dan, Fas, Tunus ve Mısır’dan, Senegal ve diğerlerinden önemli sayıda Müslüman asker getirirler ve bunları Türklere karşı savaştırırlar. Fransızlar iki tümen kullanırlar, tümenleri 2’şer tugaylı, tugayları 2’şer alaylıdır. Her tümende 2 tugaydan birisi sömürge tugayıdır ayrıca diğer tugayındaki 2 alaydan birisi de sömürge alayıdır. Yani toplam 8 alayından 6’sı sömürge alayıdır.³ Fransızların $\frac{3}{4}$ ’ü sömürge askeridir. En çok da Fas’tan alırlar.

³ Çanakkale Cephesi Vnci cilt 3ncü kitap, Kuruluş ekleri 2, 9, 10.

Muharebeler süresince toplam 79bin asker kullandıklarına göre bunun yaklaşık 60 bini sömürge askeri, diğer bir ifadeyle Müslüman asker olmaktadır. İngilizlere gelince, bilinen sadece bir Hint Tugayı vardır. Bununda mevcudu 9.717'dir. ANZAK'ların 2 tümenini, Fransızların 2 tümenini ve İrlandalıların oluşturduğu 10. Tümeni düştüğümüzde geriye kalan 11 Tümenin verilen kuruluşlarına baktığımızda burada Fransızların şeffaflığı görülmemektedir. Kullandığı sömürge askerinin mevcudu anlaşılamamaktadır. Ama çok miktarda kullandığı bilinmektedir. Buna rağmen kayıtlara göre en az 70 bin Müslüman asker Türklere karşı savaşmıştır. Ayrıca Mehmetçikleri etkilemek için yüksek seslerle ezan ve Kuran-ı Kerim bile okutulmuştur.

Bu durum bir gerçeğin görülmesini sağlar. O dönemde oldukça ağırlıklı bir görüş olan, hatta devletin politikası olan" İslam Birliği" düşüncesinin bir hayal olduğunu, ümmetçilik yerine milliyetçiliğin esas alınması gerektiğini gösterir. Bu sonuç ise Kurtuluş Savaşı'nın Türklük temeline dayandırılarak yapılmasına, sonrasında Türkiye Cumhuriyeti Devletinin milli politikasına yön verir. Milli kimliğe dayalı, milli ve üniter devlet kurulur.

Ömer Seyfettin (1884 – 1920), 18 Mart 1914'te Tanin gazetesinde yayımlanan "Türklerin Milli Bayramı –Yeniğün 22 Mart" başlıklı yazısında, 1900 lerin başında Türklerin ikinci defa Ergenekon durumuna düştüğünü, ikinci defa bir "Bozkurt" beklendiğini işler:

"Türklerin sadırlarında (sinelerinde) olan 'Engenekon' hatırasından ilham alan bugünün şairleri var. Son Balkan felaketleri (Balkan Savaşı) nihayet Bergos'tan(Lüleburgaz) Ergene'nin öbür tarafına kovuluşumuzu yad ederek milli ve şuurlu rübabını (sazını) çalan soydaşımız, Türklüğün bütün zafer ve azametlerini söyledikten sonra:

...

***Yurt girince yad eline,
Ergenekon oldu yine!***

Çıkamaz mı bir Börtücene (milli kahraman)

Nurlanmaz mı çerâğımız?(yolumuzu açmaz mı? Nurlandırmaz mı?)

diyor. Bugünkü Türklüğün perişan ve esir halini tıpkı 'Ergenekon'a benzetiyor. Bir kurtarıcı, bir bozkurt, bir Börtücene temenni ediyor..."⁴

⁴ Ömer Seyfettin, Bütün Eserleri-16, Türklük üzerine Yazılar, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s.97 vd.

Demek ki 1910'lu yıllarda yaşayan kuşaklar, ülkenin içine düştüğü durumu Ergenekon'a benzetmişler ve bir bozkurt beklemişler. Şiir, tarihi ve şairi belirtilmemiş ama 1913 veya 1914 yılında yazılmış olmalıdır. Aynı yılları benzer duygu ve düşünceyle yaşayan bir diğer yazarımız da Yakup Kadri Karaosmanoğlu(1889-1974), 1946'da yayımlanan Atatürk isimli eserinin başlangıcında;

*"Bizim ilk gençlik yıllarımız bir milli kahramana hasretle geçti"*⁵ der.

Devamında, bekledikleri milli kahraman seçenekleri üzerinde analizler yapar, Tefik Fikret, Enver Paşa gibi kişilere bağladıkları ümitleri açıklar. Sonrasını alıntılarla sürdürüelim:

"Ama günün birinde, Çanakkale savunmasının yankıları kulaklarımıza gelmeye başlayınca her şey değişiverdi... Halk, sanki devletin bilmediği bir sırda ermiş gibi idi. Halk emin ve içi rahatı... Evet, halk bizim bilmediğimiz bir sırda ermişti; evet, ona gaipten bir şey malum olmuştu... Bir şeyler mırıldanıyor... Bağından bir takım nidalar geliyor. ..(Halkın) ağzında Çanakkale Savaşı adeta bir... destan şeklini almaya başladı... (Halkın) hayalinde... bir genç kahramanın yalın endamı çizilenmekte idi. Bu kahraman, bu genç kumandan-yine halkın söylediğine göre- yanında bir avuç süngülü askerle, yerden, gökten, denizden kopan sürekli bir gülle, kurşun ve şarapnel sağanağının ortasında durmadan ileriye doğru atılıyor ve kollarıyla kızgın boyunlarından yakalayıp denize yuvarlayacakmış gibi düşmanın sıra sıra topları üstüne saldırıyordu. Bu insan, ateşte yanmıyordu. Vücuduna kurşun işlemiyordu ve zırhlıların attığı güller başının üstünden munisleşmiş yırtıcı kuşlar gibi geçip gidiyordu.

Kimdi bu acayip adam? Nereden peydah olmuştu(ortaya çıkmıştı)?... Halk onun adını da biliyordu; 'Mustafa Kemal!' diyordu. Bir paşa mı? Bir miralay (albay) mı? Kimi bir paşa,kimi bir miralay olduğunu söylüyor. Zaten rütbesinin ne hükmü vardı? Böyle bir adama rütbe ne ilave edebilirdi?

İşte, onun ismini, halkın arasında, böyle bir efsane atmosferinin içinden, ilk defa böyle işittimdi...

*O, Türk ordusunun yüzelli, belki iki yüz seneden beri mahrum olduğu bir 'zaferin' gururunu ve Türk milletine bunun şevkini vermişti...*⁶

⁵ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, ATATÜRK, Birikim yayınları, 1981, s.17

⁶ KARAOSMANOĞLU, a.g.e., s.27-29

Yakup Kadri, Ömer Seyfettin gibi, 1910'lu yıllarda hep bir milli kahraman bekledik diyor. Niçin beklemişler? Türk'ü İkinci Ergenekon'dan kurtarsın diye. İşte beklenen Börtücene, beklenen Bozkurt Çanakkale'de ortaya çıkıyor. Hem de bir masal kahramanı algılamasıyla. Ateşte yanmayan, kurşun işlemeyen bir kahraman, Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal. Çanakkale'de ortaya çıkan Bozkurt, 1919'dan itibaren, Türk'ü, ikinci Ergenekon'dan kurtaracaktır. Yakup Kadri bu görüşle; İstiklal Harbi yazılarını 1929 yılında iki cilt halinde yayımlarken, kitabına "Ergenekon" adını koymuştur.⁷

Şevket Süreyya da aynı tespiti ve aynı benzetmeyi yapmaktadır:

"Osmanlı cemiyetinin son devrinde Türk yurdu, bir Ergenekon 'du ki, bu ülkede örs ve ateş

*köşesinde unutulmuş uyuyor ve yol gösterici Börtücene ise henüz ufukta görünmüyordu..."*⁸

Beklenen Börtücene ortaya çıkıp ikinci Ergenekon'dan kurtuluşu sağladıktan sonra, efsanedeki kurt ile demir dağını eriterek delen demircinin, Börtücene'nin aynı kahramanın şahsında, Mustafa Kemal'de birleştiğini yazmaktadır.⁹

Atatürk'e bu nedenle Bozkurt denilmiştir. Türk ve Türkiye için bir Bozkurt'tur. Birinci Ergenekon'daki kurt gibi, Börtücene gibi Anadolu Türklüğü'nün hayatını kurtarmış ve soyunu sürdürecektir vatan kazandırmıştır.

Çanakkale Muharebeleri, o yıllarda hasretle beklenen milli kahramanı ortaya çıkarır Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal, Payitahtı kurtaran Mustafa Kemal.

Mustafa Kemal, Çanakkale'de hakkıyla kazandığı ün ve prestij ile Milli Mücadele'ye atılınca, askerlikten istifa etmesine, hakkında

⁷ Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği mücadeleyi, daha zafere ulaşmadan Ergenekon'a benzetenlerden birisi de Kütahya milletvekili Mehmet Besim'dir. 23 Mart 1921'de Hâkimiyet-i Milliye'de yayımlanan "Ergenekon-Nevruz" başlıklı yazısının sonunda şöyle der: "...Bu Ergenekon hadisesinden çıkacak mühim netice, bizim bugünkü milli mücadelemizle olan benzerliğidir. Dokuz kişiden türeyerek düşmanlarından intikam alan Türk soyu, bugün de kendi varlığına kastedenlere karşı silahlanmış ve yarın muvaffakiyetini temin edeceğine ve milletin gayretiyle kara günlerden kurtulacağına eminim..." Bkz. Hâkimiyet-i Milliye, "Ergenekon-nevruz", 23 Mart 1921: Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal-I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981, s.519.

⁸ Şevket Süreyya Aydemir, "Ergenekon Efsanesi", Kadro Dergisi, Ocak 1933, Sayı 13, s.8

⁹ Şevket Süreyya Aydemir, a.g.m., s.9

tutuklama emri verilmesine, arkasından idam fermanı çıkartılmasına rağmen halk ve ordu O'nu bir lider olarak kabul etmiş, peşinden gitmiştir. Bu ortam ise Türk'ün kurtuluşunu sağlamış ve tarih sahnesinden silinmesini önlemiştir. Bunu sağlayan da Çanakkale Muharebeleri olmuştur.

ÇANAKKALE MUHAREBELERİ KOMUTA KADROSUNUN KURTULUŞ SAVAŞINA ETKİLERİ

Kurtuluş Savaşı'na katılan komutanların büyük çoğunluğu ve önemli görevleri üstlenenler Çanakkale Muharebeleri'nde savaşanlardır.

Her şeyden önce Kurtuluş Savaşı'nın Başkomutanı Çanakkale'den çıkmıştır. Genelkurmay Başkanı, 2nci Ordu Komutanı, Doğu Cephesi Komutanı, 2 Elcezire Cephesi Komutanı, Batı Anadolu'nun Kuvayi Milliye Umum Komutanı, 11 Kolordu Komutanı, 22 Tümen Komutanı 3 Tugay Komutanı olmak üzere 42 üst düzey komutan Çanakkale'den çıkmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın üst düzey komuta kadrosunu, bir bakıma Çanakkale Muharebeleri hazırlamıştır denebilir.

Çanakkale Muharebeleri'ne Kolordu, Tümen ve Alay Komutanı ile karargah subayı olarak katılanlardan Kurtuluş Savaşı'na Tugay ve daha üst seviyede sadece "Komutan" olarak katılmış olanlar listelenmiş ve ek olarak ilişikte sunulmuştur.

Çanakkale Muharebeleri Komuta kadrosunun Kurtuluş Savaşı'na etkisi sadece nicelik yönünden değildir. Nitelik yönünden daha büyük etkileri olmuştur.

Çanakkale beklenen milli kahramanı ortaya çıkarır. Bu milli kahraman Anadolu'da işgaller üzerine başlamış olan bölgesel ve yerel direniş hareketlerini Milli Mücadele'ye dönüştürmek için öne çıkınca, pek çokları özellikle önemli kişiler, O'nun ordudan ayrılmış, makamı, rütbesi, yetkisi olmayan bir sıradan kişi olduğuna, hakkında tutuklama kararı bulunmasına aldırılmaz. Yanında yer alır. Bu güven ve bağlılık ortamını doğuran Çanakkale'dir. Çanakkale'de Mustafa Kemal hakkında oluşan kanaattir. Bu toplumsal kanı, Kurtuluş Savaşı'na yol vermiştir.

Askerlikte kıdem ve rütbe önemlidir ve belirleyicidir. Ancak Kurtuluş Savaşı'nın üst düzey komuta kadrosunun durumuna bakıldığında farklı bir tablo görülmektedir. Üç örnek verelim. Cevat Çobanlı, 1891 Harp okulu çıkışlıdır, Mustafa Kemal'den 11 yıl önce subay olmuştur.

İstanbul'da Genelkurmay Başkanlığı ve Harbiye Nazırlığı yapmıştır. Ferik'tir (Tümgeneral). Yakup Şevki Sübaşı, 1896 Harp Okulu çıkışlıdır, Mustafa Kemal'den 6 yıl kıdemlidir ve Mirliya'dır. Fevzi Çakmak, 1896 Harp Okulu çıkışlıdır, İstanbul'da Genelkurmay Başkanlığı ve Harbiye Nazırlığı yapmıştır ve Feriktir. Böyle olmasına rağmen bu komutanlar ne kıdemlerinin ne de rütbelerinin ileriliğini hiç sorun etmeden kendilerinden kıdem ve rütbece küçük ve de ordudan ayrılmış Mustafa Kemal'in emrine girdiler. Bu yüce davranış Kurtuluş Savaşı'nın kadrosunu güçlendirdi. Bu davranışı doğuran da Çanakkale Muharebeleridir, Çanakkale'de Mustafa Kemal hakkında oluşan saygınlık ve güvendir.

Askerlikte asker komutanından emir alır, komutanın üstündekilerden emir verildiğinde komutanına haber verir ve kanunlara uygun emri yerine getirir. Sivas Kongresi'nin toplandığı günlerde, kongre'yi basıp, dağıtmak amaçlı, Damat Ferit Hükümeti ile İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin ortaklaşa düzenledikleri, aynı zamanda insanımızı birbirine kırdırtmayı öngören “Ali Galip Olayı” düzenlenir. Elazığ Valisi Ali Galip, silahlı bir grupla Sivas'ı basacaktır. Sivas'ta bunları durduracak kuvvet yoktur. Durum tehlikelidir. Milli Mücadele'nin doğum sürecinde boğulması söz konusudur. Mustafa Kemal ise görevinden alınmış, ordudan ayrılmış, hiçbir yetkisi olmayan bir sivildir. Ayrıca olayın başında da devletin Elazığ valisi bulunmaktadır. Kongrenin selameti bakımından Olay'ın Sivas'a gelmeden sonlandırılması gerekmektedir. Bu işi de ancak asker yapabilecektir. İşte bu kritik durumda bazı subaylar, Mustafa Kemal'in isteğini emir kabul ederler, Ali Galip'in üzerine yürürler, kuvvetini kaçırlar, dağıtırlar. Bunların başında daima saygı ve şükranla anılması gereken Elazığ'daki 15. Alay Komutanı Bnb. İlyas Bey gelmektedir. Atatürk, Nutuk'da bu olayı ayrıntılı şekilde anlatır. Bnb. İlyas'ın ve diğer 2-3 subayın hiçbir yetkisi olmayan ve hatta hakkında tutuklama kararı çıkartılmış eski bir askerin isteğini emir kabul etmelerini ve devletin valisinin üzerine yürümelerini neye bağlamak gerekir? Mustafa Kemal'in Çanakkale'de kazandığı haklı üne, kendisine duyulan saygı ve güvene. İşte bu güven duygusu, Sivas Kongresi'nin tamamlanmasını ve Kongre'dekilerin hayatta kalmasını sağlamış, Milli Mücadele'nin önünü açmıştır.

İsmet İnönü, Anıları'nda, Mustafa Kemal'in Çanakkale'de yaptıklarından dolayı “dokunulmazlık” kazandığı tespitinde bulunur:

“...Çanakkale’de ilk günden itibaren üzerinde toplanmış şerefler ve ümitler, Atatürk’ü dokunulmaz hale getirmiştir.”¹⁰

Bunun sadece iki örneğini aktaralım.

Harbiye Nazırlığının, Mustafa Kemal’in tutuklanarak İstanbul’a gönderilmesine yönelik emrine, Kazım Karabekir 1 Ağustos 1919’da verdiği yanıtta:

*“... Hal ve hareketlerinde vatani ve milli menfaatlere aykırı bir şey olmayan bir zatın tutuklanmasına bir kanuni sebep olmayacağını ve yukarıda arz ettiğim durum dolayısıyla halk ve ordu nazarında da iyi bir hareket olarak telakki edilmeyeceği cihetle Mustafa Kemal Paşa’nın tutuklanmasına hal ve vaziyetin asla müsait olmadığını arz eylerim”.*¹¹

Damat Ferit Hükümeti, Mustafa Kemal’i Erzurum’da tutuklattıramayınca, bu kez Sivas Valisine yüklenir, peş peşe emir gönderir. Vali Reşit Paşa 20 Ağustos 1919’da, Dahiliye Nazırı’na verdiği yanıtta şöyle der:

“...Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin yakalanmaları ve Kongre’nin (Sivas) açılışını men için girişimlerde bulunmanın imkansız derecede müşkül ve zamansız olduğuna inanmıyorum.”¹²

Reşit Paşa’nın 10 Eylül 1919’da, Sivas Kongresi’nin devam ettiği günlerde verdiği yanıt ise çok daha durumu açıklayıcı, Mustafa Kemal’in dokunulmazlığını kabul edici niteliktedir:

*“... Verdiğiniz emir, Ali Galip Bey’in üzerine aldığı vazife doğrusu şaşkınlık ve hayretine sebep oldu... Maksudınız Mustafa Kemal Paşa’yı... tutmak ve Kongreyi dağıtmak ise, buna imkan olmadığını evvelce arz etmiştim”.*¹³

İngilizlerin, Mondros Ateşkesi’nden sonra İstanbul’da ilk yaptıkları iş; Mondros maddelerinin uygulanmasına direnenleri, Dünya Savaşı’nda yaşadıklarından dolayı hesaplaşmak istediklerini ve yapacaklarına karşı direnme potansiyeli olanları, halkın direnişe geçmesine önayak olabilecekleri tutuklamak, Bekirağa Bölüğüne hapsedmek ve arkasından Malta’ya sürmek olmuştu. Pek çok asker, sivil devlet adamı ve ileri gelen

¹⁰ İsmet İnönü, Hatıralar, 1. Kitap, Bilgi Yayınevi, 1985, s.149.

¹¹ Kazım Karabekir, İstiklal Harbimiz, Türkiye Yayınevi, 1969, s.97.

¹² Reşit Paşa, Reşit Paşa’nın Hatıraları, Yayınlayan Cevdet R. Yularkıran, Ahmet Halit Kitapevi, 1939, s.97.

¹³ a.g.e. s. 142; Kemal Atatürk, Nutuk, C.III. Vesikalar, Milli Eğitim Basımevi, 1970, s.965, 966

kişiler, bu haksız muameleye maruz kalmıştı. Ancak Mustafa Kemal tutuklanmamıştı. Acaba neden? Mustafa Kemal tutuklananların genel özelliklerini taşıyor muydu? Taşıyordu. Sadece İttihatçılarla birlikte görülüyordu. Fakat Çanakkale’de İngiliz planlarını alt üst eden, yenilgilerine sebep olan komutandı. Sina-Filistin-Suriye cephesinde İngilizleri Halep kuzeyinde durduran, daha kuzeye ilerlemelerini önleyen komutandı. Mondros’tan sonra ise İngilizlerin İskenderun’a çıkmalarına, hükümetin emrine rağmen direnen komutandı. Oysa Mustafa Kemal’in yaptıklarının onda birini yapmış olan komutanlar tutuklanmıştı. Yakup Şevki Sübaşı, Ali İhsan Sabis, Mürsel Bakü gibi.

Bu durumda Mustafa Kemal’in tutuklanmamasını neye bağlamak gerekir? Akla en yatkın yaklaşım, Çanakkale’de kazandığı dokunulmazlık, halk ve ordu katında kendisine duyulan saygı, güven ve Çanakkale’den milli kahraman olarak çıkışıdır. Böyle bir kişinin tutuklanmasının doğuracağı büyük tepkidir. Çünkü İngilizler Anafartalar Kahramanı’nı liste dışında tutmamışlar, kara listelerine almışlar, hem de 28 Şubat 1919’da.¹⁴ Fakat İstanbul’daki İngiliz yetkilisi General Miln, listelerde yer almasına rağmen Mustafa Kemal’i tutuklatmamış, tutuklatamamıştır.

Mustafa Kemal’in Çanakkale’de kazandığı bu dokunulmazlık, Kurtuluş Savaşı’nın yapılmasını, Kurtuluş Savaşı’da Anadolu Türklüğünün tarihten silinmesini önlemiş ve yaşayacak bir vatan kazandırmıştır.

Mustafa Kemal, Milli Mücadele’ye iki şeye dayanarak atıldığını belirtir:

“Ben 1919 senesinde Samsun’a çıktığım gün elimde, maddi hiçbir kuvvet yoktu. Yalnız büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran, yüksek ve manevi bir kuvvet vardı. İşte ben bu kuvvete, bu Türk milletine güvenerek işe başladım.”¹⁵

Mustafa Kemal’in Türk milletine güveni, “bu millet bu mücadeleyi yapar” kanısına ulaşması, büyük ölçüde Çanakkale Muharebeleri’nde perçinlenmiştir. Türk insanının vatani için vatanından başka her şeyini feda edebildiğini, canını muhakemesiz verebildiğini Çanakkale’de yaşayarak görmüştür. Ayrıca kendisini Çanakkale’de kanıtlamış,

¹⁴ Bilal N. Şimşir, Atatürk Dönemi-İncelemeler-, Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s. 7.

¹⁵ Prof. Dr. Afet İnan, Atatürk’ten Hatıralar, TTK., 1950, s. 112.

nelere muktedir olduğunu bu savaş alanında görmüş ve göstermiştir. Bu da kendisine olan güvenini pekiştirmiştir. İşte bu iki güven duygusu ve ortamı, Çanakkale’de doğmuş, Mustafa Kemal’in Kurtuluş Savaşı’na atılmasını ve dolayısıyla Savaş’ın yapılmasını sağlamıştır.

SONUÇ

Türk ulusu milli varlığının kurtarılmasını Mustafa Kemal’e, Mustafa Kemal’i kazanmasını da Çanakkale Muharebelerine borçludur.

Kurtuluş Savaşı, Çanakkale Muharebeleri sayesinde yapılmış ve kazanılmıştır.

EK

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNE KATILAN KOLORDU, TÜMEN, ALAY KOMUTANLARINDAN VE KARARGAH SUBAYLARINDAN KURTULUŞ SAVAŞINA TUGAY VE DAHA ÜST SEVİYEDE KOMUTAN OLARAK KATILANLAR(*)

KOLORDU VE GRUP KOMUTANLARI

ÇANAKKALE'DE

1. Alb. Mustafa Kemal (ATATÜRK) Anafartalar Gr. K.	BAŞKOMUTAN
2. Tuğg. Fevzi (ÇAKMAK) 5. Kor. K., Anafartalar Gr.K.	Genel Kurmay Başkanı
3. Tümğ. Cevat (ÇOBANLI) Müst. Mvk. K., 14. Kor. K.	Elcezire Cephesi Komutanı
4. Alb. Yakup Şevki (SUBAŞI) Sağ Kanat Blg. K.	2 nci Ordu Komutanı

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA

NOT: Çanakkale Muharebelerine 16 Kolordu ve Kolordu seviyesinde grup, birlik katılmış, bunların 23 Komutanı olmuştur. Ancak bazı komutanlar birden fazla birliğe komutanlık yaptığı için kişi olarak komutan sayısı 16'dır. 16'nın 4'ü Alman, birisi de Dünya Savaşı Kafkas Cephesine şehittir. (Çolak Faik Paşa). Kalan 11 komutandan Kurtuluş Savaşı'na katılan 4'dür.

Diğer Kolordu ve Grup Komutanları

1. Korg. Esat Paşa (BÜLKAT)	3. Kor. K. , Kuzey Gr. K.
2. Alb. Von Zodenstern	Güney Blg. K.
3. Tümğ. Weber Paşa	15. Kor. K., Güney Gr. K.
4. Tuğg. Çolak Faik Paşa	2. Kor. K.
5. Tuğg. Mehmet Ali Paşa	1. Kor. K. , 15. Kor. K.
6. Tuğg. Vehip Paşa (2. Or. K.)	Güney Gr. K.
7. Tuğg. Trommer Paşa	14. Kor. K.
8. Alb. Ahmet Feyzi	15. Kor. K., Saros Gr. K., Anafartalar Gr.K.
9. Alb. Rıfat	Sol Kanat Blg. K.
10. Alb. Kannengiesser	16. Kor. K.
11. Alb. Ali Rıza (SEDES)	15. Kor. K.
12. Tuğg. Hilmi Paşa	6. Kor. K.

* Bu listeler aşağıdaki kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

- İsmet Görgülü, On yıllık Harbin Kadrosu, TTK. 1993.

- İsmet Görgülü, Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar, Harp Akademileri Yayını, 1983.

- Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Gn.Kur. Basımevi, 1989.

TÜMEN KOMUTANLARI

ÇANAKKALE'DE

1. Alb. Mustafa Kemal 19. Tüm. K.
2. Yb. Kazım Karabekir 14. Tüm. K.
3. Yb. Selahaddin Adil 12. Tüm. K., 13. Tüm. K.
4. Yb. Cafer Tayyar (EĞİLMEZ) 1. Tüm. K.
5. Yb. Çolak H. Selahattin 10. Tüm. K.
6. Yb. Ali Fuat (CEBESÖY) 25. Tüm. K.
7. Yb. Cemil (CONK) 4. Tüm. K.
8. Alb. Rüşti (SAKARYA) 16. Tüm. K.
9. Alb. Nazif (KAYACIK) 6. Tüm. K.
10. Yb. Mehmet Şefik (AKER) 19. Tüm. K.
11. Yb. Abdülrezzak 11. Tüm. K.
12. Yb. Nuri (CONKER) 8. Tüm. K.

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA

- BAŞKOMUTAN**
Doğu Cephesi Komutanı
Kolordu K. (2. Grup K.)
Kolordu K. (1. Kor.)
Kolordu K. (3. Kor.)
Kolordu K. (20 Kor.)
Tümen K. (11. Tüm)
Tümen K. (61. Tüm)
Tümen K. (3. Kafkas Tüm.)
Tümen K. (57. Tüm.)
Tümen K. (11. Tüm.)
Tümen K. (41. Tüm.)

NOT: Çanakkale Muharebelerine 19 tümen katılmış, bunların 39 komutanı olmuştur. Bazı komutanlar birden fazla tümene komutanlık yapmış olduğu için kişi olarak komutan sayısı 31'dir. 31'in 5' Almandır, geriye kalan 26'dan bilinen 2'si emeklidir (9. Tüm. K. Halil Sami, 8. Tüm. K. Ali Rıza Sedes), 24 tümen komutanından Kurtuluş Savaşı'na "Komutan" olarak katılanların sayısı 12 olmaktadır. Ancak diğer görevlerle; gizli gruplarda, asker alma dairelerinde gibi; katılanlar da vardır.

Diğer Tümen Komutanları

1. Alb. Halil Sami	9. Tümen K.
2. Alb. Remzi (ALÇITEPE)	7. Tüm. K.
3. Alb. Mehmet Şükrü (SAGUN)	15. Tüm. K.
4. Bnb. Şükrü	11. Tüm. K.
5. Yb. Hasan Askeri	2. Tüm. K.
6. Albay Halil	7. Tüm. K.
7. Yb. Süleyman Şakir (ORBAY)	6. Tüm. K.
8. Alb. Nicolai	3. Tüm. K.
9. Alb. Hasan Basri (SOMEL)	5. Tüm. K.
10. Alb. Ali Rıza (SEDES)	8. Tüm. K.
11. Albay Hovik	13. Tüm. K. , 12. Tüm. K.
12. Yb. Mustafa	15. Tüm. K.
13. Yb. Hasan Basri	15. Tüm. K.
14. Alb. Kannengiesser	9. Tüm. K.
15. Yb. Pötrih	9. Tüm. K.
16. Yb. Wilmer	5. Tüm. K.
17. Yb. Sabri	9. Tüm. K.
18. Alb. Ali Remzi	24. Tüm. K.
19. Yb. Esat	26. Tüm. K.

ALAY KOMUTANLARI

ÇANAKKALE'DE

1. Yb. H. Nurettin (ÖZSU) 39. A.K.
2. Bnb. Veysel (ÖZGÜR) 15. A. K.
3. Yb. Münip (ÖZSOY) 36. A. K.
4. Bnb. Ahmet Zeki (SOYDEMİR) 21. A. K.
5. Bnb. Ahmet Fuat (BULCA) 23. A. K.
6. Yb. Muhittin (KURTIŞ) 22. A.K.
7. Bnb. Sami Sabit (KARAMAN) 13. Sv. A.K.
8. Yb. Kazım (SEVÜKTEKİN) 4. A. K.
9. Bnb. Nuri (CONKER) 24. A. K.
10. Yb. Abdülrezzak 125. A. K.
11. Yb. Cemil (CONK) 36. A. K.
12. Yb. Şefik (AKER) 27. A. K.
13. Yb. Nazif (KAYACIK) 5. A. K.
14. Bnb. Ahmet Nuri (DİRİKER) 42. A.K.

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA

- Tümen K. (17. Tüm.)
- Tümen K. (7. Tüm.)
- Tümen K. (61. Tüm.)
- Tümen K. (2. Sv. Tüm.)
- Tümen K. (11. Tüm.)
- Kolordu K. (1. Kor.)
- Tümen K. (6. Sv. Tüm.)
- Tümen K. (8. Tüm.)
- Tümen K. (41. Tüm.)
- Tümen K. (41. Tüm.)
- Tümen K. (11. Tüm.)
- Tümen K. (57. Tüm.)
- Tümen K. (3. Kafkas Tüm.)
- Tugay K. (8. Tüm.)

NOT: Çanakkale Muharebelerine 57'si piyade, 3'ü süvari, 19'u topçu olmak üzere toplam 79 alay ile 135 alay komutanı katılır. 135 alay komutanından 14'ü Çanakkale'de şehit olur. Geri kalan 121'in 3'ü Alman'dır. 118'in 14'ü Kurtuluş Savaşı'na Tümen ve Kolordu Komutanı olarak katılır. Ancak Alay Komutanı olarak ve diğer görevlerle katılanlar da mevcuttur.

Şehit Alay Komutanları

1. Yb. Ahmet Şevki	33. A.K. (11. Tüm.)	27 Nisan 1915
2. Yb. Refik	45. A.K. (15. Tüm.)	6 Haziran 1915
3. Yb. Hasan	17. A.K. (6. Tüm.)	11 Temmuz 1915
4. Bnb. Hüseyin	17. A.K. (6. Tüm.)	12 Temmuz 1915
5. Bnb. Tevfik	47. A.K. (16. Tüm.)	6/7 Ağustos 1915
6. Yb. İbrahim Şükrü	15. A.K. (5. Tüm.)	6/7 Ağustos 1915
7. Yb. Nail (Kısıklılı)	25. A.K. (9. Tüm.)	8 Ağustos 1915
8. Bnb. İsmail Hakkı (OKTÜRK)	14. A.K. (5. Tüm.)	10 Ağustos 1915
9. Yb. Recai	23. A.K. (8. Tüm.)	10 Ağustos 1915
10. Yb. Halit	20. A.K. (7. Tüm.)	11 Ağustos 1915
11. Yb. Yusuf Ziya	21. A.K. (7. Tüm.)	11 Ağustos 1915
12. Yb. Avni (ARIBURNU)	57. A.K. (19. Tüm.)	13 Ağustos 1915
13. Yb. Hakkı	16. A.K. (6. Tüm.)	23 Ağustos 1915
14. Yb. Fuat	41. A.K. (Tüm.)	13 Eylül 1915

Diğer Pivade ve Süvari Alay Komutanları

1. Yb. İrfan	25. A.K.	(9. Tüm.)
2. Yb. Hafız Kadri	26. A. K.	(9. Tüm.)
3. Yb. Alman Sabri	19. A.K.	(7. Tüm.)
4. Yb. Halil	21. A.K.	(7. Tüm.)
5. Yb. Mahmut	56. A.K.	(15. Tüm.)
6. Yb. İsmail	45. A.K.	(15. Tüm.)
7. Yb. Mahmut	46. A.K.	(15. Tüm.)
8. Yb. Hasan Lütü (AKDENİZ)	127. A.K.	(11. Tüm.)
9. Bnb. Kazım	38. A.K.	(15. Tüm.)
10. Yb. Nazif	4. A.K.	(11. Tüm.)
11. Bnb. Mehmet Ali	25. A.K.	(9. Tüm.)
12. Yb. Mehmet Ali	34. A.K.	(12. Tüm.)
13. Yb. İbrahim	22. A.K.	(12. Tüm.)
14. Yb. Mustafa Şevki	126. A.K.	(11. Tüm.)
15. Yb. Nurettin	21. A.K.	(7. Tüm.)
16. Bnb. Memduh	1. A.K.	(2. Tüm.)
17. Bnb. Rifat	6. A.K.	(2. Tüm.)
18. Bnb. Yünnü (EĞİLMEZ)	34. A.K.	(12. Tüm.)
19. Yb. Sabri	33. A.K.	(11. Tüm.)
20. Yb. Hakkı	16. A.K.	(6. Tüm.)
21. Yb. Vasif	70. A.K.	(1. Tüm.)
22. Yb. İsmail Hakkı	31. A.K.	(3. Tüm.)
23. Yb. Hasan Basri	32. A.K.	(3. Tüm.)
24. Yb. Ali Rıza	13. A.K.	(5. Tüm.)
25. Yb. İrfan	19. A.K.	(7. Tüm.)
26. Yb. Kemalettin	10. A.K.	(4. Tüm.)
27. Bnb. Mehmet Emin	11. A.K.	(4. Tüm.)
28. Yb. Servet	12 A.K.	(4. Tüm.)
29. Bnb. Ahmet Nuri (DİRİKER)	42. A.K.	(14. Tüm.)
30. Yb. Cemalettin	46. A.K.	(13. Tüm.)
31. Bnb. Zekeriya	60. A.K.	(13. Tüm.)
32. Yb. Kazım	38. A.K.	(15. Tüm.)
33. Yb. İsmail Hakkı	45. A.K.	(15. Tüm.)
34. Bnb. Rifat	56. A.K.	(15. Tüm.)
35. Bnb. Arif	75. A.K.	(15. Tüm.)
36. Bnb. Mehmed Münir	72. A.K.	(19. Tüm.)
37. Yb. Saip	77. A.K.	(19. Tüm.)
38. Bnb. Rüştü	33. A.K.	(19. Tüm.)

39. Bnb. Servet (YURDATAPAN)	64. A.K.	(19. Tüm.)
40. Yb. Ali Rıfat	14. A.K.	(19. Tüm.)
41. Yb. Ali Rıza	13. A.K.	(19. Tüm.)
42. Yb. Talat	1. A.K.	(2. Tüm.)
43. Bnb. Hüseyin İlhami	48. A.K.	(16. Tüm.)
44. Bnb. Halis (ATAKSOR)	27. A.K.	(19. Tüm.)
45. Yb. Hamdi	4. Sv. A.K.	(Süvari Tug.)
46. Yb. Kemalettin	10. A.K.	(4. Tüm.)
47. Bnb. Mehmet Emin	11. A.K.	(4. Tüm.)
48. Bnb. Bayatlı Arif	12. A.K.	(8. Tüm.)
49. Bnb. Hunker (Alman)	28. A.K.	(8. Tüm.)
50. Yb. Sabri	33. A.K.	(11. Tüm.)
51. Yb. İrfan	19. A.K.	(7. Tüm.)
52. Yb. Ali Abbas	35. A.K.	(12. Tüm.)
53. Bnb. Reşit	14. A.K.	(4. Tüm.)
54. Yb. H. Nurettin (Özsu)	17. A.K.	(6. Tüm.)
55. Yb. Ali	20. A.K.	(7. Tüm.)
56. Yb. Mustafa Şevki	126. A.K.	(9. Tüm.)
57. Yb. Esat	11. Sv. A.K.	Süvari Tug.
58. Yb. Abdülkadir	18. A.K.	(19. Tüm.)
59. Bnb. Murat	57. A.K.	(19. Tüm.)
60. Bnb. Fehmi (TINAZ)	13. A.K.	(11. Tüm.)
61. Yb. Şükrü	26. A.K.	(9. Tüm.)
62. Yb. Hasan Lütfü	127. A.K.	(5. Tüm.)
63. Bnb. Mehmet Emin (YAZGAN)	16. A.K.	(6. Tüm.)
64. Bnb. Galip (TÜRKER)	24. A.K.	(8. Tüm.)
65. Bnb. Avni	7.Sv.A.K.	(Süvari Tugayı)

66....72 24. ve 26. Tümenlerin 6 alay komutanı

Topçu Komutanları

1. Alb. Küçük Talat	2. Ağır Top. Tug. K.	Müst. Mvk.)
2. Yb. Ömer Zeki	3. Ağır Top. A.K.	(Müst. Mvk.)
3. Bnb. Kemal	4. Ağır Top. A.K.	(Müst. Mvk.)
4. Yb. Werle (Alman)	Erenköy Topçu K.	(Müst. Mvk.)
5. Yb. Mehmet Ali	9. Topçu A.K.	(9. Tüm.)
6. Yb. Salih Ulvi	7. Topçu A.K.	(7. Tüm.)
7. Bnb. Emin	11. Topçu A.K.	(11. Tüm.)
8. Bnb. Ali Kemal	Topçu A.K.	(6. Tüm.)
9. Yb. Rıza	Topçu A.K.	(5. Tüm.)
10. Yb. Asım	Sağ Kanat Topçu K.	(Güney Grubu)
11. Yb. Adil	Sol Kanat Topçu K.	(Güney Grubu)
12. Bnb. Halil Kemal	39. Top. A.K.	(19. Tüm.)
13. Bnb. Ali Galip	Arıburnu Topçu K.	(19. Tüm.)
14. Yb. İzzet	2. Top. A.K.	(9. Tüm.)
15. Bnb. A. Azmi (HAVUNDAK)	Topçu Gr. K.	(4. Tüm.)
16. Bnb. Saffet	Topçu A.K.	(8. Tüm.)
17. Yb. Binhold (Alman)	3. Topçu A.K.	(3. Tüm.)
18...27. Geri Kalan 9 tümenin 9 topçu Alay Komutanları		

KARARGAH SUBAYLARI

ÇANAKKALE'DE

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA

1.Bnb. Osman Zati (Koral)	Müst. Mvk. Kh.	Tümen K. (1. Sv. Tüm)
2. Yb. Kazım (İnanç)	5. Or. Kur. Bşk.	Kor. K. (6. Kor)
3. Yzb. Mümtaz (Aktay)	5. Or. Hrk. Ş. Md.	Tug. K. (41. Tüm.)
4. Yb. Fahrettin (Altay)	3. Kor. Kur. Bşk.	Kor. K. (5. Sv. Kor.)
5. Bnb. Hulusi (CONK)	9. Tüm. Kur. Bşk.	Tümen K. (18. Tüm.)
6. Bnb. Şükrü Naili (GÖKBERK)	7. Tüm. Kur. Bşk.	Kor. K. (3. Kor)
7. Bnb. Aladdin (KOVAL)	4. Tüm. Kur. Bşk.	Tüm. K. (41. Tüm)
8. Alb. Nihat (ANILMIŞ)	Güney Gr. Kur. Bşk.	Elcezire Cephesi K.
9. Yzb. Salih (OMURTAK)	Güney Gr. Kur.	Tüm. K. (61. Tüm.)
10. Yzb. Naci (TINAZ)	13. Tüm. Kur. Bşk.	Tüm. K. (15. Tüm.)
11. Bnb. H. Hüsnü Emir (ERKİLET)	5. Kor. Kur. Bşk.	Tüm. K. (7. Tüm.)
12. Bnb. İzzettin (ÇALIŞLAR)	19. Tüm. Kur. Bşk.	Kor. K. (1. Kor)
13. Bnb. Mehmet Arif (Ayıcı)	5. Tüm. Kur. Bşk.	Kor. K. (3. Grup)
14. Yzb. Mehmet Nazım	16. Tüm. Kur. Bşk.	Tüm. K. (4. Tüm.)
15. Bnb. Çolak Kemalettin Sami	Kuzey Gr. Hrk. Ş. Md.	Kor. K. (4. Kor.)
16. Yzb. Kenan (DALBAŞAR)	Sv. Tug. Kur. Bşk.	Tüm. K. (5. Tüm.)
17. Bnb. A. Nafiz (GÜRMAN)	26. Tüm. Kur. Bşk.	Tüm. K. (1. Tüm.)

Not: Çanakkale Muharebelerine karargah subayı olarak katılmış olanlardan 17'si Kurtuluş Savaşına Tug., Tüm., Kor. Ve Cephe Komutanı olarak katılmıştır. Bunlardan 1'i Tug., 9'u Tümen, 6'sı Kolordu, 1'i de Cephe Komutanlığı yapmıştır. Alay ve Tabur Komutanı olarak katılanlar ile diğer başka görevler üstlenmiş olarak katılmış olanlar bu listeye dahil değildir.

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı (95 nci Yıl Özel Sayısı s.33-56)

ÇANAKKALE MUHAREBELERİNDE GELİBOLU VE CİVARI DURING THE GALLIPOLI CAMPAIGN GALLIPOLI AND VICINITY

Ahmet ESENKAYA

Yrd. Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi

ÖZET

Savaş bölgelerine yakın meskun mahaller, savaşın her oluşumundan etkilenmiştir. Çanakkale cephesi açısından da Gelibolu kasabası, -cepheye çok yakın olması hasebiyle-savaşın her yükünü çekmiş, sakini ile beraber pek çok kara günler yaşamıştır.

Deneme niteliğindeki bu çalışmayla, kasabanın etrafında savaş devam ederken, kuşbakışı olarak Gelibolu'da neler yaşandığı aktarılmaya çalışılmıştır.

Lojistik destek birliklerinin faaliyetleri; birlik intikalleri; sağlık hizmetleri ve hastaneler; lojistik hizmetlerden ve kahraman Türk komutan, ve asker ve halkın fedakarlıklarından bahsedilmeye çalışılmıştır.

Düşman bombardımanının başlarında Tekirdağ'da bulunan 3 üncü Kolordu, daha sonra Gelibolu'ya alınarak Çanakkale Boğaz'ı bölgesinin karadan yapılabilecek çıkarmalara karşı savunulmasıyla görevlendirilmiştir. Karargah, Gelibolu'dadır. Komutanı da General Esat Paşa'dır.

5 nci ve 7 nci Tümenler de, Gelibolu berzahı/dar geçidi kesiminde konuşlanmıştır.

Mareşal Liman von Sanders, 5 nci Ordu Komutanlığına atanmış ve Gelibolu'daki Fransız Konsolosluk binası karargah ve makam olarak tahsis edilmiştir. Göreve başlamak üzere 26 Mart'ta Gelibolu'ya gelen Mareşal, aynı gün Bolayır'a hareket etmiştir. Gerek bu hareketi, gerekse gelişinin ilk haftasından itibaren bölgede aldığı ve almayı düşündüğü düzenlemeler, Onun, büyük ölçüdeki İngiliz çıkarmalarının, Saros Körfezi'yle Anadolu kıyılarından beklediğini kanıtlamıştır. Artık Ordu karargahı ve bağlıları, Gelibolu'dadır.

1 nci Ordu Komutanı *Golç Paşa*, karargahını Gelibolu'da kurdu.

19 ncu Tümen Bandası, Gelibolu'dadır.

2 nci Hafif Erzak Kolu, 3 ncü Hafif Erzak Kolu, 2 nci Ağır Erzak Kolu, 3 ncü Ağır Erzak Kolu, cephane deposu, Seyyar Hastane, 3. Kolordu'nun ambar ve imalathanelerinin bir bölümü Gelibolu'dadır.

5 nci Ordu'nun gereksiniminin karşılanabilmesi için 27 Mart 1915 tarihinde Gelibolu'da 5 nci Ordu Menzil Müfettişliği kurulmuştur.

Birlikler bazen gemilerle Gelibolu'ya; çoğu zaman İstanbul'dan Edirne'ye, Edirne'den Uzunköprü'ye demiryolu ile Uzunköprü'den de Gelibolu üzerinden cepheye yürüyüş kolunda intikal etmişlerdir.

Gelibolu'da gerektiğinde gemilerle gelen birliklerin sıcak yemek alabilmeleri için bir iâşe merkezi kurulmuştur.

Tekirdağ, Karabiga ve Gelibolu'daki un fabrikaları da faaliyette olduklarından yiyecek ikmalinde büyük bir zorluk çekilmiyordu.

Menzil ambarlarından birisi, Gelibolu'dadır.

14 ncü Kolordunun da Şarköy ve Gelibolu üzerinden iâşe edilmesi Levazım Dairesince uygun görülmüştür.

5 nci Ordu için Uzunköprü-Gelibolu arasında çalışan cephane menzil hattının daha önce olduğu şekilde faaliyete devam etmesi ve bu amaç için verilen kolların başka bir hizmete verilmemesi uygun görülmüştü.

Harbiye Nezareti, 5 nci Ordu'nun Mayıs ayındaki ihtiyacı olan 211 ton etin temini hakkında 3 Mayıs'ta Gelibolu Mutasarrıflığı'na gerekli emri daha önce bildirmişti. Gelibolu'dan gelen cevapla da bu miktarın karşılanabileceği, ancak Haziran ayı için başka bir yardımın beklenmemesi gerektiği kaydedilmişti. Burası gerekçe olarak da Gelibolu'daki gayrimüslimlerin savaş dolayısıyla başka yerlere nakledilmesinden dolayı nüfusun iyice azalmış olduğu belirtilmişti. Edirne vilayetinin diğer kaza ve köylerinde ise el koyma (vaz-ı yed) işlemleri tamamlanmamış olmasına rağmen koç, koyun, keçi, kuzu, oğlak olarak Tekalif-i Harbiye suretiyle 10.000 baş hayvan tedarik edilmiştir.

Geriye nakil esnasında Gelibolu'da geçici olarak Ordu Baştabip Muavini ve Ordu Karargah Tabiplerinden oluşan bir Sıhhi Yardım Heyetine kontrol ettirerek yaralıların tedaviye ihtiyaç olanlarına gerekli olan tedavi yapılmış geriye nakledilemeyecek derecede acil tedaviye ihtiyaç duyulanlar gemiden alınarak Gelibolu'daki iki hastaneye sevkleri yapılmıştır.

Daha önce Gelibolu Askeri Hastanesi 250 yataktan 1000 yatağa çıkarılmış ve ayrıca Fransız mektebinde 200 yataklı bir Kızılay hastanesiyle 150 yataklı bir harp hastanesi açılmıştı. Bunlar Gelibolu merkezinin bombardımanı üzerine bir kısmıyla Lapseki'ye ve büyük kısmıyla da Tekirdağ'a taşındı. Geriye kalan 150 yataklı kısım 4 Mayıs'taki durumdadır ve acil vakalar için bırakılmıştır.

Akın akın gelen yaralıların bakımı için İstanbul hastanelerinde çalıştırılmakta olan Tıbbiye öğrencileri Nisan 1915'te Reşit Paşa Vapuru'na bindirilen Sungurlu Taburu ile Çanakkale'ye ve oradan Gayret-i Vataniye muhribi himayesinde Gelibolu'ya getirilmiş, hastanelere dağıtılmışlardır.

Anahtar Sözcük: Gelibolu, Çanakkale Savaşları, Osmanlı İmparatorluğu

SUMMARY

Settled areas close to combat zones have been affected by each stage of the war. The Gallipoli which is a frontier town took the all the burden of the war in terms of the front of Dardanelles because it is very close to the front and therefore it has been experienced many dark days together with its residents.

In this tentative study, it has been generally tried to explain what happened in Gallipoli as a bird's eye while the war continued around the town. We have also tried to mention about the activities of logistics support units, transitions from the units, health services and hospitals, and the sacrifices of the heroic Turkish commanders, soldiers and the public.

The 3rd Army Corps located in Tekirdag at the beginning of the enemy bombardment was taken to Gallipoli later on and assigned with the zone defense of the Dardanelles against the possible landings. Headquarters was located in Gallipoli. General Esat Pasha was the commander of headquarters.

5th and 7th Divisions were also located in the part of Gallipoli isthmus/ narrow passage.

Marshal Liman von Sanders was appointed as the Commander of the 5th Army and the French Consulate building in Gallipoli was allocated as the headquarters and authority. The Marshal came to Gallipoli on the 26th of March in order to start his work and moved to Bolayir on the same day. Both of this movement and also the regulations that he took and intended to take in the district from the first week he came proved that he expected the most of British landings from the Gulf of Saros and the Anatolian coasts. Since then, the Headquarters of the Army and the affiliates was in Gallipoli.

The 1st Army Commander, Golç Pasha established his headquarters in Gallipoli.

The 19th Division Band was in Gallipoli.

The 2nd Light Supply Branch, the 3rd Light Supply Branch, the 2nd Heavy Supply Branch, the 3rd Heavy Supply Branch, ammunition depots, mobile hospitals, and some part of the warehouses and workshops of the 3rd Army Corps were in Gallipoli.

The 5th Army Range Inspectorate was established on 27th March, 1915 in Gallipoli in order to meet the requirements of the 5th Army.

The troops sometimes were transferred to Gallipoli by ships, but most of the time it was done by the railway from Istanbul to Edirne and from Edirne to Uzunkopru and then from Uzunkopru to the front over Gallipoli on foot.

A food center was established in Gallipoli in order for that the troops coming by the ships can receive hot meals when it is required.

Since the flour mills in Tekirdag, Karabiga and Gallipoli were active, there was not a great difficulty for food supplies.

One of the range warehouses was located in Gallipoli.

The boarding of the 14th Army Corps over the Sarkoy and Gallipoli was seen as appropriate by the Office of the Quartermaster.

It was seen as appropriate that the ammunition range line running between Uzunkopru and Gallipoli for the 5th Army continued to operate in the same way previously and the branches given for this purpose was not given for another services.

The Ministry of Defense had reported the needed order about the supply of 211 tons of meat which is the requirement of the 5th Army for the month of May to the Lieutenant Governor of Gallipoli previously on the 3rd of May. It had been stated by the answer received from the Gallipoli that that amount would be met, however they should not wait for any further aid for the month of June. It was stated for the reason that the number of population was really decreased due to the transferring of non-Muslim people in Gallipoli to the other places because of the war. Although the seizure procedures were not completed in the other townships and villages of Edirne province, 10.000 cattle including rams, sheep and goats had been provided through the war levies.

During the transferring back period, the people which were wounded and needed treatment had been treated after checking by a Sanitary Assistance Committee temporarily existing in Gallipoli and consisting of Army Chief of Medical Staff Sergeant and Army Headquarters Medical Staff and the ones needed treatment urgently as not be able to transfer back were taken from the ship and their referrals were made to the two hospitals in Gallipoli.

The bed capacity of the Military Hospital of Gallipoli had been increased from 250 to 1000 before and also a Red Crescent hospital with a 200-bed capacity in the French school and a 150-bed war hospital were opened. These hospitals were moved to Lapseki partially and mostly to Tekirdag upon the bombarding of the Gallipoli centre. The remaining part having 150 beds was in the situation on the 4th of May and left for the emergency cases.

The Medical School students, who were employed in the hospitals of Istanbul province for the maintenance of the wounded increasing in number, were brought to Canakkale with the Sungurlu Battalion boarded the Ship of Resit Pasha in April, 1915 and then to Gallipoli under the auspices of the Ottoman destroyer and finally they were distributed to the hospitals.

Key Words: Gallipoli, Gallipoli campaign, Ottoman Empire

Birinci Dünya Savaşı, tarihin gördüğü en korkunç savaşılarından biridir. Osmanlı Devleti de dahil olmak üzere dört imparatorluğun yıkılmasına ve dört büyük hanedanın çökmesine neden olmuş bir harptir. Anadolu'da tamamen Türk unsuruna dayanan yepyeni bir Cumhuriyetin kurulmasına yol açmış olması nedeniyle Türk tarihinde ayrı bir yeri vardır.

Bu savaş sadece kara ve deniz kuvvetlerinin değil, pek çok milletin ve ırkın kıyasıya mücadele verdiği modern teknolojinin de ilk savaşıdır. Bu savaşın gerçek sebeplerinin başında sanayileşmiş ülkeler arasında iktisadi ve siyasi hakimiyeti ele geçirme mücadelesi vardır.

1914 yılına kadar Avrupa’da egemen güçler arasında içten içe süren çatışma, küçük bir kıvılcımın tutuşturmasıyla açık bir hale gelince, milyonlarca ailenin kana ve acıya bulanacağı bir süreci başlatacaktır. O zamana kadar bu amaçla kullanılmamış olan denizaltı, uçak, zeplin, tank, büyük savaş gemileri, pek çok korkunç modern aletin ilk kez deneneceği, artık geri dönülmesi imkânsız bir yola girilecek ve pek çok insanlık dramı yaşanmıştır.

Avrupa’nın tamamına yakınının, Rusya, Osmanlı Devleti, Japonya, A.B.D.’nin de katıldığı bu savaşta – kayıp, esir ve yaralılar da sayılacak olursa- insan kaybının 37.000.000’u bulduğu görülür. Osmanlı ise birçok cephede savaşmış, 400.000’e yakın evladını şehit vermiş, maddi ve manevi büyük kayıplara boyun eğmiştir.

Dört yılı aşkın süren savaşın maddi zararı ise çok büyük boyutlardadır. Özellikle savaş bölgelerine yakın meskûn mahaller, savaşın her oluşumundan etkilenmiştir. Çanakkale cephesi açısından da Gelibolu kasabası, -cephe güzergâhı olması hasebiyle- savaşın her yükünü çekmiş, sakini ile beraber pek çok sıkıntılı günler yaşamıştır.

Bir deneme niteliğinde olan bu çalışmada, eldeki mevcut arşiv belgeleri, askeri ve sivil Çanakkale Savaşı ile ilgili eserler ve anı kitaplarından yararlanılmıştır.

DENİZ HAREKÂTI

3 ncü Kolordu Karargahı, Başkomutanlık emriyle Çanakkale’den **Gelibolu**’ya taşınmış ve ayrıca Boğaz savunmasının topçu ateş gücü açısından güçlendirilmesiyle ilgili diğer önlemlerin alınmasına devam edilmiştir. Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı, emrinde 9 ncu Tümen olduğu halde Başkomu-tanlığa bağlanmıştır.¹

Düşman bombardımanının başlarında Tekirdağ’da bulunan 3 üncü Kolordu, daha sonra Gelibolu’ya alınarak Çanakkale Boğaz’ı bölgesinin karadan yapılabilecek çıkarmalara karşı savunulmasıyla görevlendirilmişti. Bu kolordunun, 14 Mart 1915 tarihli kuruluşunda yer alan birlikleriyle Çanakkale Müstahkem Mevkii kuruluşundaki 9 uncu ve 11 nci Tümenlere emir verme yetkisinde olduğu, 19 uncu Tümen’in de koruma düzeni alacağı vurgulanmıştır.

Yapılacak kara muharebeleri için Mareşal Liman von Sanders, 3’üncü, 15’nci Kolordularla, 5 nci Tümen ve Bağımsız Süvari Tugayı’ndan

¹ ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-5, F. 1/18.

oluşturulan 5 nci Ordu Komutanlığına atanmıştır² ve Gelibolu'daki Fransız Konsolosluk binası karargah ve makam olarak tahsis edilmiştir.³ Göreve başlamak üzere 26 Mart'ta Gelibolu'ya gelen Mareşal, aynı gün Bolayır'a hareket etmiştir.⁴ Gerek bu hareketi, gerekse gelişinin ilk haftasından itibaren bölgede aldığı ve almayı düşündüğü düzenlemeler, Onun, büyük ölçüdeki İngiliz çıkarmalarının, Saros Körfezi'yle Anadolu kıyılarından beklediğini kanıtlamıştır.

Böylece Liman von Sanders, Bolayır dışında Gelibolu yarımadasında büyük çıkarma hareketleri beklemediğinden, Çanakkale savunmasını, sadece Saros ve Anadolu kıyılarına yapılacak çıkarma hesabına göre düzenlemiştir.⁵

Ordu karargahı ve bağlantıları: Gelibolu'dadır.

3 ncü Kolordu: Bolayır'dan başlayarak Gelibolu yarımadasını korumakla görevli olup, karargahıyla Gelibolu'dadır. Komutanı da General Esat Paşa'dır.

7 nci Tümen: Karargahı Gelibolu'da, kuruluş ve emrindeki jandarma ve diğer birlikleriyle Bolayır hizasından Deliyani limanı (hariç) Koyun limanı (dahil) arası Gelibolu Seyyar Jandarma taburunca gözetlenmekte, Koyun limanı (hariç) Ağıldere (hariç) bölgesi de, 77 nci Alay'ın bir taburunca gözetlenmektedir. Komutanı Kurmay Albay Remzi Bey'dir.⁶

5 nci ve 7 nci Tümenler: Gelibolu berzahı/dar geçidi kesiminde konuşlanmıştır.

KARA HAREKATI

Anzak birliklerinin Arıburnu yarlarının önüne ilk işgal çıkartması devam ederken Gelibolu'dan deniz yoluyla gelerek Kilye iskelesinden Maltepe'ye çıkan 3 ncü Kolordu Komutanı Esat Paşa ile buluşan 19 ncü Tümen Komutanı, daha önce Tümenin bütün gücüyle Arıburnu'ndaki Anzak'ları denize dökmesine müsaade edilmesiyle ilgili Orduya yaptığı önerilerinin karşılıksız kaldığını, Kolordu Komutanına yansıtma fırsatını bulur ve mevcut durumdan yakınır.

² ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-5.

³ ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-6; BOA, HR.SYS, 2109/11

⁴ ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-10, F. 1-16.

⁵ Ordu komutanının bu görüş ve bu görüş etrafında oluşturduğu planlamayı değerlendirirken, Türk Genelkurmayı "...harekatın gelişiminden de anlaşılacağı üzere (Sanders) büyük bir yenilgiye düşmüştür," düşüncesindedir. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekatı 1 nci, 2 nci, ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, s.52

⁶ ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3864, Dos. H-12, F. 1-13, 1-17, 1-18; ATASE Arşivi, No. 6/8903, Kls. 4836, Dos. H-10, F. 1-66.

Ayrıca 5 nci Orduya verilen emirle de, Gelibolu dolaylarındaki 5 nci Tümenin derhal Eceabat'a kaydırılmasını istemişti. Böylece bu günün sevindirici olayı, sürekli Gelibolu kuzeyinde bekletilip duran 5 nci Tümen'in güneye kaydırılması kararı olmuştu.⁷

2 Mayıs 1915 Günü⁸

Düşmanın bir savaş gemisi, 2 Mayıs sabahı balon gözetlemesiyle Gelibolu kasabasını bombardıman etti. Askeri hastanenin durumu ciddi idi. İngiliz gemileri yine hastanelere saldırmışlardı. 500 yataklı Gelibolu Hastanesi bir tepenin üstünde idi. Bütün yataklar dolu ve çoğunda iki kişi yatıyordu. Hastanenin özel bir hedef olarak seçildiği belli idi. Bombardımanlar daha çok bu kısımda toplanmış ve hastane binalarına isabetler de olmuştu. Taşınabilecek hasta ve yaralılar Tekirdağ'a nakledildi.⁹

2 Mayıs'ta sabahı da düşmanın bir savaş gemisi, balon gözetlemesiyle Gelibolu kasabasını bombardıman etti. Kasabada yer yer yangınlar çıktı. Buradaki erzak ve cephane depoları Akbaş, Nara ve Lapseki'ye kaldırıldı. Bu arada 5 nci Ordu Karargâhı da 10 kilometre kadar güneydeki Bayırköyü'ne yer değiştirdi. Olayın belki tek olumlu etkisi bu idi. Hala Gelibolu'da kalan Ordu Karargâhı biraz daha yaklaşmış oluyordu.¹⁰

Bolayır civarına aşırma bombardıman etmeye çalışan Agamemnon Zırhlısı'na dört mermi isabet etmiş ve daha sonra zırhlı atışa devam edemeyerek çekilmiştir.¹¹

Arıburnu karşısındaki sağ tarafa yapılan düşmanın ikinci bir karşıt saldırısı tamamıyla püskürtülmüş ve düşman yalçın dereler içine itilmiştir. Gelibolu'ya endirek bombardıman eden Agamemnon Zırhlısı'na mermiler isabet etmiş ve zırhlı çekilmiştir. Kabatepe önünde duran düşman nakliye gemilerinden birine bomba isabet etmiş, gemide yangın başlamış ve diğerleri telaş içinde zorlukla kaçabilmiştir.¹²

⁷ Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, V nci Cilt Çanakkale Cephesi 2 nci Kitap Amfibi Harekat*, Ankara 1978, s. 150.

⁸ Aynı gün, 18 Mart 1915 tarihindeki Çanakkale kent merkezinde ev ve eşyaları yanan halkın zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için 50.000 kuruşluk ödenek tahsisi kararı Meclis'çe onaylanmıştır. BOA, MV, 197/111.

⁹ Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi, C.II.*, s.163.

¹⁰ *A.g.e.*, s.163

¹¹ BOA, HR. MA, 1125/44.

¹² BOA, HR. SYS, 2323/1; Üç makineli tüfek ele geçirilmiştir. BOA, HR. MA, 1125/44.

21 Haziran 1915 Genel Durum

5 nci Ordu Karargâhı: Yalova Köyü'nde bulunuyordu.¹³ Karargâhı Gelibolu'da bulunan Saros Grubu, Enez'den Despot limanına kadar uzanan bölgede gözetlemede ve yer yer savunma düzeni almış bulunmaktaydı.

Albay Fevzi komutasındaki Saros Grubu (6 ncı, 7 nci ve 12 nci Tümenler ve Bağımsız Tugay), karargâhıyla Gelibolu'da bulunuyordu.¹⁴

Yarbay Cemil'in, Kocaçimen Bölgesi Komutanı adıyla kendi emrine verilmiş olduğunu; yarın 7 nci ve 12 nci Tümenlerle (Gelibolu'dan yola çıkan) Anafartalar'dan İngilizlere taarruz edileceğini, Yarbay Cemil emrine 33 ncü Piyade Alayı ile 11 nci Topçu Alayı'nın 5 nci Bataryası'nın gönderildiğini, bu bataryanın Sarıyer'e veya Dağçeşme yönüne mevzilendirileceğini¹⁵ bildirdi.

Bu emir üzerine, 1 nci Ordu Komutanı *Golç Paşa*, karargahını Gelibolu'da kurdu.¹⁶

Lojistik Faliyetler

19 ncü Tümen Lojistik Destek birlikleri:¹⁷

4 ncü Hafif Erzak Kolu, 4 ncü Ağır Erzak Kolu, Ekmekçi Takımı, 1 nci Piyade Cephane Kolu, Eceabat'ta; 2 nci Piyade Cephane Kolu, Bigalı'da; 3 ncü Dağ Topçu Cephane Kolu, Sıhhiye Bölüğü, 5 nci Seyyar Hastane, Eceabat'ta 19 ncü Tümen Bando, Gelibolu'da.

2 nci ve 3 ncü Kolordu Komutanlığı Lojistik Teşkilatı:¹⁸

2 nci Hafif Erzak Kolu, 3 ncü Hafif Erzak Kolu, 2 nci Ağır Erzak Kolu, 3 ncü Ağır Erzak Kolu, Gelibolu'da; 1 nci Hafif Erzak Kolu Markoplu'da; 1 nci Ağır Erzak Kolu Bayırköy'de; 1 nci Cephane Taburu Karargahı, Galata'da; 3 ncü Piyade Cephane Kolu, Kavaklı'da; 5 nci Piyade Cephane Kolu, Burgaz'da; 1 nci Sahra Topçu Cephane Kolu, Muhipbey Çiftliğinde; 2 nci Sahra Topçu Cephane Kolu, Bakırköy'de; 3 ncü Sahra Topçu Cephane Kolu, Burgaz'da; 4 ncü Sahra Topçu Cephane Kolu, 1

¹³ Aynı yer.

¹⁴ ATASE Arşivi, No, 4/8749, Kls. 3474, Dos. H-14, F. 10-5.

¹⁵ ATASE Arşivi, No, 6/9040, Kls. 4798, Dos. H-4, F. 1-136.

¹⁶ ATASE Arşivi, No, 4/8749, Kls. 3474, Dos. H-16, F. 2-25.

¹⁷ ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-19.

¹⁸ ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-16.

nci Dağ Topçu Cephane Kolu, Tayfur'da; 2 nci Dağ Topçu Cephane Kolu, Galata'da; Seyyar Hastane, Gelibolu'da; Sıhhiye Bölüğü, Galata'da; iki beygir, bir öküz deposu Çardak'ta.

Ayrıca 3. Kolordu'nun Tekirdağ ile Gelibolu'da ambarları ve imalathaneleri vardı.

18 Mart zaferinin peşinden Çanakkale bölgesindeki birlikler çoğalmış ve 5 nci Ordu'nun gereksiniminin karşılanabilmesi için 27 Mart 1915 tarihinde Gelibolu'da 5 nci Ordu Menzil Müfettişliği kurulmuştur.¹⁹

Başlangıçta Gelibolu'da göreve başlayan bu müfettişlik, muharebelerin yoğunlaşması ve hizmetlerin artması üzerine karargahın ilk kademesi ile Akbaş'a, geri kademeleri ile de Lapseki'ye intikal etmiştir.

Akbaş'ta cephane deposu ve istihkam deposu, Gelibolu ve Burgaz'da birer cephane deposu kurulmuştu. Ayrıca Lapseki'de bir araba yapım yeri, Biga'da bir İnşaat Bölüğü bulunuyordu.²⁰

Birlik İntikalleri

12 Mayıs 1915'te 12 nci Tümen Derince'den Çanakkale'ye intikal etmiştir. 2 nci Tümen ise muhtemelen Patnos ve Gülcemal Vapurları ile nakledilmiştir. 10 Mayıs 1915'te Gülcemal'in İmralı açıklarında E-14 tarafından torpillenmesi nedeniyle bu gemide bulunan askerler 67 no.lu Kalender ve 27 no.lu Sahilbent Vapurları ile Lapseki, Bolayır ve Gelibolu İskeleleri'ne nakledilmiştir.

Haziran 1915'te 2 nci Kolordu'ya bağlı 1 nci, 4 ncü ve 6 ncü Tümenler Edirne'den Uzunköprü'ye demiryolu ve Uzunköprü'den Çanakkale'ye yürüyüş kolunda intikal etmişlerdir.

10-15 Temmuz 1915 tarihleri arasında 2 nci Ordu Karargahı, 5 nci Kolordu (13 ncü ve 14 ncü Tümenler ile), 14 ncü Kolordu (8 nci ve 10 ncü Tümenler ile) yine aynı şekilde Uzunköprü'ye demiryoluyla, daha sonra da yürüyüş yoluyla Çanakkale'ye intikal etmişlerdir.

Ağustos 1915'te 1 nci Kolordu Karargahı, 2 nci Kolordu Karargahı (4 ncü ve 8 nci Tümenler ile), 6 ncü Kolordu (24 ncü ve 26 ncü Tümenler ile), 17 nci Kolordu (15 nci ve 25 nci Tümenler ile) İstanbul'dan

¹⁹ ATASE Arşivi, No: 1/6, Kls. 1129, Dos. 27, F. 2.

²⁰ Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekatı 1 nci, 2 nci, ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997, s.235.

Uzunköprü'ye trenle, Uzunköprü'den Çanakkale'ye (yedi gün süren)yürüyüş koluyla gelmişlerdir.

5 nci Ordu'nun ihtiyacı 1 nci, 3 ncü ve 5 nci Kolordu bölgelerinden eğitilmiş 20.000 er gönderilmekle giderilmiş ve ikmal, Ordu adına Gelibolu'ya yapılmıştı.²¹

Menzil Kolları

Gelibolu'da 5 nci Ordu oluşturulmasıyla birlikte çıkarılan değişiklik emrinde 2 nci Ordu menzili güçlendirilirken, bu kez yeni oluşturulan 5 nci Ordu'nun, bu arada 1 nci Ordunun kol ihtiyaçlarının Genel Karargah'a başvurulmakla 2 nci Ordu'dan gerekirse tamamlanacağı belirtiliyordu. 1 nci ve 2 nci Ordu Menzil Müfettişliklerinde bu tarz bir yardımlaşma düzenlenirken 2 nci ve 5 nci Ordular Trakya'da bulunan menzil kol ve kurumlarını Çatalca Müstahkem Mevkii'nin gerisinde deniz ve karadan ikmal yapılacak şekilde hazırlama çabasına da girişmişlerdi.²²

Boğazlar bölgesinde üç Ordu'nun görev alması ve savaşa fiilen katılması üzerine Başkomutanlık Vekaleti'nce Ordu menzillerinin bölgeleri belirlenmişti. Buna göre 2 nci ve 5 nci Ordu menzilleri arasındaki ara hattı, Saz limanı – Galata Köyü'nden geçen hat kabul edilmişti. Böyle olunca, 2 nci Menzil, 1 nci Ordu'nun menzil hizmetlerini 5 nci Menzil kendi ordusunun menzil hizmetini üzerine alıyordu. Uzunköprü – Keşan – Gelibolu yolundan 1 nci ve 5 nci Orduların ortaklaşa faydalanacakları belirtiliyor ve bu doğrultuda daha önce gerek 2 nci ve gerek 5 nci Menzil'e bağlı tesisler yerlerinde bırakılıyordu. 1 nci Ordu'nun emrinde görev yapmaları isteniyordu.²³

Gelibolu'daki yiyecek maddelerinde de Galata'da bulunan Ordu Karargahı ve Bolayır'daki birlikler için bir kısım yiyecek maddesi bırakarak geri kalanın Akbaş ve Lapseki'ye aktarılması emredildi. Gelibolu'da gerektiğinde gemilerle gelen birliklerin sıcak yemek alabilmeleri için bir iase merkezi kurulmuştu.

Keşan ambarından yalnız Bağımsız Süvari Tugayı ve menzil kolları faydalanıyordu.

²¹ ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1880, Dos. 31, F. 1-20, 23.

²² ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 24, Dos. 117, F. 25-5.

²³ ATASE Arşivi, No: 1/5, Kls. 1067, Dos. 90, F. 33-8.

Bombardımandan erzakça fazla kayıp olmadığı Eceabat'ta geri alanda fırınlar çalıştığından Tekirdağ, Karabiga ve Gelibolu'daki un fabrikaları da faaliyette olduklarından yiyecek ikmalinde büyük bir zorluk çekilmiyordu.²⁴

Ordu Menzil Müfettişliği Lapseki'de, menzil ambarlarını; Akbaş, Gelibolu, Şarköy, Keşan, Tekirdağ, Karabiga, Biga, Balçılar, Burgaz ve Saraycık'ta kurmakla görevine devam etmekte olduğunu ve elde bulunan erzakla birliklerini en az iki ay idare edebileceğini Başkomutanlığa bildirmektedir.

Bu amaçla Menzil Genel Müfettişliği, Levazım Daire Başkanlığı ile işbirliği yaparak, her 15 günde bir Ordulardan gelen iâşe durumu hakkındaki bilgiye dayanarak iâşeyi planlıyordu.²⁵

Buna göre 23 Temmuz 1915 tarihinde 5 nci Ordu'nun iâşe durumu şöyledir.²⁶

Ambarın Bulunduğu Yer	Ekmeklik	Erzak	Yem
Uzunköprü	255.5 ton	178.5 ton	510 ton
Keşan	18 ton	94.5 ton	79 ton
Gelibolu	----	125 ton	- - -
Karabiga	25.5 ton	212 ton	1.139.5 ton
Biga	17 ton	100.5 ton	78 ton
Burgaz	0.5 ton	204.5 ton	292 ton
Akbaş	151 ton	238 ton	582.5 ton
Lapseki	8.5 ton	36 ton	8 ton
Kilye	100 ton	144 ton	50 ton
Balçılar	----	43 ton	784 ton
Işıklar	121 ton	24 ton	47 ton

Harekatın özelliği nedeniyle Tümenlerin gereğinde grup değiştireceğini düşünerek her grubu bir ölçüde yedek yiyecek yemin verilmesini de esas tutmuştu. Buna rağmen baş gösterecek iâşe sıkıntısının giderilmesi için erzaktan ziyade ekmeklik un ve etin istek bölgelerine gönderilmesinin gerekli olduğunu makama bildirmişti. Kuzey ve Güney gruplarının öncelikle desteklenmesini, Saros Grubu'nda bulunan Süvari Tugayı'nın Uzunköprü'ye, üç tümenin de Gelibolu veya Şarköy'e yollanmasını savunmuştu.²⁷

²⁴ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi İdari ve Lojistik "X nci Cilt"*, Ankara 1980, s.260. Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. X, Ankara 1980, s.259.

²⁵ ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 294, F. 1-75.

²⁶ Genelkurmay, *İdari ve Lojistik "X nci Cilt"*, s.260.

²⁷ ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 292, F. 2.

5 nci Ordu için Uzunköprü-Gelibolu arasında çalışan cephane menzil hattının daha önce olduğu şekilde faaliyete devam etmesi ve bu amaç için verilen kolların başka bir hizmete verilmemesi uygun görülmüştü.²⁸

7 Temmuz 1915 tarihinde Uzunköprü ve Keşan Bölgesinde 45.000 insan ve 15.000 hayvan için yaklaşık 15 günlük ekmeklik un, 5 günlük erzak ve 7,5 günlük de yem; Saros, Şarköy ve Gelibolu yörelerinde 30.000 insan ve 15.000 hayvan için 37 günlük ekmeklik, 23 günlük erzak ve sadece 3 günlük yem vardı.²⁹

2 nci Ordu'nun hareket bölgesi değişeceğinden, intikal edeceği doğu hareket alanına hareket hazırlıklarında bulunduğu için, emrine giren 5 nci Kolordu'nun Uzunköprü, 14 ncü Kolordunun da Şarköy ve Gelibolu üzerinden iâşe edilmesi Levazım Dairesince uygun görülmüştü. Bu amaç ve maksada göre Ordu'ca Uzunköprü, Şarköy ve Gelibolu'dan beslenmesi için her birine kaçır insanın kaçır hayvanın düşeceği, bu arada Bağımsız Süvari Tugayı'nın hangi yolla ve kaç mevcut üzerinden destekleneceğinin duyurulması Ordu'dan istenmişti.³⁰

İdari ve lojistik faaliyetler üzerinde bu derece hassasiyet göstererek tertip ve tedbirler alınmış olmasına rağmen 2 nci Ordu'nun Güneybatı Komutanlığı'nın hayvanları, Gelibolu yöresinde özellikle arpa, ot ve samanını kötü ulaşım yollarından getirtme zorunluluğunda taşınamamış ve getirilememişti. Çare bulunması üst makamlardan bekleniyordu.³¹

Menzil Genel Müfettişliği, Başkomutanlık ile Ordu Komutanlıkları arasında koordinasyonu sağlamak, idari ve lojistik faaliyetleri düzenlemek üzere 5 Ağustos 1914 tarihli kurulmuştu.³²

Birinci Dünya Savaşı sırasında Levazım Dairesi Başkanlığı, ordunun ihtiyaçlarını ülke içinde kendisine bağlı bulunan kurum ve kuruluşlar vasıtasıyla karşılıyordu. Çanakkale ve çevresinde bulunan ordunun ihtiyaçları Erdek Sevkıyat Başkanlığı ve İskele Komutanlığı, Gelibolu, Çanakkale ve Tekirdağ Sevk Komisyonları, Bandırma Levazım Heyeti ve

²⁸ Aynı yer.

²⁹ ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1169, Dos. 179, F. 29.

³⁰ Genelkurmay, *İdari Faaliyetler ve Lojistik*, C. X, s. 251.

³¹ ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 292, F. 1-124.

³² Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap*, s.277.

Bandırma Genel Depo Kurulu ile bölgedeki diğer kurum ve kuruluşlar vasıtasıyla sağlanmaya çalışılıyordu.³³

Diğer taraftan 1915 yılı ilkbaharında Edirne Valisi, 5 nci Ordunun et ihtiyacının, Meclis-i Vükela tarafından tespit edilmiş oran olan % 15 nispetinde, el konularak koç, koyun, keçi, kuzu ve oğlaklarla temini için civar kaza ve köylere gerekli tebligatı yapmıştır. Bu arada Harbiye Nezareti, 5 nci Ordu'nun Mayıs ayındaki ihtiyacı olan 211 ton etin temini hakkında 3 Mayıs'ta Gelibolu Mutasarrıflığı'na gerekli emri daha önce bildirmişti. Gelibolu'dan gelen cevapla da bu miktarın karşılanabileceği, ancak Haziran ayı için başka bir yardımın beklenmemesi gerektiği kaydedilmişti. Bura gerekçe olarak da Gelibolu'daki gayrimüslimlerin savaş dolayısıyla başka yerlere nakledilmesinden dolayı nüfusun iyice azalmış olduğu belirtilmişti. Edirne vilayetinin diğer kaza ve köylerinde ise el koyma (vaz-ı yed) işlemleri tamamlanmamış olmasına rağmen koç, koyun, keçi, kuzu, oğlak olarak Tekalif-i Harbiye suretiyle 10.000 baş hayvan tedarik edilmiştir. Bunun üzerine Edirne Valisi, 5. Ordu'nun Mayıs ayı et ihtiyacının karşılanacağını Dahiliye ve Harbiye Nezaretleri ile beraber Levazımat-i Umumiye Başkanlığı'na da bildirmiştir.³⁴

Çanakkale Cephesi'nde 5. Ordu bölgesinde levazım ve cephane nakli

Saros ve Gelibolu Yarımadasındaki ana ikmal yolu, İstanbul-Uzunköprü demiryolu ve Keşan'dan başlayarak Bolayır, Gelibolu ve Bigalı'dan geçerek Seddülbahır'da sona eren karayolu. Diğer taraftan deniz yolundan da faydalanılmış, ancak bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Anadolu yakasında ise Balıkesir-Balya-Yenice-Çan-Bayramiç-Ezine-Erenköy-Çanakkale karayolu ile Karabiga – Biga – Çan – Kirazlı - Çanakkale karayolu ve Biga – Beyçayırı - Lapseki karayolları ikmal için kullanılmıştır.³⁵

Çanakkale Cephesi'nin giderek takviye edilmesi üzerine, 5 nci Ordu'nun Mart 1915'teki personel sayısı 138.000'e, hayvan sayısı 25.000'e ulaşmış; bu sayılar muharebenin sonuna doğru daha da artmıştır. Bu durum karşısında 5 nci Ordu menzil teşkillerinin genişletilmesi zorunlu kılınmış ve Ağustos 1915 sonlarına doğru Menzil Müfettişliği emrinde Uzunköprü'den güneye doğru olmak üzere Nokta ve

³³ Muhammet Erat, "Çanakkale Muharebelerinde Türk Ordusunun İlaşe Problemi" *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, S. 1, Çanakkale, 2003, s.122.

³⁴ *A.g.m.*, s.123-124.

³⁵ Mustafa Öztürk, "Çanakkale Muharebelerinde Türk Ordusunun İkmal ve İlaşe Durumu", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl:12, Şubat 1987, S. 22, Ankara 1987, s.155

İskele Komutanlıkları ile idari teşkiller olarak erzak ambarları, ekmekçi takımları ve çayhaneler kurulmuştur.³⁶

Akbaş'ta cephane deposu ve istihkam deposu, Gelibolu ve Burgaz'da birer cephane deposu kurulmuştu. Ayrıca Lapseki'de bir araba yapım yeri, Biga'da bir inşaat bölüğü bulunuyordu.³⁷

28 Nisan 1915 tarihinde İstanbul ve İzmit'te toplanan eratı Çanakkale'ye nakletmek amacıyla 1.000 kişi kapasiteli vapurlar görevlendirilmiştir. Bandırma, Karabiga, Lapseki, Akbaş, Kilye, Gelibolu, Şarköy, Mürefte, Soğanlıdere ve Morto Limanları arasında asker taşıma işlemi yapan bu gemiler aşağıda olduğu gibidir.³⁸

Bu arada Lapseki'de bulunan Ordu Menzil Müfettişliği Akbaş, Gelibolu, Şarköy, Keşan, Tekirdağ, Karabiga, Biga, Balçılar, Burgaz ve Saraycık'ta menzil ambarlarını teşkil etmişti.

1 nci Uçak Bölüğü Gelibolu'da Galata'da, 6 ncı Uçak Bölüğü Erenköy'de ve Nara'da, 3 ncü Deniz Uçak Bölüğü Nara'da ve Köseburun'da, Fokker Bölüğü Gelibolu ve Galata'da, 15 nci Hava Bölüğü Uzunköprü'de görev yapmaktaydı.³⁹

Kara muharebeleri başlamadan önce, Anadolu sahilinde Müstahkem Mevki Komutanlığı emrinde Çanakkale Merkez Hastanesi ile Gelibolu'da şehir dışındaki kışla binalarında 3 ncü Kolordu tarafından kurulmuş 400 yataklı Gelibolu Hastanesinden ibaretti. 19 ncü Tümen'in Seyyar Hastanesi Kilitbahir'de, 9 ncü Tümen'in Seyyar Hastanesi de Anadolu yakasında Sarıçalı'da büyükçe bir revir vazifesi görmek üzere yarı aktif bir halde (adi hastalıklara mahsus olarak) bulunuyordu.⁴⁰

Kızılay'dan 200 yataklı mükemmel donanımlı bir hastane alarak Gelibolu'daki Fransız Hastanesi takviye edilmiş, bütün personeliyle Gelibolu'ya intikal ettirilmiş bulunan Bandırma Hastanesi'nin yerine Doktor Yüzbaşı Niyazi İsmet ve İskele Komutanı Binbaşı Ali Bey'in yardımı ve halktan temin edilen malzeme ile 200 yataklı bir hastane açılmıştı.⁴¹

Kara muharebeleri başlamadan önce, bölgeyi savunacak olan 5 nci Ordu Komutanı Liman von Sanders de 26 Mart 1915'te Gelibolu'ya gelmiş, karargah, Gelibolu'da kurulmuştur. Ordu'nun Sıhhiye Reisi Yarbay Doktor Mustafa Talat Bey ve Alman Islahat Heyeti Sağlık Müşaviri Yarbay Prof.

³⁶ Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi Özetlenmiş Tarihi*, s.236.

³⁷ A.g.e., s.235.

³⁸ M. Orhan Kızıldemir, *Şirket-i Hayriye İdaresi*, İstanbul: Türkiye Denizciler Sendikası Yayınları, t.y., s.147-148.

³⁹ Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi 9 ncü Cilt Türk Hava Harekatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969, s. 55,

⁴⁰ Niyazi İsmet Gözcü, "Umumi Harpte Çanakkale Müdafası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri", *Askeri Sıhhiye Mecmuası*, S. 23, Temmuz İstanbul 1938, s. 77.

⁴¹ ATASE Arşivi, BDH, Kls. 2422, Dos. 45, F, 4; Özbay, a.g. e., s.230.

Dr. Mayer⁴² de Sahra Sıhhiye Genel Mufettiş Vekili Titri ile Ordu karargahında Ordu Sıhhiye Reisine refakat etmektedir.⁴³

5 nci Ordunun Menzil Mufettişliği de karargahını Gelibolu'da kurarak kendi emrine verilen kıta ve araçları Ordu'ya menzil sahası olarak tahsis edilen Uzunköprü-Keşan-Gelibolu hattı ile Biga-Lapseki-Çanakkale ve Ezine-Balıkesir hatları sahalarına iş görecektir şekilde yerleştiriyordu.⁴⁴

Rumeli yakasındaki Gelibolu – Bolayır – Keşan – Uzunköprü şosesi ile Bolayır –Eksamil – Şarköy ve Keşan-Hayrabolu-Tekirdağ yolları ise, iş yarayacak durumdaydı⁴⁵

25-30 Nisan 1915 günleri sağlık hizmetleri ile daha ziyade tümen sıhhiye bölüklerinin ve kıta teskerelerinin yaralıları toplayıp bütün araçlardan istifade ederek Ağaderesi ve Akbaş istikametlerinde açılan 9 ncu ve 19 ncu Tümen seyyar hastanelerine ve Anadolu yakasında da Çanakkale Merkez Hastanesine sevk edilmesi şeklinde idi.⁴⁶

Buralarda toplanan yaralıların gerekli tedavileri için her tedbirin alınması sağlanmış; nakledilmesi imkanı her fırsat ve araçtan yararlanılarak (İstanbul'dan ihtiyat kuvvetleri ve levazım getiren gemiler dahil) geri menzil ve vatan hastanelerine sürekli şekilde gönderilmişlerdir. Geriye nakil esnasında Gelibolu'da geçici olarak Ordu Baştabip Muavini ve Ordu Karargah Tabiplerinden oluşan bir Sıhhi Yardım Heyetine kontrol ettirerek yaralıların tedaviye ihtiyaç olanlarına gerekli olan tedavi yapılmış geriye nakledilemeyecek derecede acil tedaviye ihtiyaç duyulanlar gemiden alınarak Gelibolu'daki iki hastaneye sevkleri yapılmıştır.⁴⁷

⁴² Gözcü, *a. g.m.*, s. 90; Makalesinde Gözcü, "Prof. Mayer tahminen Haziran 1915 sonunda 5 nci Ordu komutanı tarafından Almanya'ya iade edilmiştir. Ordu sağlık işlerine bu zatın hizmetinden başka yabancı bir emek karışmadığını bilhassa zikre muhtaç görürüm," şeklinde ortaya koyduğu görüşü gerçeği yansıtmaktan uzaktır.

⁴³ Gözcü, *a. g.m.*, s. 79; Özbay, *a.g. e.*, s.230.

⁴⁴ Özbay, *a.g. e.*, s.230.

⁴⁵ ATASE Arşivi, BDH 2, Kls. 2480, Dos. 397, F. 3; Gözcü, *a., g.,m.*, s. 80; Özbay, *a.g.e.*, s.231.

⁴⁶ ATASE Arşivi, BDH 3, Kls. 86, Dos. H-1, F. 34-2.

⁴⁷ Gözcü, *a.g.m.*, s. 81-82; Özbay, *a.g. e.*, s.231.

5'inci Ordu Komutanlığı Sağlık Başkanlığın Ordu Komutanlığına sunduğu raporunda Mayıs ayı toplam yatak sayısı 5050'dir. Dağılımı ise şöyledir:⁴⁸

Hastane	Yatak Sayısı
Tekirdağ hastanelerinde	1450 yatak
Şarköy hastanesinde	400 yatak
Gelibolu hastanesinde	150 yatak
Lapseki hastanesinde	300 yatak
Ezine hastanesinde	500 yatak
Dümrek hastanesinde	450 yatak
Biga hastanesinde	1300 yatak
Dimetoka Köyü hastanesinde/Biga	500 yatak

Daha önce Gelibolu Askeri Hastanesi 250 yataktan 1000 yatağa çıkarılmış ve ayrıca Fransız mektebinde 200 yataklı bir Kızılay hastanesiyle 150 yataklı bir harp hastanesi açılmıştı. Bunlar Gelibolu merkezinin bombardımanı üzerine bir kısmıyla Lapseki'ye ve büyük kısmıyla da Tekirdağ'a taşındı. Geriye kalan 150 yataklı kısım 4 Mayıs'taki durumdadır ve acil vakalar için bırakılmıştır.⁴⁹

Ateşli hummanın ortaya çıkması üzerine orduya ikmal erlerinin geldiği Uzunköprü-Keşan- Gelibolu menzil yolu üzerinde Keşan'da üç seyyar etüv ile bir menzil temizleme istasyonu açılarak orduya girecek yeni erler temizlenilmeye başlandı. Bu temizlikten sonra askerler yolda bir hafta kadar köylerle temas ettikleri halde bölgenin boşaltılmasına kadar önemli bir tifüs salgını görülmedi. Ateşli humma da çok sınırlı halde kaldı.⁵⁰

Gelibolu'daki Kızılay Hastanesi de -Gelibolu sürekli bombardımana uğradığından dolayı- Şarköy'e nakledildiği gibi kışlalarda açılan geçici hastane de Kolordu tarafından Tekirdağ'a nakledilmiştir.⁵¹

Mayıs ayı başında her ihtimale karşı Adapazarı civarında 2000 yataklı grubunun açılması Kızılay'dan istenmiş⁵², bir gemi kaptanının aldığı emri yanlış anlaması üzerine yaralıları Erdek'e getirmesinden dolayı meydana gelen bu zorunluluk üzerine orada bulunan doktorlar ve halkın yardımıyla, gönderilen bir baştabip nezaretinde 400 yataklı Erdek Menzil Hastanesi de açılmıştır.⁵³

⁴⁸ ATASE Arşivi, BDH 3, Kls. 3474, Dos. H-9, F. 3- 14 ve 3-22.

⁴⁹ Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 2 nci Kitap*, s.432-433.

⁵⁰ *A.g.m.*, s. 89.

⁵¹ Gözcü, *a.g.m.*, s. 83; Özbay, *a.g.e.*, s.231-232, Biga'daki 500 yataklı iki Menzil Hastanesinden birisinin Başhekimi Doktor Binbaşı İhsan (Tepegöz) Bey idi.

⁵² Özbay, *a.g. e.*, s.232.

⁵³ Gözcü, *a. g.m.*, s. 80.

Akın akın gelen yaralıların bakımı için İstanbul hastanelerinde çalıştırılmakta olan Tıbbiye öğrencileri Nisan 1915'te Reşit Paşa Vapuru'na bindirilen Sungurlu Taburu ile Çanakkale'ye ve oradan Gayret-i Vatanîye muhribi himayesinde Gelibolu'ya getirilmiş, hastanelere dağıtılmışlardır.⁵⁴

Kuzey bölgedeki 6 Ağustos 1915 itibariyle başlayan ve 27 Ağustos 1915'e kadar devam eden muharebeler esnasında günden güne hasta, yaralı sayısı giderek çoğalıp bazı salgın hastalıklar orduyu yıpratmaya başladı. Bunun üzerine başlangıçta sürekli aşırta bombardımanlar sebebiyle tahliye edilen Gelibolu Hastanesi çadırlar ve barakalarla takviye edilerek kışla yakınlarında 1700 yataklı olarak açılmıştır. Yeniden ordu emrine verilen 150 yataklı bir menzil hastanesi de Galata Köyü yakınlarındaki Bayır köyünde hizmete başlamıştır.⁵⁵

5'inci Ordunun sağlık kuruluşları, savaşların şiddetlenmesiyle paralel olarak gittikçe takviye edilmiş ve 6 Temmuz 1915 günü aşağıdaki cetvelde gösterilen yatak mevcuduna ulaşılmıştır.⁵⁶

Hastanelerin isimleri	Yer	Yatak	Mevcut
1 No.lu Menzil Hst.	Biga	500	850
2 No.lu Menzil Hst.	Biga	500	1000
3 No.lu Menzil Hst.	Dimatoka/Biga	500	650
Karabiga Hst.	Karabiga	0	150
3 ve 4 No.lu Kızılay Hst.	Lapseki	150	850
1 No.lu Kızılay Hst.	Dümrek	150	200
2 No.lu Kızılay Hst.	Çardak	150	750
5 No.lu Kızılay Hst.	Şarköy	150	350
6 No.lu Kızılay Hst.	Şarköy	200	300
Salgın Hastanesi	Galata	0	200
Mürefte Hastanesi	Mürefte	0	280
Gelibolu Merkez Hst.	Tekirdağ	750	1400
Erdek Hastanesi	Erdek	0	500
Keşan Hastanesi	Keşan	0	150
Uzunköprü Hastanesi	Uzunköprü	0	50
16 Adet Hastane		3.800	8.680
1No.lu Menzil Nekahethane	Biga	0	200
3No.lu Menzil Nekahethane	Dimatoka/Biga	0	400
Tekirdağ Mrk Hst. Nekahethanesi	Tekirdağ	0	300
3 Adet Nekahethane	Toplam	0	900

⁵⁴ Özbay, a.g. e., s.232.

⁵⁵ Aynı yer.

⁵⁶ ATASE Arşivi, BDH 1, Kls. 1138, Dos. 27, F. 2-8.

Temmuz ve Ağustos aylarında Akbaş ve Ağaderesi Sevkıyat Hastaneleri vasıtasıyla vatan ve menzil hastanelerine yollanan yaralı, hasta ve hava değişimi adedi şöyledir: (Bu rakama yarımada'daki Bayırköy, Galataköy, ve Gelibolu Hasta-nelerine yapılan sevkıyat dahil değildir.)⁵⁷

Yaralı gazileri nakledildikleri şehirlerdeki hastanelerde yerel yetkililer ve bölge halkı tarafından ziyaret edip hediyeler verdikleri haberleri, Çanakkale Savaşının halk için ne kadar önem taşıdığına kanıttır.⁵⁸ Pek çok yetkili ve gönüllü gibi Enver Paşa'da Gelibolu'da yaralanıp İstanbul'da Gümüşsuyu ve Gülhane'de tedavi altında olan askerleri ziyaret etmiş ve madalyalar vermiştir.

İlk günlerde sağlık personeli yetersizliğinden şikayet edilmiş ise de bu konu kısa bir süre içinde çözümlenmiş. Sağlık malzemesi de sefer kadrolara göre tamdı. Tekirdağ, Şarköy, Gelibolu, Lapseki, Ezine, Dümrek, Biga ve Dimetoka köyü hastanelerinde toplam olarak 5000'den fazla yatak mevcuttu. Bu sabit hastanelerden başka ordu, kolordu ve tümen seyyar hastaneleri de açılmıştı. Bunların toplu olarak bulunduğu yerler Soğanlıdere, Kocadere ve Akbaş iskelesi aynı zamanda “Yaralı Aktarma Merkezi” olarak çalışıyor, gemiler boş dönerken buradan yaralıları alıp sabit yurt içi hastanelerine taşıyorlardı.⁵⁹

Bombardıman

5 nci Ordu Komutanlığının 30 Nisan 1915'te Başkomutanlık karargahına ivedi kaydı ile çektiği şifrede şöyle deniliyordu: “Gelibolu'ya uçaktan bomba atılmış, bir er şehit, bir kadın ölü ve bir kadın ağır yaralıdır.”⁶⁰

İngiliz Agamemnon muharebe gemisiyle Monica adlı balon gemisi Saros körfezine giderek balon gözetlemesiyle Gelibolu ilçe merkezini bombardımana tutmuştur. Bombardımanda Ordu Karargahı da yalın patlamalar ve parça isabetine uğramış ise de, can kaybı olmamıştır. İlçede bir cami yanmış, bir han ve bazı evler yıkılmış, halktan ve küçük çocuklardan bir kısmı da yaralanmıştır.⁶¹

⁵⁷ Gözcü, a., g.,m., s. 88; Özbay, a.g. e., s.235.

⁵⁸ Ahenk, 20 Mayıs 1915.

⁵⁹ Gözcü, a., g.,m., s. 88; Özbay, a.g. e., s.235.

⁶⁰ Harp Tarihi Dairesi Arşivi, 1/13, Dosya 1, Göz 19, Dolap 107; Liman von Sanders'in Başkumandanlığa çektiği şifre'den naklen Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi, IX. C. Türk Hava Harekatı*, Ankara 1969, s.42-43.

⁶¹ Genelkurmay *Çanakkale Cephesi II nci Kitap*, s.360-361

25 Haziran günü öğleden önce bir düşman uçağı Gelibolu kasabasına üç bomba atmışsa da bir zararı dokunmamıştır.⁶²

6 Ekim 1915 Çarşamba günü akşam üzeri beş düşman uçağı Gelibolu Osmanlı mezarlığının arkasındaki evlere bomba attığından üç ev hasar görmüştür.⁶³

Bir düşman monitörü aşırma atışı ile Gelibolu'yu bombardımana girişmiş ise de bataryalarımız karşılık vermiş ve bir mermi monitöre isabet etmesiyle monitör uzaklaşmıştır.⁶⁴

1 Aralık 1915'te bir düşman uçağı Gelibolu kasabasına üç bomba atmıştır.⁶⁵

Gelibolu kasabasını rahatlıkla bombardıman etmişlerdir. İngiliz gemileri yine hastanelere saldırmıştır. 500 yataklı Gelibolu Hastanesi bir tepenin üstündedir ve bütün yataklar dolu ve çoğunda iki kişi yatmaktadır.

Haberleşme Ağı

Gelibolu, Eceabat, Biga, Lapseki, Çanakkale, Ezine, Tavaklı, Ayvacık, Bayramiç, Küçükkuyu, Papazlı, Pazarköy, Karabiga'da Posta ve Telgraf Nezaretinin gene telgrafhaneleri vardı. Bunlar Posta ve Telgraf Nezaretinin Nara-Bigalı arasındaki üç denizaltı kablosuyla bağlanmıştı. Ayrıca Gökçeada ve Bozcaada ile haberleşmeyi sağlayan İngiliz Stren Şirketi'nin denizaltı kablosu vardı.⁶⁶

Sonuç

Savaş bölgelerine yakın meskun mahaller, savaşın her oluşumundan etkilemiştir. Çanakkale cephesi açısından da Gelibolu kasabası, -cepheye çok yakın olması hasebiyle- savaşın her yükünü çekmiş, sakini ile beraber pek çok kara günler yaşamıştır.

Deneme niteliğindeki bu çalışmayla, kasabanın etrafında savaş devam ederken, kuşbakışı olarak Gelibolu'da neler yaşandığı aktarılmaya çalışılmıştır.

⁶² BOA, HR. MA, 1134/52, 8 Temmuz 1915.

⁶³ Aynı yer.

⁶⁴ *Tanin*, 7 Ekim 1915

⁶⁵ *Tanin*, 2 Aralık 1915.

⁶⁶ Genelkurmay, *Çanakkale Cephesi 1 nci Kitap*, s. 24.

Lojistik destek birliklerinin faaliyetleri; birlik intikalleri; sağlık hizmetleri ve hastaneler; lojistik hizmetlerden ve kahraman Türk komutan ve asker ve halkın fedakarlıklarından bahsedilmeye çalışılmıştır.

Düşman bombardımanının başlarında Tekirdağ'da bulunan 3 üncü Kolordu, daha sonra Gelibolu'ya alınarak Çanakkale Boğaz'ı bölgesinin karadan yapılabilecek çıkarmalara karşı savunulmasıyla görevlendirilmiştir. Karargah, Gelibolu'dadır. Komutanı da General Esat Paşa'dır.

5 nci ve 7 nci Tümenler de, Gelibolu berzahı/dar geçidi kesiminde konuşlanmıştır.

Mareşal Liman von Sanders, 5 nci Ordu Komutanlığına atanmış ve Gelibolu'daki Fransız Konsolosluk binası karargah ve makam olarak tahsis edilmiştir. Göreve başlamak üzere 26 Mart'ta Gelibolu'ya gelen Mareşal, aynı gün Bolayır'a hareket etmiştir. Gerek bu hareketi, gerekse gelişinin ilk haftasından itibaren bölgede aldığı ve almayı düşündüğü düzenlemeler, Onun, büyük ölçüdeki İngiliz çıkarmalarının, Saros Körfezi'yle Anadolu kıyılarından beklediğini kanıtlamıştır. Artık Ordu karargahı ve bağlıları, Gelibolu'dadır.

1 nci Ordu Komutanı *Golç Paşa*, karargahını Gelibolu'da kurdu.

19 ncu Tümen Bandası, Gelibolu'dadır.

2 nci Hafif Erzak Kolu, 3 ncü Hafif Erzak Kolu, 2 nci Ağır Erzak Kolu, 3 ncü Ağır Erzak Kolu, cephane deposu, Seyyar Hastane, 3. Kolordu'nun ambar ve imalathanelerinin bir bölümü Gelibolu'dadır.

5 nci Ordu'nun gereksiniminin karşılanabilmesi için 27 Mart 1915 tarihinde Gelibolu'da 5 nci Ordu Menzil Müfettişliği kurulmuştur.

Birlikler bazen gemilerle Gelibolu'ya; çoğu zaman İstanbul'dan Edirne'ye, Edirne'den Uzunköprü'ye demiryolu ile Uzunköprü'den de Gelibolu üzerinden cepheye yürüyüş kolunda intikal etmişlerdir.

Gelibolu'da gerektiğinde gemilerle gelen birliklerin sıcak yemek alabilmeleri için bir iâşe merkezi kurulmuştur.

Tekirdağ, Karabiga ve Gelibolu'daki un fabrikaları da faaliyette olduklarından yiyecek ikmalinde büyük bir zorluk çekilmiyordu.

Menzil ambarlarından birisi, Gelibolu'dadır.

14 ncü Kolordunun da Şarköy ve Gelibolu üzerinden iâşe edilmesi Levazım Dairesince uygun görülmüştür.

5 nci Ordu için Uzunköprü-Gelibolu arasında çalışan cephane menzil hattının daha önce olduğu şekilde faaliyete devam etmesi ve bu amaç için verilen kolların başka bir hizmete verilmemesi uygun görülmüştü.

Harbiye Nezareti, 5 nci Ordu'nun Mayıs ayındaki ihtiyacı olan 211 ton etin temini hakkında 3 Mayıs'ta Gelibolu Mutasarrıflığı'na gerekli emri daha önce bildirmişti. Gelibolu'dan gelen cevapla da bu miktarın karşılanabileceği, ancak Haziran ayı için başka bir yardımın beklenmemesi gerektiği kaydedilmişti. Burası gerekçe olarak da Gelibolu'daki gayrimüslimlerin savaş dolayısıyla başka yerlere nakledilmesinden dolayı nüfusun iyice azalmış olduğu belirtilmişti. Edirne vilayetinin diğer kaza ve köylerinde ise el koyma (vaz-ı yed) işlemleri tamamlanmamış olmasına rağmen koç, koyun, keçi, kuzu, oğlak olarak Tekalif-i Harbiye suretiyle 10.000 baş hayvan tedarik edilmiştir.

Geriye nakil esnasında Gelibolu'da geçici olarak Ordu Baştabip Muavini ve Ordu Karargah Tabiplerinden oluşan bir Sıhhi Yardım Heyetine kontrol ettirerek yaralıların tedaviye ihtiyaç olanlarına gerekli olan tedavi yapılmış geriye nakledilemeyecek derecede acil tedaviye ihtiyaç duyulanlar gemiden alınarak Gelibolu'daki iki hastaneye sevkleri yapılmıştır.

Daha önce Gelibolu Askeri Hastanesi 250 yataktan 1000 yatağa çıkarılmış ve ayrıca Fransız mektebinde 200 yataklı bir Kızılay hastanesiyle 150 yataklı bir harp hastanesi açılmıştı. Bunlar Gelibolu merkezinin bombardımanı üzerine bir kısmıyla Lapseki'ye ve büyük kısmıyla da Tekirdağ'a taşındı. Geriye kalan 150 yataklı kısım 4 Mayıs'taki durumdadır ve acil vakalar için bırakılmıştır.

Akın akın gelen yaralıların bakımı için İstanbul hastanelerinde çalıştırılmakta olan Tıbbiye öğrencileri Nisan 1915'te Reşit Paşa Vapuru'na bindirilen Sungurlu Taburu ile Çanakkale'ye ve oradan Gayret-i Vataniye muhribi himayesinde Gelibolu'ya getirilmiş, hastanelere dağıtılmışlardır.

BİBLİYOGRAFYA

- ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-5, F. 1/18
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-5
ATASE Arşivi, No. 1/1, Kls. 180, Dos. 774, F. 1-6
ATASE Arşivi, No. 4/8749, Kls. 3474, Dos. H-14, F. 10-5
ATASE Arşivi, No. 6/9040, Kls. 4798, Dos. H-4, F. 1-136
ATASE Arşivi, No. 4/8749, Kls. 3474, Dos. H-16, F. 2-25
ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-19
ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3964, Dos. H-10, F. 1-16
ATASE Arşivi, No. 5/2453, Kls. 3864, Dos. H-12, F. 1-13, 1-17, 1-18

ATASE Arşivi, No: 6/8903, Kls. 4836, Dos. H-10, F. 1-66
ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-25
ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1964, Dos. 305, F. 1-16
ATASE Arşivi, No: 1/6, Kls. 1129, Dos. 27, F. 2
ATASE Arşivi, No: 1/65, Kls. 1880, Dos. 31, F. 1-20, 23
ATASE Arşivi, No: 1/1, Kls. 24, Dos. 117, F. 25-5
ATASE Arşivi, No: 1/5, Kls. 1067, Dos. 90, F. 33-8
ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 294, F. 1-75
ATASE Arşivi, BDH, Kls. 2422, Dos. 45, F. 4
ATASE Arşivi, BDH 2, Kls. 2480, Dos. 397, F. 3
ATASE Arşivi, BDH 3, Kls. 86, Dos. H-1, F. 34-2
ATASE Arşivi, BDH 3, Kls. 3474, Dos. H-9, F. 3- 14 ve 3-22
ATASE Arşivi, BDH 1, Kls. 1138, Dos. 27, F. 2-8
ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 292, F. 2
ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1169, Dos. 179, F. 29
ATASE Arşivi, No 1/6, Kls 1200, Dos. 292, F. 1-124
BOA, MV, 197/111.
BOA, HR. MA, 1125/44
BOA, HR. SYS, 2323/1
BOA, HR. MA, 1125/44
BOA, HR.SYS, 2109/11

Ahenk, 20 Mayıs 1915.

Aziz Kaylan, *Çanakkale İçinde Vurdular Beni*, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İstanbul 1984.

Çanakkale Boğaz Komutanlığı, *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, İstanbul 2004.

Deniz Mayınları Grup Komutanı Binbaşı Nazmi Bey, (Günümüz Türkçe'sine Aktaran: Dr. Ahmet Esenkaya) *Çanakkale Deniz Savaşları Günlüğü (1914-1922)*, İzmir 2004.

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, V nci Cilt 3 ncü Kitap Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1915-Ocak 1915)*, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları, Ankara 1980.

Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V nci Cilt Çanakkale Cephesi Harekatı (Haziran 1914 – 25 Nisan 1915)*, Ankara 1993.

Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekatı 1 nci, 2 nci, ve 3 ncü Kitapların Özetlenmiş Tarihi*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1997.

Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi İdari ve Lojistik "X nci Cilt"*, Ankara 1980.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınlar, *Birinci Dünya Harbi IX ncü Cilt Türk Hava Harekatı*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1969.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, V nci Cilt Çanakkale Cephesi 2 nci Kitap Amfibi Harekat*, Ankara 1978.

Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, İstanbul 1921.

M. Orhan Kızıldemir, *Şirket-i Hayriye İdaresi*, Türkiye Denizciler Sendikası Yayınları, İstanbul t.y.,

Muhammet Erat, “Çanakkale Muharebelerinde Türk Ordusunun İaşe Problemi” *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, S. 1, Çanakkale, 2003.

Mustafa Öztürk, “Çanakkale Muharebelerinde Türk Ordusunun İkmal ve İaşe Durumu”, *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl:12, Şubat 1987, S. 22, Ankara 1987.

Münim Mustafa, *Cepheden Cepheye 1914-1918 İhtiyat Zabiti Bulunduğum Sırada Cihan Harbinde Kanal Ve Çanakkale Cephesine Ait Hatıralarım*, İstanbul 1940.

Niyazi İsmet Gözcü, "Umumi Harpte Çanakkale Müdafaası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri", *Askeri Sıhhiye Mecmuası*, S. 23, Temmuz İstanbul 1938.

Tanin, 7 Ekim 1915.

Tanin, 2 Aralık 1915.

Veli Yılmaz, *1 nci Dünya Harbi'nde Türk –Alman İttifakı ve Askeri Tarihi*, İstanbul 1993.

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı (95 nci Yıl Özel Sayısı s.57-90)

DARDANOS TABYASINDA SAVAŞ ALANI ARKEOLOJİSİ VE SONUÇLARI

FIELD OF ARCHAEOLOGY AND RESULTS OF WAR DARDANUS BATTLEFIELD

Reyhan KÖRPE

Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Çanakkale Boğazının Anadolu kıyısında bulunan Dardanos Tabyası 19. yüzyılın sonunda antik Dardanos kentinin üzerine kurulmuştur. Tabya, Çanakkale Savaşları sırasında önemli bir rol üstlenmiştir. 2001 yılında burada yapılan bir kurtarma kazısında antik döneme ait kalıntıların yanı sıra, Dardanos Tabyası'na ait buluntular da çıkmıştır. Bu buluntuların dışında savaş sırasında buraya atılmış olan top mermilerinin şarapnelleri de bulunmuştur. Bu parçalardan tabyanın hangi savaş gemileri tarafından bombardıman edildiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Sözcük: Dardanos, Dardanos Tabyası, Savaş alanı Arkeolojisi.

SUMMARY

Dardanos Bastion has been established in nineteen century on the ancient Dardanos that is on the Asiatic shore of Hellespont. Bastion, has assumed an important role during the Gallipoli War. A rescue excavation has conducted on Dardanos in 2001, and found many ancient finds include bastion artifacts. Except these finds, there are many cannon shrapnel that fired from battleships. We can learn from these finds wich battleship has fired to Dardanos.

Key Words: Dardanus, Dardanus Bastion, Battlefield Archaeology.

Coğrafi olarak Asya ve Avrupa kıtalarının buluştuğu Çanakkale Boğazı tarih boyunca bölgeye hakim güçlerin ilk ele geçirmek istedikleri yerlerin başındadır. Boğazlara sahip olmak, Doğu-Batı kara yollarına hakim olmanın yanı sıra, Kuzey-Güney deniz geçişini de kontrol altına almak anlamına geliyordu. Tarih içinde Akhalar, Lydialılar, Persler, Atinalılar, Spartalılar, Makedonyalılar, Romalılar devamlı olarak boğazları kontrol etmeye çalışmışlardır¹. Bizans döneminde ise başkentin İstanbul olması boğazların önemini bir kat daha artırmıştır. Bir anlamda başkentin de girişi durumuna gelen Çanakkale Boğazı, Bizans döneminde gerektiği gibi savunulamamıştır. Bu dönemdeki Boğaz savunması kıyılardaki bazı küçük kaleler ve surları olan küçük kasabalardan ibaretti. Bu zayıf savunma ne Arap akınlarını, ne de Anadolu Türk Beylerinin denizden saldırılarını önleyebilmiştir.

Çanakkale Boğazının stratejik önemini ilk kavrayan Fatih Sultan Mehmet olmuştur. Fatih, İstanbul'un savunmasının Çanakkale Boğazında başladığını anlamıştı. Bu nedenle İstanbul'un fethinden daha on yıl geçmeden Çanakkale Boğazının en dar yerine şimdiki Kilitbahir ve Çimenlik kalelerini yaptırdı. Bu iki kale, Osmanlıların düşmanlarının denizlerde üstün olduğu yıllarda düşman donanmalarının Marmara'ya geçmesini önlemiştir.

1915 yılında, Çanakkale Savaşlarındaki deniz saldırısı öncesinde Boğaza en ciddi saldırı 1657 yılında Venedik donanması tarafından yapılmıştır. Bu saldırı, Köprülü Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusunun kıyılardaki istihkamları güçlendirerek karşı koymasıyla amacına ulaşamamıştır².

Çanakkale Boğazı düşman gemileri tarafından sadece bir defa 1807 yılında geçilebilmiştir. Bu tarihte Akdeniz'de dolaşan küçük bir İngiliz filosu sürpriz bir saldırıyla Boğazı geçip İstanbul önlerine kadar gelmişse de, daha sonra kendini güçlkle Ege'ye atabilmiştir. İngilizler uygun rüzgarın da sayesinde kolayca Marmara'ya geçebilmiş, fakat dönüşte Boğaz savunmacılarının kendilerini toparlaması ve açtıkları yoğun ateş nedeniyle bir çok gemiyi kaybetmişlerdir³. Yaklaşık iki yüz yıl sonra, bu saldırıdan ilham alarak Boğazı geçmeye kalkan diğer bir donanma ilki kadar başarılı olamamıştır. Çanakkale Boğazı 18. yüzyılın sonundan 1915 yılına kadar her iki yakaya inşa edilen tabyalar ve seyyar topçu bataryaları ile iyice güçlendirilmiştir. Karadaki bu güçlü savunmanın yanı sıra, denizde de çeşitli

¹ Antik çağlarda Çanakkale Boğazında yapılan savaşlar için bakınız: Körpe 2008, 73-80.

² Uzunçarşılı 1994, 376.

³ Karal 1994, 54; Moltke 1999, 62.

mayın hatları ve son zamanların yeni tehlikesi olan denizaltılar için su altı ağları gerilmişti⁴.

Dardanos Antik Kentinin Tarihi:

Günümüzde Çanakkale iline bağlı Kepez beldesi sınırları içinde kalan Dardanos, Çanakkale'nin yaklaşık 10 km. güneyinde, Çanakkale Boğazı kıyısındaki alçak bir tepe üzerinde bulunmaktadır.

Dardanos kenti, ismini aynı zamanda kurucusu olan Dardanos'tan almaktadır⁵. Efsanelere göre Troia kentinin de kurucusu olan Dardanoslular bölgeye M.Ö. II. Bin sonunda gelmişlerdir. Bölge antik çağlarda kentin isminden dolayı "Dardania" olarak bilinmekteydi⁶. Dardanos'la ilgili elimizdeki tarihi ve arkeolojik bilgiler pek fazla değildir⁷. Yerleşimin bulunduğu arazi üzerinde yapılan yüzey araştırmasında ele geçen seramik parçalarından, yerleşimin M.Ö. 2. binden itibaren var olduğu anlaşılmaktadır⁸.

M.Ö. 5. yılda, Pers kralı Xerxes'in ordusuyla uğradığı Dardanos, zamanla komşusu Abydos'un gölgesinde kalarak ilk zamanlardaki parlaklığını kaybetmiştir⁹. Tarih içinde bölgenin diğer yerleşimleri gibi Perslerin hakimiyetine geçen kent, bir ara bağımsızlığını kazanmış ve Attika-Delos Deniz Birliğine üye olmuştur¹⁰. Adı, M.Ö. 451-424 tarihleri arasında Hellespontos bölgesi kentleriyle birlikte geçen Dardanos, 1 talent vergi ödüyordu¹¹. Ancak, 5. yüzyıl sonunda Dardanos'un, Perslerin bölgedeki en önemli müttefiki olan Zenis ve Mania'nın idari merkezi olduğu, bu dönemde basılan Pers standartındaki sikkeler üzerinde Zenis'in görülmesinden de anlaşılmaktadır¹². Kent, İskender ve sonrasında bölgeyi kontrol eden generallerin ve Hellenistik krallıkların hakimiyetine girmiştir¹³. M.Ö. 190 yılında Romalılar tarafından Troia'nın kurucu kenti olması nedeniyle özgürlüğü tekrar geri verilmiştir¹⁴.

⁴ Erickson 2001, 985.

⁵ Erhat 1978, 90.

⁶ Sevin 2001, 64.

⁷ Şimdiye kadar Dardanos'ta üç kurtarma kazısı yapılmıştır. Duyuran 1960, 64; Özkan 1990, 114; Körpe 2004, 22.

⁸ Cook 1973, 60.

⁹ Herodotos, 4, 43.

¹⁰ Thuykydides 8, 104.

¹¹ IG ı 262.4.10; IG ı 282.B.1.3; IG ı 270.2.3; IG ı 71.3.72.

¹² Ksenophon, *Hell* 3.1.10.

¹³ Strabon 13, 1, 28.

¹⁴ Titus Livius 38, 39, 11; Schwerteck 1997, 321.

Geç Roma ve Bizans dönemlerinde kıyıdaki küçük limanıyla birlikte varlığını devam ettirmiş olan kent, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra, Çanakkale Boğazına yaptırdığı küçük kalelerin civarına Abydoslular ile birlikte Dardanosluları da göç ettirmesiyle tamamen terk edilmiştir¹⁵. Dardanos'dan göç edenlerden dolayı yeni kurulan kasabaya önceleri "Dardanelia" denilse de, bu isim zamanla unutulmuştur¹⁶. Küçük kasaba, kale ve civardaki seramik atölyeleri sayesinde bir süre sonra Çanakkale olarak tanınmaya başlamıştır. Fakat Batılı denizcilerin vermiş olduğu Dardanelles boğazın ismi olarak kalmıştır.

Çanakkale Savaşlarında Dardanos Tabyası

Zamanla önemini kaybeden ve unutulan Dardanos, 1915 yılında adını tekrar duyurmuştur. İsmi üzerine yerleştirilen bu antik kentten alan Osmanlı tabyası, 18 Mart 1915'te Boğazi geçmeye çalışan müttefik donanmasına karşı koyan Türk savunma sistemi içinde hayati bir rol oynamıştır¹⁷. **(Harita 1)**

Savaş gemisi teknolojisindeki gelişmeler ve topçuluktaki yeni buluşlarla birlikte Çanakkale Boğazi savunmasının güçlendirilmesi ve yenilenmesiyle ilgili çalışmalar Abdülaziz zamanında başlamışsa da, asıl çalışmalar daha çok II. Abdülhamit zamanında artmıştır. Boğazi Anadolu yakasından daraltan Kepez burnu yeni istikamların yapılacağı yerlerden biriydi. Bu burunun biraz gerisinde yükselen Dardanos tepesi ise görüş alanının mükemmelliği ile böyle bir istikam için mükemmel bir konumdaydı. Tepe üzerinde tabya yapılmasıyla ilgili çalışmalar ilk defa 1874 yılında başlamıştır¹⁸. Asaf Paşa tarafından 1892 yılında inşası tamamlandığı bildirilen Dardanos tabyasına, daha sonraki yıllarda birçok defa yeni eklemeler ve onarımlar yapılmıştır. Burada yapılan ilk tabyaya ait nadir bir resim II. Abdülhamit'in fotoğraf albümü içinde yer almaktadır. **(Resim 1)** Çanakkale boğazındaki diğer tabyaların da bulunduğu albümde Dardanos tabyası "*Kalaisultaniye Boğazi'nın Anadolu sahilinde vaki' Maltepe müirtefi' tabyası*" olarak geçmektedir. Fotoğraftan tepenin kazılarak burada daha alçak bir zemin oluşturulduğunu ve etrafının alçak taş bir duvarla çevrildiğini görüyoruz. Fotoğrafın sol tarafında üzeri toprakla örtülmüş taş sığınığın girişi görülmektedir. Sığınığın mimarisi bu dönemde II. Abdülhamit tarafından yaptırılan bölgedeki diğer tabya yapılarına

¹⁵ Leaf 1923, 151.

¹⁶ Leaf 1923, 137.

¹⁷ Penn 1999, 122.

¹⁸ Arşiv Belgesi: 19/R /1291 (Hicri) Dosya No:18 Gömlek No:94 Fon Kodu: MF.MKT.

benzemektedir. Fotoğrafın sağladığı bir diğer bilgi tabyada henüz büyük sabit topların olmadığı, bunlar yerine hareketli obüs toplarının bulunduğudır. Bu toplardan iki adeti boğaza çevrilmiş şekilde yanlarında cephe sandıklarıyla görülmektedir. Resimde taş duvar üzerindeki bir nöbetçi dışında tabya personeli görülmemektedir.

1896 yılında Çanakkale Boğazında inceleme yapan Rus Generali Cicakof, Kepez burnundaki torpido hattının muhafazası için Dardanos tepesi üzerinde bir tabya yapılmasını önermiştir¹⁹. Cicakof'un da bu önerisiyle Dardanos tepesindeki istikamlar genişletilerek ve yeni tabyaların inşasına başlanmıştır. 1898 yılında tamamlanan tabyaya yerleştirilecek gerekli asker ve toplar Sakarya vapuru ile Nara limanına gelmiş²⁰ ve tabyanın açılışı padişaha edilen dualarla 15 Ekim 1898 yılında yapılmıştır²¹. 1899 yılında buradaki istikam çalışmalarının devam ettiğini görüyoruz. Bu iş için Kılıdbahir'de bulunan bir istikam alayının iki bölüğü Bolayır vapuru ile karşı kıyıya taşınmıştır²². Aynı yıl tabyadaki çalışmalar tamamlanmış askerler tabyada bulunan toplar ile eğitim atışlarına başlamışlardır²³. 1908 yılında Dardanos tabyasında tekrar düzenlemeler yapıldığını ve koğuşların inşa edildiğini görüyoruz²⁴.

Çanakkale savaşları sırasında Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığı, 2. Ağır Topçu Tugayı, 3. Ağır Topçu Alayı, 1. Ağır Topçu Taburunda, 1. Batarya olarak görev yapmıştır²⁵. Tabyada önceleri sayıları iki, daha sonra beşe çıkartılan 150/40 mm. Çaplı ve 5 km. menzilli, gemilerden sökülmüş kızaklı toplar yerleştirilmiştir²⁶. Boğaz savunması içinde en modern sayılabilecek toplar Dardanos tabyasındaydı. Dardanos'un 1905 model Krupp toplarının bazı parçaları Goeben'den alınmıştı²⁷. Her top düşmanın hava gözlemlerinde "yılankavi" olarak tanımladığı siperlerle çevrelenmişti²⁸. Topların menzili Boğaz'da Eskikale-Domuzderesi arasına

¹⁹ Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I 2005, 5 Nr. 1.

²⁰ Arşiv Belgesi: Tarih: 22/R /1316 (Hicri) Dosya No:143 Gömlek No:90 Fon Kodu: Y..PRK.ASK.

²¹ Arşiv Belgesi: Tarih: 08/C /1316 (Hicri) Dosya No:145 Gömlek No:123 Fon Kodu: Y..PRK.ASK.

²² Arşiv Belgesi: Tarih: 03/Ca/1317 (Hicri) Dosya No:154 Gömlek No:74 Fon Kodu: Y..PRK.ASK.; Arşiv Belgesi: 03/Ca/1317 (Hicri) Dosya No:154 Gömlek No:76 Fon Kodu: Y..PRK.ASK.

²³ Arşiv Belgesi: Tarih: 02/N /1317 (Hicri) Dosya No:157 Gömlek No:52 Fon Kodu: Y..PRK.ASK.; Arşiv Belgesi: Tarih: 29/L /1317 (Hicri) Dosya No:159 Gömlek No:23 Fon Kodu: Y..PRK.ASK.

²⁴ Arşiv Belgesi: Tarih: 07/S /1326 (Hicri) Dosya No:307 Gömlek No:41 Fon Kodu: Y..MTV.

²⁵ Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekatı 1993, 181.

²⁶ Tabyada iki mevcut topa ilave olarak 19 Ağustos 1914 yılında Asar-ı Tevfik gemisinden sökülen üç top daha yerleştirilerek ateş gücü artırılmıştır. Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekatı 1993, 128, 184, Çizelge: 10.

²⁷ Mc Pherson 1920, 90; Delage 1932, 90.

²⁸ Delage 1932, 90.

kadar ancak ulaşmaktaydı²⁹. Tabyanın amacı ve görevi Mesudiye tabyasıyla birlikte düşmanın Boğazda ilerleyişini engellemek ve mayın hatlarına yaklaşan düşman mayın arama gemilerine karşı bu hatları koruyan bataryaların ateşlerini takviye etmekti³⁰. Bazı İngiliz kaynaklarında tabyada bir Alman garnizonunun da görev yaptığı bildirilse de, tabyayı ziyarete gelen Morgenthau Hamidiye tabyasının personelinin Alman olmasına karşılık Dardanos'un tamamen Türk olduğunu söylemektedir³¹.

19 Şubat 1915'te başlayan Çanakkale Deniz Savaşlarında filonun öncelikli hedeflerinden biri de Çanakkale-Kilitbahir hattının güneyindeki Dardanos Tabyasıydı³². **(Çizim 1)** 18 Mart'ta cereyan eden asıl büyük saldırıya kadar, Birleşik Filo'nun Boğazın girişinde ve hemen içeride bulunan savunma tahkimatlarını tahribe yönelik top atışları şeklinde sürmüştür³³. Birleşik Filo yaklaşık bir ay boyunca yaklaşık 21 defa bu savunma tahkimatlarına karşı harekatta bulunmuştur. 19 Şubat'ta yapılan ilk hareket Boğaz girişindeki Seddülbahir ve Kumkale-Orhaniye tabyalarına karşı yapılmış, 25 Şubat ve sonrasındaki hareketlerde ise Birleşik Filo, Boğaz'dan içeri girerek daha geride bulunan diğer savunma tahkimatlarını susturmaya çalışmıştır.

18 Mart öncesi hareketler sırasında Dardanos Tabyası, Birleşik Filo'ya ait Albion ve Triumph zırhlıları tarafından ilk defa 25 Şubat'ta saat 14.45'de bombardıman yapılmış, sadece 15 dakika süren bu ilk ateşte tabyadaki toplar menzillerinin kısalığından dolayı karşılık verememişlerdir³⁴. 26 Şubat'ta boğazdan içeri girerek keşif yapan üç torpidobot ile iki zırhlı muharebe gemisi saat 12'de Dardanos'a şiddetli bir ateşe başlamışlar, saat 4.30'a kadar süren ateş Anadolu yakasındaki obüs bataryalarının karşılık vermesi üzerine gemilerin geri çekilmesiyle sona ermiştir³⁵. Bu saldırıya katılan Albion saat 13.00'de Dardanos tabyasına yaklaşık 11 000 m.

²⁹ Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekatı 1993, Genel Kroki: 10.

³⁰ Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekatı 1993, 46.

³¹ Bush 1975, 47.

³² 6 Ocak'ta İngiltere'den 1. Lord'un gönderdiği telgrafta Amiral Carden'e operasyon hakkındaki fikri sorulmuş, 11 Ocak'ta Amiral Carden'in cevabi telgrafında: öncelikli olarak boğazın girişindeki savunmanın imhası, Kepez burnundaki N.8 bataryanın (Dardanos) temizlenmesi, daha sonra boğazın en dar yerindeki savunma hatlarının yok edilerek Marmara'ya çıkılması hedeflendiği bildirilmiştir. Gill 1918-19, 62; Çanakkale Boğazına yapılan saldırıyı planlayan Amiral Carden'in öncelikli hedeflerinden biri özellikle Dardanos bataryasının etkisiz hale getirilmesiydi. George H. Allen 1919, 81; Bush 1975, 37; Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekatı 1993, 128.

³³ Moorehead 1982, 39; Massie 2003, 456-470.

³⁴ Reynolds 1916, 369; Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekatı 1993, 130.

³⁵ Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I 2005, 21 Nr. 17.

yaklaşarak ateş açmışsa da, tabyadan herhangi bir karşılık verilmemiştir³⁶. Bu ilk muharebelerde de tabyada herhangi bir insan kaybı olmamışsa da, tabyanın önemli hasar gördüğü anlaşılmaktadır. Fakat hava şartlarının kötüleşmesi müttefiklerin saldırılarını tekrarlamasını önlemiş, bu arada da Dardanos'takiler bu durumdan faydalanarak gerekli onarımları yapabilmişlerdir³⁷. 1 Mart'ta Birleşik Donanmanın üç gemisi, Triumph, Ocean ve Albion'un Dardanos tabyasına karşı gerçekleştirdiği ikinci saldırıda batarya personelinin altısı yaralanmıştır Kepez burnu önlerine kadar gelen ve mayınları temizlemeye çalışan İngiliz-Fransız savaş gemilerine ilk defa Rus Askold kruvazörü de katılmıştır³⁸.

Dardanos tabyasına karşı yapılan üçüncü hareket, 2 Mart günü olmuştur. Saat 8.00'de boğaz girişinden yaklaşan torpidobotlara tabyadan saat 10.54'de yaklaşık bir çeyrek saat devam eden ateş sonucu düşman geri çekilmek zorunda kalmış, saat 2.30'da iki düşman gemisi, Canapus ve Swiftsure tabyayı ateş altına almışlardır. Dardanos tabyası ilk saldırıya göre oldukça uzun süren ve yaklaşık iki saat süren bu saldırıya karşılık verme şansı bulmuştur. Dardanos'a ateş eden iki düşman zırhlısı bataryanın ateş menziline girdiğinde Dardanos ve obüs bataryaları, son derece başarılı karşılık vererek, Canapus'u üç yerinden vurmaya başarmış ve her iki gemiyi de çekilmek zorunda bırakarak ne kadar zorlu bir rakip olduğunu göstermiştir³⁹.

İlerleyen günlerde, Dardanos tabyası 3 Mart'ta Prince George zırhlısı tarafından bombardıman edilmiştir. 4 Mart'ta sabah saatlerinde İtepe yakınlarına kadar sokulan iki düşman zırhlısı, saat 4.10'dan 6.20'ye kadar tabyaya ateş açmışsa da, hiçbir hasar ve zayıat vermeden geri çekilmişlerdir⁴⁰. 6 Mart'ta Albion, Majestic, Prince George, Vengeance ve Suffen tarafından bombardıman yapılmış, bu saldırılara karşılık veren batarya, gene başarılı bir atışla Majestic'i vurmuştur⁴¹. 7 Mart günü filonun iki büyük gemisi, Agamemnon ve Lord Nelson, Dardanos'u ateş altına aldılarsa da, Türk topçusunun şiddetli karşı atışlarıyla isabet alarak tekrar geri çekilmek zorunda kalmışlardır⁴².

³⁶ Tabyanın bu ateşe karşılık vermemesinin toplanın menziline kısıtlı bağlayanlar varsa da, P. Nykiel tabyadaki toplanın menziline 13 300-16 800m. olduğunu ve bu durumun tabyadakilerin menzili yanlış hesaplamaları ile açıklanabileceğini söyler. Nykiel 2004, 83 ve dip not 10.

³⁷ Gill 1918-19, 67.

³⁸ Reynolds 1916, 370; Allen 1919, 94.

³⁹ Reynolds 1916, 370; Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I 2005, 24 Nr. 20.

⁴⁰ Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I 2005, 28 Nr. 24

⁴¹ Allen 1922, 882; Bush 1975, 42; Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekatı 1993, 154.

⁴² Reynolds 1919, 95.

9/10 Mart gecesi bir muhrip komutasındaki üç balıkçı teknesi ve bir gemi istimbota mayınları temizlemek amacıyla boğaza girmişlerse de, işlerini yapamadan Dardanos ve diğer bataryaların etkili ateşi sayesinde çekilmek zorunda kalmışlardır⁴³.

10/11 Mart gecesi mayın taraması amacıyla muhripler ve bir hafif kruvazör korumasında boğaza giren küçük gemiler, Dardanos tabyası ve diğer bataryaların ateşi sonucunda görevlerini yapamadan döndüler⁴⁴.

11/12 Mart gecesi mayın araması için boğaza giren iki torpido bot ve mayın arama gemileri Dardanos ve Rumeli Mesudiyesi tabyaları tarafından geri püskürtüldü⁴⁵.

13/14 Mart gecesi mayın taraması amacıyla Kepez ve Soğanlı önlerine kadar yaklaşan mayın arama gemileri Dardanos, Rumeli Mesudiyesi ve diğer tabyalarca vurularak uzaklaştırıldılar⁴⁶.

14/15 Mart gecesi Domuzdere yönünden yaklaştırmaya çalışan üç muharebe gemisiyle bir torpido bot, Dardanos bataryası tarafından açılan 10 dakikalık bir ateşle geri püskürtülmüştür⁴⁷.

Nitekim Birleşik Filonun 18 Mart günü gerçekleştirdiği asıl hareket sırasında Dardanos tabyası susturulması gereken öncelikli hedeflerden biriydi⁴⁸. Bu nedenle de öğle saatlerinde Triumph muharebe gemisi uzun menzilli toplarıyla tabyayı ateş altına alarak ardı ardına vurmaya başladı⁴⁹. Gün boyu devam eden muharebelerde her iki taraf da birbirine karşı ateş üstünlüğü kurmaya çalıştı. Fakat gemilerin yoğun bombardımanından Türk tabyası zaman zaman susmak zorunda kalıyordu. Tabyanın bulunduğu tepe alt üst olmuş ve üzerindeki çok sayıda bomba çukuru havadan belirgin bir şekilde görülmekteydi⁵⁰. Alman generalin Morgenthau'ya söylediği gibi tabyanın bulunduğu antik kentten pek çok kalıntı bu bombardımanla açığa çıkmıştı⁵¹. Öyle ki, boğaz üzerinde keşif yapan bir uçak Dardanos ve

⁴³ Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekatı 1993, 159.

⁴⁴ Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekatı 1993, 164.

⁴⁵ Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekatı 1993, 165; Nykiel 2004, 89-90.

⁴⁶ Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekatı 1993, 166; Nykiel 2004, 93-94.

⁴⁷ Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekatı 1993, 167.

⁴⁸ Dardanos bataryasının adı birçok kaynakta açıkça geçmesine karşın, bazı kaynaklar "Kepez Burnu'ndaki bataryalar" diye bahsettiği gibi, savaş sırasında 8 nolu batarya olarak numaralanmıştır. Callwell 1919, 14-26; Wheeler 1922, 887; Chatterton 1935, 92; James 1965, 39-70; Gilbert 2005, 28, The Naval Attack On The Dardanelles 18 March 1915.

⁴⁹ Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I 2005, Nr. 38.

⁵⁰ Delage 1932, 91.

⁵¹ Moorehead 1956, 43.

Çimenlik tabyalarında topçuların bulunmadığını rapor etmiştir⁵². Tüm bu ağır hasara rağmen tabya kısa bir süre sonra toparlanarak savaşa geri dönmüştür.

Akşama doğru Ocean muharebe gemisi Dardanos ve Soğanlıdere tabyalarının şiddetli ateşi sonucunda çekilmeye başlamış, fakat dönüşte bir mayına çarparak hareket edemez hale gelmiştir. Ocean'a yardıma gelen gemiler ise Dardanos'tan açılan kop ateşinden kaçmışlar, böylece kaderine terk edilen gemi bir süre sonra Morto körfezinde batmıştır. Bu arada yaralanan diğer bir muharebe gemisi olan İrresstible da Dardanos tabyasının menziline girmiş ve bataryanın devamlı ateşi altında saat 19: 30'da batırılmıştır.

Dardanos bataryası, Birleşik Filonun “ A Hattı” gemilerine saat 11: 30'da başlattığı ateşini bir saat kadar sürdürebilmiş, fakat düşmanın etkin ve yoğun ateşi karşısında hasar görmüş ve bir süre ateşe ara vermek zorunda kalmıştır. İşte tam da bu sırada bataryanın bulunduğu tepenin biraz altında bulunan sargı yerine düşen bir top mermisi batarya komutanı Üsteğmen Hasan, Teğmen Mefsuf, yedek subay adayı Halim ve beş erin şehit olmasına sebep olmuştur⁵³. Batarya komutanlığına atanan Yüzbaşı Muhittin komutasındaki batarya tekrar ateşe başlamış ve saat 15.32'de İrresstible'ı vurarak şehit komutanlarının intikamını almıştır⁵⁴. Düşman gemisinin son bir gayretle Dardanos'a açtığı ateşin de herhangi bir tesiri olmadığı görülmüştür⁵⁵.

Akşama doğru artık savaşın kesin olarak kaybedildiğini anlayan Birleşik Filo, ağır hasara uğrayan iki muharebe gemisini boğazda kendi kaderlerine terk ederek Bozcaada açıklarına doğru çekilmeye başladı⁵⁶.

18 Mart deniz savaşı kesin olarak Türk kuvvetlerinin zaferiyle sonuçlanmıştır. Kuşkusuz bu zaferde Dardanos tabyasının rolü büyük olmuştur. Düşman gemilerinin boğaza girer girmez ateşe tuttukları tabya etrafına 4000'den fazla top mermisi düşmüş, komutan ve subaylarıyla

⁵² Ark Royal'dan kalkan keşif uçakların verdiği raporlar ve atışların kesilmiş olması bazı tabyaların tahrip olduğu yanlışına yol açmıştı. Delage 1932, 61; Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekatı 1993, 197.

⁵³ O gün Kepez Burnundaki bir başka bataryada görevli olan Çanakkale'nin Yenice ilçesinden Ahmet Başaran bu bombardımana şahit olmuştur. Anılarında “Bizim bölüğün yanında başka bir bölük daha vardı. O bölüğün toptanlarından birine bir düşman mermisi düşmüştü. Subayları vardı Hasan Efendi diye. O şehit düşmüştü orada...kumandanlarıydı...Şimdi Hasan Mevsuf dedikleri yerde...On sekiz kişi de yaralanmıştı...Ben görmüştüm onları orada.” Diyerek yaralı sayısının on sekiz olduğunu bildirir. Ahmet Başaran'ın anıları, <http://www.canakkale.gen.tr/gaziler/gaziler.html>; Delage 1932, 91.

⁵⁴ Bazı kaynaklar İrresstible'in top atışı ya da mayın ile vurulduğunu bildirirler. Chatterton 1935, 142; Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekatı 1993, 208.

⁵⁵ Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I 2005, 70 Nr: 56.

⁵⁶ Gill 1918-19, 74-75; Allen 1919, 97-100; Corbett 1921, 223; Frothingham 1925, 282; Vego 2008, 99.

birlikte pek çok erati şehit olmuş ya da yaralanmıştır⁵⁷. Tabya bu verdiği kadar büyük kayıplara rağmen zaman zaman susmak zorunda kalmışsa da, tekrar ateşe devam edebilmiştir. Etkili ve isabetli ateşi sonucunda Ocean ve İrresstible'in batmasına neden olmuşlardır. Dardanos tabyasının bu inatçı direnişi Türk tarafının yükseltmişken, müttefikleri derin bir hayal kırıklığına ve ümitsizliğe düşürmüştür.

18 Mart günü Dardanos bataryasındaki topların harcadığı cephaneye: 36 tahrip danesi, 12 külahlı dane, 63 çelik dane ve 4 sert dane ile toplam 115 mermidir. Bataryanın atışları tüm bataryalar içinde en yüksek sayıdır⁵⁸. Tabyanın sadece beş toptan oluştuğu ve düşmen gemilerinin aştığı ateş sonucu bazen atışa ara verdiği düşünülürse, bunun oldukça yüksek ve son derece isabetli bir atış oranı olduğu söylenebilir.

Dardanos tabyasının başarıları 18 Mart'tan sonra da devam etmiştir. 17 Nisan'da Çanakkale Boğazını geçmeye çalışan E 15 denizaltısı sabaha karşı 05.30'da tabyadan atılan bir atışla vurulmuş ve mürettebatı esir alınmıştır⁵⁹.

18 Mart'ta şehit olan Hasan ve Mefsuf Beylerden dolayı Dardanos tabyasının adı Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanlığının 7 Nisan 1915 tarih ve 707 sayılı yazılarıyla Hasan-Mefsuf Bataryası olarak değiştirilmesi önerisi, Başkomutanlığın 3 Mayıs 1915 tarih ve 1098 sayılı yazılarıyla uygun görülmüştür⁶⁰.

Dardanos tabyası ve onun komutanını Çanakkale Savaşlarındaki kahramanlıkları dışında pek fazla tanımamaktayız. Savaşlar sırasında tabya ve komutanı hakkında bilgi veren çok fazla kaynak yoktur. Sadece 15 Mart 1915 tarihinde Enver Paşa ile birlikte tabyayı ziyaret eden Amerika'nın İstanbul büyükelçisi H. Morgenthau anılarında bu ziyaretten bahsederken tabya ve tabya komutanından da bahseder⁶¹. Elçi daha sonra yazdığı anılarında, bu ziyaret sırasındaki gözlemlerini ve izlenimlerini anlatırken tabyadaki topların 1905 model Krupp topları olduğunu ve bunların Boğaziçinde yatan Türk ve Alman gemilerinden söküldüğünü bildirir. **(Resim 2)** Komutanlar geldiğinde Birleşik Filonun birkaç gün önce Dardanos tabyasını korkunç bir bombardımana tuttuğu, fakat bu bombardımanın tabyaya hiçbir zarar vermediğini görmüşlerdir. Elçinin sözünü ettiği bombardıman, 3, 6 ve 7 Mart günleri yapılmış olan

⁵⁷ Chatterton 1935, 92.

⁵⁸ Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekatı 1993, 210.

⁵⁹ Allen 1919, 104; Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekatı 1993, 252.

⁶⁰ Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekatı 1993, 209, Belge: 2-3.

⁶¹ Morgenthau 1918, 88.

bombardımanlardır. Morgenthau, müttefik donanmasının günlerce bombaladığı Dardanos tabyasında bir iki önemsiz çizik dışında ciddi hasar olmamasının nedeni olarak, ilk önce gemilerdeki nişancıların zayıflığını düşünmüş, fakat heyet içinde bulunan bir Alman subay, tabyanın konumunun onun vurulmasını önlediğini söylemiştir. Bu subaya göre, tepenin tam üzerinde bulunan tabya denizden bakıldığında ufuk çizgisinin bir parçası gibi görüldüğünden vurulması son derece zor olmaktaydı⁶². Gemilerden kolaylıkla vurulabilecek bir hedef olarak görülse de, bu sadece optik bir yanılgıydı⁶³.

Morgenthau, tabyanın durumu dışında bize komutanı olan Hasan Bey'in oldukça ayrıntılı bir tasvirini verir. Komutanlar birkaç gün önce İngiliz gemilerinin saldırısını püskürtmüş olan tabyaya geldiklerinde, Çanakkale Müstahkem Mevkii Komutanı olan Cevat Paşa, Hasan Bey'i yanına çağırması ve bu başarısından dolayı yanaklarından okşamıştır. Aynı şekilde başta Enver Paşa olmak üzere diğer paşalar da Hasan Bey'in sırtını sıvazlayarak takdirlerini göstermişlerdir⁶⁴. Morgenthau "Hasan Bey koyu siyah saçlı, kara gözlü, aşırı derecede alçak gönüllü, ufak tefek bir delikanlıydı. Hasan Bey'in büyük bir alçak gönüllülükle ve saygıyla olayları kısaca özetlemesi komutanları son derece etkilemiş, onu dinlerken gözyaşlarını tutamadılar" der⁶⁵. Cevat Paşa elçiye Hasan Bey'in istikbalinin çok parlak olduğunu söylemiş, fakat üç gün sonra bu kahraman subay şehit düşmüştür.

Morgenthau'nun tarifleri ve tabyanın basit bir çiziminden başka savaş zamanına ait tabyanın tek ayrıntılı fotoğrafı C. Mühlmann'ın *Der Kampf um die Dardalellen 1915* adlı kitabında yer almaktadır. Kitap içinde, levha 8'de (Taf. 8) Dardanos tabyasının doğu yönden çekilmiş bir fotoğrafı yer almaktadır⁶⁶. **(Resim 3)** Resimde iki adet top, topların önünde yüksek toprak tabyalar ile arkalarında derin siperler açıkça görülmektedir. Fotoğraftaki asıl dikkat çekici unsur ise resmin sağ köşesinde ayakta duran üç figürdür. Giyimlerinden uzun kışlık paltolarıyla subay oldukları anlaşılan üç askerin bu resmi soğuk bir mevsimde çektikleri açıkça görülmektedir. Ayrıca tabyada ve etrafında herhangi bir yıkım ve tahribatın olmayışı, resmin

⁶² Dardanos tabyası savaşlar sırasında tabyadaki topları tahrip edecek kadar isabetli bir isabet almamıştır. Tabyanın komutanı ve diğer erat tabyaya değil, tabyanın biraz gerisine, sargı yerine düşen bir mermi ile şehit olmuşlardır.

⁶³ Chatterton 1935, 92; Delage 1932, 91.

⁶⁴ Morgenthau'nun aktarmış olduğu bu olay Türk ordusundaki askeri disiplinin yanı sıra, büyük komutanlar ile küçük rütbedeki subaylar arasındaki insani ilişkilerin nasıl olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

⁶⁵ Morgenthau 1918, 88.

⁶⁶ Mühlmann 1927, Taf. 8.

düşman saldırısından önce çekildiğini göstermektedir. Böylece saldırıdan hemen önce çekildiği anlaşılan bu fotoğraftaki subayların tabya komutanları Hasan ve Mefsup Beyler olma olasılığı yüksektir diyebiliriz.

15 Mart'ta gerçekleşmiş olan bu ziyaretin bizim için bir başka önemi elçinin müttefik bombardımanı sonrasında tabya civarında açığa çıkan bazı antik kalıntılardan bahsetmesidir. Morgenthau, Dardanos tabyası civarındaki görüntünün Fransa'daki savaş alanlarını anımsattığını, bombardıman sırasında bazı başlık ve sütun parçalarının açığa çıktığını söyler. Hatta kendisi de "Priamos dönemine" ait olduğunu söylediği bir testi parçasını yerden almıştır. Onun eski eserler konusundaki ilgisini gören heyette bulunan Alman general Mertens, Morgenthau'ya "Savaş bittikten sonra buraya büyük bir turistik tesis-otel yapacağız ve siz Amerikalılara buralarda bulduğumuz eski eserleri satacağız. Bunun için çok fazla kazı yapmamız gerekmeyecek çünkü İngiliz filosu bunu bizim için yapıyor" demiştir⁶⁷. Dardanos tabyasında savaş sırasındaki bombardımanda açığa çıkan ve Mertens ve Morgenthau'nun da görmüş olduğu antik kalıntılar daha tabyanın ilk inşası sırasında Osmanlı otoritelerinin dikkatini çekmişti. 1874 yılında ilk tabya kazısının başlamasıyla çıkacak eski eserlerin muhafazasıyla yeraltında eski binalara rastlanırsa muayene için memur gönderilmek üzere durumun bildirilmesi istenmiştir⁶⁸. Dört yıl sonra da Dardanos tepesinde yapılan hafriyatta çıkan asar-atika hakkında bir defter düzenlenerek gönderilmesi istenmiştir⁶⁹.

Kurtarma Kazısı

1999 yılı Ocak ayında, Çanakkale Boğazından geçen gemi trafiğini düzenlemek ve emniyet altına almak amacıyla Boğaz kıyılarına radar kulesi dikilmek istenilen bu yerlerden birinin Dardanos antik kentinin bulunduğu alana denk geldiği görülmüştür. Dardanos antik kentinin I.Derece Arkeolojik sit sınırları içinde kalmasından dolayı burada yapılacak olan radar kulesi inşaatından önce arkeolojik kurtarma kazısı yapılması gerekmiştir. 2001 yılında, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 26.02.2001 tarih ve 1643 sayılı kazı ruhsatı ile başlayan arkeolojik kurtarma kazısı, 09–24.07.2001 tarihleri arasında toplam 16 gün sürmüştür.

Kurtarma kazısı için seçilen alan, radar kulesinin yapılacağı Dardanos höyüğünün bulunduğu tepenin üzerinde, bir sıra halinde yerleştirilmiş olan

⁶⁷ Morgenthau 1918, 88.

⁶⁸ Arşiv Belgesi: 19/R /1291 (Hicri) Dosya No:18 Gömlek No:94 Fon Kodu: MF.MKT.

⁶⁹ Arşiv Belgesi: 04/Ş /1296 (Hicri) 1878/1879 Dosya No:63 Gömlek No:158 Fon Kodu: MF.MKT.

toplardan 4. ve 5. top arasındaki boşluğun doğusundadır. 11x11 m. boyutlarında ve kabaca altıgen şeklinde olan kazı alanı, çıkan buluntulara göre daha sonra güney yöne doğru genişletilmiştir. (**Resim 4**)

Kazı, radar kulesi temelinin açılacağı 11x11 m. boyutlarındaki açmanın tamamında aynı anda başlatılmıştır. Çalışmalarda önce buradan geçmekte olan asfalt kaplama sökülüş ve altındaki stabilize tabaka kaldırılmıştır. Bu tabakanın kaldırılmasından sonra 20 cm.lik kesitler halinde kazı yapılarak, kazılan her 20 cm.lik kesit toprağı içinden çıkan buluntular ayrı torbalarda toplanmıştır.

I. 0-20 cm. tabaka: Asfalt yolun hemen altındaki ilk kazılan toprak tabakasıdır. Bu tabakada daha çok son dönem imar çalışmalarının izleri görülmektedir. Antik dönem seramikleri homojen olmayıp, çeşitli dönemlere aittir. Bu tabakadan modern dönem buluntularının yanı sıra Geç Osmanlı dönemi buluntularda çıkmıştır.

II. 20-40 cm. tabaka: Bu tabaka içinden modern dönem buluntuları çıkmamakla birlikte, antik dönem buluntuları homojen değildir. Kazılan toprak içinden bol miktarda şarapnel parçaları ve çeşitli savaş malzemesi artıkları çıkmaya başlamıştır.

III. 40-60 cm. tabaka: Bu tabakada açmanın doğusunda daha çok, geç geometrik.- geç arkaik dönem seramikler ile birlikte daha homojen bir durum gözlemlenirken, açmanın batısındaki antik buluntular yine karışık ve çeşitli dönemlere aittirler. Fakat açmanın tamamında şarapnel parçaları ve diğer savaş kalıntıları yoğun olarak çıkmaktadır.

IV. 60-70 cm. tabaka: Bu tabaka ana toprak üzerinde bulunan son kültür tabakasıdır. Bir önceki tabakadan farklı olarak açmanın batısında kuzey-güney doğrultusunda uzanan tek sıra taştan bir duvar ile bu duvarın kuzey doğusunda yarım daire şeklinde bir taş örgüsü çıkmaya başlamıştır. Ayrıca açmanın biri tam ortasında olmak üzere, kuzey doğu ve doğusunda ana toprak içinde kazılmış çöp çukurları (Bothroslar) görülmüştür⁷⁰. Kazı çalışmaları bu aşamadan sonra açmanın doğusunda sadece çöp çukuru çevresinde ve içinde, açmanın batısında çıkan çöp çukurlarıyla birlikte tamamında devam etmiştir.

⁷⁰ Bothros: Kutsal çöp çukuru. Antik çağlarda tapınaklarda tanrı ve tanrıçalar için kurban edilen hayvanlara ait kemikler ile bağışlanan hediyeler ve adaklar içinde değersiz sayılanları zaman zaman tapınak yakınına açılan çukurlar içine gömülürdü. Kutsal sayılan bu çöp çukurları (Bothroslar) içinden çıkan buluntular, tapınakların tarihlendirilmesi ve tapınağın kullanım aşamalarını yansıtmaları bakımından son derece önemlidir.

Açmanın batısında devam eden çalışmalarda biri açmanın kuzey doğusunda, diğeri doğusunda olmak üzere iki adet antik dönem çöp çukuru ile bu çukurların arasında iki basamak taş merdivenle inilen bir korugan çukuru ortaya çıkartılmıştır. **(Resim 5)**

Kazının arkeolojik sonucu Dardanos höyüğünün bu kesiminde üzerinde tabya ve siper yapmak amacıyla derin bir hafriyat yapıldığı, kazı yapmış olduğumuz bu alanda hafriyatın neredeyse ana toprağa kadar indiği anlaşılmıştır. Bu nedenle höyüğün geç dönemlerine ait tüm kültür katları daha önceden kaldırılmış durumdadır. Kazıda Dardanos antik kentinin en erken dönemine ait olduğunu düşündüğümüz ana toprak üzerindeki ilk yerleşime ait kültür katı ile ana toprağa kazılmış bothroslar dışında antik çağlara ait buluntu çıkmamıştır. Höyüğün ilk yerleşimine ait olan bu kültür katı da savaş sırasında büyük ölçüde tahrip olmuştur.

Kazılar sırasında tahrip olmamış tabanlardan topladığımız seramik parçalarından buradaki yerleşimin en erken M.Ö. 7. yüzyıl ortalarında başlamış olduğu söylenebilir. Bizim sadece taban ve üst seviyelerine kadar olan kısımlarını ortaya çıkardığımız Bothrosların ait oldukları tabanlar maalesef ele geçmemiştir. Tepe üzerinde yoğun olarak açığa çıkmış olan bu çöp çukurlarının gerek içinde bulunan parçalardan, gerekse tepe üzerinde bulunmalarından dolayı, bunların burada bulunan bir kutsal alana ait olma olasılıkları yüksektir. Bölgede incelemeler yapan Cook, 1880 yıllarında Troia'yı kazan Schliemann'ın zamanın Çanakkale valisi Cemal Paşa'nın izniyle Dardanos'ta kazılar yaptığını ve kentin akropolünün bizim de kazı yaptığımız alanda, “Şehitlik Bataryası'nın” bulunduğu yerde olması gerektiğini bildirir⁷¹. Kazı alanında Dardanos tabyasının bulunmasından dolayı bu kutsal alana ait üst yapı kalıntıları ortadan kaldırılmış olmalıdır.

Kurtarma Kazısında Savaş Alanı Arkeolojisi

Dardanos kurtarma kazısının bizim için asıl sürpriz buluntuları antik döneme ait bu çöp çukurların dışında ortaya çıkardığımız yakın dönem mimari kalıntıları oldu. Kazı çukurunun batı kesitinde daha önceden saptadığımız, kuzey-güney doğrultusunda tek sıra taş duvar olarak çıkmaya başlayan mimari kalıntının aslında buradaki tabyanın destek duvarı olduğu anlaşılmıştır. **(Resim 6-7)** Duvar, ana toprak içinde kazılmış, yaklaşık 120 cm. derinliğinde ve 9 m. uzunluğundadır. Duvar kuzeyde açmanın kuzey kesitin içerisinde devam etmektedir. Hafif meyilli olarak ve çoğunlukla etraftan toplanmış orta büyüklükte taşlardan örülmüş olan duvarın üst kısmı

⁷¹ Cook 1973, 58.

ait olduğu tabyayla birlikte ortadan kalkmış durumdadır. Duvarın dış tarafında taşlar arasına saplanmış durumda çok sayıda şarapnel parçası bulunmuştur. **(Resim 8)** Duvar ilk çıktığında tabyaya gelen siperlerden biri olduğu düşünölmüşse de, duvarın doğusunda, duvar boyunca yaptığımız sondajda bunu kanıtlayacak herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Ayrıca bunun bir siper olması durumunda uzun süre kullanılacağı ve bu süre sonunda top ateşiyile örtölmüş olsa bile tabanında bu kullanıma ait izlerin kalacağı açıktır. Duvarın tabyanın tahkimatı sırasında yapıldığı, ana toprak içine temeli kazılarak dış tarafının gene toprakla örtöldüğü kazı sırasında ortaya çıkarılmıştır. Üstelik ana toprakta açılmış olan çukur bir sipere göre oldukça dardır. Bunun siper çukuru olmadığını gösteren bir diğerkanıt 15 Mart 1915 tarihinde Dardanos Tabyasını gezen H. Morgenthau'nun tabyayı gösteren bir çizimidir. Bu çizimde tabyaya giden siperlerin ahşap destekli oldukları açıkça görölmektedir.

Açmanın doğusundaki diğergeç dönem mimari kalıntısı Bothros-I ve Bothros-II arasında saptadığımız korugan çukurudur. **(Resim 9)** İstinat duvarının ortasında, sadece iki taş merdiven basamağı bulunan giriş kısmına ait kalıntısını saptayabildiğimiz bu korugan yaklaşık 2x2 m. boyutlarında ve 2,8 m. derinliğindeydi. Girişte en üstteki basamağın iki yanında çok az bir kısmı korunmuş olan ahşap pervazlardan burada ahşap bir kapının var olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca merdivenlerin iç kısmında kuzey duvarı üzerindeki harç izleri ve üzerindeki boya burasının sıvalı ve boyalı olduğunu göstermektedir. Aşağıya doğru inen iki taş basamak dışında başka taş basamaklar çıkmamış olsa da koruganın tabanı basamaklardan 120 cm. daha aşağıdadır. Bu da koruganın tabanına inen merdivenlerin ahşap olabileceğini akla getirmektedir.

Bu korugan çukuru içinden kazının tamamında bol miktarda bulduğumuz şarapnel parçaları dışında bulduğumuz askeri mühimmat parçaları, burasının ne amaçla kullanılmış olduğunun da kanıtıdır. Çukurun tabanında bulduğumuz parçalardan biri, üzerinde Almanca yazılarıyla ve çizimleriyle birlikte bulduğumuz bir çinko kutu kapağıdır. Top füyelerini muhafaza amacıyla kullanılmış olan bu parçadan bu korugan içinde top füyesi ve benzeri mühimmatın depolanmış olabileceği anlaşılmaktadır.

Bu korugan etrafında ve içinde yaptığımız kazıda hem yan duvarlarında, hem de tabanında yoğun olarak şarapnel parçaları çıkmıştır. Bu parçalardan bazıları in-sitü olarak duvarları parçalayıp, toprağa saplanmış olarak bulunmuştur. **(Resim 10-11)** Bu koruganın da bu bombardıman sırasında tahrip olduğu açıktır. Fakat kazı sırasında toprak altında herhangi bir dolu

mühimmat bulunmamasından bombardımandan sonra tahrip olan korugandaki malzemenin tamamen boşaltıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca tüm kazı sırasında da böyle bir mühimmat bulunmadığı gibi, antik döneme ait kemik parçaları dışında insan iskeletine ait herhangi bir parça da çıkmamıştır.

18 Mart öncesinde ve 18 Mart günü Birleşik Filo tarafından defalarca ateşe tutulmuş olan Dardanos tabyasına düşen mermilere ait çeşitli boylarda demir şarapnel parçaları, top tapaları, tapa koruyucusu, fûnye parçası, bakır top segman parçaları ve yanmamış barut çubukları bulunmuştur.

Tabya, 19 Şubat–18 Mart tarihlerinde Birleşik Filo’dan Albion, Triumph, Canapus, Prince George, Swiftsure, Majestic, Vengeance, Suffen ve Lord Nelson savaş gemileri tarafından bombardıman edilmiştir. Bu gemiler dışında da özellikle 18 Mart günü diğer birçok İngiliz ve Fransız savaş gemisinin hedefi olmuştur. Kazıda bulunan şarapnel parçalarının incelenmesinden bunların, 30 ve 19 cm. çaplı top mermilerine ait oldukları anlaşılmıştır. Dardanos tabyasını bombardıman etmiş olan gemilerden Canapus ve Swiftsure dışında tamamı 305 mm.lik toplara sahiptir⁷². Ayrıca 190.5 mm.lik toplar sadece Swiftsure ve Triumph muharebe gemilerinde bulunmaktadır⁷³. Bu gemilerden Swiftsure sadece 2 Mart günü harekate katılmışken, Triumph hem 25 Şubat günü tabyaya yapılan ilk bombardımanı, hem de tabyaya en fazla zarar veren –belki de Hasan ve Mefsup Beylerin şehit olmasına neden olan- 18 Mart’taki bombardımanı yapmıştır. Böylece kazı alanında bulunan şarapnel parçalarının büyük ölçüde Triumph’tan atılan toplara ait olduğunu söylemek mümkündür⁷⁴. **(Resim 12)** Savaşı anlatan İngiliz belgelerinde öğlen saat 12.06 sularında, Prince George ve Triumph gemilerinin Mesudiye (No. 7), Yıldız (No. 9) ve Dardanos (No. 8) tabyalarını etkisiz hale getirmek için yoğun bir ateşe başladıkları yazmaktadır⁷⁵. İşte Hasan ve Mevsuf Beylerin şehit düştükleri an da bu olmalıdır.

Kazıda bulunan diğer savaş malzemeleri daha çok Dardanos tabyasında kullanılmış olan parçalardır. Bunlar içinde malzeme sandıklarına ait pirinç

⁷² Gill 1918-19, 69-70 (Alliaed Fleet at Dardanelles); Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekatı 1993, Çizelge 11 (Fighting Ships 1914)

⁷³ Gill 1918-19, 69-70 (Alliaed Fleet at Dardanelles); Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekatı 1993, Çizelge 11 (Fighting Ships 1914)

⁷⁴ Triumph deniz hareketından sonra başlayan kara savaşları sırasında 25 Mayıs’taki kara savaşlarını desteklemek üzere Kabatepe açıklarında hareket halinde iken Alman U-21 denizaltısı tarafından torpillenerek batırılmıştır. Burt 1988, 262.

⁷⁵ Chatterton 1935, 134.

vidalar, çeşitli çiviler, bir işaret fişeği kovanı, işaret fişeği kutu kapağı ve çinko kutu parçaları ile üzerinde Almanca yazılar bulunan kutu kapağıdır. Gerek üzerindeki çizimden, gerekse Almanca yazılardan, çinko kapağın bir top fûnyesi sandığına ait olduğu anlaşılmıştır. Essen'deki fabrikalarda imal edilmiş bu fûnyelerden 150 mm.lik toplara ait on âdeti bir kutu içinde bulunmaktadır⁷⁶.

Kazı sonunda açmanın kuzeyinde çıkan bu buluntular nedeniyle buraya yapılması düşünülen radar kulesinin daha güneye kaydırılmasına karar verilmiştir. Bu nedenle de açma güney yöne doğru 8 m. daha genişletilmiştir. Genişletilen yeni alanda diğer açmanın doğusunda saptadığımız istinat duvarının küçük bir bölümü daha ortaya çıkarılmıştır. Fakat bu alanda çok daha geç bir tarihte, II. Dünya Savaşı yıllarında yerleştirilmiş olduğunu düşündüğümüz bir topa ait beton tabiye bulunmuştur. Maalesef ana toprağa kadar inen bu beton tabiyenin temelleri burada mevcut olan daha eski tabya kalıntılarını tamamen ortadan kaldırmıştır. Genişletilen bu alanda daha başka kalıntıya rastlanmadığından, radar kulesinin ilk planlanan yerinin 10 m. daha güneyine yapılması gerektiğine karar verilerek kazı çalışmaları tamamlanmıştır.

Buluntular

Müttefik Toplarına Ait Parçalar

Şarapnel Parçaları: Kazıda bulunan şarapnel parçaları içinde çapları ölçülebilenler çoğunlukla 30 ve 19 cm. çaplı top mermilerine aittir. Yaklaşık 14 büyük (10-30 cm.) parçanın dışında yüzlerce daha küçük şarapnel parçası kazının farklı tabakalarından bulunmuştur. **(Resim 13)**

Fûnyeler: Kazı alanında dört adet top ateşleme fûnyesi ele geçmiştir. Bulardan biri yaklaşık 9 cm. uzunluğunda ve 4 cm. çapındaki pirinçten yapılmıştır. Zaman ayarlı olduğu anlaşılan fûnye patlamanın etkisiyle parçalanmıştır. Fakat buna rağmen bu fûnyenin 30 cm.lik top mermilerinden birine aittir. Bulunan diğer iki fûnye küçük parçalar olduğundan, 30 cm. kalibre bir top mermisine ait olması dışında bilgi vermektedirler. Son fûnyenin sadece top mermisi üzerine takılan üst bölümü ele geçmiştir. Daha küçük kalibreli bir topa ait olduğu anlaşılan bu fûnye parçası da pirinçten yapılmıştır. **(Resim 14)**

⁷⁶ Fûnye kutusu kapağı üzerindeki kağıt etiket Troia kazısı restoratörlerince temizlenmiş ve üzerindeki yazılar okunabilmiştir. Ağustos tarihli fûnyeler 1915 yılının yaz aylarından sonra kullanılmış olmalıdır.

Mermi Tapaları: Top mermilerinde kullanılan mermi tapalarından dört adet bulunmuştur. Bunlardan daha büyük olan ikisi aynı çapta olup, olasılıkla aynı kalibreli top mermilerine aittir. Diğer ikisi de ufak kalibreli top mermilerinde kullanılmıştır. (Resim 14)

Top Segmanı Parçası: Demirden yapılan top mermilerin alt kısmında, merminin namlu içindeki yivlere yerleşerek düzgün ve isabetli atış yapılmasını sağlayan pirinç segmana ait iki parçadır. 13 ve 9 cm. uzunluğunda ve 2 cm. genişliğindeki parçalar üzerinde top namlusuna ait yivlerin izleri vardır. Bu segman parçaları gene Dardanos tabyasında çok sayıda örneğini bulduğumuz 19 cm.lik top mermilerinin üzerindeki segman yatağına uymaktadır. (Resim 15)

Top Mermisi Ucu: Kazıda bir adet bulunan top mermisi ucu 22 cm. uzunluğunda ve 10 cm. çapındadır. Demirden yapılmış olan bu uç, top mermisinin ucunda bulunan füyeyi korumak ve merminin havada daha aerodinamik yol almasını sağlamak için takılmaktaydı. Metal uç kazı alanında bulunan 30 cm.lik top mermilerinden birine tamamen uymaktadır. (Resim 15)

Barut Çubukları: Gemilerden atılan top mermileri içinde kullanılan uzun barut çubuklarından patlamadan kalmış olan çok sayıda örnek kazı alanında bulunmuştur. Bunlardan beş adeti örnek olarak alınmıştır. 1 cm. çapında içi boş gri-siyah renkli çubuklar 5-14 cm. uzunluğundadırlar. Toprak altında bunca yıl kalmasına rağmen yanma özelliklerini yitirmemiştir. (Resim 16)

Dardanos Tabyasına Ait Buluntular

Top Mermisi Kovanları: Dardanos tabyasındaki 15 cm.lik toplarda kullanılmış olan iki top mermisi kovanı tabya kazısının yaklaşık 20 m. güneyinde, yaklaşık 2 m. derinlikte toprak içinde bulundu. Sıralanmış bir şekilde çıkan kovanların yanında başka bir mühimmat ya da askeri kalıntının bulunmayışı, bu kovanların bombardıman sırasında gömülmüş olduğu düşünülmektedir. (Resim 17)

İşaret Fişeği Kutusu ve Kovanı: Dardanos tabyasında görev yapan subayların kullandığı işaret fişeklerinin yerleştirildiği kutunun alt kısmına ait çinkodan yapılmış dikdörtgen bir parçadır. 20x6 cm. boyutlarındaki kutu içinde fişeklerin yerleştirildiği beş yuvarlak boşluk bulunan ahşap yatak yer alır. Kazı sırasında bulunan pirinç bir işaret fişeği kartuşu buraya uymaktadır. İşaret fişeği kutusu kazıda merdivenlerle inilen küçük depo odasında bulunmuştur. (Resim 18)

Çinko Kutu Parçaları: Tabya kazısında, depo odasında bulunan bir başka buluntu çinko cephane kutusuna ait parçalardır. Hem parçalanmış olması, hem de üzerindeki şarapnel deliğinden kutunun yakınına düşen düşman mermisinin patlaması sırasında tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Aynı yerde bulunan fûnye kutusu kapağından, bu parçaların da benzer bir fûnye kutusuna ait olduğunu göstermektedir. (**Resim 18**)

Fûnye Kutusu Kapağı: Kazıda bulunan en önemli buluntulardan biri üzerinde halen kağıt etiketi korunmuş olan fûnye kutusuna ait çinko kapaktır. 18.5X12.5 cm. ölçülerindeki kapak üzerinde beyaz renkli kağıt etikette fûnyelerin üretildiği fabrika (Essen) ve üretim tarihi (Ağustos 1915) yanı sıra kullanılan fûnyelerin bir çizimi de yer almaktadır. (**Resim 19**)

Diğer Küçük Buluntular: Kazıda bulunan diğer küçük buluntular; iki pirinç çivi, bir bomba fûnyesi parçası, iki metal halka ve bir metal objenin yanı sıra bir elbise düğmesi ve bir kemer tokasıdır. Özellikle son ikisi tabyada görevli subay ve erlerin kişisel eşyalarındandır. (**Resim 20**)

Sonuç

Amerikan iç savaşı, savaş meydanları ile Avrupa’da I. Dünya savaşına ait siperlerde uzun yıllardan bu yana yapılmakta olan arkeolojik kazılar Türkiye’deki savaş alanlarında yapılmamaktadır⁷⁷. Dardanos antik kentinde gerçekleştirdiğimiz kurtarma kazısı şimdiye kadar Türkiye’de yapılmış olan arkeolojik kazılar içinde yakın tarihimizi aydınlatmaya yönelik tek kazıdır. Kentin akropolünün bir bölümünü ortaya çıkarmaya yönelik olarak başlanmış olan çalışmanın sonucunda, Antik kentin kutsal alanının bir bölümünün yanı sıra, Dardanos tabyasının küçük bir parçası ve savaşa ait kalıntılar bulunmuştur. Bu yazımızda daha çok Dardanos’un tabya yönünü ve savaştaki rolünü ortaya koymaya çalıştık.

Kazı çalışmaları sonucunda, birçok insanın iyi bildiğini düşündüğü yakın tarihle ilgili yerlerin zamanla kaybolduğu ya da değiştiği anlaşılmıştır. Bizim dar bir alanda, sınırlı zaman ve işçiyle yaptığımız kazı sonunda oldukça önemli sonuçlar alınmıştır. Bunlar;

1-1915’ten bu yana yeri kaybolan tabyanın gerçek yeri tam olarak ortaya çıkartılmıştır.

⁷⁷ Laffin 1987, Battlefield Archaeology.

2- Çanakkale savaşlarıyla ilgili bütün kitaplarda müttefik donanması tarafından nasıl ateşe tutulduğu açıklıkla anlatılan tabya üzerinde, bu bombardımanın izleri bulunmuştur

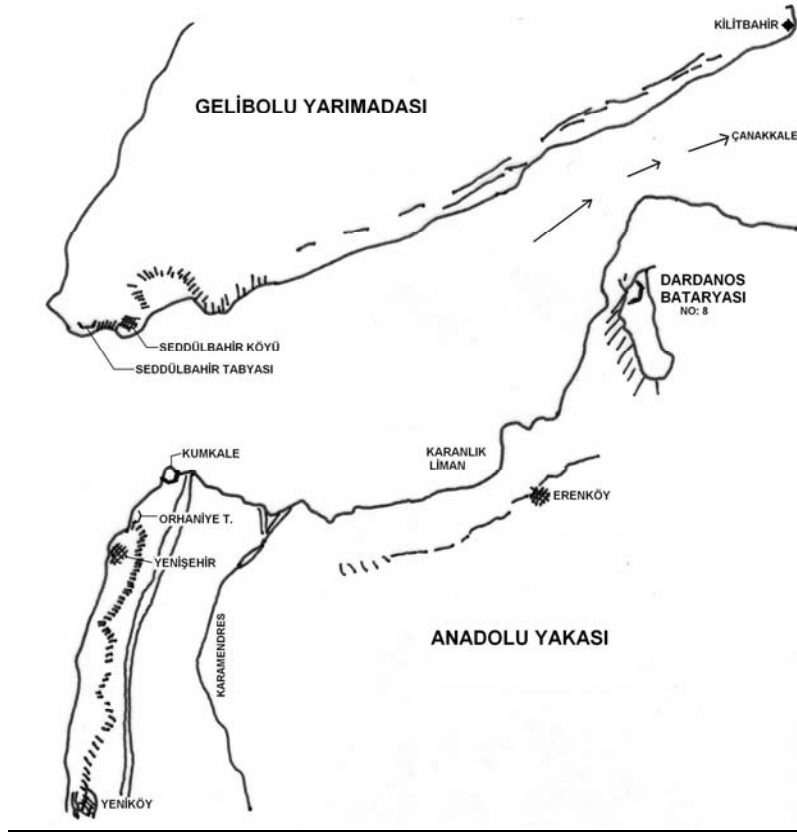
Kazı alanında metrekarede en az 3-4 adet bulduğumuz şarapneller, savaşlarda buraya düşen binlerce merminin çok az bir kısmıdır. Sadece bu parçalar bile bombardımanın ne derece korkunç olduğunu ve böyle bir ortamda top başında görevine devam edebilmenin de ne büyük bir cesaret istediğini gösterir.

Dardanos kazısından çıkan bir başka sonuç, Çanakkale savaş alanlarında yapılacak her türlü kazı ve düzenlemeler öncesinde mutlaka arkeolojik bir kazı yapılmasının gerekliliğidir. Son yıllarda “Barış Parkı” projeleriyle tekrar gündemde olan Gelibolu Yarımadasında yapılacak uygulamalarda bu konuya da dikkat edilmesi gerekmektedir.

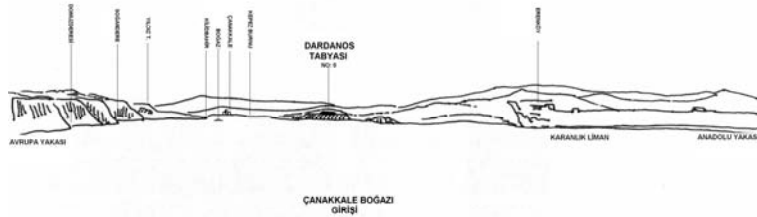
KAYNAKÇA

- Allen 1919 G. H. Allen, The Great War (Philadelphia, 1919).
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi V. Cilt, Çanakkale Cephesi Harekatı I. Kitap (Haziran 1914 – 25 Nisan 1915) (Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 1993).
- Burt 1988 R. A. Burt, British Battleships 1889–1904. (Annapolis, 1988).
- Bush 1975 W. Bush, Gallipoli (London, 1975)
- Callwell 1919 C. E. Callwell, The Dardanelles (Boston and New York, 1919)
- Chatterton 1935 E. K. Chatterton, Dardanelles Dilemmama (London, 1935)
- Cook 1973 J. M. Cook, The Troad (Oxford, 1973).
- Corbett 1921 J. S. Corbett, History of the Great War Based on Official Documents, vol. 2, *Naval Operations* (London, 1921).
- Delage 1932 E. Delage, The tragedy of the Dardanelles (London, 1932)
- Duyuran 1960a R. Duyuran, "Decouverte d'un tumulus pre-s de l'ancienne Dardanos". *Anadolu V* (1960). 9-12.
- Duyuran 1960b R. Duyuran, "Çanakkale'de eski Dardanos şehri yakında bulunan Tümülüs hakkında ön Rapor," *TAD X-1* (1960) 64.
- Erhat 1978 E. Erhat, Mitoloji Sözlüğü (İstanbul, 1978).
- Erickson 2001 E. J. Erickson, "Strength against Weakness: Ottoman Military Effectiveness at Gallipoli, 1915" *The Journal of Military History* 65, No. 4 (2001) 981-1011.
- Forni 1964 A. Forni, Brit. Mus. Cat. Troas (Edit.) (Bologna, 1964).
- Frothingham 1925 T. G. Frothingham, The Naval History of the World War: Offensive Operations 1914-1915 (Cambridge, Harvard Univ. Press, 1925)
- Gilbert 2005 M. Gilbert, The Routledge Atlas of First World War (London, 2005).
- Gill 1918-19 C. C. Gill, Naval Power in the War (1914-1918) (New York, 1918-19).
- James 1965 R. R. James, Gallipoli (London, 1965).
- Karal 1994 E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi Cilt 5 (Ankara, 1994).
- Körpe 2004, R. Körpe, "Son Arkeolojik Kazı Buluntuları Işığında Dardanos Antik Kenti", *Kubaba 3* (2004) 25-27.
- Körpe 2008 R. Körpe, "Türk Hakimiyeti Öncesi Çanakkale Boğazında Yapılan Savaşlar", *Çanakkale Tarihi* (İstanbul, 2008) 73-80.
- Laffin 1987 J. Laffin, Battlefield Archaeology (New York, 1987).
- Leaf 1923 W. Leaf, Strabo on the Troad (Cambridge, 1923).
- Massie 2003 R. K. Massie, Castles Of Steel (New York, 2003)
- Mc Pherson 1920 W. L. Mc Pherson, A Short History of the Great War (New York and London, 1920).
- Moltke 1999 H.von Moltke, Türkiye Mektupları (Çev. Hayrullah Örs) (İstanbul, 1999).
- Moorehead 1982 A. Moorehead, Gallipoli (Baltimore, 1982).

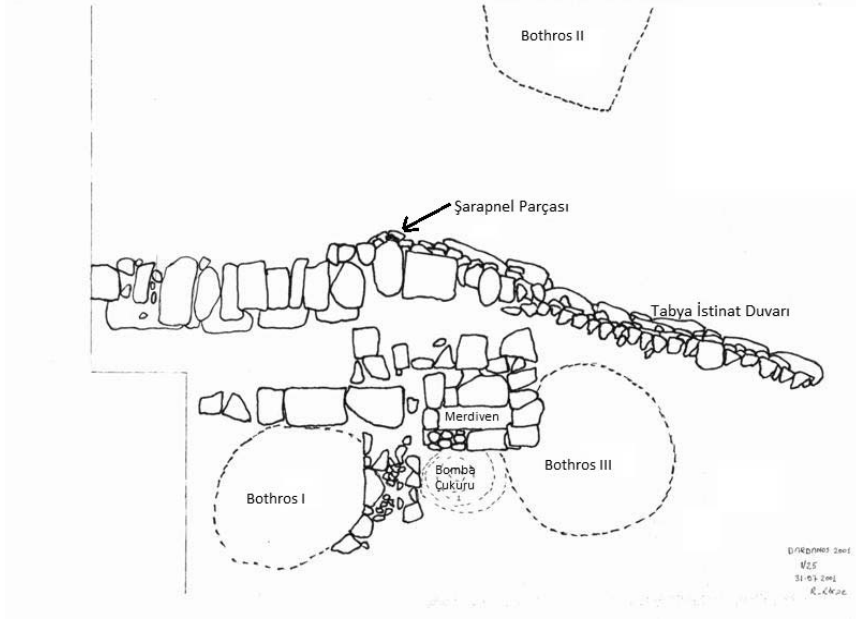
- Morgenthau 1918 H. Morgenthau, Ammassador Morgenthau's Story (New York, 1918).
- Moorehead 1956 A. Moorehead, Gallipoli (London, 1956).
- Mühlmann 1927 C. Mühlmann, Der Kampf um die Dardanelles 1915 (Berlin 1927)
- Nykiel 2004 P. Nykiel, Minesweeping Operations in the Dardanelles (February 25-March 17, 1915) *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı* 2 (2004), 81-116.
- Özkan 1990 T. Özkan, "Dardanos Höyüğü-Nekropolü Kurtarma Kazısı," *I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri* (Ankara, 1990).
- Penn 1999 G. Penn, Fisher, Churchill and the Dardanelles (S. Yorkshire, 1999).
- Reynolds 1916 F. J. Reynolds, The Story of the Great War (New York, 1916).
- Schwerteck 1997 H. Schwerteck, "Dardanos" *Der Neue Pauly*. Band 3 321.
- Sear 1979 D. R. Sear, Greek Coins and Their Values (London, 1979).
- Sevin 2001 V. Sevin, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I (Ankara, 2001)
- T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivleri Daire Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 71 "Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri I" (Ankara, 2005).
- Uzunçarşılı 1988 İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi Cilt 3, I. Kısım, Cilt 4, I. Kısım (Ankara, 1988).
- Vego 2008 M. Vego, Major Naval Operations (Newport, 2008).
- Wheeler 1922 H. F. B. Wheeler, The Story of the British Navy (New York, 1922).

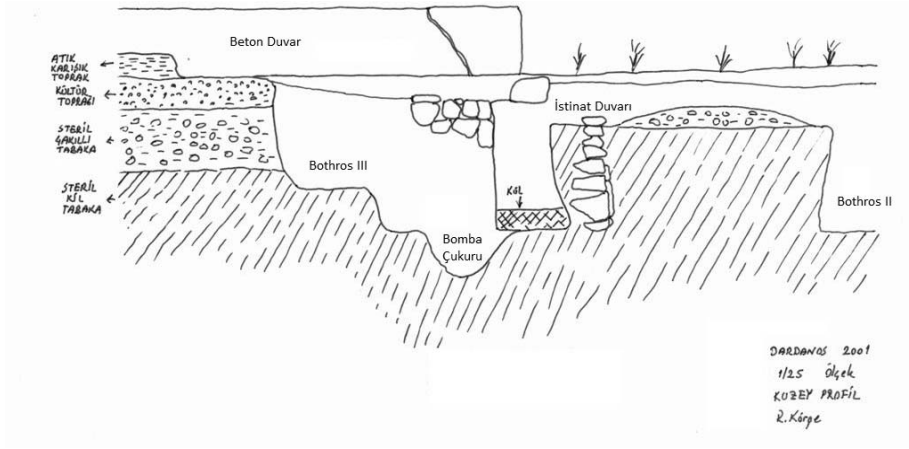
Harita 1: Çanakkale Boğazının girişi. Sağda, Dardanos tepesi üzerinde Dardanos Tabyası ve Boğaz girişinde diğer tabyalar. (E. K. Chatterton, Dardanelles Dilemmama)

Çizim 1: Çanakkale Boğazının girişinin denizden görünümü. Tam karşıda tepe üzerinde Dardanos Tabyası bulunmaktadır. (E. K. Chatterton, Dardanelles Dilemmama)

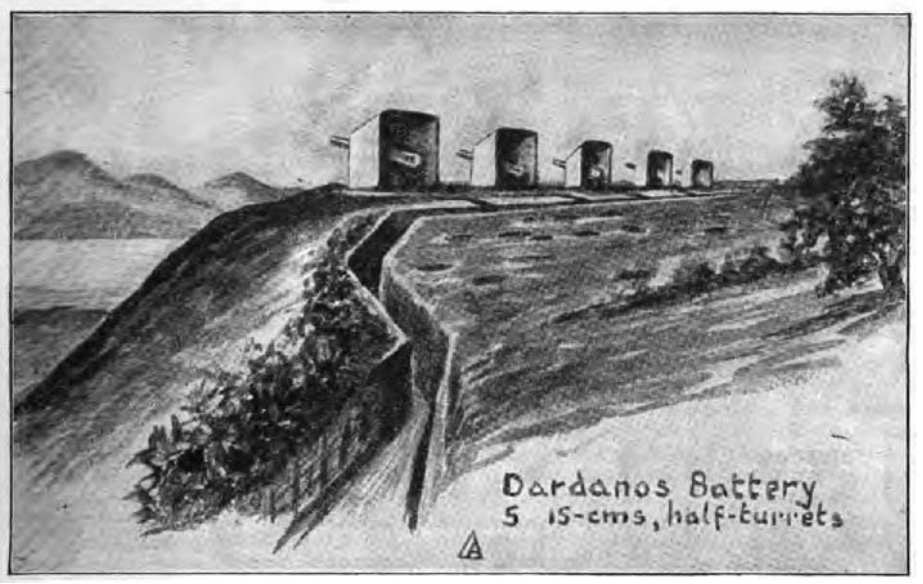
Çizim 2: Kazı sonrasında ortaya çıkan Dardanos Tabyasına ait mimari kalıntılar. (Reyhan Körpe, Dardanos Kurtarma Kazısı 2001)

Çizim 3: Kazı çukurunun kuzey profilinin çizimi. Kültür tabakaları ile mimari buluntuların görünümü. (Reyhan Körpe, Dardanos Kurtarma Kazısı 2001)

Resim 1: II. Abdülhamit albümündeki Dardanos tabyasının ilk fotoğrafı

Resim 2: Dardanos Tabyası ve üzerindeki topların kara kalem çizimi (H H. Morgenthau, Ammassador Morgenthau's Story)

Resim 3: *Dardanos Tabyasının nadir bir fotoğrafı. Fotoğrafta tabya üzerindeki toplar çam dallarından yapılan kamuflajla birlikte görülüyor. Sağ altta ise tabyanın komutanları olabilecek üç subay kışlık elbiseleriyle ayakta poz vermişler. (C. Mühlmann, Der kampf um die Dardanellen 1915)*

Resim 4: *Kazı yapılan alanın güney batı yönden görünümü.*

Resim 5: Antik dönem çöp çukuru (Bothros) ile bu çukurların arasında iki basamak taş merdivenle inilen bir korugan çukuru ve hemen önde 30 cm.lik bir top mermisinin uç kısmı.

Resim 6: Kazı alanında kuzey-güney doğrultusunda yapılmış, tabyanın destek duvarı olarak yapılmış tek sıra taş duvar.

Resim 7: *Aynı taş duvarın güneye doğru uzayan kısmı.*

Resim:8: *Destek duvarı içindeki 30 cm.lik top mermisine ait büyük bir şarapnel mermisi. Parça buraya saplanmış olabileceği gibi, duvar inşaatı sırasında da yerleştirilmiş olabilir.*

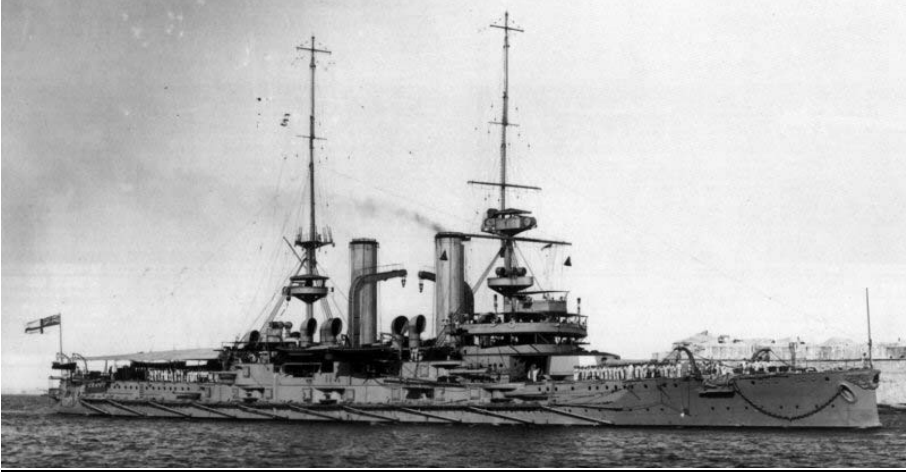
Resim 9: *Açmanın doğusunda, Bothros-I ve Bothros-II arasında, tabyaya ait mimari kalıntılar ve iki basamak ile inilen cephanelik olarak kullanılmış olan korugan çukuru.*

Resim 10: *Kazı sırasında bulunan 30 cm.lik top mermisine ait büyük bir şarapnel parçası.*

Resim 11: Kazı sırasında korugana yakın bir yerde bulunan 30 cm.lik top mermisi ucu.

Resim 12: Dardanos tabyasını en fazla bombardıman eden gemilerden biri olan HMS Triumph zırhlısı.

Resim 13: Kazı alanında bulunan çeşitli çap ve boyuttaki şarapnel parçalarının bir bölümü.

Resim 14: Kazı alanında bulunan atılmış top fünyesi, top tapası ve top mermilerine ait pirinç segman parçaları.

Resim 15: 30 cm.lik top mermisinin uç kısmına ait şarapnel parçası, fûnye ve kuruyucu uç.

Resim 16: Kazı alanında bulunan atılan top mermilerine ait yanmadan kalmış barut çubuklarından örnekler.

Resim 17: Dardanos Tabyasının topraklarında kullanılmış 15 cm.lik topraklara ait iki boş kovan.

Resim 18: Dardanos tabyasında görev yapan subayların kullandığı çinko işaret fişek kutusu ve kovani ile top füyelerinin konulduğu çinko kutu parçaları.

Resim 19: *Dardanos Tabyasının toplarına ait Almanya Essen kentinde yapılmış ateşleme füyelerinin konulduğu çinko kutu kapağı.*

Resim 20: *Kazıda bulunan diğer küçük buluntular; iki pirinç çivi, bir bomba füyyesi parçası, iki metal halka ve bir metal objenin yanı sıra bir elbise düğmesi ve bir kemer tokası.*

ÇANAKKALE SAVAŞLARINA SUALTINDAN BİR BAKIŞ A LOOK FROM UNDERWATER TO THE ÇANAKKALE WARFARES

H. Barış ÖZALP

Araştırma Görevlisi, ÇOMÜ Su Ürünleri Fakültesi

ÖZET

Çanakkale Deniz Savaşları aslında bir ulusun başkentini savunma durumunu, dolayısıyla ülkesinin kurtuluş mücadelesini anlatan önemli dönüm noktalarından biri olarak tanımlanabilir. Çanakkale’de meydana gelen tüm muharebelerin elbette ki savaşın kazanılmasında önemi tartışılmaz. Ancak Çanakkale Boğazı’nda ve Gelibolu Yarımadası kıyı sularında vuku bulan çatışmalar, düşman gemilerinin ve denizaltılarının batırılışı, boğazın aşılamaz olduğunun kanıtı niteliğinde olan önemli bilgiler olarak değerlendirilebilir. Boğazda düşman deniz kuvvetlerinin engellenememesi ve sonucunda da bu donanmaların başkent İstanbul’a varma isteklerini gerçekleştirmiş olması gibi olumsuz durumlar oluşsaydı, Çanakkale Savaşları’ndaki başarı elde edilemeyebilirdi.

Savaşın kazanılmasına dair İtilaf devletleri tarafından tasarlanan tüm planların, öncelikle Çanakkale Boğazı’nın aşılması yönünde olduğu söylenebilir. Düşman gemilerinin ve denizaltılarının ağır hasara uğratılarak durdurulması ya da batırılması sayesinde Deniz Savaşları’nda başarıya ulaşılmış ve boğazın geçilemez olduğu tüm düşman kuvvetleri tarafından anlaşılmıştır. Bu başarıda, boğazın her iki yakasında mevzilenmiş kuvvetli top bataryalarımızın ve denizaltılarımızın ayrıca Nusrat mayın gemisi tarafından döşenmiş mayınların etkisi büyüktür.

Deniz savaşlarında İtilaf Devletlerine ait birçok savaş gemisi ve denizaltı Çanakkale Boğazı’nda batırılmış ve geçişlerine izin verilmemiştir. Bu sayede İtilaf Devletlerinin İstanbul’u ele geçirme planları durdurulmuş dolayısıyla deniz hareketinde başarılı olma istekleri engellenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Deniz Savaşı, Osmanlı Devleti, Savaş Gemisi, Denizaltı

SUMMARY

Çanakkale Naval Warfares can basically be defined as a historic moment that tells of the campaign for liberation of its country and the state of defence of a nation's capital. The importance of all battles taken place in Çanakkale surely are not ignored in winning the war, but the attacks occurred around the coastal waters of Çanakkale Strait and Gallipoli Peninsula and sinking of the opposer's ships and submarines can be evaluated as a significant information which is a proof that the strait can not be surpassed. If the enemy naval forces could not be kept down and as a result of this, their willing to arrive at İstanbul had come true, the success in Gallipoli campaign was not able to obtain.

That can be stated that all arrangements planned by the Entente Powers on succeeding in war are primarily about the passing the Çanakkale Strait. Since the enemy forces and submarines have been stopped with severe damage or sunk, there have achieved success in naval battles and it was accepted by all the enemy forces that the strait was impassable. In this success, the powerful emplacements deployed on both sides of the strait and our submarines and besides the mines laid by the Minelayer Nusret had a great effect.

In Naval Warfares, many battleships and submarines owned by Entente Powers were sunk in the Çanakkale Strait and not allowed to drive into the sea of Marmara. Thus, all the plans of Entente Powers aim for conquering İstanbul were interrupted and their will on winning in naval battle has been obstructed.

Key Words: Çanakkale Naval Warfares, Ottoman Empire, Battleship, Submarine

Giriş

Çanakkale Deniz Savaşlarına yakın bir açıdan bakıldığında aslında kuvvetli denizaltılarıyla, kruvazörleriyle, ağır silahlı savaş gemileriyle dikkat çeken çok kuvvetli bir İtilaf donanması göze çarpar. Bu kuvvetlerin asıl amacının hiçbir mayına çarpmadan, boğaz kıyısındaki top ateşlerinden etkilenmeden Çanakkale Boğazını geçip İstanbul'u ele geçirme istekleri birçok kaynakta belirtilmektedir¹. Ancak sonuç istedikleri gibi olmamış, donanmanın zamanın en modern ağır silahlı, en iyi diye tabir ettikleri savaş gemileri teker teker ağır yaralar almış ve birçoğu da Çanakkale Boğazının derin sularında batmıştır. Çanakkale Deniz Savaşları sırasında harp gemilerinin ve denizaltıların savaş sırasındaki pozisyonları, hedefleri ve fiziki durumları birçok yerli ve yabancı kitapta yer almıştır².

¹Çanakkale Boğaz Komutanlığı, **Çanakkale Deniz Savaşları 1915**. Kültür Yay., No:51, İstanbul 2004, s. 100; F. Charles Roux, **Çanakkale'de Ne Oldu?** Phoenix Yayınevi, Ankara 2007.

²Mete Tuncoku, **Çanakkale 1915 Buzdağının Altı**, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No:107, Ankara 2005; Victor Rudenko, **Gelibolu Denizden Saldırı**, ed. Mithat Atabay, çev. Dilek Çenkkiler, ODTÜ Yayıncılık, Ankara 2009; Çanakkale Boğaz Komutanlığı, **Çanakkale Deniz Savaşları 1915**. Kültür Yayınları, No:51, İstanbul 2004.

Buna rağmen Çanakkale Boğazının ve Gelibolu Yarımadası kıyı sularının derinliklerinde yatan batıkların sualtındaki son fiziki durumlarına ilişkin bilgi ve yorumlar oldukça az sayıdadır. Batış esnasında tutulan askeri kayıtların gemilerin batışı ile ilgili oldukça ayrıntılı bilgiler verdiği kesindir, ancak gemilerin ve denizaltıların derin sularda batırıldıktan sonraki fiziki durumları ile ilgili kayıtların eksik olduğu söylenebilir. Gemilerin mermi durumları, aldıkları yaranın yeri ve boyutları ile batış esnasında akıntı sonucu aldıkları yatış pozisyonları hakkındaki bazı bilgilerin, gemiler battıktan sonra alınması oldukça güçtür. Özellikle inceleme kapsamında olan bazı savaş batıklarının 30 metre'nin üzerindeki derin sularda batmış olması da araştırmaları zor kılan bir durum teşkil etmektedir. Bu sebeple sualtındaki fiziki durumlarının önemi çalışmada vurgulanmak istenmiştir. Çalışmaların azlığındaki temel sebeplerin derin sularda bilimsel çalışma yapma zorluğu, dalış riskleri ve güvenlik olduğu açıktır. Ayrıca bundan önceki zamanda sualtında hiç incelenme şansı olmayan, derin sularda batmış halde bulunan İtilaf Devletlerinin ve Osmanlı donanmasının savaş gemilerinin hava tüpü veya karışım gaz kullanılarak sualtı video çekimleri yapılmamıştır. Sualtı dalış teknolojisinin 1940'lı yıllarda gelişmeye başladığını aklımıza getirdiğimizde o günkü şartların deniz teknolojisinin ne kadar eksik olduğu dikkatimizi çeker.

Bu zamana kadar gemilerin battıkları mevkilerde ayrıntılı çalışma yapılamamıştır. Çünkü gemilerin battıkları yerler boğazın akıntısının çok güçlü olduğu, dalış açısından çok risk taşıyan gemi trafiğine açık bölgelerdir. Araştırmada, Çanakkale Savaşları sırasında batırılan İtilaf Devletlerine ve Osmanlı Donanmasına ait olan savaş gemilerinin son fizik durumları hakkında bilgi vermek amaçlanmıştır. Çalışmaya ek olarak ilk kez savaş batıklarının sualtı görüntüleri eklenmiştir. Batıklara zorlukla yapılan riskli dalışlarda elde edilen bu sualtı görüntüleri ile gemilerin battıktan sonraki durumlarına, yara aldıkları bölgelere ve dipte yatış konumlarına ilişkin birçok bilinmeyen bilgi daha açık şekilde dile getirilecektir.

İtilaf Devletleri ve Osmanlı Donanması Açısından Çanakkale Savaşlarındaki İlk Durum, Deniz Savaşları Süreci ve Sonrası

Osmanlı devletinin can damarı olarak düşünülen Çanakkale cephesine, deniz savaşlarının çok öncesinde başkent İstanbul'a giden en kestirme yol olarak bakılmaktadır. Savaş planı İngilizler tarafından hazırlanmıştır. Başkentini ele geçirilmesi İngilizlerin Mısır'da rahatlamasını sağlayacak, Rusya'ya askeri yardımı yapılabilir ve tarafsız kalan balkan devletleri

İngiltere lehine karar verebilecekti³. Müttefik donanması komutanı Amiral Carden'ın planına göre; Çanakkale Boğazı girişinde Rumeli yakasındaki Seddülbahir, Ertuğrul ve Anadolu yakasındaki Kumkale, Orhaniye tabyaları tahrip edilecek, Boğaz'ın orta kısmındaki bataryaların tahribi olacak ve Kepez Burnuna kadar olan mayın hatları taranacak, Kilitbahir-Çanakkale hattında bulunan merkez tahkimat tahrip edilip mevcut mayınlar temizlenerek donanmaya yol açılacak, hasara uğratılan tabyaların tekrar faaliyete geçmesi kara birlikleri tarafından önlenecek ve yolu açılacak olan müttefik donanması Marmara'ya girip başkent İstanbul'u ele geçirecekti⁴.

Çanakkale Boğazı'nın savunmasında Boğaz girişi ve merkez iki ana istihkam grubu oluşturulmuştu. Boğaz giriş grubu Rumeli yakasındaki Seddülbahir ve Ertuğrul, Anadolu yakasında Kumkale ve Orhaniye tabyalarından; Merkez grubu Rumeli Hamidiye, Mecidiye, Namazgah ve Değirmen Burnu tabyaları ile Anadolu yakasındaki Anadolu Hamidiye, Mecidiye ile Çimenlik ve Nara tabyalarından meydana gelmekteydi. Boğaz etrafına kurulan tabyaların yeterli olmayacağı düşünülüp yeni tedbirlerin alınması gündeme geldiğinde tahkimatın boğazın içine yapılması önerilmişti. Tahkimatların en önemlisi boğazın mayın hatları ile kapatılmasıydı. Bu sebeple 13 Aralık 1914 tarihine kadar Havuzlar-Kepez Burnu yukarısına (birinci hat), birinci mayın hattının 800 metre gerisine (ikinci hat), Dardanos- Baykuştepe Burnu arasına (üçüncü hat), üçüncü hattın güneyine (dördüncü hat), Anadolu ve Rumeli Hamidiye tabyaları arasına (beşinci hat) ve üçüncü mayın hattının Anadolu tarafına (altıncı hat) olmak üzere toplam 162 mayın dökülmüştür. İlerleyen zamanda bu mayın sayısının 567 mayına kadar arttığı görülür. Boğaz savunmasındaki diğer tedbir ise Boğaz'da bir geminin sabit batarya olarak kullanılması fikriydi⁵.

Uygulanan güvenlik tedbirleri karşılaştırıldığında mayın hattı dökülme fikrinin savaşta Türk ordusuna büyük avantaj getirdiği görülmektedir. Kıyıda alınan tedbirlerin başında top bataryaları gelmekteydi. Ancak bunlar sadece denizaltıyı veya periskopunu gördüklerinde ateş açabilir yetkinlikteydiler. En etkili tedbirlerden bir diğeri Boğaz'ın Nara geçidinde bir denizaltı engel ağı kurulmasıydı. Nara-Bıgalı arasına konulan ağ başlangıçta 40 metre derinliğe daha sonraları 70 metre

³Ahmet Uslu, **Çanakkale 1915**, Seddülbahir 1915 Özel Müzesi Yayınları, İzmir, 2008, s. 16.

⁴Uslu, **Çanakkale 1915**, s.17.

⁵Erdogan Şimşek, **Çanakkale'de Batırılan Umutlar**, Alp Yayınevi, Ankara, 2007, s.96-100.

derinliğe kadar indirildi. Denizaltı geçişini tamamen engelleyebilmek amacıyla Nara ağının güney tarafına ikinci bir ağ daha konmuştur. Bu tedbirlere ek olarak yük boşaltmak amaçlı Akbaş limanına gelen gemilerin denizaltıların torpidolarından korumak maksadıyla liman önüne bir torpido ağı sabitlenmiştir. Galata Köprüsü de daha sonraki zamanlarda dubalara bağlı bu çeşit ağlarla emniyete alınmıştır. Denizaltıların torpidolarına karşı alınan bir diğer tedbir ise yüklerini boşaltmakta olan gemilerin bordalarına, her iki bordasına saç levhalar asılmış mavnalar yanaştırmaktı. Bu savunma şekli sayesinde Burgaz'da yükünü boşaltmakta olan Bithynia adlı Avusturya vapuruna bir denizaltı tarafından atılan üç torpidodan ikisi bu saç levhalara çarparak patlamıştır. Bunlara ek olarak taşıt gemileri emniyete alınmış, karakol hizmeti sağlanmış ve gözetleme istasyonları kurulmuştur. Denizaltılarla mücadelede deniz uçaklarının kullanılması ve yine bu amaçla bombacı grupların teşkil edilmesi gibi tedbirler de uygulanmıştır⁶.

Marmara Denizi, sahillerindeki köylerin azlığı nedeniyle gözetleme imkanının olmaması, müttefik denizaltıları için saklanmaya müsait koylar barındırması gibi sebeplerden dolayı kaynaklarda denizaltı hareketi için çok uygun yer olarak isimlendirilmiştir⁷.

10 Ağustos 1914'te Akdeniz'de İngiliz gemilerini batıran ve bazı limanları bombalayan Yavuz ve Midilli gemileri (Goeben ve Breslau) Çanakkale Boğazı önlerine geldiler. İngiliz donanması tarafından izlendikleri için çareyi Osmanlı limanlarına sığınmakta aramışlardı. Gemiler alman subaylar ve diplomatların girişimleri ile Türk karasularına alınmıştır ve boğaz geçişlerine izin verilmiştir. 11 Ağustos 1914'te Alman gemileri ardından boğaz girmek isteyen İngiliz donanmasına izin verilmemiştir. 29 Ekim 1914 tarihine baktığımızda Karadeniz'e çıkarak Rus limanlarını bombalayan Yavuz ve Midilli gemilerinin Osmanlı imparatorluğunu istemeden savaşın içine soktuğunu görmekteyiz. 3 Kasım 1914'te bombardımana misilleme olarak İtilaf donanması boğaz önlerine gelerek birçok bataryamızı top ateşine tutmuş ve ağır kayıtlar vermemize sebep olmuştur⁸. Savaşların başlangıcında işe yarar tek gemi Osmanlı donanmasının göz bebeği Mesudiye idi.

Savaşın ilk zamanları incelendiğinde aslında boğazı ilk zorlayan gemilerin düşman denizaltıları olduğu ve onların Osmanlı savaş

⁶Çanakkale Boğaz Komutanlığı, **Çanakkale Deniz Savaşları 1915**, Kültür Yayınları, No:51, İstanbul 2004, s. 38-41.

⁷Çanakkale Boğaz Komutanlığı, **Çanakkale Deniz Savaşları 1915**, s.42.

⁸Uslu, **Çanakkale 1915**, s.18-20.

gemilerinden bazılarını batırdığı görülür. 13 Aralık 1914 günü İngiliz denizaltısı B-11 Sarısığlar mevkiinde sabit batarya olarak görev yapan Osmanlı savaş gemisi Mesudiye'yi batırmıştır. 15 Ocak 1915 günü ilk devriye seferinde Saphir denizaltısı boğaza giriş yapmıştır. Tıpkı B-11 gibi mayın hatlarını geçerek seyire devam eden Saphir de ilerleyen saatlerde kaybedilen müttefik donanma gemilerine dahil olmaktadır⁹.

1 ile 14 Mart arasında 18 Mart saldırısı ile ilgili sürekli planlar yapılmış, türk mevzileri topa tutulmuş ve mayın temizleme denemeleri gerçekleştirilmiştir. 14 Mart'a kadar düşman kuvvetlerine ait olan gemilerden Canopus, Cornwallis, Swiftsure, Queen Elizabeth, Inflexible, Prince George, Vengeance, Albion, Majestic, Gaulois, Bouvet, Agamemnon ve Charlemagne her biri belirli bir mevzi üzerinde yoğunlaşarak sürekli Boğaz kıyılarını topa tutmuşlar ve mayın temizleme hareketlerine destek vermişlerdir¹⁰. 14 ile 18 mart arasında mayın temizleme amaçlı çalışmalar yapıldıysa da genellikle başarısız olmuştur. Bazı noktalar için deniz uçakları kullanılmış ve taranan noktaların mayın bakımından temiz olduğu bildirilmiştir¹¹.

18 Mart 1915 günü saat 08:30'da düşman donanması boğazdan içeri girmeye başladı. Boğazın her iki yakasında mevki alan Osmanlı ordusu askerleri uzaktan yaklaşan harp gemilerinin direncini kırıp onları durdurmayı amaçlamıştı. 19 Şubat 1915'te boğazın her iki tarafını ağır ateşe maruz bırakan itilaf donanması Türk mevzilerinin tamamen sustuğunu ve Boğazı rahatça geçebileceklerini düşünmekteydi¹². Düşman donanmasının gemi mevcudiyetine baktığımızda 9 Dretnot, 14 Zırhlı Kruvazör, 34 Kruvazör, 64 Torpil gemisi ve Torpil tarayıcı, 14 denizaltı olarak dikkatimizi çekmektedir¹³.

İngiliz savaş gemilerinden Queen Elizabeth, Agamemnon, Lord Nelson ve Inflexible en güçlü birinci grup zırhlılarını oluştuyordu.

İkinci grupta Fransız savaş gemileri Gaulois, Charlemagne, Bouvet ve Suffren zırhlıları bulunmaktaydı. Üçüncü grup İngiliz zırhlılarını ise Prince George, HMS Irresistible, Majestic, Triumph HMS Ocean;

⁹Rudenno, **Gelibolu Denizden Saldırı**, s.25.

¹⁰Rudenno, **Gelibolu Denizden Saldırı**, s.45-52.

¹¹Rudenno, **Gelibolu Denizden Saldırı**, s.53.

¹²Ahmet Esenkaya, **Çanakkale Savaşında Türk-Alman Birlikteliği**, Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, Sayı: 6-7, Bahar-Güz 2008, s. 18.

¹³Ahmet Altıntaş, **Belgelerle Çanakkale Savaşları**, Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yayınları, No: 5, Çanakkale 1997, s.25.

Vengeance, Albion, Swiftsure, Cornwallis ve Canapos oluştuyordu¹⁴. Müttefik kuvvetlere ait savaş gemileri, boğazın akıntılı sularında son sürat ilerliyor ve İstanbul'a varıp başkenti ele geçirme planları yapıyorlardı. Osmanlı askerlerinin savaşın kazanılmasına dair umutları, düşman gemilerinin Nusrat mayın gemisi tarafından döşenmiş olan mayınlara çarparak batması yönündedir.

Ege Denizi'ndeki girişten boğazın dar kısmına kadar mevzilenmiş şekilde hazır bekleyen Türk askerlerinden oluşan üç savunma grubu vardı. Birincisi, Çanakkale Boğazı'nın iki yakasında dış savunma birimi olarak faaliyet gösteren Kuzeyde Seddülbahir ve güneyde Kumkale bataryalarıydı. 4 adet uzun menzilli ve 20 adet orta menzilli toplar ile komuta almışlardı. Orta savunma Çanakkale Boğazı girişi ile Kepez arasında düzenlenmişti. Alan bataryaları ve 7 orta menzilli top burada bulunuyordu. Boğazın içindeki asıl iç savunma, batı ya da Gelibolu kıyısındaki Kilitbahir'de ve Asya yakasında Çanakkale'de gruplanmıştı. 80 adet topun yalnızca 8 tanesi uzun menzilliydi. Mayınlı bölgelere gelinmeden önce düşman donanmasının savaş gemilerinin uzaklaştırılması gerekiyordu. Mevzilenen toplar gemilere hasar verip uzaklaştırmak ve mayınları korumak için, mayınlar ise boğazın geçilmesini önlemek amacıyla kullanıldı¹⁵. 559 ile 567 civarında toplam 176 hatta mayın döşenmişti¹⁶. Aslında kaderin değişmesinde en büyük rol bu mayınlara aittir.

Agamemnon ve Inflexible defalarca top mermileri tarafından vurulup ağır yaralar almış ve çok sayıda kayıp yaşanmıştır. Üst güvertesinden dumanlar yükselen ve 30 derece yatan Bouvet Fransız savaş gemisi, sulara gömülen ilk ağır zırhlıydı. 14:30'da Vengeance, Albion, Irresistible ve Ocean, Swiftsure ve Majestic desteği ile tabyalarda hasar veriyordu. Inflexible mayına çarptı. Bunun sonucunda ağır hasar aldı ve Bozcaada'ya döndü. Inflexible ardından gelen Irresistible ile yanında destekçi olan Ocean zırhlısı da Nusrat mayın gemisi tarafından döşenen mayınlara çarparak ağır yara aldı. Kuvvetli boğaz akıntısının sürüklemeye etkisi sonucu saat 19:30'da Irresistible, saat 22:30'da da Ocean Çanakkale Boğazı'nın derin sularında battı.

Bu ana kadar 3 gemi kaybedilmiş 3 gemi de hizmet dışı kalmıştı. Gemi özelliklerine dikkat edildiğinde en ağır savaş kruvazörleri oldukları

¹⁴Çanakkale Boğaz Komutanlığı, *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, s.46.

¹⁵Rudenno, *Gelibolu Denizden Saldırı*, s.32.

¹⁶Rudenno, *Gelibolu Denizden Saldırı*, s.33.

açıkça görülmektedir¹⁷. Aslında Çanakkale Deniz Zaferindeki başarıda bu kısmın payı oldukça fazladır. Çünkü düşman donanmasının o zamanın şartlarındaki en iyi zırhlılarının bazıları ağır hasarlar alarak hizmet dışı kalmış ve aralarından birkaçı ise batırılmıştır.

19 Mart Cuma günü saat 09:30'da Amiral de Robeck başkanlığında durum değerlendirmesi için kaptanlar ile bir toplantı ayarlanmıştı¹⁸. Ancak bu andan sonra hiçbir planın hiçbir zeki hareketin mükemmel işlemeyeceği söylenebilir.

Nisan 1915'e kadar olan tarihte müttefik kuvvet komutanları ve onların Denizcilik Bakanlığı arasında sürekli, Çanakkale Boğazı'nın aşılmasına dair taktikler üzerine konuşmalar yapılmıştır. Uygulanacak tedbirlerin oluşacak olan muhtemel engeller ile nasıl bağlantı göstereceği tartışılmıştır. Nisan ayının ilk haftalarında da tüm mayın tarama işlemleri durdurulmuştur. Bu andan itibaren artık Boğazı geçmenin ve başkent İstanbul'u ele geçirmenin tek yolunun Denizaltı faaliyetleri olduğu belirtilebilir. Ancak en büyük umutların bağlandığı AE2 denizaltısı da Gelibolu sularında batırılacak ve savaşın Türk askerleri tarafından kazanılmasına dair pek çok olumlu başarı elde edilecektir. Savaşın sualtı kısmında kronolojik sırada denizaltılardan bahsederken belirtmeliyiz ki, savaş sırasında birçok denizaltı Çanakkale Boğazı'nın suları altında saklanmış ve birçok gemi batırmıştır. Bu gemiler arasında Osmanlı gemileri de Müttefik gemileri de yer almaktadır.

17 Nisan 1915'te E-15 İngiliz denizaltısı B-11'den sonra boğaza giren ikinci denizaltı idi. E-15 kıyı tabyalarından aldığı ağır hasar sonucu karaya oturmuş ve terk edilmiştir. Avustralya'nın AE-2 denizaltısı, Çanakkale Boğazı'nı ilk geçen denizaltı olarak bilinmektedir. 30 Nisan 1915 tarihinde Karabiga Kuzey'indeki Karaburun, Erdek ve Paşalimanı çevresinde gözlemlendiği ihbarını alan Sultanhisar torpidobotu denizaltıyı bulmak için bu bölgede devriye gezmeye başlamıştır. AE-2 tespiti edildikten sonra torpidobotun saldırılarından birçok isabet almıştır. Hasar alan AE-2 sualtında kalamayarak su üstüne çıkmış, teslim olmuş ve olduğu yerde batırılmıştır. E-14 İngiliz denizaltısı Marmara deniz'ine giren ve geri dönen ilk denizaltı olarak bilinir. Denizaltı 27 Nisan 1915'te Bozcaada'dan ayrılarak Marmara denizindeki ilk görevine başlamıştır. Kepez'deki ilk mayın hattını sorunsuz geçen E-14, 30 Nisan 1915'te

¹⁷Rudenno, **Gelibolu Denizden Saldırı**, s.54-57.

¹⁸Rudenno, **Gelibolu Denizden Saldırı**, s.58.

Mürefte yakınlarında Nur-ül Bahir gambotunu batırmıştır. 19 Mayıs 1915 tarihinde mayın hatlarından hasar alamadan geçerek bir Fransız destroyeri yakınlarında su üstüne çıkan E-14 destroyer eşliğinde Bozcaada'ya geri dönmüştür. E-11 İngiliz denizaltısı 23 Mayıs 1915'te barut fabrikalarını korumayla görevli olan Peleng-i Derya Gambotunu vasattan isabet ettirdiği torpido ile batırdı. Tekirdağ'a giderken iskelede bağlı bulunan Hünkar İskeleyi Feribotunu batırmıştır. Daha sonra İstanbul Boğazı'na yönelen E-11, 28 Mayıs 1915'te Bandırma Yük gemisini, üç boğaz feribotu ve Akhisar torpido botu konvoyuna saldırma kararı vermiştir. E-11 İstanbul Boğazının bu derece yakınlarına gelen ilk denizaltı özelliği taşır. Saldırı esnasında E-11 tarafından batırılan Bandırma Gemisinin kaybı Osmanlı ordusu için ağır bir kayıp olarak bilinmektedir. 29-30 Mayıs 1915'te E-11 Bandırmaya varmış, rıhtımda İstanbul'a mühimmat taşıyan Madeleine Rickmers Gemisinin yara almasına neden olmuştur. Üsse dönüş yolunda Nara civarlarında E-11 demirli gemilere muhafızlık yapan Ceyhan'ı tespit etmiş ve attığı torpido ile gemiyi batırmıştır. Kilitbahir önlerinde mayına takılan denizaltı tornistan ile mayından kurtulmuş ve Seddülbahir yakınlarında satha çıkarak üsse intikal etmiştir. Marmara çevresinde en çok başarı kazanan denizaltı olarak bilinen E-11, Viktorya Kros Nişanı ile ödüllendirilmiştir. İlerleyen tarihlerde E-14 ve E-11 denizaltıları iki sefere daha çıkmışlardır. Bu görevlerde de birçok Osmanlı gemisine ve kara istasyonuna hasar vermişlerdir. E-12, E-2, E-7, H-1 ve E-20 denizaltıları da Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Marmara'da faaliyet gösteren denizaltılardır. Bunlardan E-12, E-2 ve H-1 başarılı görevlerden sonra üsse sorunsuz dönüş yaparken, E-20 ile E-7 denizaltıları UB-14 Alman denizaltısı tarafından batırılmıştır¹⁹.

Deniz savaşları zamanında Alman ve Fransız denizaltıların Çanakkale Boğazı'ndaki faaliyetleri de ağırlığını oldukça hissettirmişti. Alman denizaltılarının Türk Donanmasına yardım amacıyla savaşa gönderilmesi adına ilk fikirler 1915'in ilk aylarında ortaya atılmıştı. Art arda iki önemli savaş gemisini batırarak itilaf donanmasına önemli bir maddi ve manevi hasar veren U-21, Boğaz'a giren ilk Alman denizaltısıydı. Triumph ve Majestic gemilerinin batırılışı ile bilinen denizaltı, Boğaz'da Türk Donanmasına büyük katkı sağlamıştır²⁰. UB8 de UB sınıfı denizaltılardan Boğaz'a giriş yapabilen ilk denizaltıydı ve U-21'den

¹⁹Rudenno, *Gelibolu Denizden Saldırı*, s.59.

²⁰Otto Hersing, *Çanakkale Denizaltı Savaşı*, çev. Bülent Erdemoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 17.

birkaç gün sonra Boğaz'a girebilmişti. UB8 ve UB7 denizaltıları Boğaz'da çok etkili faaliyet gösterememişler ve İstanbul'a dönmüşlerdi²¹. UB3 denizaltısı Çanakkale'de görev yapamayan denizaltılardandı. Kaynaklarda iz bırakmadan kaybolduğu rapor edilmektedir. UB7 denizaltısı bir Rus deniz uçağı tarafından 23 Mayıs 1916 tarihinde batırılmıştır²².

UB14'ün, diğer UB sınıfı denizaltılarla karşılaştırıldığında daha etkin rol aldığı görülebilir. Southland nakliye gemisini, E20 denizaltısını ve Rus savaş gemisi Panteleimon batırmıştır. Bu tarihten sonra UB sınıfı denizaltıların Boğaz'daki operasyonlarda çok yeterli olmadığına karar verilmiş ve bu tip denizaltılar bir daha Çanakkale'deki operasyonlarda İngiliz ve Fransız kuvvetlerine karşı kullanılmamıştır. UC sınıfı denizaltılar UB tipi olanlardan sonra kullanıldılar. UC14, UC15 ve UC13 aktif rol alan denizaltılar olarak nitelenebilir. Bunlardan UC13, Türk Bayrağı taşıyarak seyreden İtalyan gemisi Sahina Noria'yı batırmış ve Karadeniz'e ilk ulaşan Alman gemisi olmuştu²³. UB44, UB42, UB45 ve UB46 mayına çarpıp batan ya da iz bırakmadan kaybolan denizaltılar olarak söylenebilir²⁴.

Savaş süresince Çanakkale Boğazı'na dört Fransız denizaltısı girmiştir. Bunların tümü etkisiz hale getirilmiştir. Saphir, Joule ve Mariotte denizaltıları döşenen mayınlar ve bataryaların yoğun atışları sonucu batırılmıştır. Turquoise denizaltısı da Boğazı geçme teşebbüsünde bulunan ancak kıyı topçularının atışlarıyla hasar görerek esir alınmıştır. Denizaltılar faaliyet süreleri boyunca 2 nakliye gemisi, 5 buharlı tekne ve 14 yelkenli batırmışlardır²⁵.

Genel olarak bakıldığında Alman ve İngiliz denizaltılarının savaş süresince daha etkin bir konum sergiledikleri görülür. Birinci Dünya Savaşı öncesine ve harp sonrası döneme bakıldığında denizaltıların stratejik amaçlı silah olarak kullanıldıkları ve aldıkları görevlerde başarıya ulaştıkları söylenebilir. Hayalet gemiler olarak da adlandırılan denizaltılar kilit noktalarda önemli adımlar atmışlar ve savaşın seyrinin değişmesinde temel rol üstlenmişlerdir.

²¹Rudenno, *Gelibolu Denizden Saldırı*, s.130-138.

²²Çanakkale Boğaz Komutanlığı, *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, s.49.

²³Rudenno, *Gelibolu Denizden Saldırı*, s.140-144.

²⁴Çanakkale Boğaz Komutanlığı, *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, s.49.

²⁵Çanakkale Boğaz Komutanlığı, *Çanakkale Deniz Savaşları 1915*, s.47-48.

Deniz ve Kara Savaşları Sırasında Batırılan Düşman Gemileri ve Su Altındaki Şu Andaki Durumları

Saphir Denizaltısı

Eylül 1914 tarihinde Joule, Saphir ve Mariotte denizaltılarından oluşan küçük bir Fransız kuvveti Midilli adasında toplanmıştı. Temel amaçları Çanakkale ablukasını güçlendirmektir. Fransız denizaltısı Saphir bu amaçla 17 Aralık 1914'te Bozcaada'ya gelmiştir. İlk seferini 15 Ocak 1915 tarihinde gerçekleştirmiştir. Denizaltı, mayın tarlalarının altından bir kazaya uğramadan geçerek Nara açıklarında periskop derinliğinde yüzeye çıkmıştır. Bu sırada Çanakkale Motorbotu İsa Reis gambotu tarafından görülür. Bunun üzerine tekrar dalışa geçen denizaltıya ateş açılır. Malta'da acele ile tamir edilmiş olmasına rağmen denizaltı yaklaşık 60 metre derinlikte dibe oturur ve sızıntıları durduramaz. Akan bataryalardan çıkan zehirli gazın yayılması nedeniyle kaptanın başka seçeneği kalmaz ve satıha çıkarak telsim olur²⁶. En son, balast tanklarının boşaltılması sonucu Saphir, Çanakkale Boğazı'nın derinliklerine terk edilmiştir²⁶.

Batığın 56 metre derinlikte konumlandığı ve gövdesinin yaklaşık %75'inin kuma gömülü olduğu gözlenmektedir. Gemi incelendiğinde hava (oksijen) tanklarının hala sağlam olduğu dikkati çekmektedir. Gemi yapım yılı ve gemiye ait diğer bilgi yazılarının günümüze kadar silinmeden kaldığı görülmektedir. Geminin kış kısmı çürümüştür ve üst ön tarafında da çatlaklar bulunmaktadır. Geminin dip bölgede, başı Güney Batıya, kış kısmı ise Kuzey Doğu'ya doğru kıyıya paralel şekilde yattığı görülür. Gemi güverte kısmı üzerine doğru ters dönük durumdadır. Bu nedenle de lombar kapağı gözükmemektedir. Gemi etrafında, ne oldukları tam olarak anlaşılamayan varil şeklindeki büyük silindirler bulunmaktadır. Yüzeyde yaklaşık 3,5 - 4 mil hızında ve 30 metre derinliğe kadar devam eden hızlı bir akıntı mevcuttur. Yüzey akıntısı dipte yaklaşık 1,5 mil hıza kadar düşmektedir. Dip kum yapılıdır ve sualtındaki görüş ilkbahar aylarında yaklaşık 5 metredir²⁷.

²⁶Bernd Langensiepen., Ahmet Güleriyüz, **1828-1923 Osmanlı Donanması**, Kaptan Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 34; ayrıca bkz., Rudenno, **Gelibolu Denizden Saldırı**, s.28 ve s.47;

²⁷Bu konuda bilgisine başvuru; Mehmet Günaydın, Çanakkale Olimpik Yüzme Havuzu Müdürü, Çanakkale Sualtı ve Cankurtarma Spor Kulübü Baş Eğitmeni ve Antrenörü.

Irresistible

Saat 15:00'te Rumeli tabyası arkasında büyük bir yangın çıkmıştı. Yangın sonrası Rumeli Hamidiye Tabyası ateşini kesmişti. Tam bu sırada HMS Ocean ateş etmekte olan Kilitbahir'deki Rumeli Namazgah istihkâmı'nı bombardımana başladı. Rumeli ve Anadolu Mecidiye Tabyaları ateşlerini bu kez de HMS Irresistible üzerinde yoğunlaştırdılar²⁹. Atılan bir mermi arka bacasını parçaladı ve bir diğeri ise su kesiminin altına isabet etti²⁸. Gemi, tabyalardan ayrıca bir mermi yarası aldıktan hemen sonra saat 15:35'de Nusrat'ın döktüğü bir mayına çarptı²⁹.

18 Mart 1915'te aldığı ağır hasarlar sonucu battı. En sığ yeri 55, en derin kısmı ise 65 metre derinlikte gözlenmektedir. Geminin battıktan sonra güvertesinin kıyıya paralel, kıç kısmının ise boğaza doğru konumlandığı görülmektedir. Gemi güverte kısmı tam olarak kapanmamış ve yaklaşık 45 derecelik bir açı olarak konumlanmıştır. Bu eğiklik sayesinde iç bölümleri rahatlıkla incelenebilmiştir. Dip yapısı yarı kum, yarı balçık yapıda olup dibe herhangi bir temasta ani bulanıklılık oluşmaktadır. Geminin muhtemel mayın çarpmasından oluşan yarısından geçildiğinde ya da 45 derecelik açı yapan güverte kısmı boşluklarından içeri girildiğinde geminin topları net bir şekilde gözükmektedir. Gemi yarayı sancak güverte kısmından almıştır. Yara yaklaşık genişliği 5 metre olan oldukça büyük bir deliktir. Mermilerinin ve toplarının etrafa yayılmış olduğu görülmektedir. İç kısma alttan girildiğinde mermi deposu gözükmektedir. Gemi bütün bir haldedir ve parçalanmamıştır³⁰.

Triumph

İngiliz Savaş gemisi Triumph, Kara Harekatı öncesinde müttefik donanmasının diğer savaş gemilerine destek görevinde bulunmuştur. 18 Mart 1915'te büyük saldırıya kilitlenmiş olan Amiral de Robeck ilk gemi grubunu yönlendirmişti. Queen Elizabeth, Agamenon, Lord Nelson ve Inflexible, önlerinde hafif tarayıcılarla donatılan destroyerler ile Çanakkale Boğazı'na girmişti. Kuzey tarafı Prince George ve Güney tarafı Triumph gemileri korumaktaydı. Triumph bu saldırılar süresince Asya kıyısından atılan havan topu ateşlerini engellemişti³¹.

²⁸Fikret Günesen, **Çanakkale Savaşları**, Kastaş Yayınları, İstanbul 1986, s.80.

²⁹Murad Hatip, "Gittiler, Geçemediler, Geçemeyecekler," **Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Dergisi**, sayı: 595 Ankara, 2006, s. 8.

³⁰Bu konuda bilgisine başvurulana; Mehmet Günaydın, Çanakkale Olimpik Yüzme Havuzu Müdürü, Çanakkale Sualtı ve Cankurtarma Spor Kulübü Baş Eğitmeni ve Antrenörü.

³¹Rudenno, **Gelibolu Denizden Saldırı**, s.54.

18 Nisan 1915 tarihinde Triumph'a mayın taranan bölgenin ötesine geçmeden, daha sonraları B-11 denizaltısı olduğu anlaşılabilecek olan denizaltıya ateş edilmesi emredilmiştir. Denizaltı görülebilmiştir ve bombardıman başarısız olmuştur³².

İtilaf devletleri donanması 18 Mart 1915 tarihinde aldığı ağır yenilgiden sonra Boğazın denizden geçilemeyeceği kanısına varmıştır. Amiral De Robeck, Orgeneral Sir Ian Hamilton ile yaptığı görüşmeler sonrasında bu durumu Deniz Bakanlığı'na bildirmiştir. Bu girişimlerin sonucunda da geniş çaplı bir çıkarma hareketına karar verilmiştir³³.

Kara çıkarma hareketına katılan gemilerden birisi Triumph idi ve çıkarmayı top ateşiyle desteklemekten sorumluydu³⁴. 25 Mayıs 1915 günü U-21 denizaltısı Triumph ile karşılaşmıştı. Aralarında 275 m mesafe vardı. Torpil ateşlendi, savaş gemisi pruvasından ağır yara aldı ve kısa zaman içinde battı³⁵.

En sığ noktası olan kış bölümü 64, en derin olan baş kısmı ise 72 metre derinlikte gözlenmektedir Geminin karinası Güney Batı eksenine dönük durumludur ve batığın etrafı şilt ve kavkı kaplıdır. Bu durum, geminin batış esnasında sancak kış makine dairesinden yara aldığını ve hızla batarken ters döndüğünü göstermektedir. Gemi günümüze kadar geçen süre boyunca bozulmadan kalmıştır. Kuvvetli sualtı fenerleri kullanılarak geminin makine dairesi yarısından geçip içine girildiğinde tarotlar göze çarpmaktadır. Geminin mühimmatından olan toplar ve top mermileri göze çarpmaktadır. Yüksek basınç nedeniyle lombuz pencerelerinin patlamış olduğu ve aradan geçen onca uzun yıl boyunca etrafını denizel canlıların sarmış olduğu görülmektedir. Batığın dip bölgesi özellikle Eylül aylarında 20 metreye kadar varan bir net görüş uzaklığına sahiptir. Ancak batığın bazı kesimlerinde derin sudan kaynaklanan bir loşluk dikkat çekicidir. 25 metre derinliğe kadar yaklaşık 2,5 mil hızında hissedilebilen kuvvetli akıntı dip bölgede yaklaşık 0,2 ile 0,4 mil hızına kadar düşmektedir. Su sıcaklığı bu ayda dip bölgede 19, yüzeyde ise 25 derece olarak ölçülmektedir. Batığın yara aldığı sancak kış makine dairesine bakıldığında ilginç bir durum göze çarpmaktadır. Bu gibi, torpil sonucu gemilerin üzerinde açılan yaralarda torpilin çarpma şiddeti ve oluşturduğu basınçtan dolayı gemi saçlarında içe dönük bir kıvrılma gözlenmektedir. Çünkü torpil çarpıp içeri girme

³²Rudenno, *Gelibolu Denizden Saldırı*, s.66.

³³Rudenno, *Gelibolu Denizden Saldırı*, s.59.

³⁴Rudenno, *Gelibolu Denizden Saldırı*, s.82.

³⁵Rudenno, *Gelibolu Denizden Saldırı*, s.152.

esnasında saçı içine doğru bükür. Triumph gemisindeki yaraya dikkatlice bakıldığında gayet büyük bir yara olduğu ve saçın dışa doğru bükülme gösterdiği dikkati çekmektedir. Bu durum da akıllara, torpilin gemiye çarpıp patlamasıyla beraber iç kısımdaki makine dairesinde de bir patlama veya benzeri bir durum yaşanmış olabileceğini akla getirmektedir. Patlamanın, sancak kış makine dairesinde oluşmuş olması ve etraftaki top mermilerinin konumu sebebiyle bu bölgenin, geminin mermi deposu olabileceğini ve bu dışa dönük saç kıvrılmasına neden olan patlamanın mermi deposu patlamasıyla aynı anda yaşanmış olabileceği düşünülmektedir. Sualtında yaklaşık 20 metre görüş mesafesinde yapılan net incelemeler sonucunda yakıt sızıntısına rastlanılmamıştır. Ek olarak geminin korozyona uğramadığı, aksamlarında çürüme ve parçalanma olmadığı da söylenebilir³⁶.

Majestic

18 Mart 1915'in ağır deniz savaşlarının üzerinde yaklaşık bir ay geçmiş olmasına rağmen Çanakkale Boğazı suları hareketli idi. 27 Mayıs 1915 günü saat 06:45'te Seddülbahir'den bomba sesleri duyulmaktaydı. U-21 Alman denizaltısından atılan bir torpil sonucunda Majestic, Seddülbahir önlerinde batmıştır³⁷. Bu olay, İngilizlerin büyük gemilerini artık bombardıman bölgesinden çekme kararı almaları gibi önemli bir tarihsel durum meydana getirmiştir.

En sığ yeri 18, en derin yeri 23 metrede gözlenir. Gemi, kış üstü konumlanmıştır. Su derinliğinin sığ olması sebebiyle batış esnasında dönme imkanı bulamadığı ve karinası üzerine direk oturduğu anlaşılmaktadır. Gemi uzun yıllar İngiliz, Alman ve İtalyan hurda şirketleri tarafından yağmalanmıştır. Bu nedenle de geminin sadece kış kısmı ve üzerindeki demir yığınları dikkati çekmektedir. Geminin üst kısmının hurdacılar tarafından tamamen talan edildiği izlenmektedir. Gemi karinası incelendiğinde etrafa saçılmış şekilde bulunan top mermileri ve geminin top tarotları görülmektedir. Ayrıca su yüzeyine çıkarıldığında hala yanabilir özellikte olan barutlar dikkat çekmektedir. Gemi üzerinde çok fazla demir çıkıntısı, çürümüş ağlar ve balıkçı oltaları gözlenmektedir. Yüzeyde yaklaşık 2-3 mil hızındaki akıntı dip bölgede azalarak yaklaşık 1,5-2 mil hıza düşmektedir³⁸.

³⁶Bu konuda bilgisine başvurulana; Mehmet Günaydın, Çanakkale Olimpik Yüzme Havuzu Müdürü, Çanakkale Sualtı ve Cankurtarma Spor Kulübü Baş Eğitmeni ve Antrenörü.

³⁷Fikret Güneşen, **Çanakkale Savaşları**, s.202.

³⁸Bu konuda bilgisine başvurulana; Mehmet Günaydın, Çanakkale Olimpik Yüzme Havuzu Müdürü, Çanakkale Sualtı ve Cankurtarma Spor Kulübü Baş Eğitmeni ve Antrenörü.

ANZAK Su Batığı

ANZAK su batığı kara hareketında tuz gölü tabyaları ile Barbaros ve Turgut Reis gambotlarının aşırma atışları ile batırılmıştır. Kara hareketi sırasında askeri gemilere su ihtiyacı karşılayan bir gemi olarak bilinmektedir. Bünyesinde tuzlu deniz suyunu arıtıp içme suyu haline getiren özel depoları mevcuttur. Kıç üstü pozisyonda 14 metre derinlikte bulunmaktadır. Batığa yaklaşırken 8 metre derinlikten aşağı bakıldığında 6 adet su deposu gözlenir ve geminin baş tarafının depoların kapladığı alana göre çok uzun olduğu gözlenmektedir. Geminin baş kısmı su arıtma depolarının kapladığı alanın yaklaşık 2 katı bir alana yayılmıştır. Dikkatli incelemeler sonucunda gemi karinasının birçok bölgesinin kum içine gömülü olduğu bir kısmının da kırılarak destek demirlerini açığa çıkardığı görülmektedir. Genel haliyle su arıtma depolarına dikkatlice bakıldığında bir kısmının eski halini tamamen koruduğu bir kısmının ise üzerinde derin yarıklar, patlamış kapaklar ve delikler olduğu dikkati çekmektedir. İskele tarafında gemiyi neredeyse ikiye ayırmış çok büyük bir çatlak vardır.

Geminin buradan ağır bir isabet aldığı tahmin edilmektedir. Su arıtma depolarında suyun geçtiği ince su boruları günümüze kadar bozulmadan ulaşmıştır. Depolardaki derin yarıklar aldığı yara izlerini gösteren kanıt niteliğindedirler. Batık, uzun yıllardır dip bölgede olması nedeniyle etrafında birçok denizel canlıya yaşam alanı oluşturmuş olduğu görülür³⁹.

Lundy

1908 yapımı 188 tonluk bir İngiliz şirkete ait balıkçı gemisi olarak bilinmektedir. İngiltere’de üretilmiştir. Kara çıkarma hareketi esnasında Suvla körfezine demirlemiş olan gemilerdendir. Mayın tarama görevi üstlenmiştir. Bazı kaynaklarda balina avlama gemisi, trol gemisi ve kargo gemisi olarak bildirilmektedir. Kaynaklara göre Lord Kitchener’ın İngiliz bakanlar kuruluna verdiği çekilme önerisini Fransa ve Rusya destekleyince 7 Aralık 1915’te İngilizler, Arıburnu ile Suvla körfezini kesin olarak boşaltma kararı aldılar. İngilizler geri çekilirken pek çok savaş donanımını da geride bırakmışlardır. Suval Körfezi’nden Arıburnu’na kadar olan bölgede 5 büyük gemi ve 60’dan fazla nakliye

³⁹Bu konuda bilgisine başvurulana; Mehmet Günaydın, Çanakkale Olimpik Yüzme Havuzu Müdürü, Çanakkale Sualtı ve Cankurtarma Spor Kulübü Baş Eğitmeni ve Antrenörü.

sandalı batırılmıştır. Lundy, İngiliz ve Anzakların kaçarken batırdıkları gemilerden biridir⁴⁰.

Gemi 14 metre derinlikten sonra gözükmeye başlar. Karina üstü konumlanmıştır. Dip derinliği 28 metredir. Gemi kıyıya paralel şekilde başı Kabapete limanını Kıç kısmı da Büyük kemikli burnunu görecekt şekilde sabitlenmiştir. Gemide bariz torpil veya mayın yarasına rastlanmamaktadır, ancak kıç sancak tarafındaki kaptan köşkü bölümlerinin aşırı tahrip olduğu dikkat çekicidir. Demir burkulması gibi tahribatların oluşu bir patlama durumu meydana geldiğini düşündürmektedir. Gemi ortalarına doğru lumboz kapakları ve iskele, sancak kapakları gözükmeye başlamaktadır. Gemi üzerindeki top başı kesik olsa da çok fazla bozulmadan günümüze ulaşmıştır. Kapı ve pencereler bariz gözükmektedir. Gemi içine girildiğinde ranza tipi yataklara rastlanmaktadır. Buharlı bir gemi olmasından dolayı balçık kum içinde eski kömür kalıntılarına rastlamak mümkündür. Tarotlar güverte kısmında hemen dikkati çekmektedir. Makine dairesine inen pencerelerin kırık olduğu ancak demir aksamın zarar görmemiş olduğu söylenebilir. Pervanesi halen üzerinde bozulmamış şekilde durmaktadır. Dipte görüş mesafesi yaklaşık 20 metredir. En dip bölgede hafif dip akıntısı hakimdir. Geçen yıllar boyunca batığın üzerini birçok denizel canlının kaplamış olduğu görülür⁴¹.

Batırılan Osmanlı Gemileri

Ceyhun

Gemi üzerinde torpil yarası olduğunu düşündüğümüz bir yara mevcuttur. Kıç Güney Batıya; baş boğazın Asya kıyısına bakar konumlu olarak sabitlenmiştir. Geminin direği ve güvertesi ilk yıllar yüzeyde olduğu için yerel dalgıçlar tarafından alınmış ve Direği, Çanakkale Yapıldak köyündeki evlerin yapımında kullanılmıştır. Geminin posta tahtaları (kalasları) Yapıldak'ta askeri hastane yapımında kullanılmıştır. O günlerin piyasasındaki ağaç ürünleri eksikliği bu bilgilerin ışığında daha da iyi anlaşılmaktadır. En sığ kısım 16, en derin dip bölgesi ise 22 metre derinliktedir. Batık genel olarak incelendiğinde birçok kısmının kumun altında kaldığı bu nedenle de kolay ayırt edilemediği görülür⁴².

⁴⁰<http://www.turkiye-wrecks.com/lundy.html>; ayrıca bkz., Y. Fehmi Şenok, **Türkiye Dalış Rehberi**, İstanbul 2002.

⁴¹Bu konuda bilgisine başvuru; Mehmet Günaydın, Çanakkale Olimpik Yüzme Havuzu Müdürü, Çanakkale Sualtı ve Cankurtarma Spor Kulübü Baş Eğitmeni ve Antrenörü.

⁴²Bu konuda bilgisine başvuru; Mehmet Günaydın, Çanakkale Olimpik Yüzme Havuzu Müdürü, Çanakkale Sualtı ve Cankurtarma Spor Kulübü Baş Eğitmeni ve Antrenörü.

Mesudiye

Mesudiye zırhlısını değerli yapan Kardif kömürleridir. Çünkü kaynaklarda belirtildiğine göre hiçbir savaş zırhlısı sabit batarya olarak görev almamalı aksine bir kale gibi savaşmalıydı. Ancak gelen emirler Kepez Burnu Sarısığlar mevkiinde sabit batarya olarak demirlemesi yönündeydi⁴³. 13 Aralık 1914 günü saat 09.35'te İngiliz denizaltısı B-11 800 metre uzaklıkta bulunan iki bacalı, griye boyanmış savaş gemisine bir torpido fırlatmış ve vurulup vurulmadığından emin olmadan derine dalmıştır. Bu hareket sonrası Mesudiye aldığı yara sonucu batmıştır. Mesudiye savaş gemisinin batırılması olayı tarihi önemde olup, deniz savaşlarındaki ilk denizaltı faaliyeti olarak bilinir⁴⁴.

Gemi, baş Kepez limanı kış Çanakkale limanı yönüne bakar istikamette kış üstü batmıştır. En sığ yeri destek kolon direğidir ve 9 metre derinlikte, karina ise 13 metre derinlikte konumlanmıştır. Dip balçık ve kum karışımından meydana gelmektedir. Gemi etrafı dikkatlice gezildiğinde, Mesudiye zırhlısının kendi top mermileri kumun içine hafif batmış bir vaziyette dikkat çeker. Ancak hurdacılar tarafından yağmalanan gemilerden biri olmasından dolayı birçok yerinde demir yığınları göze çarpar. Bu nedenle de torpilin çarptığı yer ve yüzeyde oluşan hasarın meydana geldiği nokta dipte tam olarak anlaşılamamaktadır. Dipte görüş yaklaşık 3 metredir⁴⁵.

Sonu.

Çanakkale Deniz Savaşlarında temel zırhlı güç olarak; kara çıkarmalarında ise destek kuvvet olarak faaliyet göstermiş olan müttefik kuvvetlerin donanmalarına ait birçok savaş gemisi, denizaltı, kruvazör, nakliye ve su gemileri savaşın kazanılması için direnmiş ve görevlerini yerine getirmeye çalışmıştır. Şüphesizdir ki, düşman gemilerinin boğazı geçmede başarılı olmaları bizim tarafımızdan savaşın kaybedilmesi ve başkent İstanbul'un ele geçirilmesi anlamına gelmekteydi. Savaş Türk askerinin galibiyeti ile sonuçlanmıştır, ancak savaşı, genel anlamda bakıldığında her iki taraf içinde çok ağır kayıplar verdiren büyük bir tarihi olay olarak değerlendirmek gerekir. Özellikle müttefik kuvvetlerin

⁴³Oğuz Otay, *Mesudiye Zırhlısı Osmanlı'nın Son 40 Yılı'nın Tanığı (1874-1914) Efendi Kaptan Kurtar Bizi!*. Denizler Kitabevi Kaptan Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 185.

⁴⁴Rudenno, *Gelibolu Denizden Saldırı*, s.24.

⁴⁵Bu konuda bilgisine başvurulana; Mehmet Günaydın, Çanakkale Olimpik Yüzme Havuzu Müdürü, Çanakkale Sualtı ve Cankurtarma Spor Kulübü Baş Eğitmeni ve Antrenörü.

o şartlarda en iyi savaş zırhlıları diye tabir ettikleri gemiler tek tek batırılmıştır. Bugüne kadar sualtında bir dizi tarihsel bilgi gizli kalmıştır.

Çanakkale 1915 ile ilgili tarihi kaynaklara baktığınızda sadece birisinde mevcut bulunan çok değerli bir bilgi dikkatimizi çeker; “*Çanakkale Savaşları, bir buzdağının sualtında kalmış bilinmeyen büyük kısmına benzetilebilir.*”⁴⁶

Aslında yaşanan deniz savaşları sonrası kaybedilen zırhlılara, denizaltılara ve kara savaşlarında destek amaçlı kullanılan ve batırılan müttefik kuvvetleri savaş gemilerine dair açıklanan ifadelerin çoğunluğuna bakıldığında sadece batırılmaya kadar geçen zaman ve batış anı kaynaklarda yansıtılmaktadır. Geçen uzun yıllar boyunca savaş gemilerinin fiziki durumları hakkında nelerin değişmiş olduğu ile ilgili bilgilerin bir kısmı bu ön çalışmada açıkça belgelenmeye çalışılmıştır. Boğazın kuvvetli akıntıları sebebiyle batış anında gemilere ne olduğu veya almış oldukları birkaç torpido yarasının mı onları batırmış olabileceği yoksa farklı etkilerin mi batışlarında etken olduğu gibi önemli bilgilerin bir kısmına bu araştırmada açıklama getirildiği söylenebilir.

Bu araştırmada Çanakkale Savaşlarında batırılan gemilerin son durumları ile ilgili net bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Batıkların birçoğunun derin sularda batmış olması bu zamana kadar araştırmaları oldukça zorlaştırmış ve imkânız hale getirmiştir. Deniz teknolojisinin gelişimi ve yardımıyla ancak birkaç savaş batığı fiziki olarak incelenebilmiştir. Hatta bazı batıkların incelemelerinde sualtı gözleminin, batış anındaki durumdan ne kadar farklı olabileceği aynen yansıtılmaya çalışılmıştır.

Şu anki durumuyla değerlendirildiğinde savaşlarda aktif görev alan birçok gemiye güvenlik önlemleri ve dalış riskleri nedeniyle dalış yapılamamaktadır. Halen derin sulardaki savaş batıkları üzerinde yapılan incelemelerin tarihsel boyutta değerlendirmelerinin eksik olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada teknik dalış eksiklikleri ve boğazın dalışa engel durumları sebebiyle inceleme olanağı bulamadığımız ancak savaşlar süresince çok etkin konumlarda olan bazı alanlarda ağır hasar meydana getiren Ocean, Bouvet, Joule, Mariotte, Rehber, Elenora gibi gemilere özel planlama ile teknik dalışların yapılması ile birçok tarihsel bilginin daha

⁴⁶Mete Tuncoku, *Çanakkale 1915 Buzdağının Altı*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., No:107, Ankara 2005.s.134.

güncellenebileceği düşünülmektedir. Ocean gemisi Seddülbahir açıklarında yoğun gemi trafiği etkisinde konumlanmıştır. 57-62 metre derinliklerde bulunmaktadır. Kuvvetli boğaz akıntısı ve derinlik sualtı çalışmalarını zorlaştırmaktadır. Rehber ve Elenora gemileri Karabiga açıklarında görev almış olan gemilerdir. Rehber gemisi 54 metre, Elenora gemisi ise 27 metre derinlikte bulunmaktadır. Bouvet, 55-65 metre derinlikleri arasında batmıştır. Bölgede kuvvetli akıntı hakimdir.

Belirtilen gemilerin birçoğu normal tüplü dalışların imkan vermediği 50 metre derinlik limitinin üzerindeki sularda batmıştır. Suların derin oluşu, kuvvetli boğaz akıntıları ve boğazdaki gemi geçiş yolu üzerinde konumlanmış olmaları yapılacak incelemeleri zorlaştırmaktadır. Gerekli izinlerin alınarak teknik dalışların yapılacağı deniz araştırmaları gerekliliği vardır. İleriki çalışmalarda Avustralya, İngiltere ve Fransa bilim adamlarının da katılım sağlayarak destek verebileceği, Çanakkale Deniz Savaşlarında özellikle boğazda batmış diğer gemilerin (Ocean, Bouvet, Joule, Mariotte) fiziki durumları ile ilgili araştırmaların da yapılması ve tarihi eksikliklerin giderilmesi gereklidir.

Tablo 1. 1914-1918 Yılları Arasında Batan veya Ele Geçirilen Gemiler Listesi

Mesudiye (Osmanlı)	13.12.1914
Saphir denizaltısı (Fransız)	15.01.1915
Irresistible (İngiliz)	18.03.1915
Bouvet(Fransız)	18.03.1915
Ocean (İngiliz)	18.03.1915
Demirhisar torpido botu (Osmanlı)	16.04.1915
E-15 denizaltısı (İngiliz)	17.04.1915*
AE-2 denizaltısı (Avustralya)	30.04.1915
Joule denizaltısı (Fransız)	01.05.1915
Nurûlbahir Gambotu (Osmanlı)	01.05.1915
Mecidiye (Osmanlı)?	02.05.1915
Goliath (İngiliz)	12.05.1915
Nara Nakliye Gemisi (Osmanlı)	24.05.1915
Pelengiderya Gambotu (Osmanlı)	22.05.1915
Triumph (İngiliz)	25.05.1915
Majestic (İngiliz)	27.05.1915
Mariotte denizaltısı (Fransız)	26.07.1915
Halep (Osmanlı)	05.08.1915
Barbaros Hayrettin (Osmanlı)	08.08.1915
Samsun Mayın Gemisi (Osmanlı)	14.08.1915
Sakız Karakol Gemisi(Osmanlı)	20.08.1915
E-7 denizaltısı (İngiliz)	04.09.1915
Turquoise denizaltısı (Fransız)	30.10.1915 *
E-20 denizaltısı (İngiliz)	01.11.1915
Yarhisar torpido botu (Osmanlı)	03.12.1915
Bosphorus Vapuru (Osmanlı)	04.12.1915
UB-46 denizaltısı (Alman)	12.05.1916
E-14 denizaltısı (İngiliz)	25.01.1918
Midilli (Osmanlı)	20.01.1918
Raglan monitörü (İngiliz)	20.01.1918
M-28 monitörü (ingiliz)	20.01.1918

Not: (*) olanlar ele geçirilen gemileri tanımlar.

Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığı (95 nci Yıl Özel Sayısı s.111-124)

**GERÇEKLEŞEMEYEN BİR FRANSIZ TEŞEBBÜSÜ:
ÇANAKKALE İZMİR DEMİRYOLU
AN UNSUCCESSFUL FRENCH PROJECT:
DARDANELLES IZMIR RAILWAY**

M. Mustafa KULU

Araştırma Görevlisi, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ÖZET

Çanakkale İngiliz Konsolos vekilliği raporlarından yararlanılarak hazırlanan bu makalede, Çanakkale/Kordon- İzmir/ Karşıyaka kıyıları arasındaki ana hat ile (Ezine, Ayvacık, Edremit, Burhaniye, Ayvalık, Dikili ve Aliğa yoluyla) Ezine- Karabiga kıyısı arasındaki tali hattın (Bayramic ve Çanpazarı yoluyla) oluşan ama gerçekleştirilemeyen Fransızların demiryolu inşaatı teşebbüsü ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale, demiryolu, Fransız

SUMMARY

This article, based on consular reports from the British vice- consulate at the Dardanelles, examines a proposed railway from the Dardanelles to Smyrna to be built with French capital. The Dardanelles- Smyrna main line would run through Ezine, Ayvacık, Edremit Burhaniye, Ayvalık, Dikili, and Aliaga with a branch line passing via Ezine- Karabiga through Bayramic and Canpazarı.

Key Words: Dardanelles, railway, French

Giriş

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren en önemli ulaşım şekli olan demiryolu, günümüzde internetin iletişimde yaptığı benzer etkiyi, o dönemde ulaşım alanında yaparak endüstriyel kapitalizmin en önemli araçlarından biri olmuştur. Demiryolunun, sanayi üretimi için gerekli hammaddenin temini ve ürünlerin pazarlara ulaştırılması konusunda sağladığı kolaylıklar, daha önce ekonomik değeri fazla olmayan mamul ve ham maddeleri daha değerli kılmış, bu da demiryollarının yaygınlaşmasını sağlamıştır. Bu yaygınlaşma demir, kömür, makine ve finans sistemindeki gelişmeleri arttırmış, sonucunda demiryolunun yaygınlaşması daha kolaylaşmış ve hızlanmıştır.

Dünya ekonomi sisteminin merkezinde bulunan batılı devletler, Osmanlı Devleti gibi gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkeleri, demiryolları ile kendi üretim merkezlerine bağlamak için, kredi vererek doğrudan demiryolu inşasına girişmişlerdir. Demiryolları, bölgelerin ihracat ve ithalatını kontrol etmiş, ayrıca işletim açısından da karlı bir sektör halini almıştı. Çünkü şirketler, kilometre başına garantili ödeme alabildikleri gibi, demiryolunun çevresindeki maden ocaklarının işletilmesi gibi önemli imtiyazlara da sahip olabiliyorlardı. Bunun içindir ki Batılı devletler, politik ve ekonomik etkinlik kazanmak istedikleri bölgelere demiryolu inşa eden şirketlerini ve kredi veren bankalarını desteklemişlerdir.

Osmanlı Devleti için de dönemin en hızlı ve en güvenilir ulaşım aracı olan demiryolları, ulaşım sorununu çözecek bir çare olarak düşünülmesi yanında ekonomik, askeri ve siyasal yönden büyük önem taşımıştır. Çünkü develerle veya atlarla yapılan taşımacılığın zorluğu ve karaların içine giren taşımacılığa uygun ırmakların yaygın olmaması bunu zorunlu kılmıştır. Demiryolu inşa ederek zirai, maden ve sanayi üretimini artırma, tarım arazilerini genişletme ve böylece daha çok vergi almak mümkün olabilmıştır. İmparatorlukta Balta Limanı Anlaşması'ndan sonra (1838) *yed- i vahid* (tekeli) sisteminin kaldırılması ile ülke içinde bölgeler arası geçişte yabancı tüccarlardan alınan verginin iptal edilmesi, ihraç ürünlerinden %12 ve ithal mallarından da %5 vergi alınması gibi değişiklikler, demiryolu inşaatında artış meydana gelmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca 1853- 1856 Kırım Harbi sırasında Rusya'ya karşı oluşturulan Osmanlı, İngiltere ve Fransa ittifakının getirdiği dostluk havası içinde ilan edilen Islahat Fermanı, yabancı sermaye grupların

ülkeye borç vermelerini ve yatırım yapmalarını da sağlamıştır. Bundan dolayı bu XIX. yüzyıl ortalarından sonra İmparatorluğa giren yabancı sermaye, ağırlıklı olarak demiryolları gibi dış ticareti geliştirmeye yönelik alt yapı yatırımlarına yönelmiştir.¹

Ayrıca demiryolu sayesinde Osmanlı topraklarının bütünleşmesi ve güvenliği de sağlanabilecekti. Buna en iyi örnek, Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'da yönetimini ve güvenliğini sağlamlaştırmak amacı ile inşa ettiği Anadolu- Bağdat demiryolu projesi gösterilebilir. Bu durum, devrin padişahı II. Abdülhamid'in hatıralarına şu şekilde yansımıştır:

"Bütün kuvvetimle Anadolu Demiryollarının inşasına hız verdim. Bu yolun gayesi Mezopotamya ve Bağdat'ı, Anadolu'ya bağlamak, İran Körfezine kadar ulaşmaktır. Alman yardımı sayesinde bu başarılmıştır. Eskiden tarlalarda çürüyen hububat şimdi iyi sürüm bulmaktadır, madenlerimiz dünya piyasasına arz edilmektedir. Anadolu için iyi bir istikbal hazırlanmıştır. İmparatorluğumuz dahilindeki demiryollarının inşaatı mevzuunda büyük devletler arasındaki rekabet çok garip ve şüphe davet edicidir. Her ne kadar büyük devletler itiraf etmek istemiyorlarsa da bu demiryollarının ehemmiyeti yalnızca iktisadi değil, aynı zamanda siyasiydir."²

Osmanlı Devleti'nde hem iç hem de dış etkenlerin bir sonucu olarak inşa edilmeye başlanan, bazen devletin içinde bulunduğu ekonomik ve teknik zorluklardan dolayı uluslararası bir soruna da dönüşen demiryollarının ilki 1854 yılında İngiliz şirketi tarafından yapılan İskenderiye- Kahire demiryoludur. Bu hattın uzunluğu imparatorluğun son yıllarına doğru 4.400 kilometreye ulaşarak, neredeyse bugünkü Türkiye sınırları içinde Osmanlı döneminde yapılan tüm tren yollarının uzunluğuna ulaşmıştır. 1854'teki İskenderiye- Kahire hattından sonra 1856'da Çernovoda- Köstence demiryolunu inşa eden İngilizler, bu hattı hububat ihracatını ucuzlatmak ve kolaylaştırmak üzere döşemişlerdir. Özellikle Balkanlar'daki demiryolları buradaki milliyetçilik akımlarını da körükleyerek ayrılıkçı ulusal hareketleri güçlendirmiştir.³ Daha sonraki yıllarda da Osmanlı Devleti, İngiliz, Fransız

¹ Demiryolları ile ilgili olarak şu eserlere bakılabilir, Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları*, Eren Yayınları, İstanbul: 1993; Ahmet Onur, *Türk Demiryolları Tarihi (1860-1953)*, T.C. M.S.V. Kara Kuvvetleri Kumandanlığı Yayınları, Ankara: 1953. Sena Baytaroglu, *Developments in the Ottoman Empire and Turkey*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul: 1995.

² <http://www.tedd.gov.tr/home/detail/?id=267> (11/03/2010 tarihinde ulaşılmıştır). Sultan Abdülhamit, *Siyasi Hatıratım*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1999.

³ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul: 1994, s. 36; Bülent Bilmez Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi, (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul: 2000, s. 44.

ve Alman şirketlerine imtiyazlar vererek demiryolu inşasına hız vermiştir. Fransızlar, Kuzey Yunanistan, Batı ve Güney Anadolu ve Suriye’de, İngilizler Romanya, Batı Anadolu, Irak ve Basra Körfezi’nde, Almanlar ise Trakya, İç Anadolu ve Mezopotamya’da ağırlıklı olarak demiryolu inşa ederek bu bölgeleri kendi iktisadi ve siyasi amaçlarına göre biçimlendirmeyi planlamışlardır.⁴ İmparatorluğun sonuna doğru, demiryollarındaki dış yatırımlarda, %57’lik bir payla Alman sermayesi ön plana çıkarken, bunu %23,5 bir payla Fransız sermayesi izlemiş ve İngiliz sermayenin payı ise %20’ye kadar gerilemiştir. İlk yıllardaki İngiliz ağırlığına karşı, ilerleyen yıllarda Fransa ve Almanya’nın ağırlığı artmıştır.⁵

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa, Anadolu ve Arap coğrafyasında (Mısır hariç) döşenmiş ve işletmeye sokulmuş olan demiryollarının uzunluğu tüm imparatorlukta yaklaşık 8.600 km.dir. Bu dönemde Rumeli’de (2.383 km. normal), Anadolu- Bağdat hattı (2.424 km. normal hat) İzmir - Kasaba ve uzantısı (695 km. normal hat), İzmir - Aydın ve şubeleri (610 km. normal hat) Şam- Hama ve uzantısı (498 km. dar ve normal hat) Yafa- Kudüs (86 km. normal hat), Bursa- Mudanya (42 km. dar hat) ve Ankara- Yahşihan (80 km. dar hat) hatları yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet dönemine, yabancı şirketlere ait 2.282 kilometrelik normal genişlikte hat ve 70 km. uzunluğunda dar hat ile devletin yönetiminde olan 1.378 kilometrelik normal genişlikte hat olmak üzere yaklaşık 4.200 kilometrelik tren hattı kalmıştır.⁶

İmparatorluğun Anadolu’da inşa ettiği ilk demiryolları, 1860- 1866 yılları arasında açılan İzmir- Aydın ile 1866 yılında açılan İzmir- Kasaba (Turgutlu) arasındaki tren hatlarıdır.⁷ 1873’te devlet tarafından yaptırılan Haydarpaşa- İzmit demiryolu açılırken, Doğu Rumeli hattı da 1883 yılında İstanbul’un batı yakasına ulaşmıştır. Almanya, İngiltere’nin engellemelerine karşın, 1888 yılında Haydarpaşa- İzmit Demiryolu’nun işletme hakkı ile Anadolu Demiryolu (İzmit- Ankara (1893) ve Eskişehir- Konya) hattının imtiyazını, 1899 yılında da Bağdat Demiryolu (Konya- Bağdat) hattının

⁴ Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme*, s.37; Donald Quataer, “19.yy’da Osmanlı İmparatorluğu’nda Demiryolları”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* 6, İletişim yay., İstanbul: 1985, s. 1630.

⁵ Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul: 2007, s. 20; Bülent Bilmez Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi, (1908-1923)*, s. 42.

⁶ <http://www.tcdd.gov.tr/home/detail?id=267> (11/03/2010 tarihinde ulaşılmıştır). Ayrıca bakınız. Avni Zarakolu “Memleketimizde Demiryolu Politikası” *Demir Yolları Dergisi*, 579. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/248/2390.pdf> (11/03/2010 tarihinde ulaşılmıştır).

⁷ Daha detaylı bilgi için bakınız. Alev Gözcü “*Gecmisten Günümüze Demiryolu Ulaşımı Politikalarına Genel. Bir Bakış: İzmir Örneği*” http://ius.imoizmir.org.tr/ius_bildiriler/48_k18_ius_gozcu.pdf, (11/03/2010 tarihinde ulaşılmıştır).

imtiyazını alarak, Birinci Dünya Savaşı'nın önemli sebeplerinden birini teşkil eden Berlin- Bağdat Demiryolu projesini hayata geçirmeye çalışmıştır.¹² Osmanlı Devleti'nin önem verdiği diğer bir güzergah olan Hicaz Demiryolu inşaatına 1900 yılında başlanılmış ve 1908 yılında demiryolu faaliyete geçmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslar da, harp ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak Transkafkas demiryollarını dar bir hatla Erzurum'a kadar uzatmıştır.

Bu demiryollarının yanında bir de inşa edilmesi düşünülen ama çeşitli sebeplerle gerçekleşmemiş projeler de bulunmaktadır. Gerçekleşmeyen projelerden en önemlisi Osmanlı topraklarında demiryolu inşa etme yarışına girmek isteyen ABD'li Chester Şirketi'nin projesidir.⁸ Bu demiryolu, Sivas'tan başlayarak, Harput, Diyarbakır, Bitlis ve Van Gölü'ne uzanacak, buradan bir bölümü Kerkük ve Süleymaniye'ye, diğer bölümü de Ceyhan vadisinden geçerek, Yumurtalık Körfezi ve İskenderun'a uzatılacak bir güzergahı kapsamaktadır. Konumuz olan Çanakkale- İzmir arasında yapılacak olan demiryolu projesi de Batı Anadolu'da İngilizler ile rekabet halindeki Fransızlar tarafından yapılması planlanan ama gerçekleşmeyen bir proje olmuştur.⁹

Demiryolunun yapılması için seçilen bu bölgenin Batı Anadolu ve Marmara Bölgeleri ve kavşak noktanın İzmir olması önemlidir. İzmir'in XIX. yüzyılda Anadolu'daki en önemli ticaret limanı olması ve 1838'deki Balta Limanı Serbest Ticaret Anlaşması'ndan sonra öneminin daha da artmasından kaynaklanmaktadır. Başta İngilizler olmak üzere Fransızlar ve Almanlar birbirleri ile bu bölgedeki tren yollarının yapımında yarışa girerek iç kesimlerde yetişen tarım ürünlerinin ve değerli madenlerin limanlara, oradan da dış pazarlara ulaştırılmasını; Avrupa'dan gelen mamul maddelerin de İzmir limanından Batı Anadolu'ya pazarlanmasını amaçlanmıştır. Anadolu'daki ilk inşa edilen demiryollarından birisi olan İzmir- Kasaba hattı daha sonraki yıllarda yapılan yeni hatlarla Soma (1890), Balıkesir (1912) ve Bandırma'ya (1914) kadar ulaşarak, Kuzey Batı Anadolu da İzmir limanına bağlanmıştır. Bu bölgede devletler arasında üst düzeyde rekabet olduğu için İzmir- Turgutlu ile Manisa- Soma arasındaki demiryolunu İngilizler, Soma- Bandırma ile Alaşehir- Uşak arasındaki demiryolunu ise

⁸ Daha geniş bilgi için bakınız. Bülent Bilmez Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi, (1908-1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul: 2000.

⁹ Daha sonraki dönemlerde Çanakkale'yi Bandırma'ya bağlamak için bazı teşebbüsler olmasına rağmen, bunlar da gerçekleştirilememiştir. www.trainsofturkey.com/w/pmwiki.php/Maps/Maps adresinde yapılması planlanan bu hattın haritası bulunabilir. (11/03/2010 tarihinde ulaşılmıştır).

Fransızlar inşa etmişlerdir.¹⁰ Yapılan bu demiryolu hattı ile Bursa ve Balıkesir bölgesinde ulaşım problemi çözülürken, Çanakkale ve bölgesinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ayrıca bu hat Batı Anadolu'daki demiryollarının işletme hakkını elinde tutan İngiltere'nin ağırlığına son vermek için de planlanmış olabilir.

Demiryollarının geçtiği güzergaha bakılırsa göreceli olarak nüfus yoğunluğu fazla, toprakları verimli ve Anadolu'daki diğer bölgelere nazaran Avrupa ile uzun zamandır deniz yoluyla ulaşımının daha kolay olduğu zengin yerleşimler olduğu fark edilir. Avrupalı sermayenin Osmanlı topraklarında döşediği demiryolu hatları, sadece kar amacı güdülerek yapılmamıştır. Batı Anadolu stratejik açıdan önemli olduğu gibi, İzmir'den hareket eden bir trenle Bandırma'ya, bunun yanında yapılması planlanan yeni hatla Çanakkale Boğazına veya Marmara Denizi'ndeki Karabiga'ya, oradan gemi yolu ile İstanbul'a ulaşabilmeyi de hesaplanmıştır. Bu durum işgal veya savaş dönemlerinde beklenmedik durumlara yol açabilirdi. Nitekim nüfus açısından bu bölge, Anadolu'da coğrafyasında Rum, Ermeni, Yahudilerden oluşan gayrimüslim halkın en fazla yaşadığı yerd. Muhtemelen yeni yapılacak demiryolu ile Osmanlı Devleti, bu bölgelerdeki muhtemel ayrılıkçı ve çete faaliyetlerine karşı bölgeye asker ve askeri malzeme sevkıyatında demiryollarından istifade etmeyi de amaçlamışken, batılı devletler de buradaki gayrimüslimlerle daha rahat iletişime geçmeyi, ayrıca bölgedeki Müslüman ve gayrimüslimleri ekonomik ve kültürel açıdan etkilemeyi planlamış olabilirler.¹¹

Bu hatla sade Osmanlı Devleti değil, Kuzey Batı Anadolu'da Fransa ile önemli rekabeti olan İngiltere de bir ilgilenmişti. Nitekim, İngiltere-Londra Foreign Office'deki 195 2458 nolu klasörde Çanakkale'de görev yapan konsolos vekili Palmer'in bu konu ile ilgili yazdığı 10 Şubat, 20 Şubat ve 17 Temmuz 1914 tarihli üç adet rapor bulunmaktadır.¹² Arşivde Çanakkale ile ilgili olarak 1890'lara kadar düzenli rapor olmasına rağmen, yüzyılın sonuna doğru belgeler azalmaktadır. Bundan dolayı bu belge hemen göze çarpmaktadır. Çanakkale'de görev yapan konsolos

¹⁰ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, İstanbul 1982. s.160- 169. Hafize Key, "Osmanlı'da Demiryolu Faaliyetlerine Bir Bakış (İzmir-Aydın Hattı ve İzmir-Kasaba Hattı Örneği)" *Balıkesir Üniversitesi F.E.F. Karesi Tarih Kulübü Bülteni* 2007/1 makalesinden alınmıştır.

¹¹ Bülent Bilmez Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi, (1908-1923)*, s. 47.

¹² Daha detaylı bilgi için bakınız M, Mustafa Kulu, "Çanakkale'de Görev Yapan İngiltere Konsolosları ve Vekilleri (1829-1914) *Çanakkale I- Savaşı ve Tarihi*. Ed. İbrahim Güran Yumuşak. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 427-442.

vekili, bu belgelerin ilkinde demiryolu imtiyazı hakkındaki söylentileri ve elde ettiği bilgileri yazarken, ikincisinde imtiyazlar hakkında bilgi vermiştir. Üçüncüsünde ise daha sonra yapılanlar hakkında bilgi vererek, demiryolunun gerçekleşeceğine mesafeli yaklaştığını belirtmiştir ki, zaman onu haklı çıkarmıştır.

Palmer, İngiltere'nin İstanbul Başkonsolosluğu'na gönderdiği 10 Şubat 1914 tarihli raporunda; Çanakkale'den İzmir'e kadar inşa edilmesi düşünülen demiryolunun son planlarının Mart ayında hazırlanmasına paralel olarak baharda inşasına başlanacağı ve makinelerin gelmesinin beklendiğini aktarmıştır. Hattın kesine yakın olan rotasının Erenköy, Troya, Ezine, Ayvacık'ın güneyi, Edremit, Burhaniye, Ayvalık, Dikili, Aliğa ve İzmir Karşıyaka Körfezi olarak belirlendiğini aktarmıştır. Konsolosun aktardığı bu güzergah, bugünkü Çanakkale- İzmir karayoluna paraleldir. Ayrıca Ezine'den Bayramiç, Çanpazarı ve Biga yoluyla Karabiga'ya kadar da demiryolunun bir kolunun inşa edileceğini aktarmıştır. Çanakkale'deki istasyonunun ise Amerikan Konsolosluğu yakınındaki boş araziye yapılacağını belirtmiştir.¹³

Ayrıca Fransız şirketinin sahip olacağı imtiyazlar hakkında da elde ettiği bilgileri de aktarmıştır. Fransızların hattın 20 kilometrelik alanındaki tüm madenleri kullanma hakkına sahip olmalarına rağmen bunun bir imtiyaz veya tekel olmayacağını belirtmiştir. Ayrıca İda Dağı'ndaki çam ormanlarını keserek bunların ırmaklar vasıtasıyla taşınacağını kendisine gizlice söylediğini de belirtmiştir. En önemli imtiyazlarından birinin de 1911 yılından itibaren raporlarında belirttiğini yazdığı Çanakkale'de rıhtım ve iskele inşa etme hakkının olduğunu ifade etmiştir. Burada dikkat çeken konu, konsolosun demiryolu kadar hatta daha fazla rıhtım inşası ile ilgilenmiş olmasıdır. Herhalde bunun nedeni, daha önceki yıllarda İzmir'deki rıhtımın işlete hakkını alan Fransızların bu işten çok kazançlı çıkmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı bu rıhtım işine daha özel bir itina göstermiş ve rıhtım için boğaza yapılacak düzenlemeler hakkında da detaylı bilgi vermiştir.

¹³ Henry Noel Brailsford, *The War of Steel and Gold. A Study of the Armed Peace*, London, 1918 (1914) <http://www.gwpda.org/wwi-www/Brailsford/AP02.htm> (11/03/2010 tarihinde ulaşılmıştır). Ayrıca yapılacak bu demiryolu ile ilgili olarak Osmanlı arşivinde belgeler bulunmaktadır. Çanakkale'den Ezine yoluyla İzmir Karşıyaka mevkiine kadar bir asıl hat ile Ezine'den Karabiga'ya bir şubeyi havi olmak üzere demiryolu hattının inşa ve işletilmesi için mukavelename teatisi Fon Kodu: İ.MMS. Dosya No:176 Gömlek No:1332.Ş-65 Tarih: 07.Ş.1332 (Hicrî) ile İmtiyazı talep edilen Karabiga-Çanakkale-İzmir demiryolu haritası (Ölçek 1.1000000) Fon Kodu: HRT Gömlek No:2284 Tarih: 29.Z.1300 (Hicrî).

Konsolos, yöredeki etkili tüccarlardan edindiği izlenimi de aktararak, hattın deniz ulaşımındaki kolaylığına rağmen, bitirilemeyeceğini savunmuştur. Ayrıca hattın denize yakın kısmında yer alan Ayvacık ve Edremit arasının bombalanmaması durumunda stratejik önemi de olduğunu aktarmıştır. Bunun yanında beklenmedik şekilde bir veya daha fazla maden ocağının bulunmaması durumunda, bölgedeki demiryolu inşasına yapılan harcamaların karşılamasının zor olduğunu aktarmıştır.

Palmer, Başkonsolosluğa gönderdiği 20 Şubat 1914 tarihli raporunda ise daha önce ilan edileceğini belirttiği imtiyazlar hakkında da bilgi vermiştir. Öncelikle imtiyazın verildiği Omnium d'enterprises şirketinin ve bunun en büyük ortağı olan Perrier Bank'ın sadece bu bölgeye yatırım yapmadığını, aynı zamanda güvenlikle ilgili tavizler de koparmaya çalışarak; Üsküdar ve Bursa arası elektrikli tramvay, Kudüs- Bethlehem arası elektrikli tramvay ile Kudüs'ün elektrikle aydınlatılması gibi imtiyazlarla da ilgilendiğini aktarmıştır. Daha sonra ise, Çanakkale-İzmir arası demiryolu imtiyazı hakkında bilgi vermiştir.

Hükümet, Çanakkale, Kemer ve Edremit Körfezi arasında yapılacak rıhtım ve liman yapma veya imtiyaz olarak verme hakkını saklı tutmasına rağmen, şirketin bu iki yere liman ve rıhtım inşa edebileceğini belirtmiştir.

Planın resmi olarak kabulünden üç ay sonra demiryolunun inşasına başlanacak, ayrıca imtiyaz fermanının verilmesini müteakip beş yıl içinde iskele ve rıhtımın plan ve ücret tarifesi sunulacaktır. İskele ve rıhtımların inşasına plana onay alınmasını müteakip iki yıl içinde başlanacaktır.

Şirket, güzergahın 20 km. etrafındaki madenlerin, maden yönetmenliğine göre işletilmesi hakkını elde etmiştir. Fakat bu durumun herhangi bir imtiyaz veya tekel olma anlamına gelmeyeceğini de belirtmiştir.

Anlaşmanın imzalanmasından sonraki bir yıl içinde şirket, hattın rotasını ve hattın etüdünü, toplam harcamaların hesaplanabilmesi için sunacaktır.

Eğer hükümet verdiği imtiyazlardan vazgeçerse şirket ödediği 15.000 sterlini geri alabilecek ve eğer şirket imtiyazlardan vazgeçmek isterse bir yıl içinde devlete durumu bildirerek, devlet tarafından da kabul edilmesi durumunda imtiyazlarından vazgeçebilecek ve ödediği depoziti de geri alabilecektir. Şirket imtiyazlardan tamamen veya kısmen vazgeçebilecektir. Eğer bir yıl içinde vazgeçme durumu olmazsa anlaşma geçerli olacaktır.

Demiryolu giderleri km. başına garantili olarak değil; inşa, faiz ve itfa fonu dahil kilometresi 11.000 franktan ödenecek, bu rakamın üstündeki masrafların üçte ikisi şirket, üçte birisi hükümet tarafından karşılanacaktır.

Konsolos, denize paralel giden ve kilometre başına 11.000 frank olan bu güzergahın, İzmir ve Çanakkale'yi birbirine bağlamasından kaynaklanan stratejik önemine rağmen, bölgenin gelişimine yararlı olmasının şüpheli olduğuna değindikten sonra, bu hattın gerçekleşme olasılığının düşük olduğunu belirtmiştir. Ayrıca şirketin gerekirse elde ettiği bu imtiyazdan vazgeçebileceğinin kendisine söylendiğini aktarmıştır.

Konsolos Vekili Palmer, 17 Temmuz 1914 tarihinde İngiliz Büyükelçiliği'ne yazdığı raporda imtiyazların ilan edilmesinden sonra beklenmedik bir şekilde Mr. Mavromati ve altı Fransız mühendisin Çanakkale'ye geldiğini iletmıştır. Mavromati'nin ormanlarda ağaç kesim hakkı elde etmesine rağmen, Çanakkale'de demiryolunun yapımı ile ilgili şüphelerin devam ettiğini belirtmiştir. Ayrıca bölge gezileri sırasında demiryolu inşasını teyit edecek bir gelişme görmediğini belirterek, daha sonra yapacağı seyahatte toplayacağı bilgileri detaylı bir rapor halinde hazırlayıp göndereceğini aktarmıştır.

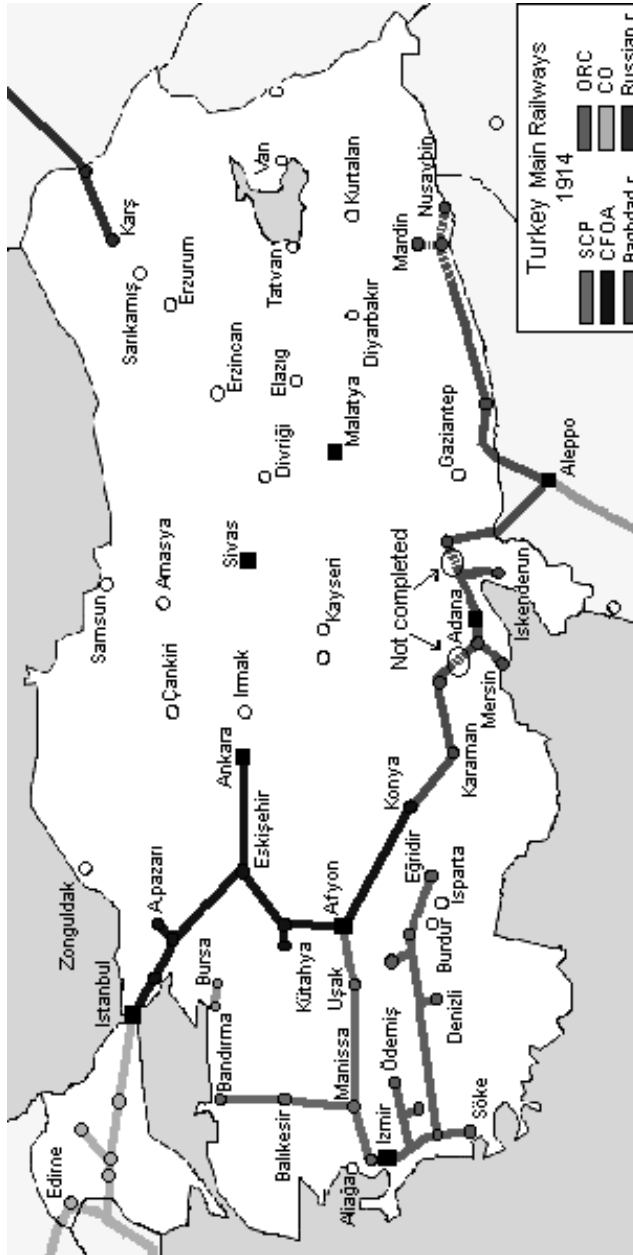
O ayrıca demiryolunun İda'dan Bandırma'ya kadar olan bazı bölgeler için faydasının olacağını yazmışsa da Ezine için aksi görüş belirtmiştir. Çünkü Ezine ekonomisi daha ziyade palamuda bağlı olduğundan, palamuttaki düşmenin bölgenin işine gelmeyeceğini aktarmıştır. Madenler hakkında da bilgi vererek, ziyaret ettiği bölgedeki yirmi maden ocağından, sadece birinin ferman ile korunduğunu ve bunların hepsinin demiryolu güzergahının geçmesinin planlandığı 20 kilometrelik alanın dışında kaldığını aktararak, üçüncü taraflar açısından maden işletim hakkının elde edilmesinin bir önemi bulunmadığını kaydetmiştir. Eylül ayında eğer politik durum müsait olursa Papazlık bölgesindeki maden yataklarını inceleyeceğini, çünkü buradaki bir madenin önemli olduğunu belirterek raporuna son vermiştir.

Konsolosun hattın inşasının gerçekleşme ihtimalini zayıf bulduğunu yukarıda belirtmiştik. Fakat Birinci Dünya Savaşı ve bu savaşın en önemli cephesi olan Çanakkale savaşları, onun da tahmin edemediği bir gelişme olmuştur. Çanakkale- İzmir demiryolu gerçekleştiğinde, hat bölgede madencilik, tarımın ve tüketimin Avrupa pazarlarına göre şekillenmesini hızlandıracak, burada kapalı köyler arasındaki iletişim ve

ulaşını kolaylaştıracaktı. İhracata yönelik tarımsal üretim artarken, tarım ürünlerini işleyen işletmeler olumsuz etkilenecekti. Ayrıca o dönemde burada önemli bir gelir kaynağı olan kervancılık ve el işçiliğine dayalı olan atölyeler de olumsuz etkilenen sektörler arasında yer alacaktı. Bu durum bölgenin Avrupa ile daha da bütünleşmesi, diğer deyişle Avrupa'ya daha bağımlı hale gelmesi demekti.

Fransızlar Çanakkale- İzmir arası demiryolunu inşa ettikleri takdirde, 99 yıllık hat inşa ve işletme hakkını da elde edeceklerdi. Ancak bu durum, 24 Mayıs 1924 tarihinde çıkarılan 506 Sayılı Kanunu'na kadar devam edebilecek, bu tarihten sonra Çanakkale- İzmir hattı da millileşecek ve bahsettiğimiz tarihten itibaren ülkenin gerçek sahiplerine hizmet edebilme şansına sahip olacaktı.

EK 1: 1914 yılında Türkiye'deki Demiryolları

¹ Kırmızı Renktekiler TCDD tarafından yapılan resimleri göstermektedir.
<http://www.trainsofTurkey.com/w/pmwiki.php/Maps/Maps> adresinden alınmıştır. (11/03/2010 tarihinde ulaşılmıştır).

20 February 1914

The attention of the Perrier Bank has not been limited to the conclusion of loans on usurious terms with the Turkish Government, but has also been directed towards securing concessions, some of them of a doubtful value, such as the construction and working of a railway from the DARDANELLES to the Gulf of SMYRNA, or electric tramways in Scutari and in BROUSSA, the construction and working of electric tramways from JERUSALEM to BETHLEHEM, besides the electric lighting of JERUSALEM itself.

The negotiations relative to the Dardanelles - Smyrna railway concession were concluded some time ago and the Imperial firman of concession was issued on the 5th ultimo.

This railway concession has been negotiated on behalf of and has been granted to the "Omnium d'Entreprises" of 59 Rue de la Provence, Paris, a syndicate in which the Perrier Bank is said to hold a large interest. The concession is for 99 years, and comprises the construction and working of a main line of a metre gauge starting from Tohanak - Kaleh (Dardanelles) through EZINEH, AIVADJIK, EDREMID, BURHANIEH, AIVALIK, DIKILI, ALI AGHA, and reaching the shores of the Smyrna Gulf at KARSHI - YAKA (CORDELIO). A branch line will leave the main line at EZINEH, and, going through BAIRAMITCH and TOHANG BAZAAR, is to have its terminus at KARA - BICHA on the Sea of Marmora.

The concessionnaire will have the right to construct quays, which will permit of vessels going alongside, at the DARDANELLES as well as at a point to be determined on the coast between KEMER and EDREMID. Government however retains the right to build ports and harbours at these two places or to grant concessions for building them.

Work of construction on the railway will commence
within

three months after official approval of the plans, and, as regards the quays, the concessionnaire is to submit complete plans and estimates, as well as a detailed tariff of the dues it is proposed to levy on shipping and merchandise, within five years from the date of the firman of concession. Work on these quays will commence within two years after official approval of the plans. The revenues to be derived from these quays are to be added to the gross receipts of the railway system.

Any mines found within a radius of 20 kilometres on each side of the line can be worked by the concessionnaire in accordance with the mining regulations, but this right will not confer any privilege or monopoly.

The railway will enjoy no kilometric guarantee, and provision is made on the following lines for Government participation in surplus receipts:-

Working expenses, interest and sinking fund are to be fixed at 11,000 Francs per kilometre per annum, and the concessionnaire will be authorised to deduct 11,000 Frs ^{the} No of kilometres of line, from annual gross receipts.

Any surplus revenue over and above 11,000 Francs per kilometre will be divided in the proportion of 2/3 to the concessionnaire and 1/3 to the Government. Should the gross traffic receipts, at any time, fall short of the amount defined to meet working expenses, interest and sinking fund, the difference is to be made good by the concessionnaire, on the understanding however, that all surplus receipts of future years shall be devoted to the repayment of advances made by the concessionnaire on "Deficiency account" plus 5 % interest.

The concessionnaire will enjoy the following rights:-

1st.- The concessionnaire is expected to submit for the consideration of the Public Works Department, within a period of one year after the signature of the Convention, the plans of the definite tracée of the line, as well as a detailed report (étude) of the investigations made, in order to determine the probable gross receipts of the railway,-
2ndly.- But should the concessionnaire, owing to the unfavourable conclusions of this report, decline to take up the concession, he will have to give due notification of his decision to the Public Works Department, within the specified period of one year. In the event of the Department accepting the reasons advanced for the abandonment of the concession, the concessionnaire will then be freed from his engagements under the Convention, and will be authorised to withdraw his deposit of £t 15,000, made when the concession was first applied for. In the absence of any such notification within the stipulated period, the concession will become valid, and the concessionnaire will be expected to carry out all the conditions of the Convention and Cahier de Charges.

Whilst the concession has been given, the Perrisier group are also ^{thus} given the option of taking it up or of abandoning it altogether.

There seems little probability of such a line, which will run almost parallel with the coast, earning 11,000 Francs per kilometre, at least for many years, and, whatever might be the strategic importance of a railway connecting the Dardanelles with Smyrna, its usefulness as an important factor in the development of the country, is much doubted. So little belief have the group apparently, in the value of the concession they have obtained, that rumours are already in circulation that they would be willing to part with it on easy terms.

Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ (95 nci Yıl Özel Sayısı s.125-160)

GELİBOLU VİLAYETİNİN TARİHİ COĞRAFYASI THE CITY OF GALLIPOLI

Mithat ATABAY

Öğretim Üyesi, ÇOMÜ Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Gelibolu Çanakkale Boğazının girişinde stratejik bir konuma sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli tersanesi buradaydı. Cumhuriyet kurulduğu sırada üç yıl (1923-1926) Gelibolu Vilayet merkezi oldu. Bu çalışmada Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından şehrin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısını anlatan çalışma ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gelibolu, cumhuriyet, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı

SUMMARY

Gallipoli occupies a strategic position guarding the entrance of the Dardanelles. It was one of the most important naval headquarters of the Ottoman Empire. During first three years of the Republic (1923-26) it was the center of Gelibolu Vilayet. A study undertaken by the Ministry of Health and Social Security at that time sheds immense light on the social, cultural and economic life the city.

Key Words: Gallipoli, republic, Ministry of Health and Social Security

Türkiye Cumhuriyeti
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınlarından

TÜRKİYE’NİN
SAĞLIK VE SOSYAL DURUMU
GELİBOLU İLİ

Sağlık ve Sosyal Yardım Müdür Vekili
Hükümet Doktoru
Doktor Fahri Cemal

İstanbul
Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi
1925-1341

BİRİNCİ BÖLÜM

SINIRLARI COĞRAFI DURUMU

(Gelibolu ili) Kuzeyinde Tekirdağ ve Edirne illeri, doğusunda Marmara Denizi, güneyinde Çanakkale Boğazı ve Ege Denizi, batısında Saroz Körfezi ve Batı Trakya ile sınırlıdır.

Gelibolu yarımadası Marmara Denizi ile Saroz Körfezi arasında dar bir kıstaktan itibaren güneybatı yönünde uzamış olup, uzunluğu seksenbeş ve genişliği en geniş yerinde yirmiyedi kilometredir.

Vilayetin yüzölçümü 6546 kilometre karedir. Gelibolu kasabası Greenwich'e göre 26.40 derece Doğu ve 40.34.30 derece Kuzey enlem ve boylam daireleri arasındadır.

DAĞLAR

Balkan Dağlarının bir uzantısı olan Istranca Dağları, Tekirdağ tarafından Çanakkale Boğazı'na doğru sahili takiben Şarköy doğrultusunda Melendağı adını alarak güneye doğru Gelibolu yarımadasında 250-400 metre yüksekliğinde tepeler oluşturarak Ege Denizi yönünde Gökçeada ve Bozcaada'ya kadar uzanır. Melendağı'ndan ayrılan diğer bir dağ sırası batıya doğru Korudağ denilen silsileyi oluşturur. Korudağ'ın yüksekliği 231 metredir. Keşan kazasında Hayrudağı 450, Kuşkonak dağı 375, Hıdır İlyas Tepesi 362; Enez kazasında Çataltepe 455; Şarköy'de Seryantepe 341, Muş Çiftliği Tepesi 385, Eksamil Tepesi 199 metre yüksekliğindeki diğer dağ ve tepelerdir. Yarımada, özellikle Eceabat kazasında engebeli olup, genellikle dağlıktır. Bu dağların yüksekliği 80-300 metre arasında değişiklik gösterir.

NEHİRLER

Bulgaristan'da Balkanların eteklerinden ortaya çıkan küçük çay ve ırmakların birleşmesi ile meydana gelen; Tunca, Arda ve Meriç nehirleri Edirne'de birleştikten sonra Meriç adını alır ve İpsala kazasının batı sahilini takiben Enez civarında Ege Denizi'ne ulaşır. Istranca Balkanlarından gelen Ergene nehri de yine İpsala kasabasının kuzeybatı kısmının yarısını sular. Korudağ ve Melen dağlarının kuzey eteklerinden çıkan Kavak Çayı, Şarköy'e bağlı Çokal ve Yayağaç köyleri arasından geçerek Kadıköy (Evreşe) ve Kavak ovasında ilerleyerek Saros Körfezi'ne dökülür.

Kuraklık zamanlarında bu çay kurur. Bunlardan başka Gelibolu ilinde sürekli akan nehir ve ırmak yoktur. Yalnız yağmurlardan meydana gelen su akıntıları bazı zamanlarda adeta bir ırmak kadar önem kazanır. Bu gibi sular, Tayfur ovasından doğarak Çanakkale Boğazı'na ulaşan Ilgar deresi, Keçili ve Kum köyünden çıkıp Akbaş'ta Çanakkale Boğazı'na dökülen Yalova deresi, Eceabat'ın güneyinde Sarafım Çiftliği'nden çıkan Havuzlar deresi, Kilya deresi, Soğanlıdere, Domuzdere, Kerevizdere, Süleymanreis deresi, Kanlıdere, Münipbey Çiftliği ortasından geçen Münipbey deresi ve Cumalı dereleri vardır. Bunların tamamı Çanakkale Boğazı'na ulaşır. Bu dereler Yaz mevsiminde çoğu zaman kururlar da bataklık oluşturamazlar. Çünkü bunların hemen hepsi dik bir meyille vadiler arasında akıp gitmektedir. Malkara'dan doğan Beylikdere Gala Gölüne akar.

GÖLLER

İl dahilinde iki tane göl vardır.

Enez'in kuzeyinde Gala gölü vardır. Bu gölün büyüklüğü üç kilometrekare olup, etrafı sazlarla kaplı ve bataktır. Kış mevsiminde Keşan kazasının Akhoca ve Kılıçköy civarına kadar bataklık genişler. Şarköy kazasında Kavak köyünün doğusunda Demircili gölü vardır ki, genişliği bir kilometrekaredir. Bunlardan başka Gelibolu ilinde göl yoktur. Yalnız Eceabat kazasında Büyük Kemikli ile Küçük Kemikli arasında Küçük Anafarta'nın güneybatısında Temmuz ayında tuzları donmaya başlayan Tuz gölü vardır. Genişliği bir kilometrekaredir. Daha önceleri gölden Tuz çıkarılırdı. Bugün geliri noksan olduğundan dolayı Duyun-u Umumiye İdaresi (Genel Borçlar Yönetimi) tuzların donmasına engel olmak için, içine hayvan sürüleri koymakta ve bu suretle suları çamurla karıştırarak tuzun donmasına engel olmaktadır. Saroz Körfezi'nde Kavak Ovasına suni arklar vasıtasıyla deniz suyu akıtılarak oluşturulan suni gölden de önceleri tuz üretilmekteydi.

Duyun-u Umumiye İdaresi otuz yıldan beri bunu yasaklamıştır. Bunlardan başka Gelibolu vilayetinde göle benzer su birikintileri yoktur. Gerek Gala gölü, gerekse Demircili gölü Kış aylarında sazlık oluşturdukları ve bataklıkların Yaz mevsiminde kurummasından dolayı anofellerin çoğalmasına neden olmaktadırlar. Meriç ve Ergene nehirlerinin yatakları kumlarla dolu olmasından dolayı birkaç gün devam eden yağmurlardan hemen her yıl meydana gelen kuraklığı takiben suların çekilmesiyle küçük gölcükler ve bataklıklar olduğundan dolayı İpsala kazasının Gala gölü çevresindeki köylerde sıtma hastalığı daimi surette hüküm sürmektedir. Bundan başka

Meriç ve Ergene nehirlerinin bu kuraklığı, halkı bazı yıllarda pek feci açlıklara da mahkum etmektedir. Merkez kazada Tayfur ve Burgaz köylerinde de bataklıklar mevcut olup, bu iki köy de bu surette sıtmadan muzdariptir.

JEOLJİK YAPI

Gelibolu yarımadası eski devirlerde Anadolu'da Çanakkale ve Lapseki'ye bitişik iken, dördüncü devirden pleitosen devrinde şimdiki Ege Denizi'ni kapsayan Ejeyt kıtasının batışı zamanında Çanakkale Boğazı'nın açılmasıyla Anadolu'dan ayrılmıştır. Boğazın açılması yanardağların tesiri ile olmayıp depremler ve arazi çökmesi ile oluşmuştur. Çanakkale Boğazı 68 kilometre uzunluğunda ve 1800-7000 metre genişliğindedir. Ortalama derinliği 50 metredir. Marmara Denizi'nden Ege Denizi'ne doğru saatte 2 mil kadar bir akıntı vardır. Şu halde saniyede 25.000 metreküp kadar su Ege Denizi'ne akmaktadır.

Gelibolu vilayeti kısmen eski oluşum arazisi ile yeni ve son dönem arazisinden meydana gelmiştir. İkinci arazi oluşumunda deniz kilsini içeren ve tiryaze özelliği gösteren arazi mevcut olduğu gibi tebeşir devri oluşumunu çağrıştırmak üzere vilayetin birçok yerinde kilsler ve alacalı killere bulunmaktadır.

Keşan kazasında ve Eceabat kazasının Anafartalar civarında bu oluşumların haricindeki arazide linyit madenleri mevcuttur.

MADENLER

Şarköy kazasında petrol, simli kurşun ve kömür madenleri vardır. Bunların imtiyazı alınmış ise de henüz işletilememiştir. Petrol zengin değildir. Eceabat kazasında Alçıtepe'de ve Küçük Anafarta'da linyit vardır. Bunlar henüz işletilememektedir. Enez kazasında, Yenice ve Çavuş köyünde altın madeni bulunduğu halk arasında söylenmektedir. Fakat henüz bilimsel ve resmi surette araştırma yapılamamıştır. Keşan kazasının kuzeyinde linyit kömürü vardır. Önceden işletilmekte idiye de, bir iki seneden beri atıl bir haldedir.

ORMANLAR

Gelibolu vilayetinde çok fazla orman yoktur. Ekteki cetvelde ormanları oluşturan ağaçların cinsleri gösterilmektedir. Keşan kazası dahilindeki Korudağ ormanlarından bir miktar kereste yurtdışına ihraç ediliyor. Kesimleri düzensizdir. Kereste imal ediliyor, işlenen ağaçlar akçam ve

karaçamdır. Yıllık 200 metreküp kereste imal ediliyor. Yine yılda 115.000 kantar odun kesiliyor ve ihraç ediliyor. Bunlardan başka düğün tahtası, sapan, boyunduruk yapılıyor. Kesimler balta ile, imalat el bıçkısı ile yapılır. Fabrika ve su hızarı yoktur.

Gelibolu yarımadası dahilinde orman kalmamış denilebilir. I.Dünya Savaşı'nda yarımada'daki ormanlar hemen hemen tahrip edilmiştir. Yarımada'da yeniden orman yetiştirmek pek mümkündür. Fakat iyi ve devamlı bir şekilde inzibat ve memurlardan oluşan bir birim tarafından bilimsel tekniklerin uygulanması lazımdır. Bunun yanısıra yabani zeytinlikler de aşılanarak ıslah edilebilir. Nakliyat kağıdı ve dört tekerlekli öküz arabaları ile yapılır.

BİTKİLER

Genel olarak Ege sahiline mahsus her çeşit ağaç yetiştirilebilir de bunları yetiştirmeye rağbet edilmemektedir. Zeytin ağaçları yerel ihtiyacı tamamen temin edebilecek hatta dışarıya dahi ihracat yapılacak kadar çok olmasına rağmen maalesef halk zeytin ve zeytinyağını dışarıdan tedarik etmektedir. Vilayetin hemen her tarafında bilhassa Şarköy'de bağlar pek çoktur. Bu bağlar, ülkenin ekonomisinde önceleri önemli bir yer tutardı. Kanımca bunlardan pekmez, rakı, şarap yapılırdı. Son zamanlarda pekmez imali unutulmuştur. Meyveli ağaçlardan elma, armut, erik, ayva, nar, şeftali, badem, ceviz ve kiraz mevcuttur. İncir, kayısı, zerdali ve dut da vardır.

TARIM

Gelibolu vilayeti her ne kadar bir tarım bölgesi olsa da gelişme noktasında ilk adımlarını henüz atmaya başlamıştır. Bugün genellikle uygulanan tarım metodu, atadan kalma bir yöntemdir. Bir iki seneden beri yeni yöntemle birkaç çiftçinin tarım yapmaya başladığı; traktör makineleri gibi yeni alet ve metotları kullandıkları görülmektedir.

Tarım denilince maalesef yalnız hububat tarımı anlaşılmakta, en karlı olan diğer tarım ürünlerine önem verilmemekte ve memleketlerini zengin eden pamuk, tütün, zeytin, haşhaş ve diğer tarım ürünleri hiç düşünülmemektedir. Yalnız Eceabat kazasında bir miktar pamuk tarımı yapılmakta ise de yeterli miktarda olmadığından tarımın yeni yöntemlerle ıslahı gerekir.

Burasının pamuğu dünyanın birinci derecede iyi pamuklarından. Gelibolu vilayeti dahilinde en çok hububat tarımıyla uğraşılmaktadır. Alınan hububat sırasıyla; buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, kuş yemişi, kaplucadır. Yıllık

Üretilen hububat miktarı yerel ihtiyacı ettiğinden başka, çok miktarda ihraç edilmektedir.

Vilayet dahilinde genellikle kışlık tarım iyi sonuç vermekte, yazlık tarım ise sene ve mevsimin yağışlı gitmesine bağılıdır. Kitabın sonundaki iki (2) numaralı cetvel savaştan önce yapılan tarım ile son 1923 (1339) yılı tarım ürünleri miktarını karşılaştırmak için konulmuştur. Cetvellerin incelenmesi ve karşılaştırılmasından anlaşılacağı gibi, son sene zarfında buğday ile kapluca ancak dörtte bir, arpa ise yarısı kadar üretildiğı gibi diğerk hububat eşitleri dahi hemen hemen aynı oranda az ekilmiştir. Bu noksanın sebebi başlıca Rumların Yunan ordusuyla firarları sırasında Türklere ait hayvan ve tarım araçlarını gasp ve yağma ederek gtrmeleridir. Bu sebepten dolayı vilayette hayvan pek azalmıştır. Bu noksanı makinelerle telafi etmekten başka çare olmadığını uzmanlar ifade ediyorlar. Yalnız makine ithali de amacın yerine getirilmesini sağlayamaz. Aynı zamanda tarım yöntemlerinin ıslahı lazımdır.

Gelibolu vilayetinde bakliyata mensup bitkiler sırasıyla; bakla, nohut, fasulye, mercimek, burçak ve İpsala kazasına has olmak üzere bir miktar fiğ üretilmektedir. Bunlardan yalnız bir miktar bakla dışarıya ihraç olunuyor. Kitabın sonundaki üç (3) numaralı cetvel 1923 yılında üretilen bakliyatın miktarını içermektedir.

SANAYİ VE YAĞLI TOHUM BİTKİLERİ

Gelibolu yarımadasında sanayi ve yağlı tohum bitkileri sırasıyla; pamuk, keten, kenevir, susam, anason, zeytin ve tütündür. Bunlardan bir miktarı ihraç ediliyor.

Susam tarımı son zamanlarda artmıştır. Sebebi ise, özellikle deniz kenarı dışında yaşayan halk tarafından yağının yenilmesidir.

Anason tarımı son yıllarda ihmal edilmektedir.

Zeytine gelince; pek yararlı olan bu ağaç, yabani halde vilayetin sahil kısımlarında pek çoktur. Bunlar orman halinde olmayıp tek tek ağaç halinde bulunduğundan aşılanması ve ıslahı daha kolaydır. Aşılı olarak şarköy kazasında 20.000 ve Eceabat kazasında 60.000 adet kadar zeytin ağacı vardır. şarköy kazasında zeytinlikler daha düzenli ve ürün miktarı daha fazla olduğı gibi kısmen de yağı çıkarılmaktadır.

Ttnclk ve kozacılık da memleketin tarım ve ekonomisinde önemli bir yer tutar.

HAYVANCILIK

Vilayet dahilindeki atlar cüssesizdir. Batı cinsleri yoktur.

Sığır Anadolu'dakilere oranla daha cüsselidir. Koyun ve Keçi vardır. Vilayet dahilinde çok miktarda beyaz peynir kaşkaval (?) üretilir. Son zamanlarda Avrupa mayaları üretilmekte ve çok miktarda peynir ve bir miktar da yumurta ihraç edilmektedir.

Vilayet dahilinde mevcut hayvanlar at, sığır ve koyunların miktarı kitabın sonundaki dört (4) numaralı cetvelde gösterilmiştir.

VAHŞİ HAYVANLAR

Vilayet dahilinde kurt, domuz, tilki, çakal ve sansar bulunur. Son zamanlarda domuzun miktarı çoğalmıştır. Avcılık yaygın değildir. Birkaç meraklı genç bazen keklik, bıldırcın ve tavşan avına çıkarlarsa da söz konusu edilecek derecede değildir.

VİLAYETİN İDARİ TAKSİMİ

Gelibolu vilayetinin Gelibolu, Eceabat, Şarköy, Keşan, İpsala ve Enez adlarında altı kazası vardır. Şarköy kazasında Kadıköy nahiyesi olup; kazanın toplam köyü 23'tür. Keşan kazasında Paşayığıt, Mecidiye ve Yerlisu nahiyeleri vardır. Keşan kazasının toplam köyü 46 adettir. İpsala kazasının İbriktepe isminde bir nahiyesi olup, köylerinin adeti 27'dir. Enez kazasında 21 köy vardır. Şu halde halihazır teşkilatına nazaran Gelibolu vilayetinde 6 kaza, 5 nahiye ve 146 köy vardır.

Gelibolu kasabasının eskiden 70 kadar mahallesi varmış. Şu anda bunlar Aşağı Mahalle, Yukarı Mahalle, Musevi Mahallesi ve Ermeni Mahallesi ismiyle dört büyük mahalle halinde birleştirilmiştir. Her mahallede resmen hükümet tarafında tanınmış bir muhtar bulunur. Köyler de birer muhtarlıktır.

Gelibolu vilayetindeki köyler toplu haldedir. Örneğin; Trabzon vilayetinde olduğu gibi ayrı ayrı haneli köyler yoktur. Bu sayılan köylerin bir kısmı peş peşe gelen savaşlar ve düzenlemelerden dolayı meskun değildir. Köylerin bir kısmı 450-1000 nüfuslu büyük köylerdir.

İKİNCİ KISIM

İKLİM

Gelibolu vilayeti ılıman iklime sahiptir. Vilayetin tabi olduğu hava koşulları, İstanbul'un hava koşullarının aynı gibidir. I.Dünya Savaşı sırasında hava gözlem merkezleri harap olduğundan düzenli ve yeterli derecede hava gözlemi yapılamamıştır.

MEVSİM

Aralık ayında başlayan Kış mevsimi Mart ayı sonuna kadar devam eder. Bu mevsimde Gelibolu yarımadasında genellikle yağmur ve kar yağar. Kar yağışının yüksekliği iki üç santimetre kadardır. Nadiren yirmi otuz santimetreye ulaşır, yerde birkaç gün kaldığı da görülmüştür. İlkbahar mevsimi Nisan ayıyla başlayıp Haziran ayının onbeşine kadar devam eder.

Bu mevsim genellikle yağmurludur. Bazen nem oranının fazla olması nedeniyle her tarafı sis kaplar. Göğüs hastalıkları bu mevsimde çoğalır. Bununla beraber romatizma da artar.

Yaz mevsimi Haziran ayının onbeşinden Ağustos ayının sonuna kadar devam eder. Yazın rüzgar esmediği zamanlarda otuz-otuzbeş dereceye ulaşan sıcaklar görülür. Fakat Gelibolu'da hemen hiç eksik olmayan meltem rüzgarları sıcaklığın etkisini azaltır.

Sonbahar mevsimi Eylül ayından Kasım ayının sonuna kadar devam eder ve Gelibolu vilayetinin en güzel mevsimi Sonbahar'dır.

SICAKLIK DEĞERLERİ

I.Dünya Savaşı sırasında Hava Gözlem İstasyonu harap olduğundan düzenli ve yeterli derecede hava değişimleri ölçülememiştir. Yalnız en yüksek sıcaklık gölgede nadiren 35 dereceye ulaşmakta, yine en düşük sıcaklık da -5 dereceye kadar iner.

RÜZGARLAR

Gelibolu daima rüzgarlıdır. Kuzey ve doğu rüzgarları adeta her insanı asabileştirecek derecede sürekli esmekte ve bu iki rüzgar kesilir kesilmez lodos başlamaktadır. Bundan dolayı Gelibolu vilayetinin sahillerinde rüzgar hiç eksik değildir. Gelibolu'da sıcaklık aynı enlem derecesi üzerinde bulunan şehirlere oranla daha soğuktur. Bu da kuzeyden gelen Rusya'nın

buzlu ovalarından geçen rüzgarların hemen hiç büyük bir engele uğramaksızın esmesinden ileri gelir. Yaz mevsimi genellikle kuzey ve doğu rüzgarlarının değişken tesirinden dolayı o kadar sıcak olmaz. Fakat mütemadiyen başlayan ve Ege Denizi'nden gelen lodos nem miktarını arttırarak havayı can sıkıcı bir hale getirir. Rüzgarların bu değişkenliği sıcaklık farkını arttırır. Bazen bu sıcaklık farkları yirmi dereceye kadar ulaşır. Fakat bu sıcaklık değişimleri de her yıl aynı değildir.

Yine Kış mevsiminde esen Karayel nem oranını azaltarak kuru soğukların meydana gelmesine sebep olur.

Gelibolu yarımadasında takriben rüzgarlar şu yönde ve oranda eserler:

Altı ay kuzey ve kuzeydoğu rüzgarları (Yıldız ve poyraz rüzgarları),

Üç ay güney ve güneybatı rüzgarları (Kible ve lodos rüzgarları),

Üç ay rüzgarsızdır.

Bazen şiddetli kar tipileri de görülür. Balkan Savaşları sırasında Şubat ayında (1913) meydana gelen büyük kar tipisinde birkaç asker donmuştur. İlkbahar mevsiminde yine rüzgarın esmesinden dolayı nispi nem hava tarafından yutulduğundan dolayı sis pek görülmez.

KURAKLIK VE NEMLİLİK ORANLARI

Vilayetin dörtte üçü denizlerle çevrili olduğundan hava daima nemlidir. Ancak esen rüzgarlar bu nemi kısmen azaltır. Rüzgar esmediği zaman ki, pek nadirdir, nem pek ziyade azalır. Kalp ve solunum hastaları pek ziyade sıkıntılı zaman geçirirler.

MADEN SUYU

Şarköy kazasında Şarköy kasabası ile Eriklice köyü arasında bir maden suyu vardır. Bu suda kibritidsod tuzluluğu fazla miktarda olduğundan iki bardak kadar içince müşhil gibi etki yapar. Bundan başka vilayet dahilinde maden suyu olmadığı gibi kaplıca da yoktur.

ÜÇÜNCÜ KISIM

GENEL NÜFUS

I.Dünya Savaşı'ndan önce genel nüfus 140.000'e ulaşmıştı. I.Dünya Savaşı'ndan beri meydana gelen doğum ve ölümlerden dolayı bugün nüfus miktarı 39.916'dır.

Ekli beş (5) numaralı cetvelin incelenmesinden anlaşılabacağı üzere genel nüfusun % 97.4'ü İslam, % 2.5'i Musevi ve % 0.2'si Ermeni'dir. İslamların % 93'ü Türk ve geri kalanı ise Pomak'tır. Bununla beraber İpsala kazasında ikamet eden Pomakların da hepsi Türkçe konuşurlar. Pomaklar 1877-1878 (1293) Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Bulgaristan'dan göç etmişlerdir. Türkler vilayetin yerli sakinidirler.

Gelibolu vilayetinde % 0.5 oranında Çerkes ve Arnavut mevcut olup, bunlar tamamen Türklerle kaynaşmışlardır.

AŞİRETLER

Vilayette göçebelikle yaşayan ahali yoktur. Yalnız takriben bin kadar Çingene vardır ki, bunlar Yaz mevsiminde çerkelerde(su kenarlarında) Kış mevsiminde de köylerde vakit geçirirler. Çingeneler sepetçilik, ızgara, maşa, kalbur vesaire taparak satmakla uğraşırlar.

Bazı zamanlarda yerli halk tarafından “*karakaçan*” denilen Ulah göçebeleri gelirler. Bunlar Kış mevsiminde koyunlarını meralarda otlatarak, Yaz mevsiminde Bulgaristan'a dönerler.

DİL

Kullanılan dil Türkçe'dir. Şive ufak tefek farklarla İstanbul lehçesinin aynısıdır. Pomak evlerinde Bulgarca görüşürler. Bununla beraber kendilerini Türklerden ayrı saymadıklarından Türk dili yavaş yavaş aralarında yayılmaktadır.

Museviler, hanelerinde İspanyolca konuşurlarsa da, genellikle Türkçe'ye hakimdirler.

Ermeniler, evlerinde de Türkçe konuşurlar ve kadınları Ermeni dilini bilmezler. Erkekleri de Ermenice'yi okullarda öğrenmişlerdir. Museviler de son zamanlarda Türkleşmek için büyük bir meyil görülmektedir.

Çocuklarının adına Türk adları koymaya başlamaları da bunun bir delilini teşkil eder.

GIYİM-KUŞAM ŞEKLİ

Tekdüze ve milli bir kıyafet yoktur. Merkezde ve hemen bütün büyük kasabalarda zenginler okur ve yazardır. İstanbul kıyafetini ihmalkar bir şekilde takip ederler. Bir kısmı yakalık ve kravat takmaz.

Musevi ve Ermeniler de tamamen bu kıyafeti giyerler. Musevi kadınları, zengin ve gençlerde daha ziyade olmak üzere, genelde Avrupa kadınları gibi giyinirler. Yalnız şapkaları yoktur. Başları açıktır. Türk kadınları, zengin ve gençlerde daha ziyade olmak üzere, İstanbul kadınlarının elbise giyiş tarzındadır ve genellikle kadınlar siyah çarşaf ve peçe giyerler. Süslenmeyi severler. Elmas, inci ve beşibiryerde takınırlar.

Sahilde gemicilerin önceleri kendilerine özgü camedan ve şalvardan oluşmak üzere seyirlik (gezmelik) kıyafetleri vardı. Bu kıyafet yavaş yavaş ortadan kalkmıştır.

Çiftçiler fes, şalvar ve mintan, ayaklarına yün çorap ve yarım ayakkabı kundura giyerler. Merkezde yeni bir Avrupa tarzı işçi kıyafeti, yani önü ve ardı kapalı ceket ve pantolon, ortaya çıkmaktadır. Yavaş yavaş kasaba sakinlerinin giyim tarzı da servet derecelerine göre uluslararası Avrupa kıyafetine doğru bir değişimi gösteriyor. Genelde gerek şehir ve gerekse köylerde erkekler fes giyerler. Son zamanlarda bazı gençler siyah kuzu derisinden kalpak kullanmaya başlamışlardır. Hocaların kıyafeti Türkiye'nin her tarafında kullanılan kıyafettir. Köylerde erkekler potur, kuşak ve salta giyerler. Ayaklarında Yaz ve Kış mevsiminde yünlü çorap bulunur. Çamurlu havalarda çarık ve iyi havalarda yemeni giyerler. Başlarında püskülsüz fes veya keçe külah bulunur.

Keşan ve İpsala tarafında gençler şapkalarına(serpuşlarına) birer bez bağlarlar. İhtiyarlar hacı sarığı denilen abani sarık sararlar. Kadınlar ferace giyerler. Son zamanlarda bir kısmı çarşaf giymeye başlamıştır. Peçe kullanmazlar. Ev kıyafetleri, fistan ve entaridir. Ayaklarına uzun ve geniş don giyerler. Köylü çocukların ayakları ekseriya çıplak ve kıyafetleri perişandır.

Eceabat kazası tamamen köylü kadınların dokudukları kumaşlardan elbise giyerler Pamuk tarımı bu kazada yaygın olduğundan her evden bir tezgah ve bu kaza köylüleri elbise namına dışarıya hemen on para vermezler. Kadınlar

siyah uzun bir ferace ve başlarına beyaz yemeni örterler. Erkekler şalvar, kırmızı kuşak ve mintan giyerler.

GÜNLÜK YAŞAM KOŞULLARI

Merkezde genellikle buğday ekmeği yerler. Diğer kasabalarda kısmen mısır, arpa ve ihtiyaç zamanlarında kapluca da yenir. Birkaç yıldan bu yana tarım, sanayi ve ticaretin azalması geçim koşullarını da zorlaştırmıştır.

Eceabat kazasında genellikle, diğer kazalarda ise kısmen, “şirlan yağı” (şılın yağı) denilen susam yağı yerler. Sahillerde taze salamura yapılmış sardalye ve daha diğer çeşitli diğer balıklar yenilir. Fasulye, bulgur pilavı ve tarhana fakirlerin başlıca gıdasını oluşturur. Zeytinyağı ve peynir de gıda türündendir.

Köylü yetiştirdiği koyun ve keçisini ve hayvanların süt, yoğurt, peynir ve yağ gibi ürünlerini kasabalıya satar. Kasaba tüccarı da bunları genelde İstanbul’a gönderir.

İŞ KOLLARI

Sahil kesiminde oturan halkın bir kısmı kayıkçılık, gemicilik ve balıkçılıkla uğraşır. Bir kısmı da ticaret, tarım ve sanayi ile meşguldür.

Gemiciler mesleklerinde pek cesur ve muktedir iseler de, son zamanlarda vapurların pek ziyade çoğalması bunların kazancını azaltmıştır. Önceleri Gelibolu gemicileri ticaret amacıyla Malta, Trablusgarp ve hatta Cebelitarık’a kadar giderlermiş, yirmi otuz yıldan beri bu seferleri ancak İzmir ve İstanbul’a kadar uzatmaktadırlar. Son zamanlarda bazı kayıklara motor koyarak işletmeye başlamışlardır.

Balıkçılık sahil halkının oldukça önemli bir meşgalesini oluşturur. Dalyanlarla, alamana denilen ırgırlarla çok miktarda balık yakalanır. Aynı zamanda bırakma ağlarla sardalye, barbunya ve farklı cinsten balıklar tutarlar.

Gelibolu’nun bilhassa sardalyesi ünlüdür. I.Dünya Savaşı’ndan önce yıllık 162.724 altın kuruşluk 97.968 kıyeye balık ticareti yapıliyordu. Şu anda 7.398 kıyeye ve 235.802 evrak-ı nakdiye kuruşa düşmüştür.

Mart ayından Temmuz ayı sonuna kadar sardalye, kolyoz çakısına balıklar gelir. Eylül ayı başından itibaren Şubat ayına kadar palamut, torik, lüfer ve kefal avlanır. Sardalye, kolyoz çakısına balıklar tuzlanıp ihraç edilir. Kezalik torikten lakerda yapılarak satışı sunulur. Önceleri kutu sardalyesi üretilirdi.

Deri işlemeciliği de (debbağlık) önemli bir iş koludur. Alışıldığı gibi deriler ilkel yöntemlerle tabaklanır ve pek az miktarda ihraç da yapılır.

Bunlardan başka yerel ihtiyacı temin eden marangozluk, kunduracılık, fırıncı, ateşçi, dülger, saraç, demirci, tenekeci, hamamcı, kahveci, hancı, otelci, berber, yoğurtçu, helvacı, kiremitçi, yelkenci, kalafat ve gemi inşaatçısı vardır.

Tarım gerek kıyı gerekse iç bölgelerde yaşayan halkın başlıca meşgalesidir. Ayrıca ticaretle de meşgul olurlar. Ticaretle özellikle Museviler daha fazla uğraşırlar. Son zamanlarda özellikle doktor, eczacı, dişçi ve avukatlar da kasabalarda sanat icra etmektedirler.

Kasabalarda kadınların uğraşları daha ziyade evlere yöneliktir. Fakir kadınlar tarımla, çapacılıkla geçimlerini temin ederler. Köylüler genellikle çiftçilik ve çobanlıkla uğraşırlar. Köy kadınları dokumacılıkla meşgul olurlar. Özellikle Eceabat kazasının köylü kadınları tamamen pamuk ipliği dokurlar. Ve denilebilir ki, bu kaza halkı elbise için dışarıya on para vermezler. Bu dokumalar kaba olmakla beraber gayet sağlamdır.

AHLAK

I.Dünya Savaşı'na kadar vilayet dahilinde fuhuş yok derecesinde idi. Zührevi hastalıklara hemen hiç tesadüf edilmezdi. I.Dünya Savaşı'ndan beri fuhuşun miktarı artmış ve bu sebeple zührevi hastalıklara da sık tesadüf edilmeye başlanmıştır. Sebebi ise özellikle fakirliktir. Evlilik yaşı belli değildir. Evliler gerek kız gerek erkek pek küçük yaşta evlendirilirler. Şimdi o kadar erken evlilik yapmıyorlar. Birden fazla kadınla evlilik yok gibidir.

I.Dünya Savaşı'ndan önce misafirperverlik gerek köylünün gerek kasabalının pek kutsal bir zevki idi. I.Dünya Savaşı'ndan beri bu güzel adet kaybolmaya başlamıştır. Boşanma önceleri pek nadir idi. I.Dünya Savaşı'ndan beri bu da çoğalmıştır.

Sosyal ahlak nüve halindedir. Yardımlaşma pek azdır. Bu da katılımcı değil, kişiseldir. Olumsuz bir rekabet bütün vilayet halkında geçerlidir. Ve halk birbirlerinin gözünden(göz deymesinden) pek sakınır.

EĞİTİM-ÖĞRETİM

Maalesef eğitim-öğretim pek geridir. Önceleri Gelibolu'da bir Mekteb-i İdadi vardı. Mütarekeden sonra (30 Ekim 1918) bu okul açılmamıştır. Vaktiyle merkez kasabada Türkler için üç resmi ilkokul (iptidai mektep) var

iken, bugün bunların sayısı bire inmiştir. Zorunlu eğitim ne kasabalarda ve ne de köylerde şimdiye kadar uygulanamamıştır.

Okulların sayıca ihtiyaçtan noksan bulunduğu gibi mevcutları da üzerlerine düşen görevi yerine getirmekten pek uzaktır. Bu da mevcut öğretmenlerin görevlerine bağlılık göstermemelerinden ve bunların hakkıyla teftiş edilememesinden ileri gelmektedir. Genelde köylü okuyup yazmaya isteklidir. Ancak bunların isteklerini arttıracak muktendir ve aktif öğretmenlerin yokluğu büyük bir engel teşkil etmektedir. Bu konuda gösterilecek olan okulların sayısı eğitim-öğretimin ne kadar geri kaldığını açık bir şekilde gösterir.

Özetle denilebilir ki, halkta eğitime rağbet vardır. Ancak bir taraftan öğretmenlerin çoğunun ehliyetsizliği, diğer taraftan halkın fakirliği eğitim-öğretimin geri kalmasının başlıca temel iki sebebini oluşturur. Her yıl bir iki defa programlara uymak için kitap almak zorunda kalan anne-baba fakirliği sebebiyle buna olanak bulamadığı gibi genellikle dul kadın çocukları dışarıda da çalışarak geçimlerini temin etmek zorunda kaldıklarından okula devam edemiyorlar.

GELENEK VE GÖRENEKLER

Yüzyıllardan beri mevcut gelenek ve görenekler son zamanlarda kaybolmaya başlamıştır. Eskiden Yazıcızade Türbesi, Mevlevihane ve diğer büyük tarikatlar ve dergahlar mübarek sayılan günlerde genelde halkın ziyaret yerini oluşturlardı. Zamanla yardımlaşma için zenginler tarafından tesis edilen ve muhtaçların ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulan(avarız akçesi) kurumlar da bugün tamamen ortadan kalmıştır.

Sporda çeşitlerinde de gelenekler ortadan kalmış gibidir. Eskiden özellikle Yaz mevsiminde hemen birçok günler pehlivan güreşleri, at yarışları gibi sporlar yapılmış. Bugün bunlar tamamen kalmış ve yerine yenileri almıştır.

Genel olarak şehirlerde ve köylerde kadınların gelenek ve göreneklere daha fazla bağlı oldukları görülmektedir. Evliliği yaygınlaştırmak için hükümetin yürürlüğe koyduğu (Men-i Masarif Kanunu-Düğünün Ağır Masraflarını Engelleme Kanunu) kadınların gelenekçiliği karşısında sonuçsuzluğa mahkum kalmaktadır. Düğünler şu anda pek masraflı ve külfetlidir. Düğünler bir hafta devam eder. Kadınlara ve erkeklere ayrı ayrı ziyafet verilir. Kına geceleri gelin alayları düzenlenir. Oldukça kıymetli nişan takılır. Perşembe günü erkek tarafı büyük bir kalabalık oluşturlar.

Arabalarda kadınlar olduğu halde gelin evine gidip gelini alırlar. Daha sonra güveyinin evinde koltuk töreni düzenlenir. Bu esnada birçok para serpilir. Güvey akşam namazını camide kılar ve ilahilerle evine götürülür.

Zıfak genellikle Cuma gecesi icra edilir. Kız tarafından evde bir yenge bulunur. Güvey kapıdan içeri girerken sırtına bir iki kuvvetli yumruk vurulur.

SÜNNET DÜĞÜNÜ

Genellikle çocuklar sekiz ile on yaşındayken icra edilir. Sünneti sünnetçiler yaparlar ve kestikten sonra ağaak tozu denilen bir tozu yaranın üstüne ekerler. Sünnet düğünün de masrafları genellikle ağırdır.

Çocuk o gün elmaslarla süslü olduğu halde at üstünde velisinin dostları tarafından çarşı Pazar gezdirilir. Evinin önüne geldiğı zaman velisi kendisine bir hane veya bir tarla veya buna emsal bir şey bağışlar. Bununla beraber bu bağışlamanın zamanımızda yasal bir kıymeti yoktur. Daha sonra sünnetçi çocuğı sünnet eder.

Köylerde tepsiyi dolaştırıp hısımlar, akraba ve oradaki topluluktan çevre, gömlek ve para toplar.

OKULA BAŞLAMAK

Çocuğı güzelce giydirirler. Okul çocukları gelir. Bir kızın başına bir şilte ve şiltenin üzerine okuyacağı elif-ba konur. Hoca hanımlar önde olduğu halde ilahilerle okula götürürler.

Çocuk derse başlar. Diğer çocuklara şeker ve simit dağıtılır veyahut lokum ve aşure yedirilir.

ZİYARET VE TOPLANMA YERLERİ

Kadınlar yılın belirli zamanlarında farklı yerlerde toplanırlar. Merkezde İlkbahar mevsiminde Namazgah denilen deniz kenarında bir yere giderler. Mayıs ayında Hasan-Hüseyin denilen, kasabanın doğusunda denizi gören bir yerde akşamları toplanırlar. Sonbahar mevsiminde özellikle üzüm zamanı her Cuma günü arabalarla kasabanın kuzeybatısındaki Havuzlar denilen yerde bir araya gelirler. Bu yer kadınların başlıca eğlence yerini oluşturur. Birkaç Cuma dört-beş yüz araba Havuzlar denilen yerde veya civarındaki bağlarda toplanır. Geri dönüş karanlıktan bir iki saat sonra olur. Arabalar bir yönde hareket ederken genç erkekler arabaların etrafında yay veya atlı olarak onlara eşlik ederler. Mahyalar yakılır, şarkılar söylenir.

Erkeklerin toplanma yeri kahvehanelerdir. Bu kahvehaneler genellikle yıkılmaya yüz tutmuş ahşap kulübelerdir. Halk buralarda iskambil veya tavla oynamak veyahut konuşmakla zaman geçirirler. Gelibolu’da birçok defa kulüp açılmasına teşebbüs edilmiş ve hepsi de başarısızlığa uğramıştır.

KÖY DÜĞÜNLERİ

Köylüler de şehirli gibi icra ederler. Bir köyden diğer köye kız aldıkları zaman gelini ata bindirirler. Geceleri erkekler meşalelerle bütün evleri gezerler. Mevsimine göre evlerde ceviz, badem, armut kurusu gibi yemiş toplarlar, oynarlar.

Oyun sırasında düğün sahibinden ne isterlerse düğün sahibi bunu bulmaya mecburdur.

KIZ KAÇIRMA

Anadolu’da olduğu gibi Gelibolu vilayetinde kızın arzusuna rağmen kız kaçırmak yok gibidir. Kız delikanlıyı istediği halde anne-babasının iznine rağmen kaçabilir. Bununla beraber bu nicelik ayıplanır. Bu çeşit kız kaçırmalar genellikle düğün masrafını tedarikten aciz kalan delikanlılar tarafından icra edilir.

Museviler ve Ermeniler evlilik sırasında kız tarafı drahoma denilen bir ücreti erkek tarafına verirler. Bu milletlerde evlilik gençlerin birbirlerini görüp beğenmeleriyle meydana gelir. Bununla beraber bunlarda da anne-babanın rolü önemlidir. Musevilerde kızla delikanlı arasında sevişme kabilinden bir halin olduğunu hisseden kızın anne-babası delikanlının babasına kızını vermek niyetinde olduğunu bildirir.

Ermenilerde ise delikanlının babası taliptir. Bunları düğün törenleri kilise ve havrada gelin ve güveyin huzurunda icra edilir. Her iki millette de doğum Türk ebeleri aracılığıyla yapılır. Ermenilerde dinsel tutuculuk o kadar şiddetli değildir. Kiliseye pek devam etmezler. Museviler sürekli ve düzenli olarak havraya giderler.

BATIL İNANÇLAR

Ölümlere ve mezarlıklara zahiren saygı gösterilmektedir. Şu anda mezarların etrafı duvarsızdır ve mezarlıklar genellikle halkın güzergahını teşkil eder. Hatta bazen eşek ve keçi gibi hayvanları buralarda otlattıkları görülür. Bu da gösterir ki, eski İslam kurumları inanç zayıflığından dolayı ihmal ve lakaytlık yüzünden yıkılmaya yüz tutmuştur. Buna karşılık daha eski zamanların ölü dininden kalmış eserler henüz yarı yarıya varlıklarını

sürdürmektedirler. Bazen ölüleri hortlak, kara genciluz veya Çarşamba karısı şeklinde hayal eden, bunların özellikle geceleri dolaştığını farz eden bir inanış vardır. Böyle bir serseri şahsiyet ortaya çıkarıp yaşayanlara zarar vermekle ölmüş ruhların varlığı düşüncesi eski Yunan ve Romalılarda vardı. Bu inanışın Türklere Hristiyanlardan geçmiş olması olasıdır. Bundan başka meşhurlardan sayılan bazı ölülere her gece mum yakmak, hastalara şifa verdiğini farz edip türbe parmaklıklarına bez bağlamak gibi inanışlar da vardır.

Gelibolu halkı memleketin ilk fatihlerine hemen genellikle veli sıfatını yakıştırırlar. O kadar ki, Gelibolu'nun her tarafının evliya ile dolu olduğu kabul edilir. Bundan dolayı yukarıda ifade edildiği gibi bugün velilerin bile mezarları bile harabeye dönüşmeye başlamıştır. Ölüleri yaramaz çocukları uslandırmak için Fenerli Sinan denilen ve kırk üzüm koyup her gün bir tanesini yemekle uslandığı kabul edilen velini bile mezarı harabedir.

Animizm inancının kalıntısı olarak bazı taşlara kutsallık izafe edildiği de görülür. Merkezde bir taş vardır ki, buna bir derviş bastığı için ayak şeklini aldığı rivayet ediliyor. Animizmin İslami bir şekil aldığı gösteren bu çeşit efsaneler eski zaman dinlerinin artık bu halkta gölge fikirler halinde kaldığını, itikatların tamamen kaybolacağını gösterir. Bir muradın olması için ermişlere mum veya kurban adamak gibi gelenekler mevcuttur.

İslamiyet'in yasakladığı bu gibi inanışların ya İslamiyet'ten önceki dinlere inanan atalardan veyahut komşu halklardan geçtiği şüphesizdir. Uzun süre kaybolanların gelmesi için Alaaddin Kalfa denilen zatın mezarına sabah namazında önce birer birer okunmuş bin bir buğday tanesi serpilir. Bu buğdayları kuşlar yerler.

BÜYÜCÜLÜK, TEKİNSİZLİK, CİN, PERİ

İlk dönemler animizm ve fetişizmin artıkları olarak Gelibolu halkında ve özellikle kadınlar arasında büyücülüğün özel bir yeri vardır. Fakat bu da dinin etkisi altına girmiş ve halkın inanışına göre az çok dinsel bir şekil almıştır. Ancak Gelibolu'da bunun etkisi de Anadolu Türklerinde olduğundan daha azdır.

Büyücülük ilkel toplumlarda halkın felsefesi demektir. Gelibolu halkında ise bu ilkel felsefe din ile karışmıştır. Hayatın güçlüklerini basit mantık ile halledemeyen ve dinin emirleri ile de bu sorunlarının içinden çıkamayan insan, büyücülük gibi araçlara başvurmak zorunda kalmıştır. Örneğin; bir malı kaybolup da özel veya resmi incelemeye tekrar eline geçiremeyen bir

zavallı son bir ümitle bakıcıya başvurmak zorunda kalır. Bakıcılar ancak bu zamanda özel bir önem kazanırlar. Bunun dışında büyücülere iyi gözle bakılmaz.

En ziyade; 1.Kocasının karısını sevmesi için, 2.Kocasını başka sevdiği kadından soğutmak için, 3.Çocuk yapmak için, 4.Kıskançlık olması için, 5.Kadını kocasından boşatmak için, 6.Fena huylu bir erkek veya kadının huyunu değiştirmek için, 7.Cin çarpmasından kurtulmak gibi konularda büyü yapılır. Ve bu esnada büyücü sabunu okur. Sabun kuyuda eridikçe büyü yapılan kişi de erimeye devam eder. Ve nihayet ölür, zannedilir.

CİN

Cin genellikle erkek gibi, peri ise güzel bir kız gibi hayal edilir. Cin korkutur ve çarpar. Per ise şen ve oynaktır. Tekin demek, bir çeşit uğurlu demektir. “Falan adam veya falan yer tekin değildir” denilir.

Ateşe pislik atmak iyi değildir. Bu keyfiyette eski ateşperestlik kutsal ateş dininden kalmış bir adet olsa gerektir. Uzak yola giden yolcunun arkasından çabuk gelsin diye su dökülür. Tırnaklar Çarşamba günü kesilirse zenginliği çağırır. Pazar günleri kesilirse hediye gelir. Ayın Çarşambası ve Salı günü uğursuzdur.

Çamaşır yıkamak ve tahta silmek gibi ev işler tercihen Pazartesi günü ve Perşembe günleri yapılır. Cuma namazından sonra ortalığı süpürmek uygun değildir. Güvercin ve leylek öldürmek iyi sayılmadığı gibi kuğu kuşunun ölmesi de kötü habere delalet eder.

Bununla beraber bu inanışlar genelleştirilemeyeceğinden uygulamada etkili değildirler ve bütün bunlar animizmin artıklarıdır. Bu çeşit inanışların bir kısmının yabancı milletlerden geçmiş olması da pek olasıdır.

BÜYÜ BOZMAK

Bir insan ayağının altına katran sürerse büyü tutmaz. Eşler arasında ayrılık olursa “*Zuyvine linnasi hubbu’ş-şehevatı*” yetmiş kere okunmakla ortadan kalkar. Karı-koca arasındaki soğukluğa karşı “*ya mani*” birçok kere okunur. Bütün hummalı hastalıklara humma veya pünte(?) denilir. Bunları terletmekle tedavi etmeye çalışırlar. Kabakulak bazı ocaklara okutturulur. Birçok hastalıklara da yılcık ismi verilir. Ve bunlara yılcık taşı yapıştırılır. Sıtma bağlamak, korkuluk almak gibi adetler de vardır. Korkuluk almak için kurşun döktürülür. Yahut ayaklarından asılır. Nazar değmesin diye mavi boncuk veya sarımsak asarlar. Büyü tutmasın diye

kapılara tavşan kafası asarlar. Bel ağrısına kuyruk kaçırmış derler. Ve parmakla kaldırırlar. Genellikle karın ağrıları göbek düşmüş olarak isimlendirilir. Ve göbeği kaldırılır. Yeniden bir hane yapıp bitirmek pek uğurlu değildir. Ölümü çağırıştır. Hanenin hiç olmazsa bir tarafının boyasını tamamlamadan bırakırlar. Bu inanışın eski yörüklerden kaldığı söylenebilir.

HALKIN TIBBA KARŞI TUTUMU

Halkın aklı gözünde olduğu için doktorda görülecek faydanın pek bariz olması gerekir. Bunun için cerrahi gibi kesip atan tıp dallarına halkın daha çok itimadı vardır. Halkı doktorlara başvurmaktan alıkoyan sebeplerin biri de paradır. Doktora ve eczaneye verilecek parayı düşününce genellikle kocakarı ilacı denilen yöntemlere başvururlar.

Tedavilerin ücretsiz yapıldığı sıralar rağbetin arttığı görülmektedir. Bununla beraber humma, tifo, frengi gibi tedavisi uzun süren hastalıklarda doktordan uzaklaşmaya bir sebep teşkil eder. Halk genellikle hemen pek çabuk iyi olmayı istediklerinden öyle uzun uzadıya ücretsiz bile olsa tedaviye devam etmezler. Buna rağmen son zamanlarda doktorun kudretli tesirini halkın önemli bir kısmı anlamaya başlamıştır.

TEMİZLİĞE UYMAK

Kasaba evlerinde temizlik ve düzene uyulur. Belediyelere ilgisiz olduğundan mahalle araları çöple doludur. Köylü daha az temizdir. Bütün rençper ve köylü evlerinde bir yıllık yiyecekleri kavun, karpuz, üzüm gibi meyveleri evlerinde bulundurdıklarından bunlarda temizliğe olanak yoktur.

HALK SAĞLIĞI

Gelibolu, Eceabat, Şarköy ve kısmen de Keşan ve İpsala kazaları halkı oldukça sağlam bünyelidirler. Keşan'ın ve İpsala'nın mezra kısmıyla bütün Enez kazası halkı, hemen daima sıtmanın tehdidi altında yaşadıklarından büyük dalaklı ve cılızdır. Gelibolu vilayetinde eskiden meşhur pehlivanlar yetişmiş, halihazırda bunlar yok gibidir.

Sosyal coğrafya kısmını tamamlamak üzere din ve insan zekasının büyük eserlerinden (güzel sanatlar ve felsefe) ile insan katılımının iki büyük eseri aile ve insanlığın çalışmasını içeren (tarımsal sanayi ve ticareti) incelemek gerekir. Gelibolu halkının halihazırdaki düşünce dünyası geçen yüzyılın tasavvufa dayanan kanaatkarlığı ve tevekkül etme felsefesi ile çağdaş hayat zevki ve zamanımızın mücadeleci sosyalist felsefesinin bir karışımından

ibarettir. Bu karışımı oluşturan bu üç çeşit felsefe açık ve bariz değildir ve ortada görülen düşünceler bir çalkantı ve karışıklıktan ibarettir. Geçmiş zamanların kuru ve yanlış mantığı ile temiz bir ahlak, diğer taraftan geçmişe tamamen bağlı kalıp yeni tecrübeleri inkar eden bir yaşam tarzıyla özellikle zamanımızın daha az heyecan taşıyan maddi felsefesinin bu durumu halkı tereddütlü ve karamsar kılmaktadır. Düşünen dua ve niyaz eden aynı düşünce ve aynı kalp olduğuna göre bu düşünce ve kalbin ortaya koyduğu eserler de aynıdır. Zamanımızda, eski zamanların inanışları değişikliğe uğrayarak adeta yalnız dinsel merasim haline dönüşmüş gibidir. Erkeklerin bir kısmı itikatsızdır denilebilir. Güzel sanatlar adına söylenecek hiçbir şey kalmamıştır. Hatta son tahrip devresinde atalarımızın bıraktığı güzel eserler de(anıtlar) mahvolmuştur. Felsefenin ilkel ve kahve köşelerine has bir hal alması bir spekülasyondan ibarettir. Bütün vilayette ne genel ne de özel bir kütüphane, ne bir toplantı salonu, ne bir kiraathane, ne okunacak bir kitap, ne de bir dergi mevcut değildir. Genellikle okunan gazete Karagöz gazetesidir.

Zamanımızdaki bu düşünce fakirliği geçmişte görülmediği gibi şüphesiz gelecekte de görülmeyecektir. Geçmişteki düşüncelerini yıkıp yenisini yapmak için kendisine yol aramakta olan bu halk, şüphesiz gelecekte his haline çevireceği düşünceleri arayıp bulacaktır. Aklın bu üç büyük eseri bugün arz edilen şekilde bulunduğu gibi insanlığın katılımının iki büyük eseri olan (aile ve hükümet) aynı esaslara tabi olma zaruretinde olduğundan, bunlar hakkındaki anlayış tarzı da şekilden ibarettir. Gelibolu'daki eski Türk ailesi anne ve babaya boyun eğme esası üzerine kurulmuştu. Zamanımızda bu boyun eğme hissi özellikle şehirlerde daha ziyade yok olmakta ve şefkat esasına dayalı aileler ise henüz oluşmamaktadır.

Eski sosyal bağları kopararak yerine yenisin koyamayan bu halkta boşanma olayları doğaldır ki, eskisine oranla kabul edilemeyecek derecede arttırmıştır. Boyun eğme esasına dayalı terbiye yıkılmış ve yerine bir başka usulde bir terbiye yerine koyulamamıştır.

Evde çocuğun yararına olmayıp anne ve babanın öfkesi yatıştırmaya ve dayak esasına dayalı bir terbiye alan çocuk, şayet okula giderse yine hiçbir esasa dayalı olmayan ve çeşitli öğretmenlerin çeşitli zamanlardaki ekseriye birbirine uymaz heyecan ve çarpıntılardan oluşan terbiyesini almaktadır. Bu suretle büyüyen çocukta, ne anne babaya saygı, ne arkadaşlarına sevgi, ne de zayıflara karşı şefkat hisleri mevcuttur. Bugün tesadüfen bir şey öğrenen çocuk, yarın tamamen öğrendiğinin tam aksine bir fiili görmekte ve gelecek için çizeceği yolu şaşırmaktadır. İnsanlığın ikinci eseri olan hükümete karşı

bu halkın durumu önceleri derin bir saygıdan ibaret iken, hükümet yürütme görevi kendisine verildiğinden beri görgüsüzlük ve bilgisizlik etkisiyle ne yapacağını şaşırmış gibidir.

Yüzyıllarca idare edilmeye alışıp, bu defa idare etmeye davet edilince bu tarzda bir düşünceyi sahiplenmemiş ve henüz buna hazırlanmamış olan halk, şimdi hükümete karşı bazen saygılı, bazen sitem eden, bazen aşırı derecede cesur, rüzgarın esintisine göre her türlü etkiye açık bir surette hareket etmektedir.

Bununla beraber pek canı yandığı Yunan istilasından dolayı hükümete karşı genelde müteşekkik ve gelecekte anlaşılmaz şüphelerle doludur.

İnsanlığın çalışmasının üç eseri olan tarımsal sanayi ve ticarete gelince; vaktiyle Gelibolu halkı bu üç çalışma kolunda günümüz uygarlığının erişebileceği seviyeye yaklaşmıştır.

Gelibolu kasabası eskiden şimdikininki iki, üç katı büyüklükte imiş. Evliya Çelebi zamanında dokuz yüz dükkan varmış. Gerçekte yaşlılar, şehirde eskiden beri birçok sanayinin mevcut olduğunu ve şu anda kasabaya iki kilometre uzaklıktaki ovaların zamanında şehrin mahallelerini oluşturduğunu söylemektedirler. Buna delil olmak üzere şehre birkaç yüz metre mesafedeki Hamzabey Hamamı'nın enkazını gördüklerini beyan ederler.

Yine yaşlılar eski bereketin kalmadığını söyleyerek zamanımızın tarımsal üretiminden memnun değillerdir.

Vaktiyle yüksek bir seviyeye ulaşan bu üç eser, imparatorluğun çöküş devrinde Gelibolu topraklarında gerçekleşmiş savaşlar nedeniyle çok kötü bir duruma gelmiştir. Memleketimizin her tarafından olduğu gibi eskiden yeniye geçmekte olan bu devrede *“komşuya gelen zararın kendisine demek olduğu”* henüz anlaşılamamıştır. Bugün ne İslamiyetin emrettiği, ne de sosyoloji dünyasının yardım çağrısı düşünce ve kalplerde samimi bir yansıma bulamıyor. Bununla beraber bazı aydın gençlerin bu yüce çağrılarını anlamaya başladıkları takdirle görülmektedir.

DÖRDÜNCÜ KISIM

HASTANE VE DİSPANSERLER

Özel İdare tarafından yirmi yataklı bir hastane açılmıştır. Gelibolu'da belediye tarafından daha sonra bir dispanser açılmıştır. Bunlardan başka Gelibolu vilayetinde ne resmi ne de özel hasta kabul eden bir kurum yoktur.

ECZANELER

Bütün vilayette Gelibolu'da ve Keşan'da birer eczane vardır. Keşan eczanesi belediyeye aittir. Bütün kasabalarda belediyeler tarafından birer eczane açılmasına çalışılmaktadır.

KARANTİNA BİNASI

Merkez vilayette bir karantina vardır. Karantina binası sahilde hükümete ait güzel bir binadır.

OKULLAR VE EĞİTİMCİLER

Şarköy kazasında kız ve erkeklere mahsus olmak üzere üç okul vardır. Eceabat kazasında birer dershaneli eğitim şekli iptidai usulünde altı adet köy okulu vardır. Enez kazasında her köyde bir köy okulu ve merkez kazada da bir iptidai erkek okulu mevcuttur. İpsala'da merkezde altı dershaneli bir iptidai diğer üç köyde yalnız birer öğretmenleri bulunan üç okul vardır. Keşan kazasında sekiz resmi ve her köyde özel birer öğretmenli iptidai okullar mevcuttur.

Merkezde altışar dershaneli bir erkek, bir kız numune okulu vardır. Bundan başka bir de resmi anaokulu mevcuttur. Merkeze bağlı Burhanlı köyünde bir öğretmenli resmi bir okul vardır. Gelibolu'da bunlardan başka birer öğretmenli özel iki okul ve köylerde de yine özel birer okul mevcuttur. Resmi okullarda Milli Eğitim Bakanlığı'na düzenlenen programlara uygun olarak eğitim yapılmaktadır. Özel okullarda ise gerek öğretmenlerin çok azlığından ve gerekse mevcut öğretmenlerin bilgi seviyelerinin eksikliğinden program uygulanamamaktadır. Okulların hemen hiç birisi okul olarak inşa edilmemiştir. Eğitim araç ve gereçleri yoktur.

Gelibolu kasabasında Musevilerin altı dershaneli erkek ve kızlara mahsus birer okulları vardır. Müdürleri Alyans-ı İsrailiyye tarafından atanır. Ve bu dernek okula parasal yardımda bulunur. Musevi okulunda Türkçe, İbranice ve Fransızca eğitim yapılmaktadır. Bunlardan başka Fransız Assonisit

Rahiplerinin açtığı erkek ve kızlara mahsus bir okul mevcuttur. Önceleri bu okulun öğrencisi pek fazla idi. Hristiyanların azalması ile birlikte öğrenci de azalmıştır.

Gelibolu'da halk genelde çocuklarını okutmak ister. Bununla beraber bir kısım halk yeni usul denilen Milli Eğitim Bakanlığı'na düzenlenen programlara o kadar meyilli değildir. Bir kısmı da memurların yaşam koşullarındaki sıkıntıları ve başarısızlıkları görerek pek fazla eğitime gerek olmadığını düşünmektedir. İşte bu değerlendirmeye istinaden bundan tahminen on yıl önce İstanbul Mekatib-i Aliyesi'nde (İstanbul Yüksek Okulu'nda) vilayete mensup yüzden fazla öğrenci eğitim görmekte iken bugün bir kişi bile yoktur. Önceleri Gelibolu'da beş sınıflı bir lise (İdadi Mektebi) vardı. Bugün bu okul kapalıdır. Kaza merkezlerindeki okullar az çok sağlıklı koşullara sahiptir. Fakat köy okulları bu koşullara sahip olmaktan çok uzaktır. Şu an bu okulların gerek binaları ve gerek eğitim yöntemlerine yönelik bir ıslah hareketi gözlemlenmemektedir.

MEDRESELER

Merkezde ve genellikle kaza merkezlerinde önceleri çok medrese vardı. Bugün bunlar tamamen kapalıdır.

HANLAR, OTELER, HAMAMLAR

Merkeze sağlık koşullarına uygun üç otel, dört han ve şu an birisi kapalı üç hamam vardır. On iki sene önce yedi hamam vardı. Meydana gelen depremde dört tanesi yıkılmış ve bugün bunlar yeniden faaliyete geçirilememiştir.

Mevcut hamamlar oldukça güzel ve temizdir. Şarköy'de Vakıflara ait hamam, Eceabat'ta iki terk edilmiş ve üçü işletilmekte olan beş hamam vardır. Enez ve İpsala kazalarında han, hamam ve otel yoktur. Keşan'da otel olmayıp, köylerdekiyle birlikte yedi han vardır. Hamam yoktur.

FABRİKALAR

Gelibolu'da buharla çalışan iki büyük ve gazla çalışan üç küçük un fabrikası ve üç adet susamyağı fabrikası, bir gazoz imalathanesi, bir pamuk çiyder fabrikası vardır. Bugün atıl ve terk edilmiş bir un fabrikasından başkası işlemektedir.

Şarköy'de buharla, diğerleri gazla çalışan üç un fabrikası, İpsala'da ikisi faaliyette olmak üzere üç un fabrikası, Keşan'da merkezde iki, nahiyelerde

üç un fabrikası mevcuttur. Bunlardan başka hemen her köyde yel değirmenleri vardır.

BİNALARIN MİMARİ TARZI

Genelde mesken ahşap, üzerleri kiremitle örtülüdür. Eskiden yalnız cami, medrese ve hamamlar kargir olarak inşa edilirmiş. Zamanımızda tedricen kargir inşaata doğru bir yönelme olmaktadır. Genellikle evler ancak bir nesil devam edecek tarzda inşa olunmaktadır. Ve bütün bunların yanında çağdaş yöntemlerle yapılmış binalar yoktur.

Eskiden evler hane altı (hanay alnı) denilen tarza inşa olunuyor idi. Bu kısmın zamanımızda hiçbir görevi yoktur. Önceleri düğün gibi toplantılarda halkı bir yere toplamak gibi bir görevi yerine getirmek için ve sokak kapısından giren erkeklerin hemen içeride kadınları görmemesi için bu tarzın kabul edilmiş olması anlaşılmaktadır. Evler sokağa bakar. Pencere çoktur. Türk evleri kafeslidir. Tuvaletler alaturkadır. Şehirlerde evin içinde, köylerde ise bahçededir. Şehirlerde evler iki katlı veya tek katlıdır. Köylerde ise hemen genellikle bir katlı olup yükseklikleri pek azdır. Merkezde sağlık koşullarını içeren ve ekonomik açıdan daha elverişli yeni evler yapılmaktadır. Belirtmeye değer bir başka husus da yalnız İpsala'da Sultan II.Murat zamanında yapılan ve onun ismini taşıyan cami ile Alaca Mustafa Paşa Camii ve yalnız harabeleri ayakta olan Hüsrev Kahya İmareti ve merkezde Fatih Sultan Mehmet zamanında yapılan bugün kısmen harap ve metruk Mesih Paşa Camii ile Yazıcızade Mehmet Efendi, Sinan Paşa ve Hallacı Mansur Türbeleri, Paşa Hamamı, Kasap Hamamı, İbni Adil Mescidi mimari açıdan özel bir değere sahiptir.

HALKA AÇIK MEKANLAR

Gelibolu'da on iki yıl önce meydana gelen depremden önce şehrin merkezinde ve merkeze hakim küçük bir tepe üzerinde çam ağaçları arasında hükümet binası, belediye dairesi, lise binası, telgrafhane, saat kulesi, hapishane, adliye dairesi gibi gayet güzel resmi mekan mevcut idi. Bunların bir kısmı depremde yıkılmış, hükümet binası İngilizler tarafından yakılmıştır.

Yeniden bir jandarma dairesi inşa edilmiş olup, bugün valilik makamı, daire-i askeriye denilen bütün bir binaya nakledilmiştir. Belediye binası inşa olunmaktadır. Reji dairesi gayet büyük ve güzel bir binadır. Kazalarda dikkat çeken kamu binası yoktur.

ŞEHİRLER VE KÖYLERİN DURUMU

Gelibolu kasabası, Gelibolu yarımadası üzerinde Çanakkale Boğazı sahilinde güneydoğuya hakimdir. Birer kilometrekare genişliğinde ortaçağda yapılmış on-on beş tona kadar gemileri barındıran iki suni limanı vardır. Bundan başka lodos ve poyraza karşı korunaklı birer doğal limanı vardır.

Sahilde “*fener-namazgah*” denilen ve denizin dibine kadar değen ve denizden on beş metre yüksekliğinde Marmara Denizi ve Boğaza hakim ve şairane hisleri okşayan bir yer vardır. Bu şairane manzara Namık Kemal Bey’i, büyük edip ve şairleri Gelibolu’yu konu alan şiirler yazmaya sevk etmiştir.

Gelibolu kasabası pek eski zamanlarda inşa olunmuştur. Gelibolu’nun isimlendirilmesi hakkında üç faraziye vardır.

Birincisi; Galipoli, “*Gal ülkesi*” anlamına verilmiş bir isimdir. Eski zamanlarda Galvaların Anadolu’ya kadar istila sahalarını genişlettikleri ve bu sırada şehrin Galvalar tarafından kurulduğu ileri sürülmektedir. Bir kısım Fransızlar, Gelibolu halkının birçok gelenek ve göreneğinin Galvalara benzediğini belirterek ileri sürerler.

İkincisi; Rumen “*güzel ülke*” anlamında olan Galapoli’dir. Ve kasaba güya Yunanlılar tarafından kurulmuştur.

Üçüncüsü; “*yel bol*” (rüzgarı bol)’dan değişime uğrayarak Gelibolu denilmiştir ki, Türkler tarafından tesis ve isim verildiğini ispat eder. Gerçekte Gelibolu pek rüzgarlı bir yerdir. Denilebilir ki, Gelibolu kadar rüzgarlı bir yere rastlamak pek nadirdir.

Eski Trakya halkının Türk olduğu son incelemelerden anlaşıldığına göre Gelibolu halkının da eskiden Türk olduğu tahmin olunabilir. Fakat kurbağa gibi suyu pek seven Yunanlıların, Türklerin bir an zaafından yarımadayı ele geçirdikleri ve Gelibolu yarımadasına yerleştikleri ve burası için Trakyalılar ile Yunanlıların daima mücadele ettikleri anlaşılır. Perikles, Trakyalıların saldırısından korunmak için yarımadaya bin askerle bir donanma gönderip, Trakyalıları yarımadadan çıkarmak ve saldırılarının tekrarına engel olmak üzere şimdiki Eksamil denilen dar berzahta Marmara’dan Saros körfezine kadar bir sur inşa ettirmiştir. Daha sonra bu suru Bizanslılar tamir ettirmişlerdir. Bugün bu surdan eser görülmemektedir. Evliya Çelebi, Gelibolu yarımadasından bahsederken “*Halkına Ece kavmi derler ki, ne Çıtak ne Yörük, ne de tamamıyla Türk’tür. Başlangıçta Anadolu’dan Rum’a gelip yeni halkla karıştıklarından kendilerine özgü bazı tabirleri vardır:*

“Çömerdim kaldım derler ki, bakakaldım demektir” diyor. “Keremlice derler ki, iyilik edici demektir” Zamanımızda bunlar benzer tabirler yoktur. Ve şive hemen tamamen İstanbul şivesidir. Bu halkın Orhan Bey’in oğlu Gazi Süleyman ile birlikte Anadolu’dan geldiği ve Evliya Çelebi’nin dediği gibi, çeşitli ırklarla kaynaşarak tarihi bir Türk ırkı meydana getirdiği muhakkaktır. Buranın halkı, Anadolu sahil kasabaları halkının özelliklerini ve huylarını gösterir. Bunlar Orta Anadolu’nun ağır ve batıl etkileri olmasına rağmen genelde sahil halkı gibi daha zeki ve daha etkili tesirlerdir. Yaşamı daha ziyade neşeli ve iyilik yönünde anlarlar. Yine Evliya Çelebi, Gelibolu’nun büyük kalesinden bahsediyor. Bugün bu kaleden hiçbir eser kalmamıştır. Yalnız iki limanın birleştiği Boğaza yakın yerde bugün halkın zindan dedikleri büyük, kargir harap ve terk edilmiş bir bina vardır. Bunun zamanında denizcilere işaret kulesi ve görevi yerine getirdiği yine Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde yer almaktadır. Bu Seyahatname’ye göre; kasabada vaktiyle dokuz yüz dükkan varmış. Şehirdeki yaşlılar da Gelibolu’nun vaktiyle çok büyük olduğunu ve şehirde çeşitli sanayi mevcut olduğunu rivayet ediyorlar. Bugün o eski sanayi kısmen ortadan kalkmıştır. Meydana gelen deprem, yangınlar ve bombardıman dolayısıyla Gelibolu kasabası bir harabe halini almıştır.

Eceabat(Maydos) kasabası yine yarımada üzerinde ve Çanakkale Boğazı’na hakimdir. Lodos rüzgarına karşı doğal bir limanı vardır. Bu kasaba I.Dünya Savaşı’ndaki bombardıman tesiriyle tamamen harap olmuştur.

Şarköy, Marmara sahilindedir. Gerek kuzey ve gerekse güney rüzgarlarına karşı korunaklıdır. Bir limanı yoktur. Bu kasaba 1911(1327) depreminde hemen tamamen yanmış ve yıkılmıştır. Keşan kasabası da Balkan Savaşı’ndan beri tekrar eden istilalar dolayısıyla harap olmuştur. Keşan ağaçsız, taşlık bir ova üzerine kurulmuştur. Yazın fazla sıcak olduğu kadar, Kış mevsiminde de kuzey rüzgarlarına açık olduğundan fazla kuru soğuk yapar. Enez kasabası, Saros körfezi sahilinden iki kilometre içeride Meriç nehri kenarında bataklıklarla kaplı olduğundan havası kötü ve pek ziyade sıtmalıdır. Vaktiyle bu kasabanın da kale muhafızı varmış.

İpsala kasabası da ova üzerindedir. Meriç nehrinin kuraklığından meydana gelen bataklıklardan bu kasaba da etkilenir ve halkı vaktiyle pehlivanlıkta şöhretli iken bugün çöküntüye doğru gitmektedir. Yarımada ile Şarköy kazasındaki köyler genellikle saf hava ve sudan yararlanmaktadır. Keşan’ın bir kısım köyleri ile İpsala ve Enez köyleri ise daima sıtmanın tehdidindedir.

Köyler genellikle toplu haldedir. Tepelerde, dağ eteklerinde köyler olduğu gibi vadilerde ve ta yanına gelmeden görülmeyen köyler vardır. Bu köylerin vaktiyle korsan ve eşkıya korkusundan bunlara görünmemek kaygısıyla böyle gizli mahallerde kurulduğu anlaşılmaktadır. Enez kasabasındaki köyler sazlarla gizlidir.

TUVALETLERİN ŞEKLİ

Kasabalarda genellikle tuvaletler ev içinde Türk tarzındadır. Köylerde ise, bahçededir. Gelibolu kasabasında kısmen kanalizasyon vardır. Diğerleri genellikle bahçeye açılan çukura atılır. Bu çukurları birkaç senede bir defa temizlerler.

MEZARLIKLAR

Kasabaların güzel ve havadar mahalleri eskiden beri ölmüşlere tahsis edilip mezarlık yapılmıştır. Ayrıca sokak aralarında da on beş-yirmi mezarı içeren küçük mezarlıklar mevcut olduğu gibi bir veya iki kişiden ibaret mezarlıklar da vardır. Bugün küçük mezarlıklara kimse gömülmeyip yalnız Yazıcızade Mezarlığı ile Alaaddin Kalfa Mezarlığı denilen mezarlıklarda ölüler defnedilmektedir.

Bununla beraber Yazıcızade Mezarlığı şehir içinde olduğundan, buraya ölülerin definine engel olmaya çalışılmaktadır.

BATAKLIKLARIN GENİŞLİĞİ, YERİ, OLUŞUM SEBEPLERİ VE KURUTULMASI

Birinci kısımda bu konuya ait ayrıntı verildiğinden tekrarından kaçınılmıştır.

İÇİLEN SULAR VE ISLAH ŞEKİLLERİ

Gelibolu kasabasında kullanılan su, kaynak suyudur. Bu su, Saros körfezine takriben iki kilometre uzaklıkta bir vadide üç kaynaktan çıkmaktadır. Kaynaklardan birisinde sorunlar görülmüştür. Eskiden beri bu su künkler aracılığıyla Gelibolu'ya ulaştırılmış. Yirmi yıl önce yolların bozulmasından dolayı yeniden kaynaktan itibaren demir borularla Gelibolu'ya akıttırılmıştır.

Kaynak civarında insan ve hayvan dolaşmadığından su aracılığıyla bulaşan hastalıklara Gelibolu'da hemen hiç rastlanılmaz. Bu suyun analizlerine ait raporlar mevcut değilse de, kireci pek fazla olduğu söylenebilir.

Bundan başka Gelibolu'da ikincil derecede daha bir takım kaynak suları mevcut olduğu gibi kuyu suları da kullanılır. Diğer kasabalarda su yatakları bozuk olduğu gibi bir kısmında kaynak suyu bulunmayıp tamamen kuyu sularını kullanmaktadırlar.

BEŞİNCİ KISIM

GÖRÜLEN HASTALIKLAR VE BELEDİYE

Güşa-Guatr: Önceleri bu hastalığa Gelibolu kasabasında hiç rastlanmıyordu. Son zamanlarda birkaç genç kız ve genç kadında görülmüştür. Evvelce bu hastalığa tesadüf edilmezken son zamanlarda görülmesi yirmi sene önce yeniden inşa edilen suyollarına atıf yapılabilir.

Yirmi sene önce su kaynaklarının bozukluğundan dolayı bir kaynaktan hiç su gelmiyormuş. Bilahare ilave edilen bu kaynak suyunun guatra sebep olması pek ziyade olasıdır. Bu hastalığa yalnız genç kız ve kadınlarda rastlanmış olması, şimdiye kadar bir erkekte görülmemesi, ayrıca bilimsel bir incelemeye tutulmasını gerektirir. Hastalık Gelibolu halkını oluşturan Türk ve Musevilerde nüfus nispeti üzerinde görülmüştür.

BÜÜ, BÜĞÜ

Örümcek sınıfından bir hayvandır. Yalnız sırtı daha yuvarlak ve kamburdur. Yaz mevsiminde kırlarda özellikle burçak tarlasında bulunur. Bu hayvan İtalya'da Tarent (Toronto) şehri civarında çok bulunduğu için kendisine Latince "*Torantol*" ismi verilmiştir. Genelde Gelibolu vilayetinde vardır. Aydın ve Denizli havalisinde de bulunur. Genellikle rençperleri sokar. Soktuğu zaman şiddetli ateş ve üşüme ve genel üşüme, titreme ile şişme belirtileri gösterir. Sokulan yerin etrafında kızarıklık ortaya çıkar. Yüzler morarır. Gözler sabitleşir. Nadiren ölüme neden olduğu görülmüştür.

Halk bu hayvanla ısırılan kişileri gübreye veya hamama sokarlar. Bu suretle terleterek zehrin vücuttan çıkmasına çalışılır. Biz şimdiye kadar rastladığımız sekiz vakada için geliştirdiğimiz hafif morfin sayesinde bu sekiz vaka tamamen iyileşti. İyileşme süresi üç günden altı güne kadar sürmektedir. Her yıl Gelibolu'da ortalama on kişiyi böğü sokar. Bu hayvanın zehiri özellikle Haziran ve Temmuz aylarında etkilidir. Ağustos ayından sonra zehir şiddetini kaybetmektedir.

Yılan ve akrep gibi hayvanlar varsa da bunların tehlikesi sayılabilecek kadar azdır. Bu hastalıklardan başka Gelibolu vilayetinde didan-ı istibaniye ve şeritiye, dey'il-bahr, resiye-i mafsaliye-i mezbeliyeye sıkça rastlanır.

MEVSİM HASTALIKLARI

Vilayette başlıca görülen mevsimsel hastalıklar Kış ve İlkbaharda zatü'l gasabat, zatürre ve resiye-i mafsaliye-i hadeleridir.

SOSYAL HASTALIKLAR

Frengi ve Fuhuş: I.Dünya Savaşı'na kadar zührevi hastalıklara pek ender rastlanmaktaydı. I.Dünya Savaşı'ndan sonra bu hastalıklara oldukça sık miktarda rastlanmaya başlanmıştır. I.Dünya Savaşı'nda bir aralık artmaya yüz tutan fuhuş, son zamanlarda yine azalmaya başlamıştır. Halkın yüksek seviyeli tabakası frenginin dehşeti hakkında yeterli derecede bilgiye sahiptir. Bu kesimden hastalananlar kendilerini doğrudan doğruya doktora başvurarak tedavi ettirirler.

Köylüler tütsü kullanırlar. Bunlarda frengi özellikle evlilik için yapılan sağlık kontrollerinde ortaya çıkmaktadır. 1923 (1339) yılında merkez kazasında gerek doğrudan doğruya başvuranlar ve gerekse sağlık kontrolü sonucunda hastalıkları ortaya çıkanların toplamı on beştir. Şu halde frengi oranı merkez kazasında binde üçtür. Diğer kazaların doktorları olmadığından bunlar hakkında kesinlikle açıklama yapmaya olanak bulunmamaktadır. Ancak bu kazalardaki frengi oranı da merkez kazasındaki frengi oranını geçmez.

MALARYA

Gelibolu kazasında Bugaz ve Tayfur köylerinde sıtma vardır. Eceabat'ta sıtma yoktur. Şarköy kazasında sıtma Evreşe nahiyesinde mevcuttur. Keşan kazasında Gala gölüne yakın birkaç köyde sıtma bulunur. İpsala kazasında Meriç ve Ergene nehirlerinin oluşturduğu bataklıklardan dolayı on beş köyde sıtma vardır.

Enez kazasının merkezinde malarya şiddetle hüküm sürer. Kasaba halkı genellikle zayıf, kansız ve bir kısmında dalak vardır. Enez kasabasında ve köylerindeki tiris yana çeşididir.

Halka ücretsiz kini verildiği gibi paralı devlet kininin de bu sene on kilo kadar verilmiştir. Bu kinin dağıtımı sayesinde sıtmanın verdiği zarar kısmen azalmaktadır. Ancak bu miktarın yetersiz kalacağı anlaşılmaktadır. Bataklıkları kurutmaya halihazırda olanak bulunmadığından kini dağıtımını arttırmak gereklidir.

VEREM

Merkezde ve Enez'de bu hastalığın hemen her şekline rastlanmaktadır. İpsala ve Keşan'da biraz vardır. Meşrutiyetten önce Gelibolu kasabası 2.Ordu Komutanlığı'nın zayıf askerlerinin hava değişim yeri idi. Halbuki sert ve rüzgarlı olan Gelibolu havası veremlilere pek kötü etki eder.

Hastalığın nedeni fakirlik, sefalet ve bir de Enez gibi yerlerde bataklıkların (pisliğin) etkisinden dolayıdır.

ALKOLİZM

Gelibolu vilayetinde bağlar fazla olup, önceleri pek çok rakı ve şarap tüketildiğinden bu hastalığa da Hristiyanlar arasından fazla miktarda rastlanılmaktadır.

BULAŞICI HASTALIKLAR

Şimdiye kadar kayda değer bir bulaşıcı hastalık görülmemiştir. Yalnız Balkan Savaşı'nda ve I.Dünya Savaşı'nda orduda ortaya çıkan tifüs salgınları bir miktar halka da bulaşmış ve ölümlere sebep olmuştur. Son 1923 yılında iki lekeli humma vakası görülmüştür. Çiçek aşısına halk köylerde bile rağbet gösterdiğinden çiçek vukuatı da yok gibidir.

RUH VE SİNİR HASTALIKLARI

Bu hastalıkların miktarı pek az olduğundan söz etmeye gerek yoktur.

ALTINCI KISIM

DOĞUM VE ÖLÜM ORANI

Bu oranı göstermek için nüfus dairelerinin kayıtlarını esas almak tabii ki doğru olamaz. Ülkemizde nüfus sayımı asker alma esasına dayalıdır. Bundan dolayı askeri mükellefiyet dahilinde bulunan insanların sayısı bir dereceye kadar yakın olduğu kadar mükellefiyetten hariç kalanlar hiçbir taraftan takip edilmiyor. Bazen seyahat ve ayrılma gibi işlemlerde nüfus kağıdı aranmakta olduğundan doğal olarak bunların miktarını gösteren cetveller ihtiyaca cevap vermez.

Nüfus dairesinden alınan genel vilayetin nüfusu, ekteki beş (5) numaralı cetvelde gösterilmiştir. Merkez kazasının 1923 yılı Mayıs ayından Aralık ayı sonuna kadar doğum ve ölüm cetveli altı (6) numaralı cetvelde gösterilmiştir. Bu cetvelin karşılaştırılmasından anlaşılıyor ki, merkez kazasında doğum ve ölüm oranı 1.09/3'dür. Yani, üç doğuma karşılık bir ölüm gerçekleşmektedir. Bu cetveldeki doğum ve ölüm sağlık dairesinin günü gününe muhtarlardan, ebe ve belediyeden aldığı bilgilere dayalı olduğundan tamamen gerçeğe uygundur.

Sekiz ay içinde bulaşıcı hastalıklardan yalnız lekeli humma görülmüş, bunlar da şifa ile sonuçlanmıştır.

ÇOCUK ÖLÜMLERİ

Merkez kazasında sekiz ay zarfında meydana gelen otuz bir ölüm on yedi yaşından küçük çocuklardadır. Dörtte bir oranında bulunan bu ölümler pek fazladır. Çok küçük çocuklardaki ölümler en çok yeşil ishalden kaynaklanmaktadır.

Tablo-1 Gelibolu Vilayetinin Ormanlarının Ağaç Adeti

AĞACIN CİNSİ	HEKTAR	DENİZ SEVİYESİNDEN YÜKSEKLİĞİ
Akçam	2.000	200
Karaçam	10.000	200
Ardıç	800	120
Pınar, Meşe	19.800	200
Karadiken	390	120
Yabani Zeytin	200	100-20
Gürgen	7.800	200
Çınar	5.000	200-100
Palamut	500	80-10

Tablo-2 (1330)1914 Yılında Gelibolu Vilayetinde Ekilen Hububat Miktarı

	Buğday		Kaplucu		Arpa		Yulaf		Mısır		Darı		Kuş Yemi		Çavdar	
<i>Kazaların İsmi</i>	Araziye Ekilen Tohum Miktarı	Araziye Ekilen Kile Miktarı	Araziye Ekilen Tohum Miktarı	Araziye Ekilen Kile Miktarı	Araziye Ekilen Tohum Miktarı	Araziye Ekilen Kile Miktarı	Araziye Ekilen Tohum Miktarı	Araziye Ekilen Kile Miktarı	Araziye Ekilen Tohum Miktarı	Araziye Ekilen Kile Miktarı	Araziye Ekilen Tohum Miktarı	Araziye Ekilen Kile Miktarı	Araziye Ekilen Tohum Miktarı	Araziye Ekilen Kile Miktarı	Araziye Ekilen Tohum Miktarı	Araziye Ekilen Kile Miktarı
Gelibolu	18.978	9.489	285	214	5.500	4.029	660	499	1.039	236	3	1	105	19	260	130
Keşan	48.140	24.080	1.500	2.241	6.072	7.570	170	255	23.450	2.132	214	28	1.204	107	1.166	583
Şarköy	3.750	3.725	220	215	1.270	1.615	350	530	3.200	436	35	6	408	120	0	0
İpsala	12.500	9.375	2.000	1.750	11.900	11.900	1.900	2.800	18.900	1.718	900	250	300	60	0	0
Enez	10.250	7.400	8	6	6.155	6.155	0	0	6.984	1.166	20	3	30	5	14.500	7.252
Eceabat	12.556	6.275	0	0	14.863	14.863	1.985	1.985	490	76	656	328	2	1	651	325
Toplam	106.174	60.344	4.013	4.426	45.760	46.132	5.065	6.069	54.063	5.764	1.828	616	2.049	312	16.577	8.290

Tablo-3 1923 Yılında Gelibolu Vilayetinde Ekilen ve Elde Edilen Hububat Miktarı

	Buğday		Kaplucu		Arpa		Yulaf		Mısır		Darı		Kuş Yemi		Çavdar	
<i>Kazaların İsmi</i>	Ekilen Arazı Tohum	Ekilen Arazı Şinik	Ekilen Arazı Tohum	Ekilen Arazı Şinik	Ekilen Arazı Tohum	Ekilen Arazı Şinik	Ekilen Arazı Tohum	Ekilen Arazı Şinik	Ekilen Arazı Tohum	Ekilen Arazı Şinik	Ekilen Arazı Tohum	Ekilen Arazı Şinik	Ekilen Arazı Tohum	Ekilen Arazı Şinik	Ekilen Arazı Tohum	Ekilen Arazı Şinik
Gelibolu	9.045	11.474	243	248	2.955	4.403	1.334	2.197	465	394	172	297	162	715	98	86
Keşan	7.384	11.106	418	618	6.027	10.573	15	16	8.602	10.560	27	73	312	2.122	176	216
Şarköy	5.450	10.777	217	259	3.484	7.255	653	1.372	498	600	0	0	25	205	406	511
İpsala	6.593	6.448	114	212	4.259	7.710	0	0	15	25	0	0	0	0	770	1.212
Enez	2.171	3.487	10	36	1.702	2.952	18	60	1.052	1.082	0	0	0	0	739	1.212
Eceabat	8.416	9.624	0	0	4.446	4.639	1.352	1.139	0	0	0	0	0	0	475	432
Toplam	39.111	52.916	1.002	1.373	22.873	37.532	3.372	4.784	10.632	12.661	199	370	499	3.042	2.664	3.669

Tablo-3 (Devam)

	Bakla		Nohut		Fasulye		Mercimek		Burçak		Fıg					
<i>Kazaların İsmi</i>	Ekilen Arazı Tohum	Ekilen Arazı Şinik	Ekilen Arazı Tohum	Ekilen Arazı Şinik	Ekilen Arazı Tohum	Ekilen Arazı Şinik	Ekilen Arazı Tohum	Ekilen Arazı Şinik	Ekilen Arazı Tohum	Ekilen Arazı Şinik	Ekilen Arazı Tohum	Ekilen Arazı Şinik				
Gelibolu	1.697	16.970	7.380	73.800	12	160	16	200	7.950	62.600	0	0				
Keşan	0	0	570	5.700	2.690	26.900	237	2.844	5.700	54.600	0	0				
Şarköy	536	5.360	0	0	0	0	0	0	6.150	49.200	0	0				
İpsala	0	0	0	0	0	0	0	0	180	1.440	300	1.800				
Enez	0	0	180	1.800	0	0	24	288	3.180	25.440	0	0				
Eceabat	862	8.620	3.720	37.200	0	0	0	0	6.345	50.760	0	0				
Toplam	3.095	30.950	11.850	118.500	2.702	27.060	2.770	3.332	29.505	244.040	300	1.800				

Tablo-4 Gelibolu Vilayetinde Bulunan Evcil Hayvan Türleri

Gelibolu Vilayetinde Bulunan Evcil Hayvan Türleri
Hayvanat-ı Bakriye Barkir Ester Merkep Hayvanat-ı Ganimiye Koyun Keçi Kümes Hayvanları

Tablo-5 Gelibolu Vilayetinin Nüfusu

Kazanın İsmi	Nüfus Miktarı
Gelibolu	5.423
Keşan	11.791
İpsala	9.031
Aynoz(Enez)	3.462
Şarköy	5.751
Eceabat	4.160
Toplam	39.918

Tablo-6 Gelibolu Merkez Kazasında Doğum ve Ölüm Miktarı Cetveli

(1335)-1919 Yılında Meydana Gelen Ay	Doğum Sayısı	Ölüm Sayısı
Mayıs	15	3
Haziran	15	9
Temmuz	16	8
Ağustos	19	7
Eylül	9	4
Ekim	10	2
Kasım	14	1
Aralık	14	7
Toplam	112	41

Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ (95 nci Yıl Özel Sayısı s.161-194)

**SÖZLÜ TANIKLARIN DİLİNDEN
ÇANAKKALE’DE ÖĞRETMEN YETİŞTİREN KURUMLARIN
TARİHİ
(1955-1992)**

**AN ORAL HISTORY OF THE TEACHER TRAINING
INSTITUTIONS IN CANAKKALE
(1955-1992)**

Selçuk UYGUN
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi

ÖZET

Bu araştırma, Çanakkale’de öğretmen eğitimi veren kurumların tarihi gelişim süreci içinde uygulamadaki etkisini betimlemeyi amaçlamıştır. Çanakkale’de kesintisiz öğretmen eğitimi, “Çanakkale Erkek İlköğretmen Okulu” adı altında ilk kez 1955 yılında başlamıştır. Daha sonraki yıllarda bu kurum farklı adlarda eğitim-öğretimi sürdürmüş, 1992’de kurulan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi’nin de temellerini oluşturmuştur. Araştırma verileri, Çanakkale’de, eğitim fakültesi dışında yakın geçmişte öğretmen eğitimi veren “ilköğretmen okulu”, “eğitim enstitüsü” ve “eğitim yüksek okulu” mezunu öğretmenlerle yapılan sözlü tarih görüşmeleri ile toplanmıştır. Bu üç kurumun yapısı, öğrenci durumu, öğretim kadrosu, eğitim-öğretim faaliyetleri ve mezunlarının atama durumları konu başlıkları altında sözlü tarih görüşmeleri ile toplanan sözlü anlatılar analiz edilerek değerlendirilmiştir. Çalışma, yakın geçmişte öğretmen eğitimi veren bir kurumun tarihi gelişim sürecinde uygulamadaki etkisini deneyimlerden hareketle derinlemesine incelediği için önemlidir. Araştırma bulgularında, kurumların gelişiminde sosyal ve kültürel etkenlerin belirleyici olduğu ve kurumlarını etkisinin de toplumsal etkenlere bağlı olduğu görülmüştür.

Anahtar sözcükler: Çanakkale Öğretmen Okulları, Öğretmen Eğitimi, Sözlü Tarih

SUMMARY

The aim of this research is to define the effect of teacher training institutions through oral history method. The first continually teacher training institution in Çanakkale was opened in 1956. In later years, this institution had continued educational period under different names, and it was been basis of Çanakkale Onsekiz Mart University founded in 1992. This research is important. Because it presents a review of the history of teacher training institutions in (in particular) and its results will be clarified to general teacher training (in general). The oral history researches that were made with teachers who graduated from the teacher education institutions except Faculty of Education in Çanakkale and the effects of institutions on historical development process have been reviewed in comparative way. Data was collected from narrations of witness and document analysis. These data was analyzed and evaluated in a descriptive way. According to findings, it has been seen that witnessing that based oral history method as important as printed sources to clarify institutions' social and cultural development.

Keywords: Çanakkale Teacher Training College, Teacher Training, Oral History

Giriş

Türkiye’de ilköğretmen yetiştiren kurum 16 Mart 1848’de açılmıştır (Akyüz, 2007). Bu tarihten günümüze birçok öğretmen yetiştiren kurumdan söz edilebilir (Öztürk, 2005). Çanakkale’de ise ilköğretmen yetiştiren kurum muhtemelen II. Meşrutiyet’in sonlarında açılmıştır (Uygun, 2009). Ancak bu okul hakkında somut bir bilgiye ulaşamamıştır. Çanakkale’de öğretmen yetiştiren ilk kurum 1955’de Çanakkale Erkek Öğretmen Okulu olarak açılmıştır (Uygun, 2009). Daha sonraki yıllarda bu kurum farklı adlarda eğitim-öğretimini sürdürmüş ve 1992’de kurulan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi’nin temellerini oluşturmuştur. Bu üniversitenin halen en büyük fakültesi, öğretmen eğitiminin verildiği eğitim fakültesidir (www.comu.edu.tr). Bu fakültede çeşitli öğretim kademelerine yönelik farklı bölüm ve anabilim dallarında eğitim-öğretim verilmektedir (Uygun, 2009). Ancak araştırma bir sözlü tarih çalışmasıdır. Sözlü tarih, yakın zamanın olgu ve olaylarını konu edinen ve canlı tanıkların ağzından yazılabilen bir tarihtir. Bu özelliği sebebiyle öznelliği çok tartışılan bir tarihtir (Thompson, 1999; Caunce, 2001). Bu noktada araştırmanın öznelliğine yönelik gelebilecek eleştirileri en aza indirmek amacıyla 1992’den günümüze kadar Eğitim Fakültesi adıyla eğitim-öğretim veren Çanakkale Eğitim Fakültesi kapsam dışı bırakılmıştır.

Çalışmanın amacı, Çanakkale’de öğretmen eğitimi veren “ilköğretmen okulu”, “eğitim enstitüsü” ve “eğitim yüksek okulu” mezunu

öğretmenlerin anlatılarından hareketle bu kurumların; yapısı, eğitim-öğretim ortamı, öğrenci durumu, öğretim kadrosu, eğitim-öğretim faaliyetleri ve mezunlarının atama durumları konu başlıkları altında öğretmen eğitime katkılarını değerlendirmektedir.

Bu amaç doğrultusunda şu sorulara cevap aranmıştır?

a) Çanakkale’de öğretmen eğitimi veren kurumların;

1. Yapı ve öğrenci özellikleri nelerdir?
2. Yönetici ve öğretmen özellikleri nedir?
3. Eğitim-öğretim faaliyetleri nasıldır?
4. Mezunları mesleğe nasıl atanıyordu?

b) Çanakkale’de öğretmen eğitimi veren kurumların tarihi gelişim sürecinde benzer ve farklı özellikleri nelerdir?

Yerel boyutta bir kurumun tarihsel gelişimini derinlemesine irdeleyen ve yaşanmış tecrübelere dayalı bu sözlü tarih çalışmasının, öğretmen eğitiminin geliştirilmesinde hem özel hem de genel öğretmen yetiştiren kurumlar bağlamında olumlu katkı sağlayacağı düşünüldüğü için önemlidir.

YÖNTEM

Bu çalışmada sözlü tarih yöntemi kullanılmıştır (Baum 1987; Caunce, 2001; Gardner 2003). Araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme soruları, ön görüşmeler ile test edilmiş ve uzman görüşü alınarak geliştirilmiştir. Görüşmeleri 2008-2009 güz yarıyılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi’nde “Karşılaştırmalı Öğretmen Eğitimi Programları” ve “Türk Eğitim Tarihi” derslerine giren lisansüstü öğrenciler* gerçekleştirmiştir. Görüşme öncesi öğrencilere “sözlü tarih yöntemi” ve “görüşme tekniği” üzerine iki hafta (6 ders saati) bilgi verilmiş ve görüşme örnekleri gösterilerek kendilerine verilen “görüşme formu” ile verilerin toplanması sağlanmıştır.

Çanakkale’de 1955’ten 1992’ye kadar farklı programlarda öğretmen eğitimi veren öğretmen okulu, eğitim enstitüsü, eğitim yüksek okulu mezunu kıdemli veya emekli öğretmenlerin anlatıları araştırmanın verilerini oluşturmaktadır.

* Doktora öğrencileri: Berfu Kızılaslan Tunçer, Osman Kartal, Akan Deniz Yazgan, Tugay Tutkun, Yasemin Abalı, Emel Okur.

Tanıklar

Araştırma için ilköğretmen okulundan 6, eğitim enstitüsünden 8, eğitim yüksek okulundan 6 mezun olmak üzere toplam 20 öğretmenle görüşülmüştür. Bunlardan 16'sı erkek, 4'ü kadın öğretmendir. Tanıklara, görüşmeciler tesadüfî yöntemle ulaşımlardır. Araştırmada tanıkların kod adı kullanılmıştır. Kodlamalar isim baş ve soy isim baş harfleri ve görüşülme sırası olmak üzere oluşturulmuştur. Örneğin; bu araştırmanın bir numaralı görüşülen tanığı araştırmacının kendisi olsaydı şöyle kodlanacaktı: Açık ad: Selçuk Uygun 1, Kod adı: SU 1.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Görüşmeler, ses bantlarına kaydedilmiş ve bantlardan ağız ve dil özellikleri değiştirilmeden yazıya geçirilmiştir. Yazıya geçirilen metinler, uzman kişi tarafından batlardan kontrol edilmiş ve içerik analizinden geçirilmiştir. İçerik analizi yapılırken öncelikle öğretmen eğitiminin boyutlarını dikkate alan kategoriler oluşturulmuştur. Kategorilere göre kodlanan veriler yorumlanmış ve değerlendirilmiştir. Araştırma verilerinin sunumunda tanıkların kod adı verilerek doğrudan bazı alıntılara da (italik şeklinde) yer verilmiştir. Tanık anlatılarında tekrar eden benzer görüşlerin yer yer frekansı da (parantez içinde) belirtilmiştir.

BULGULAR

a) Çanakkale’de Öğretmen Eğitimi Veren Kurumların Tarihi

1955-1992 yılları arasında Çanakkale’de öğretmen eğitimi veren üç kurumdan söz edilebilir: Bunlar Çanakkale Öğretmen Okulları, Çanakkale Eğitim Enstitüsü, Çanakkale Eğitim Yüksek Okulu’dur. Bu kurumların kuruluş, gelişim ve programlarla ilgili temel özellikleri şöyledir:

• Çanakkale Öğretmen Okulları

Çanakkale İlköğretmen Okulu, 1955-1956 yılında Kirazlı’da yatılı erkek okulu olarak ortaokuldan sonra üç yıl süreli eğitimle ilköğretim öğretmeni yetiştiren bir kurum olarak öğretime başlamış, 1956 yılında, Çanakkale merkeze, eski idadî binasına, daha sonra da 1970’li yıllarda Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesinin bulunduğu Anafartalar yerleşkesine taşınmıştır (İl Yıllığı 1973).

5 Eylül 1955 tarihli Maarif Vekaleti Tebliğler Dergisi’nde 8.8.1955 tarih ve 405.1/240 sayılı 1955-1956 öğretim yılından itibaren Çanakkale’de bir

erkek ilköğretmen okulu açılması hakkında Müdürler Komisyonu Kararı şöyledir:

“İlköğretim Umum Müdürlüğünün 27.7.1955 tarih ve 29975 sayılı teklif yazısı incelendi; işin gereği düşünüldü:

1955-1956 öğretim yılından itibaren Çanakkale’de Kirazlı Mevkiinde; ortaokula dayalı olarak bir ilköğretmen okulu açılmasına ve gereken tescil muamelesi yapılmak üzere işbu kararımız kopyalarının İlköğretim Umum Müdürlüğünce görülerek Zatişleri Müdürlüğüne tevdiine karar verildi.

İş, Vekâlet Yüksek Makamının tasdiklerine sunulur.

*Uygundur
8.8. 1955
Maarif Vekili
C. Yardımcı”*

Gökçeada’daki Atatürk İlköğretmen Okulu, 1965-1966 yılında öğretime başlamıştır (İl Yıllığı 1967; İl Yıllığı 1973). 1967 İl yıllığına göre İmroz İlköğretmen Okulu’nda 9 öğretmen, 247 erkek 14 kız olmak üzere toplam 261 öğrenci vardır.

Bazı yıllara göre Çanakkale İlköğretmen Okulları’nın öğretmen, öğrenci ve mezun sayıları Tablo 1’de gösterilmiştir (İl Yıllığı 1973).

Tablo 1. Çanakkale İlköğretmen Okullarının Öğretmen, Öğrenci ve Mezun Sayıları

Öğretim Yılı	Öğretmen Sayısı	Öğrenci Sayısı			Mezun Sayısı		
		E	K	T	E	K	T
1955-1956	9	93	-	93	-	-	-
1960-1961	12	278	47	325	81	4	85
1965-1966	26	392	71	463	76	3	79
1970-1971	48	1136	74	1210	228	27	215
1972-1973	66	1311	130	1441	9	2	11

1970’te ilköğretmen okulları ortaokul üzerine 4, ilkokul üzerine yedi yıla çıkarılmıştır (Öztürk, 2005). Bu süreçte Çanakkale Öğretmen Okulu’nun da süresi ortaokul eğitiminden sonra 4 yıl eğitim alınmasını gerekli kılmıştır. Okul, 1973 tarih ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel

Kanunu'nda "Öğretmenlik, devletin eğitim, öğretim ve bununla ilgili yönetim görevlerini üzerine alan özel bir ihtisas mesleği" olarak tanımlanınca 1974-1975 lise adını almış ve Çanakkale Öğretmen Lisesi adıyla 1979'a kadar eğitimini sürdürmüştür. Çanakkale'de 1965-1966 yılında açılan Gökçeada Atatürk İlköğretmen Okulu ve 2006-2007 yılında açılan Ayvacık Anadolu Öğretmen Lisesi, öğretmen yetiştiren kurumlara öğrenci hazırlayan kurumlar olarak varlıklarını Anadolu Öğretmen Lisesi sıfatıyla sürdürmektedirler (Uygun, 2009).

• Çanakkale Eğitim Enstitüsü

1973 tarih ve 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu ile tüm öğretmenlerin yüksek öğretimden yetiştirmeleri şartının gündeme gelmesiyle 1974-1975 öğretim yılından itibaren ilköğretmen okulları bünyesinde lise ve öğretmen liselerine dayalı iki yıllık eğitim enstitüleri açılmıştır (Öztürk, 2005). Kasım 1975'te lise ve öğretmen liselerine dayalı iki yıllık eğitim enstitülerinin sayısı, açılan 18 yeni enstitü ile birlikte 33'e çıkmıştır. Bu süreçte Çanakkale'de 1974-1975 eğitim-öğretim yılında öğretmen lisesinin yanında 2 yıllık Çanakkale Eğitim Enstitüsü açılmıştır. 24 Mart 1974 tarih ve 191 sayılı Talim Terbiye Kurulu Kararı ile liseden sonra 2 yıllık Eğitim Enstitüsünden mezun kişilerin ilköğretmeni olması kararı alınmıştır (Dilaver, 1994). Bu süreçte okul, bu ad altında 1982'ye kadar ilköğretmeni yetiştirmeye devam etmiştir (Uygun, 2009).

• Çanakkale Eğitim Yüksek Okulu

28 Mart 1983 tarih ve 2809 sayılı kanunla 17 olan eğitim enstitüsü sayısı eğitim yüksek okulu adıyla 24'e çıkarılmıştır (Öztürk, 2005). Bu süreçte Çanakkale Eğitim Enstitüsü de Trakya Üniversitesi'ne bağlı Eğitim Yüksek Okulu olarak sınıf öğretmeni yetiştirmeyi sürdürmüştür (Uygun, 2009). 1986'da iki yıllık eğitim veren yüksek okulun kontenjanın 400 kişi olduğu bilinmektedir (Öztürk 2005).

YÖK 4 Mart 1987 tarihli kararı ile eğitim yüksek okullarının eğitim sürelerinin tedricen 4 yıla çıkarılmasını kararlaştırmış ve bu karar gereğince 1989-1990 eğitim-öğretim yılında eğitim yüksek okullarının tamamı ve dolayısıyla Çanakkale Eğitim Yüksek Okulu da 4 yıla çıkarılmıştır. 1992 yılında kurum "Eğitim Fakültesi" adını almıştır. Aynı yıl kurulan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nin ilk ve en güçlü fakültesi olan eğitim fakültesinde sınıf öğretmenliği dışında okul öncesi

öğretmenliği ve diğer anabilim dalları oluşturulmuştur (Uygun, 2009; www.comu.edu.tr).

Çanakkale’de bugünkü eğitim fakültesine kaynaklık eden öğretmen yetiştiren kurumların kronolojik ve kurumsal tarihlerinin yanında toplumsal tarihlerinin de ele alınması, kurumların tarihsel gelişiminin çok boyutlu anlaşılabilirliğini kolaylaştıracağı hipotezi ile (Uygun, 2007) bu kurumlardan mezun öğretmenlerin anlatılarının betimlenmesi önemlidir.

b) Sözlü Anlatılarda Çanakkale’de Öğretmen Eğitimi Veren Kurumlar

Bu bölümde, araştırmanın bulgularını oluşturan öğretmen eğitiminin farklı boyutları olarak düşünülmüş beş ana temanın altında yer alan alt temalar bulunmaktadır. Bu temalarla ilgili alt başlıklar şunlardır:

- a) Okul ve öğrencileri
- b) Yönetici ve öğretmenleri
- c) Öğretim faaliyetleri
- d) Mezunlarının atanma durumları

İlköğretmen okulu, eğitim enstitüsü ve eğitim yüksek okulu mezunu katılımcıların anlatıları bu başlıklar altında ayrı kategoriler halinde betimlemelerde bulunulmuş ve kurumların tarihi gelişim süreçlerindeki benzer ve farklılıklar yorumlanmıştır.

a) Okul ve Öğrencileri

Bu başlık altında kayıt, yatılılık, bursluluk, karma eğitim, sınıf düzeni, öğrenci olayları konularındaki anlatılar betimlenmiş ve yorumlanmıştır.

• İlköğretmen Okulu

İlköğretmen okullarına öğrencilerin ne şekilde seçileceği yönetmeliklerle belirlenmiştir. 1965 tarihli yönetmeliğe göre bu okulların öğrenci kayıt ve kabul şartları şunlardır (Öztürk, 2005):

- Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak
- Bedenen ve ruhen sağlam ve sıhhatli olmak, öğretmenlik yapmaya engel bir özürlü bulunmamak (kekemelik, iki gözü körlük, ağır sağırılık)
- Evli ve nişanlı olmamak
- Aday seçilmiş olmak ve seçme sınavlarını kazanmak.

Yönetmelikler bu vb. koşulları gerekli görmekle birlikte uygulama önemlidir. Uygulamada tanık anlatılarına göre öğrenciler Çanakkale

İlköğretmen Okulu'na sınavla alınmaktadır. Sınavlar yerine göre açık uçlu sorularla veya çoktan seçmeli sorularla yazılı şeklinde olmakta ve bu sınavların yanında mülakat sınavlarına da yer verildiği görülmektedir. Bu okulu yatılı olması sebebiyle genelde fakir öğrenciler tercih ettikleri bilinmektedir. Sınavlarda daha az başarılı öğrenciler için ise gündüzlü öğrenci kontenjanı da söz konusudur.

Anlatılara göre öğretmen okulunu tercih nedenleri fakirlik (4), zorunluluk (3), yakınlık (1), kısa yoldan iş sahibi olma (2) olarak sıralanabilir. Bu konudaki anlatılar şöyledir:

HY 6: “Öğretmen Okuluna 1959-1960 öğretim yılında sınavla girdim. O zaman test usulü yoktu. Normal klasik sınav vardı, ondan sonra da sözlü sınava, mülakata çağırıyorlardı.” MA 3: “Ortaokulu Lapseki’de okudum. 1961 yılında, o zaman test yöntemi yeni başlamıştı. Testi bilmediğim için yatılı olarak kazanamadım. Gündüzlü imtihana girdim. 220 kişiden 15 öğrenci alındı. Ben de kazanan 15 öğrenciden biriydim.” AB 1: “1965 yılında, ortaokul sonunda sınavla girdik. Yatılı olarak girme hakkını kazandım. İlginçtir, benim başarılı olduğumu düşünen ailem istemiyordu, üniversiteye gitmemi istiyordu. Sınava girdim, mülakata girdim. O zamanlar iki aşamalıydı sınavlar, yazılı sınavdan sonra mülakat vardı.” CK 2: “O zamanlar bizim aklımıza ya öğretmen olmak ya işte astsubay olmak vardı. Kısa yoldan mesleğe atılmak istiyorduk. Aile fakir olduğu için bir an önce iş güç sahibi olup kendimizi kurtarmak derdine düşmüştük.” SÖ 4: Ortaokulu okuduktan sonra Öğretmen Okulunu yatılı olarak kazandığım için oraya gittim. Biraz da maddi zorluklar yüzünden... İsteyerek gitmiş değilim, onu da söyleyeyim.” OD 5: Ortaokulu başarıyla tamamlayıp sınavla öğretmen okuluna geçtim. Yakınlığı nedeniyle buraya gönderdiler.”

Sınavlar yoluyla ortaokuldan sonra başarılı öğrencilerin ilköğretmen okullarına yönlendirilmesi niteliği arttırıcı bir uygulamadır (Uygun, 2007). Bu durum anlatılarla da tutarlılık göstermektedir.

Öğretmen okulunun başarılı erkek öğrenciler için yatılı olabildiği görülürken kız öğrencilerin tamamı ve bazı erkek öğrencilerin okula gündüzlü de devam edebildikleri bilinmektedir. Görüşülen tüm öğretmenler yatılılığı, okulun bir avantajı olarak değerlendirmiştir. Çünkü okulu tercih eden öğrencilerin çoğunluğu köy çocuğu ve fakir ailelerin çocuklarıdır. Devlet onların barınma, yeme-içme, giyim vb. ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu özellik, anlatılarda sıklıkla ifade edilmiştir.

CK 2: “Kurumun bize sağladığı avantaj yatılı olmasıydı. Devletin imkânlarıyla okuduk. Bir sıkıntımız olmadı. Gündüzlü okuyan arkadaşlar sıkıntı çekti. Yatılı olmanın getirdiği bir disiplin de vardı. Dersler bitince ara veriyorduk. Sonra etütler başlıyordu. Etütler bitiyor, herkes yatakhaneye çıkardı. Sabahleyin yine belli bir saatte kalkılır, kahvaltı yapılır, ondan sonra yine dersten önce bir etüt yapılırdı.” SÖ 4: “Yememiz, içmemiz, giyinmemizi devlet karşılıyordu. Yani askeri okullar gibi, askerlik eğitime benzer şekilde eğitildik zaten biz.” Okulun yatılı olması okul disiplini de olumu yönde (5) etkilemiştir. Özellikle üst sınıflardaki öğrencilerin küçüklere “ağabeylik” yaptıkları, büyük ve küçükler arasında sevgi ve saygıya dayalı bir okul kültürünün varlığı anlatılarda öne çıkan söylemlerdir. AB 1: “Yatılıydı okulumuz. Sadece kız öğrenciler gündüzlü olarak gelirlerdi. Kızlar yatılı değildi. Kızlar 50 kişiydi. Güzel tarafı da buydu. Düşün 400 öğrenci var 50 tanesi kız. İşte diyelim bir sınıfta, 30-40 kişilik sınıfta 4-5 tane kız var. O kadar nazik olmak zorundasınız ki. Çünkü bir şekilde arkadaşlık kurmak istesiniz. Ve çok kibar durumdaydık.” OD 5: “Okulun yatılı olması, öğrenciler arası ilişkileri çok geliştiriyor. Arkadaşlarla iç içeydik. İlişkiler çok gelişmişti. Her şeyi paylaşırdık.” SÖ 4: “Üst sınıflar gerçekten ağabeylik görevi yaparlardı. Mesela bir şey sorduğun zaman yardım ederlerdi.”

Kirazlı köyünde açılan ve kısa süre sonra Çanakkale merkeze taşınan ve şehrin en köklü okul binası olarak bilinen “taş bina”ya taşınan okulun yerleşik bir kültüre sahip olduğu söylenebilir. Okul binasının bazı eksikleri olmasına rağmen bunlar bir olumsuzluk gibi algılanmamıştır (2). Tanıklar, okuldaki laboratuarlardan övgüyle söz etmişlerdir (2). SÖ 4: “Bizim avatanjımız okulumuz şehir merkezindeydi. Çoğu öğretmen okulu şehir dışındadır. Hele 6 yıllıklar vardır, zor. Okulumuz taş binada (şimdiki Öğretmenevi Lokali, 1892’de idadi olarak açılmıştır, 1956-1971 yılları arasında ilköğretmen okuluna ev sahipliği yapmıştır). Alt kısımlar dershaneydi, üst kısım yatakhaneydi. Üst kısım yatakhaneydi; böyle, hiç bir tane soba-kalorifer diye bir şey yoktu. Kışın öyle yatardık soğukta. Orda yatar kakardık ve yani üşütüp hastalanan hiç anımsamıyorum.” SÖ 4: “Bizim okulumuzda laboratuvarımız fena değildi, yeterliydi. Ama bizden kendi araç-gerecimizi yapmamızı istiyorlardı.”

Anlatılarda sınıflardaki öğrenci sayısının fazla olduğu (4), bu öğrencilerin çoğunluğunun da erkeklerden (6) oluştuğu görülmektedir. Sayıca az olan kız öğrencilerin okul kültürüne, öğrencilerin tutum ve davranışlarının olgunlaşmasında olumlu katkı sağladığı (3) söylenebilir.

Sınıf düzeni konusunda bir tanığın şu anlatısı ilginçtir: AB 1: “*Biraz değişik bir özelliği vardı okulumuzun. Ders sınıfları vardı. İşte diyelim ki, matematik sınıfı, sosyal bilgiler sınıfı, Türkçe sınıfı... Biz kitaplarımızı alıp sınıfları gezerdik. Öğretmenlerimiz hep aynı sınıfa gelirdi.*” Bu uygulamanın genel olup olmadığı veya ne kadar süre uygulandığı sorgulanmalıdır.

Tanıkların öğrenci olaylarıyla ilgili anlatılarında yemek boykotu (2), kız yüzünden kavga (1), siyasi kavgaların yaşandığı (2) anlaşılmaktadır. Okulun yatılı olma özelliği doğal öğrenci liderliğini doğurduğu ve birlikte hareket etme anlayışını geliştirdiği söylenebilir. Okulda rastlanan öğrenci olaylarıyla ilgili anlatılar şöyledir: AB 1: “*Bize ‘yoğurtçular’ derlerdi. Karşı tarafta da liseliler vardı* (Bugünkü Öğretmenevi Lokalinin bulunduğu yer öğretmen okulu, karşısı ise Fen Lisesinin bulunduğu Çanakkale Lisesidir). *Bizde kız az olduğu için bizim erkekler, ağabeyler, orada kızlarla falan konuşmaya kalkarlardı ve o zaman kavga çıkardı. Okula bir haber gelirdi, işte ‘liseliler saldırmışlar’; bütün okul boşalırdı, öğretmen tutamazdı. İnanılmaz bir birlik vardı.*” SÖ 4: “*Biz staj yaparken yemek boykotu yaptık. Sık sık pırasa çıkıyordu. O gün pırasa vardı. Toptan yemeği boykot etmek suç! Biz ne yapalım? Ben lider değilim ama liderlerimiz vardı, böyle koordine edenler. Karar aldık. Sadece portakal alıp çakacağız dedik. Öyle yaptık. Öğretmenler de çok şaşırdı. Tabi, ondan sonra soruşturma oldu. Arkadaşlardan bazıları birkaç yere sürgün gittiler.*” OD 5: “*70’li yıllara gelindiğinde öğrenci olayları da başlamıştı. Ben (19)71 yılı mezunuyum. Öğrenci olayları öyle yoğunluk kazanmaya başladı ki dersler aksıyordu. Öğrenci olaylarına katılan kişiler dersleri basıyordu. İşte, dersler iptal ediliyor, erteleniyordu; sınavlar yapılamıyordu.*”

1970’lerden sonra öğretmen eğitiminde niteliği daha da düşüren uygulamalara gidilmiştir (Akyüz, 2007). Bu uygulamaların yanı sıra okullardaki öğrenci olayları eğitimi de olumsuz etkilemiştir (Öztürk, 2005). Bazı anlatılara göre bu etkilenmeden ilköğretmen okulu ve eğitim enstitüsü de nasibini almıştır.

• **Eğitim Enstitüsü**

1975 yılında yürürlüğe giren bir yönetmelik ile enstitülere Üniversitelerarası Seçme Sınavı (ÜSS) ile öğrenci alınması hükme bağlanmıştır. Söz konusu yönetmelikte yapılan değişikliklerle 1977’de ÜSS sonuçlarına göre giriş sınavlarına katılmayı hak edip ön kaydını

yaptıracak adaylarla ilgili yeni sınav şekli şöyle belirtilmiştir (Öztürk, 2005):

- Yazılı olarak yapılan Türkçe kompozisyon imtihanına girmek
- Edebiyat, sosyal bilgiler, matematik ve fen bilgisi konularını kapsayan ön giriş davranışlarını ölçecek şekilde yazılı sınava girmek
- Mülakata tabi tutulmak.

Burada sözü edilen sınavların soruları ve cevap anahtarları Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanıyor fakat sınavlar, adayların başvurduğu eğitim enstitülerinde uygulanıyor ve değerlendirmesi de yine bu kurumlarda yapılıyordu. Anlatılarda bu süreç doğrulanırken, uygulamada objektif bir seçim yapılamadığına dair durumlardan söz edilmiştir. Siyasi sorunların ağır bastığı dönemlerde mülakat sınavlarının sorunlu olduğu (4) ileri sürülmüştür.

ŞÖ 9: *“Aslında öğretmen olmak gibi bir niyetim yoktu. O zamanlar üniversite sınavından aldığın puan ve daha sonra mülakat sınavlarına göre giriliyordu. Bir anda kendimi eğitim enstitüsünde buldum.”* ŞC 10: *“Kırsal kesimde bir meslek okulunu bitirip iş bulma amacı öncelikliydi. Ben Endüstri Meslek Lisesi mezunuyum. Ben 78’de hızlandırılmış dönemde okuduk. Siyasi sorunlar vardı.”* Aİ 12: *“Üniversite sınavlarına girdim. O zamanlar işte bazı siyasi şeyler falan vardı. Puanımız tutuyordu ama bizi tekrar burada sınava aldılar.”* SB 14: *“Mühendis olmak çok hoşuma gidiyordu. Ama şartlar beni öğretmen yaptı. 1976 yılında mülakatla yapılan sınavdan sonra girdim. Hatta sınavın bir tanesi iptal edildi. İki defa mülakat yapıldı. Üniversite sınavından geçmiş olma şartı vardı, biz üniversite sınavından geçmiştik zaten, ön kayıtla girdik”*

Tanıkların anlatılarında eğitim enstitüsüne girme nedenleri çeşitlidir. Çoğunluğu da bilinçsiz ve tesadüfi etkenlerle enstitüye öğrenci olarak kaydolmuştur. Onların enstitüyü tercih etme sebepleri imkânsızlık (3), iş bulma garantisi (2), kısa yoldan meslek sahibi olma (2), yatılılık imkânları (2), yedek subay olma arzusu (1), öğretmen lisesi çıkışlı olma (1) etkenleri olarak sıralanabilir.

KM 8: *“Babam köy enstitüsü mezunu. Bir öğretmen çocuğuyum. Öğretmen olmak isterdik. Çünkü Öğretmen Lisesi çıkışlıyım (1979).”* AN 11: *“Beni ailede yönlendirecek kimse yoktu. Seçim yaparak yada isteyerek tercih ettiğim bir meslek değildi. Kendi imkânlarımızla okumak*

mümkün değildi. İşte öğretmenliği tercih ettik” HB 13: “76-77 öğretim yılında girdik. Babama ben öğretmenlik yapamam dedim. Yedek subaylık hakkı tanınıyor dediler. Yedek subay olmak için eğitim enstitüsüne girdim. İlk göreve balayınca da geri dönüş olmadı.”

İki yıllık eğitim enstitüsünde de erkek öğrencilerden bazıları yatılılık imkânlarından yararlanmaktadır. Ancak okulun yatılılık özelliği okul kültürünün oluşumunda belirleyici bir etken olmaktan çıkmıştır denilebilir. Görüşülen tanıkların çoğunluğu (5) yatılı değildir. Tanıklardan sadece 3’ü okulun pansiyonunda kalmıştır. Dönemin siyasi olaylarının okulun yatılı öğrencileri üzerinde daha etkili olduğu söylenebilir. Hatta siyasi kanaatler bakımından yatılı ve gündüzlü öğrenciler arasında farklılığın da görüldüğü bazı anlatılardan (2) çıkarılabilir.

KM 8: *“Ben gündüzlüydim. Ama bizim dönemimizde yatılı öğrenciler vardı. Şu anki arka bölümdü (Şu an Anafartalar Kampüsünde C Blok). Yani Salı pazarına bakan bölüm, yatakhane, revir ve öğrenci lokali olarak kullanılıyordu. Hocalarımızda izin alarak biz de ordaki etüt derslerine giderdik. Her akşam, mutlak surette nöbetçi öğretmen nezdinde herkes ev ödevlerini yapar, hocalardan yardım isterdi” NS 7: “Okulumuzun önceden yatılı kısmı vardı. Daha sonra siyasi olaylardan dolayı yatılı kısmı kapandı (1979)” SÇ 10: “Yatılı bölümde belli öğrenciler vardı. Biz gündüzcüydük. Belli bölgelerde belli görüşlü gruplar bulunuyordu.” SB 4: “Okulun kampüsü içerisinde yatılı bölüm vardı. Biz gündüzcü olduğumuz için pek onların içinde bulunmadık.” ŞÖ 9: “Yeme içme, her şey çok güzeldi. Yatılı olduğum için memnundum ben.”*

Görüşülen tanıklardan yalnız biri öğretim ortamından kısmen olumlu söz etmiştir. Onların anlatılarına göre okulda öğretim araç-gereçleri ya yoktur ya da olsa bile kullanılmadığından yok sayılmıştır.

KM 8: *“Materyallerimiz pek yoktu. Sadece resim müzik derlerinde; mutlak surette mandolin flüt, bağlama, işte piyanomuz vardı; resim derslerinde ışıklerimiz vardı. Fen laboratuvarı vardı” SÇ 10: “Biz laboratuara falan gitmedik. Yoktu, hiç hatırlamıyorum, yani olsa aklımda kalırdı.”*

Tanıkların anlatılarında okul yaşantısı veya öğrenci olayları söz konusu olduğunda öne çıkan sorun siyasi bloklaşma (sağ-sol) ve kavgalardır.

Birçok tanık (5), bu durumdan rahatsızlığını dile getirmiş ve bu sorunların onların güvenliği ve eğitimini de olumsuz etkilemiştir.

KM 8: “ o dönemde (1977-1979) siyasi ortamın gergin olmasından dolayı biraz zorluklar çektik. Kapıda bahçede emniyet güçlerinin olmasından dolayı gergin ortamlarda eğitim görmek zorunda kaldık. Hocalarımız anlatır, biz not tutardık. Karşılıklı olarak konular üzerinde tartışma pek az yapabildik. Birinin Ali dediğine diğeri Veli diyebiliyordu .” ŞÖ 9: “(19)78 yılında mezun olacağım yerde 79’da mezun oldum. Gerçekten Eğitim Enstitüsünde bu siyasi durumdan rahatsızdım. O arada hükümet değişikliği oldu; bizi, hükümet değişir değişmez pansiyondan çıkarttılar.” SÇ 10: “Her gün siyasi olaylar olduğu için okula gelirken korkarak geliyorduk. Acaba bi şey olacak mı? bazı günler silahların patladığı da oldu...” HB 13: “Eğitim-öğretim 100 gün ise, bunun 10-15 günü öylesine olaylarla geçiyordu.”

Öztürk’e göre (2005), 1980 yılına kadar enstitülerde okuyan öğrencilerin önemli bir bölümü politize olmuş ve birçoğu bizzat terör olaylarına karışmışlardır. Bu da niteliğin düşmesine neden olmuştur. Bu sonucun meydana gelmesinde, enstitülere öğrenci alınırken yapılan sınavlarda, politik tercihlerin ön plana çıkması en önemli faktör olmuştur.

• **Eğitim Yüksek Okulu**

Eğitim yüksek okulu mezunu tanıklardan çoğunluğu (5) bu okula isteyerek gelmemiştir. Tanıklar, yerleştirme sınavı (3), şartların zorlaması (2) aile isteği (1) nedenleri ile eğitim yüksek okulunda okuma şansı bulduklarını dile getirmişlerdir.

Eİ 17: “(19)84 yılında üniversite sınavıyla girdim. Çift aşamalıydı o zaman sınav. Ailem köyde çiftçilikle tarımla uğraşrdı. Öğretmen olma düşüncesi kafamda hep vardı. Ama Siyasal Bilgiler Fakültesine gitmeyi çok arzuluyordum.” YÖ 19: “Öğretmenlik en son tercihimdi. Üniversite sınavında 24 terciğim vardı bizim zamanımızda (1984). Öğretmenlik 20. tercihimdi.” DG 20: “Çanakkale Eğitim Yüksek Okulu’nu kazandım. İlk duyduğumda çok üzülmuştüm. Aslında avukat olmak istiyordum, ama olmadı. Şartlar o şekilde gelişti.” HÇ 18: “Farklı bir meslek düşünüyordum. Ama annemin en büyük ideali öğretmen olmamdı. Çanakkale’de ol, Çanakkale Eğitim Yüksek Okulunu yaz dedi ben de yazdım. 1981’de üniversite sınavıyla girdim. O zaman tek aşamada girdik.” GC 16: “Biz eğitim enstitüsü olarak bir yıl okuduk (1981), ertesi yıl okul Trakya

Üniversitesine bağlandı, Edirneye. Trakya Eğitim Yüksek Okulu şeklinde geçti bizim diplomamız (1983).”

Tanıkların anlatılarına göre üniversite sınavı çift aşamalı olmasına rağmen eğitim yüksek okuluna ilk aşamada girilebilmektedir. Bu uygulama 1990 yılına kadar sürmüştür. Çanakkale Eğitim Enstitüsü, iki yıllık eğitim yüksek okulu olarak yeni bir yapıya dönüştürülünce okul merkezi Edirne’de bulunan Trakya Üniversitesi’ne bağlanmıştır. Bu konumunu, 1992’de Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinin kuruluşuna kadar korumuş ve sınıf öğretmeni yetiştirmeyi sürdürmüştür. Okulun eğitim süresi 1989 yılında 4 yıla çıkarılmıştır.

Tanıkların okul ortamına ilişkin anlatılarının azlığı dikkat çekicidir. Onlar okul ortamına ilişkin anlatacak pek şeylerinin olmadığını ileri sürmüşlerdir. Yalnız bir öğretmen tanığın, okul ortamındaki ders araç-gereçleriyle ilişkili anlatısı şöyledir: Eİ 17: *“İyi kötü materyal kullanıyorduk Hatta bazı materyalleri kendimiz hazırlardık. Mesela mevsim şeridini kendimiz hazırlardık. Müzikte belli araç-gereçleri kullanıyorduk. Kullandığımız materyaller mutlaka vardı”*. Bu betimleme ve onların yaklaşımlarına göre eğitim yüksek okulunda öğretim ortamının zengin ve etkili olmadığı söylenebilir.

Tanıkların anlatılarında öğrencilik yaşantılarıyla ilgili bir disiplinsizlik ve öğrenci olayına rastlanmamıştır. Okuldaki disipline önem verdiği bunda da 12 Eylül Darbesi’nin etkili olduğunu düşünen tanık anlatıları da (2) dikkat çekicidir.

Eİ 17: *“Bizim okuduğumuz dönemde (1984-1987) okulumuzun gerçekten disipline çok önem verdiği, çok sıkı olduğunu söyleyebilirim.”* DG 20: *“Çok iyi bir arkadaşlık dönemimiz vardı. Birbirimizle hiç itiş-kakış olmadı. Siyasi olay zaten hiç yaşamadık. Gerçekten bizi hiç siyasi olaylara karıştırmadılar. Gerçi 80 Eylül sonrasıydı ama. Tamamen derslerimize konsantre olmuştuk; okulla-ev arasında. Çok da sıkı takipteydik öğretmenlerimiz tarafından.”*

Eğitim yüksek okulunda disiplinin katı uygulamalarla sağlandığı üzerinde durulmuştur. Bu tür disiplini göstermesi açısından üniversite düzeyindeki gençlerin kıyafetlerine sınırlamanın getirildiğinin belirtilmiş olması anlamlı görülmektedir.

GC 16: *Bizim zamanımızda (1981-1983) bayanlar etek giyecek kuralı vardı. Diğer üniversitelerde pantolon giyiliyordu, ama bizde etek şartı. Erkeklerle de kot pantolon yasaktı. 12 Eylül Darbesi olduğundan mıdır? Alınan*

kararlardan mıdır? Öyle bir orun vardı.” GC 16’nın bu anlatısı, Eğitim Yüksek Okulu öğrencilerinin, üniversite öğrencisi olmasına rağmen diğer öğrenciler kadar özgür hareket edemediklerini de göstermektedir.

- **Kurumsal Gelişim**

Öğrencilerin ilköğretmen okuluna giriş nedenleri anlatılara göre genelde imkânsızlıktır. Bu okula genelde fakir ve okuma fırsatı bulamayan öğrenciler kaydolmuştur. Okula girişte yatılılık önemli bir etkindir. Öğrenci seçiminde seçim ölçütlerinin daha ciddi tutulduğu görülmektedir. Okulun erkek öğrenciler için yatılı olması, okul iklimi veya okul kültürünün gelişiminde önemli bir yere sahiptir.

Okulun eğitim enstitüsüne dönüştürülmesiyle birlikte olumlu olarak görülen bazı özellikler bozulmuş, öğretmen eğitiminde nitelik düşmüştür. Oysaki öğretmen eğitiminin süresi lise üstüne çekilmiştir. Niteliğin düşmesinin en önemli nedeni, öğrenci seçiminde politik tercihlerin etkili olması ve terör olaylarının okula sıçramasıdır.

Öğretmen eğitiminin üniversitelere bağlanmasıyla birlikte yüksek okul adını alan okulun niteliğinde de enstitüden pek farklı bir değişikliğin olduğunu söylemek güçtür. Çünkü üniversiteler bu kuruma yeterince sahip çıkmamış, daha sonraki anlatılarda görüleceği gibi öğretim kadrosu ve araç-gereç yönden zenginleştirilememiştir. 12 Eylül Darbesi'nin katı disiplininin okulda etkisini göstermesine rağmen bunun eğitime olumlu yansıdığını söylemek güçtür. Üniversite sınavı da doğru öğrencileri seçmede yetersiz kalmıştır.

b) Yönetici ve Öğretmenleri

Bu kısımda tanıkların öğretmen eğitimi aldıkları eğitim kurumlarındaki yönetici ve öğretmen özellikleri, iletişim biçimleri konularındaki anlatılar betimlenmiş ve yorumlanmıştır.

- **İlköğretmen Okulu**

Tanıkların anlatılarında okul yönetiminden çok öğretmenlerle ilgili yaşantılara değinilmiştir. Yalnız bir tanık öğretmen okulu müdürlerinin “deneyimli” kişilerden seçildiğini ifade etmiştir.

SÖ 4: *“İdarecilerimiz falan çok deneyimli kimselerdi. Yalnız o yıllarda (1963-1966) böyle bugünkü gibi değildi. Yazılı olmayan bazı kurallar vardı. Mesela bir müdür olmak için belli kademelerden geçmek gerekiyordu. Baş muavinlik yapmaya bir insanı müdür yapmazlardı.”*

Tanıkların anlatılarına göre ilköğretmen okulunda görev yapan öğretmenler genelde olumlu özellikler taşımaktadır. Bu özellikler; “seçilmiş” (3), “saygın” (3), “disiplinli” (3), “model” (2), “tatlı sert” (2), “öğrenciyle iletişim kurabilen” (2), “arkadaş-kardeş” (2), “sevecen” (2), “sert” (1) kavramları ile ifade edilmiştir.

AB 1: *“Hepsi değerli insanlardı. Oradaki öğretmenlerimizde tatlı sert bir disiplin anlayışı vardı. Ama bunun yanında ağabeydiler, bir ablaydılar. O kadar da saygılıydık öğretmenlerimize karşı.”* SÖ 4: *“Seçme öğretmenlerdi. Bayan olsun erkek olsun gece gündüz yanımızda olurlardır. Ne bileyim, bir aileydik. Yani böyle öğretmenler-öğrenciler bir aileydik.”* OD 5: *“Hocalarla ilişkilerimiz oldukça ileri düzeydeydi. Hocalarımız da gençti. Bizimle beraber oluyorlardı, işte yemekleri beraber yiyorduk. Ne bileyim, yatmaya gidinceye kadar hep bizi yönlendiriyorlardı.”* MA 3: *“Konuşmak gerekirse yeterli öğretmen yoktu. Gelen öğretmenler Eğitim Enstitüsü mezunu idi. Ama tecrübeli öğretmenler de vardı.”* HY 6: *“Öğretmenlerimiz bize çok iyi davranıyordu. Ama bir beden eğitimi öğretmenimiz vardı. Ne yalan söyleyeyim, pek onu tutmuyorduk. Neden? Çok sert davranıyordu.(...) Birinci sınıfta iki tokadını yedim, hayat boyu unutmuyorum, bak kaç sene oldu?”*

Bu anlatılara göre okulda yatılı kalan öğrenciler üzerinde öğretmenlerin daha etkili olduğu ve yatılılığın öğrenci-öğretmen iletişimini olumlu yönde (samimi) geliştirdiği söylenebilir. Çünkü öğretmenler, yalnız derslerde değil ders dışında da, nöbetleşe, etüt çalışmalarında, yemekhanede vb. alanlarda sürekli öğrencilerle birlikte dir.

• **Eğitim Enstitüsü**

Enstitü çıkışlı öğretmenler okul yöneticilerinden bahsetmezlerken, öğretmenleriyle ilgili çok duygusal ifadeler kullanmışlardır. Onlar öğretim elemanlarının özelliklerini “şefkatli” (3), “arkadaşça” (3), “iyi eğitimci” (2) “yardımsever” (2), “siyasi” (2) “disiplinli” (1), “model” (1) kavramları ile değerlendirmişlerdir.

NS 7: *“Öğretmenlerimiz o dönemde (1978-1979) öğrencisiyle gerçekten anne-baba şefkatiyle ilgilendiler. Hem de çok iyi birer eğitimciydiler.”* KM 8: *“Bizim zamanımızdaki (1977-1979) öğretmenlerimiz biraz disiplinliydi. O dönemde özellikle yaş oranı 40 ve üzerinde olan erkek hocalarımız, baba şefkatinde, bayan hocalarımız da anne şefkatindeydi. Ama bunun yanı sıra sert olan hocalarımız da vardı.”* ŞÖ 9: *“Çok güzel*

yardımcı oldular bize. Güzel eğitim verdiklerine inanıyorum.” SB 14: “Öğretmenlerimizin etkileri mutlaka oldu. Enstitüde öğretmen okulundan gelen öğretmenler ağırlıktaydı. Öğretmen yetiştiren kişiler olduğu için bizim üzerimizde eğitim-öğretimle ilgili çok katkıları oldu. SÇ 10: “Bir öğretmenimin bıyıklarını hiç unutmam. Bir öğretmene yakışır gibi değildi. Ama onlar bize örnek kişiler değildi; kıyafetiyle, giyimiyle, konuşmasıyla, hareketiyle, davranışlarıyla. Yani benim idealimdeki öğretmenler değildi.(...) Hep böyle hakaret ederdi, siyasi hakaretler ederdi.”

SÇ 10’un anlatısında enstitüde bazı öğretmenlerin öğrencilerle iletişim biçimini siyasi kanaatlere göre belirlediği ve bundan da öğrencilerin rahatsız olduğu vurgulanmaktadır. Oysaki Türk Eğitim Tarihi’nde ilk kez öğretmen-politika ilişkilerini ele alan Satı Bey’e göre öğretmenlerin, devlet yönetimi ve ulusal çıkarlar konusuna ilgi duymaları doğaldır. Fakat öğretmenler, çeşitli düşmanlık ve kinlere sebep olan parti çekişmeleri şeklindeki günlük politikaya karışmamalıdır (Akyüz, 2007: 304).

• **Eğitim Yüksek Okulu**

Eğitim Yüksek Okulu çıkışlı tanıkların okul yöneticileriyle ilgili anlatıları olmazken, öğretmenleriyle ilgili anlatıları daha çok şahıslar üzerinde yapılan yorumlardan oluşmaktadır. Sözü edilen öğretmenlerin bir kısmı halen eğitim fakültesinde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. Onlar öğretim elemanlarının özelliklerini “arkadaşça” (2), “öğretici kişilik” (2) “örnek” (2), “iyi” (1) “adil” (1) “baskıcı” (1), “emredici” (1) kavramları ile değerlendirmişlerdir.

ÖT 15: “(X) hocamız adildi. Arkadaş gibiydi. Herkes dertleşirdi.” YÖ 19: “Valla, öğretmenlerimizin tutumları genelde iyiydi. Okulda sorunlar yaşamadık o dönemde (1984-1987). Biz 3. yıla kaldık zaten. 40 öğrenci alınırdı, bunun 9-10 tanesi anca mezun olmuştur. Herkes bir şekilde dersten kalıyordu.” DG 20: “Ben hayatım boyunca Fiziği sevmedim. Fiziğin kolay olabileceğini, basit olabileceğini öğreten tek öğretmenim (SD)’dir. Yani o kadar sevmediğim dersi bana sevdirdi.” Eİ 17: “Çok değerli hocalarım vardı. Bunun yanında daha verimli olabilirdi diyebilirim. Kapalı bir tutum izliyorlardı bize karşı. Çok açık değildiler. Sanki ilk yada ortaokul öğrencisi muamelesi görüyorduk. Çok baskıcı bir tutum vardı o zaman (1984-1987). Dar kalıplar içerisinde tutuluyorduk.” HÇ 18: “Yüksek okulda kendime örnek aldığım hocalarım da vardı.

Diğer taraftan bunun yanında lise öğrencisiymişiz gibi davranmaya çalışan öğretmenlerimiz de vardı. Onlar her zaman kaybettiler, kaybettiler demeyeyim de eksik not aldılar bizden.”

Tanıkların, öğretmenleri hakkında olumlu ve olumsuz değerlendirmelerde vurgulanan önemli konulardan biri öğretmen-öğrenci ilişimidir. Öğrenciler, öğretmenlerinin kendileriyle düzeyli ve eşit iletişim biçimini arzu etmektedirler. Öğretmenlerinin kendilerine çocukmuş gibi davranmalarında hoşlanmamaktadır.

• **Kurumsal Gelişim**

Tanıklar anlatılarında okullarındaki öğretmenlerinin olumlu ve olumsuz özelliklerinden söz etmişlerdir. Kurumsal gelişim açısından bakıldığında ilköğretmen okulundan öğretmenlerinden söz eden tanıkların daha olumlu özelliklerden söz ettiği söylenebilir. Bu öğretmenlerin bir kısmı kurumun statüsü değişse de görevine devam etmiştir. Yani ilköğretmen okulunda derse giren bir öğretmen, enstitüde de derse girmeye devam etmiş, enstitü öğretmeni de eğitim yüksek okulunda da öğretmenliğini sürdürmüştür. Tanıklar, ilköğretmen okulundaki öğretmenlerini daha “saygın” ve “sevecen”, bulurken, enstitülerde bu olumlu özelliklerin yerini “siyasi ayrımcılıkların”, eğitim yüksek okulunda ise “katı disiplinin” aldığını söylemişlerdir. Kuşkusuz bu tür değerlendirmelerde tanıkların yaş özelliklerinin etkili olduğu bilinmekle birlikte toplumsal veya siyasal değişimlerin de bunda etkili olduğu söylenebilir.

c) **Öğretim Faaliyetleri**

Bu kısımda tanıkların öğretmen eğitimi aldıkları eğitim kurumlarındaki program, öğrenme-öğretme süreci, sınav ve staj konularındaki anlatılar betimlenmiş ve yorumlanmıştır.

• **İlköğretmen Okulu**

İlköğretmen okullarında uygulanan programlarda zaman zaman yeni düzenlemelere gidilmiştir. 1932-1933, 1937-1938, 1969-1970 yıllarında uygulanan programlarda okul türüne göre (kız öğretmen okulu, 6 yıllık ya da 7 yıllık öğretmen okulu) bazı farklılıklar görülmektedir. 1969-1970 öğretim yılından itibaren ilköğretmen okullarının birinci devre (3 yıllık) programları ortaokul programları ile aynı düzeye çekilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı 1970-1971 öğretim yılından itibaren ilköğretmen okullarının öğretim süresinin kademeli olarak ilkokul üzerine yedi yıla, ortaokul üzerine dört yıla çıkarılmasını; buna paralel olarak aynı yıldan

başlamak üzere birinci sınıf ve müteakip sınıflarda genel bilgi derslerinde lise müfredatı ve kitaplarının uygulanmasını, meslek dersleri ile programa dahil edilen diğer ders, seminer ve çalışmalar için de ayrı bir müfredat ve kitaplar hazırlanmasını kararlaştırmıştır. Buna göre 4 sınıflı erkek ve kız ilköğretmen okullarında doğrudan eğitimle ilgili dersler Eğitim Psikolojisi, Eğitim Sosyolojisi, İlkokullarda Öğretim, İlkokullarda Yönetim, Seçmeli meslek dersleri, 3. sınıfta Eğitim Araçları ve Rehberlik, 4. sınıfta Okul Öncesi Eğitimi, Özel Eğitim ve Halk Eğitimi okutulmaktadır. Bu dersler genelde üçüncü ve dördüncü sınıflarda okutulmaktadır (Arslanoğlu 1998; Öztürk 2005; Uygun 2007). Programlarda yer alan bu vb. diğer derslerin öğrenci algısındaki etkisi önemlidir. Programda aslında genel kültür, alan bilgisi gibi derslerin ağırlıkta olduğu görülmekle birlikte anlatılarda meslek derslerine vurgu yapılması dikkat çekicidir.

SÖ 4: *“Meslek dersleri tabi ki ağırlıktaydı. Bunun yanında fen dersleri de vardı. Yazı çok önemliydi.”* CK 2: *“Bizim zamanımızda (1963-1967) Sanat Okulundan, liseden mezun olup fark derslerini verip de öğretmen olanlar da vardı. Üç-beş ay içinde meslek derslerinin farkını verip öğretmen olarak atanan, o da oldu. Tabi biz çekirdekten yetiştik. O havayı teneffüs ettik. Biz daha idealist yetiştik onlara göre.”* HY 6: *“Eğitim Psikolojisi, eğitim sosyolojisi, öğretim metotlarının hepsini gördük. Biz (19)48 Programına göre yetiştik. Hele o eğitim psikolojisinin 4 yazarı, bir tanesi aklımda kaldı, Mithat Enç vardı galiba, o öğretim metotları yani fevkalade derslerdi. Şuna inanın ben 2+2 yi bitirirken o dersleri bile görmedim desem yeri var.”*

Programlar ne kadar planlı olursa olsun, onların etkililiği uygulamada ortaya çıkmaktadır. Tüm öğretmen okullarında aynı program uygulanırsa da bu okuldan okula öğretim ortamı, öğretim kadrosu, öğrenci niteliği gibi faktörlere göre farklılık gösterebilir. Çanakkale öğretmen okulundan mezun olan tanıkların eğitim-öğretim etkinlikleriyle anlatıları şöyledir:

AB 1: *“Daha çok metodu kullanılırdı. Ama hayat deneyimleri mi veya örnekler mi, çok ilginçti. Mesela KB diye bir Öğretim Metodu öğretmenimizin uygulamada her anlattığı konuda sanki bir yaşam deneyi vardı. Daha sonra biz anladık ki, hepsi belki uydurmaydı, ama inanılmaz motive ederdi bizi.* MA 3: *“Öğretmen anlatırdı, öğrenciler tarafından da sunulabilirdi.”* HY 6: *“Hocamız anlatır. Anlatım metodu, ondan sonra soru-cevap. Birde bize bu konuya hazırlan, anlat denirdi.”* CK 2: *“Biz öğretmen okulunda öğretmenliği öğrenmedik. Mezun olduktan sonra*

öğretmenliği yaparak yaşayarak öğrendik. (...) Kuru bilgi, işte öğretmen çıkar tahtaya anlatır, öğrenciler sınav olur ve değerlendirme olurdu.”

Tanıkların anlatılarında da görüldüğü gibi genelde dersler anlatım yöntemi kullanılarak işlenmektedir. Yani öğrencilerin pasif olduğu yöntemlerin tercih edildiği görülmektedir. Bundan dolayı bazı tanıklar, okulda öğretmenliği tam kavrayamadıklarını, ancak atandıktan sonra iş başında mesleklerini öğrendiklerini belirtmişlerdir. Meslek derslerine ilişkin anlatılarda vurgu olmasına rağmen bu derslerin öğretmen adayları için tür, kredi ve içerikleri bakımından yetersiz olduğu söylenebilir.

Tanıklar anlatılarında açık uçlu sorulardan oluşan yazılı (4) ve sözlü (3) sınavlardan söz etmiş, çoktan seçmeli sorulara dayalı sınavların olmadığına ve bu tip sınavlarının da olumsuz algılandığına (3) dikkat çekmişlerdir.

AB 1: *“Test diye bir şey tanımadık biz. Yazılı sınavlar, sözlü sınavlar da vardı. Yazılı ve sözlü, klasik yöntemlerdi o zamanlar. Belki de bu anlamda biraz da o zamanın öğretmenleri konuşma rahatlığı yaşarlardı.”* SÖ 4: *“Yazılı oluruz, bunu öğretmen haber vermek zorunda değildi. Her an hazır olmak durumundaydık. Sözlü ve yazılı olabilir. Kurallar katıydı. Mesela tek dersten kalıp da okuldan atılanlar oldu.”* OD 5: *“Sınavlar klasik olurdu. Uzun açıklamalı sorular yanıtlanırdı. Orada, hatırladığım, kopya çekmeye yönelik çaba harcanmazdı.”* HY 6: *“Sözlü sınavlar, her gün bir dersten sınava tabi tutuluyorduk. Sınava tabi tam tuvalet giriyorsun, giyim kuşam çok önemli.”*

İlköğretmen okullarında öğretmen adaylarının birleştirilmiş sınıflı köy okullarına uygun yetiştirilmesine de ayrı bir önem verilmiştir. Son sınıf öğrencileri köylere uygulama için gönderilir ve buralarda onlar iki ay boyunca staj yaparlardı. Öğretmen okulları, köy okulu uygulamalarının başarılı geçmesi için, öğrencilerin köylerdeki her türlü barınma ve beslenme ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüydü (Öztürk, 2005).

Çanakkale ilköğretmen okulundan mezun olan tanıklar da genelde şehir merkezindeki uygulamalardan söz etseler de köylerde yapmış oldukları stajlardan da söz etmişlerdir (4-3). Stajlarda öncelikle uzman öğretmenlerin derslerini dinleme-izleme, aday öğretmen olarak nöbetleşe ders anlatımları ve özellikle köylerdeki stajlarda birbirlerinin eksiklerini tamamlama yönünde eleştirel tartışmaların yapıldığı etkinliklerden bahsedilmiştir.

AB 1: “Uygulama git gide biraz basitleşti gibi geliyor bana. Bizden önce yarım dönem gidilirmiş. Yani son sınıfa gelen öğrenciler bir dönem seçilen köylerde okullara giderlermiş. Biz iki ay gittik. İki ay bir köye götürüldük. Küçük Anafarta köyüydü. İşte orada, lojmanda kaldık, on arkadaş. Yemeğimizi kendimiz yapıyorduk. İşte akşam planlarımızı ortaklaşa yapardık. Ertesi günü derslere gireceğiz, o heyecanı yaşıyorduk. Akşamları da tartışırdık yine. (...) Beşer beşer sınıflara değişik girerdik. Sonra acımasız eleştirirdik birbirimizi, ama kırılmazdık. Orada sanki öğretmen rolü değil de, öğretmenlik yapıyor gibiydik. Öğretmenlerimiz de gerçekten bu işi seven iki bayan ablamızdı. Çok yararlı oldu hepimize.” MA 3: “Şehir içinde her Perşembe bir okul seçilir; iki sınıftık, A Sınıfı Cumhuriyet İlkokulu’na, B Sınıfı İstiklal İlkokuluna giderdi. Orada hem dinlerdik hem de ders verirdik. Diğer üç ayda 11 köye dağıldık.” SÖ 4: “İki ay kadar staj yapardık. Çanakkale’nin köylerinde yaptık stajları. Gittik, kendi yemeğimizi kendimiz yaptık nöbetleşe.” HY 6: “Biz o zaman köylere gidiyorduk. Son sınıfta ilk önce merkez okullarında birer saat, ondan sonra bu üç saten sonra bir güne çıktı. Ama ondan sonra, köylerde 1.5 ay köyde kaldık. Yani köy okulunda, 1.5 ay ordaki köyde bulunan öğretmenlerin nezaretinde uygulamayı yapıyorduk”

Tanıklar, özellikle köy stajlarının kendilerine faydalı olduğu kanaatini anlatılarında yansıtmışlardır.

• **Eğitim Enstitüsü**

İki yıllık eğitim enstitülerinin programları Millî Eğitim Temel Kanunun 43. maddesinin ikinci fıkrasındaki “öğretmenlik mesleğine hazırlık, genel kültür, özel alan eğitimi ve pedagojik formasyonla sağlanır” hükmü doğrultusunda hazırlanmış ve 1974-1975 yılında uygulamaya konmuştur (Öztürk, 2005). Bu programa göre meslek dersleri şunlardır: Eğitime Giriş, Eğitim Psikolojisi (a. Gelişim Psikolojisi, b. Öğrenme Psikolojisi) Ölçme ve Değerlendirme, Ruh Sağlığı ve Rehberlik, Eğitim İdareciliği, Eğitim Sosyolojisi, İlkokullarda Öğretim I-II, Seçmeli Meslek Dersleri (Eğitim Tarihi, Özel Eğitim, Araştırma Teknikleri; Eğitim Felsefesi, Eğitim Araçları, Halk Eğitimi, Sosyal Psikoloji, Okul Öncesi Eğitim, Eğitim Ekonomisi). Özel alan eğitimine yönelik “sınıf öğretmenliği dersleri” adı altında da ilkokulda okutulan derslerin alan ve öğretimi şeklinde (örneğin “matematik ve öğretimi” gibi) derslerin programda yer aldığı görülmektedir. Az sayıda da olsa Yabancı Dil, Kültür Tarihi gibi Kültür derslerine de programda yer verilmiştir. Programda ders çeşidi ve

kredileri incelendiğinde meslek ve alan eğitimine yönelik sınıf öğretmenliği derslerinin ağırlıkta olduğu gözlenmektedir.

Tanıklar, eğitim enstitüsünde dersler söz konusu olduğunda en çok sırasıyla şu derslerden söz etmişlerdir: Uygulama dersleri (5), Eğitim Psikolojisi (5), Öğretim Metotları (4), Eğitime Giriş (4), Beden Eğitimi (4) Ölçme- Değerlendirme (3), Türkçe Öğretimi (3), Müzik (3), Resim (2). Sıklıkla ifade edilen dersler, onların algılarında derslerin önemini gösterdiği söylenebilir. Bu dersler de genelde meslek dersleridir.

ŞÖ 9: *“Meslekle ilgili derslerimiz vardı. Örneğin uygulama derslerimiz vardı, Eğitim psikolojisi vardı. Ondan sonra müzik dersi, resim dersi. Bunlar çok önemliydi.”* KM 8: *“Eğitime giriş, metot, eğitim felsefesi, psikoloji, mantık, sosyoloji, felsefe; edebiyat, matematik öğretimi, Türkçe öğretimi, beden eğitimi, resim, müzik... bunları aldık.”* NS 7: *“Mesela bize sertifika verdiler; hem Coğrafya’dan hem Beden Eğitimi’nden. Gittiğimiz yerde bu derslere de girebilmemiz amacıyla.”*

Enstitü programında anlatılarda da görüldüğü gibi “seçmeli sınıf öğretmenliği dersleri”ne de yer verilmiştir. Sınıf öğretmenleri Matematik, Fen vb. alanlarda uzmanlaşabilmektedir.

Tanıkların çoğunluğu (5) Eğitim Enstitüsünde öğretim araç-gereçlerinin noksanlığından söz etmiştir. Öğretim yöntemi olarak derslerde not tutturma (4), takrir (3), soru cevap (2) gibi geleneksel yöntemlerin kullanıldığı görülmektedir. Gözlem ve uygulama, öğretmenlik deneyimi için okullarda yapılan yöntemler olarak belirtilmektedir.

ŞÖ 9: *“Derslerde öyle fazla materyal yoktu. Ama resim, müzik dersinde; onlar araç-gereçsiz işlenmeyen derslerdi. Tamamen takrir metodu. Ders kitaplarına bağlı not tutma sistemi vardı. Yani öğretmen anlatırdı, biz tutabildiğimiz kadar not tutardık.”* SB 14: *“Eğitim enstitülerine has derslere ait ders kitapları yoktu. Öğretmenler genelde bize not tutturuyorlardı. Benim yazım çok güzeldi, ama onun için eğitim enstitüsünde bozuldu hızlı yamaktan dolayı.”* ÖT 15: *“Teorik olan dersleri hocalar anlatırlardı. Sonrasında gözleme gittik, sonra stajımız, işte farklı olan bunlardı.”* GC 16: *“Öğretmen ve öğrenci, bir de kitap onun dışında bir şey yoktu. Zaten çokça not tuttururlardı. Sen de o notlardan çalışır, sınavlara girerdin.”*

İlköğretmen okuluna göre programda meslek bilgisi ve sınıf öğretmenliği alan derslerinin çeşit ve sayısı artmıştır. Buna karşılık öğretimin etkili

olduğu söylenemez. Çünkü öğretim elemanları not tutturma ve düz anlatım gibi geleneksel yöntemleri kullanmaktadır. Onların bu yöntemleri kullanmalarının nedeni de girmiş oldukları kurları ilköğretmen okulundan farklı olarak tanımlanmış derslerde uzman olmamaları olabilir.

Sınavlar söz konusu olduğunda teste dayalı (4) ve yazılı (2) sınavlardan söz edilmiştir.

NS 7: *“Vize sınavımız yoktu. Senenin sonunda final deniliyor herhalde şimdi onlara. Sene sonunda sınavlarımız olurdu. Bir hafta-on gün içerisinde bütün sınavlarımız tamamlanırdı.”* ŞÖ 9: *“Yazılılar da olurdu, test yazılı da olurdu. Test olacağımızı duyduğumuz zaman sevinirdik. Yani test sınavı daha kolay olurdu.”*

Enstitü programına göre uygulama için son yarıyıldan dört haftalık bir süre ayrılıyordu. Öğrenciler bu süre içinde okullarda, olanak bulunursa birleştirilmiş sınıflı köy okullarında uygulamaya çıkacaklardı (Öztürk, 2005). Tanıkların anlatılarına göre ise son sınıfta yapılan öğretmenlik uygulamaları kent merkezindeki okullarda 15 gün süreli olarak yapılmıştır. Tanıklar almış oldukları eğitimi genelde yetersiz (4) görmüşlerdir. Bir tanık ise memnuniyetini uygulama yaptığı okuldaki öğretmene bağlamıştır. KM 8: *“15 gün staja gittim ben şahsen. (...) Öğretmen liseleri dönemindeyse bir aylık bir dönemde köylere arkadaşlarımızı gönderiyorduk. Eşyaları yatakhanelerden sarılıp gönderilirdi ve yine gelirken onları bir bayram coşkusıyla öğretmen olmuşlar gibi karşıladık. Fakat eğitim enstitüsünde sadece okullara gittik, 15 gün okuldan uzak kalarak, son sınıfta staj yapıyorduk.”* Aİ 12: *“Bizi 15 gün staja aldılar. Dediler, Cumhuriyet İlköğretim Okulunda, orada staj yapacaksınız. Oraya gittik, ondan sonra birer saat derse girdiysek o kadar yani.”* HB 13: *“O zaman Arıburnu İlkokulunda staja gittik. Oranın müdürü de bizim ilkokuldaki öğretmenimizdi. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi vardı. O zaman 15 gün stajımız oluyordu. Müdür o derse giriyormuş: “Hadi geç bakalım derse” dedi. Sonra baktım ki, müdür bizi yalnız bırakmış gitmiş, biz de devam ettik kendi başımıza, ama yeterli değildi.”*

Anlatılara göre enstitülerde uygulama eğitiminin işlevini yerine getiremediği söylenebilir. Çünkü hem süre kısadır hem de iki yıllık enstitülerde öğrenci sayısı çok fazladır. Bunun yanında onların birleştirilmiş sınıflarda staj yapma şansı kullanılmamıştır.

• Eğitim Yüksek Okulu

1983-1984 öğretim yılından itibaren eğitim yüksek okullarında Yüksek Öğretim Kurulu tarafından yayınlanan program uygulanmıştır. Bu programa göre genel kültür derslerinin program içindeki oranı %61, alan derslerinin % 24, öğretmenlik formasyon derslerinin 15% tir (Öztürk 2005). Program dersleri ve kredileri incelendiğinde alan eğitimine ağırlık verildiği söylenebilir. Özellikle Fizik, Kimya vb. temel bilimlere yönelik dersler programda yer verilmiştir. Eğitim yüksekokullarının 1989-1990 öğretim yılında 4 yıla çıkarılmasıyla revize edilen bu programda genel kültür ve meslek derslerinin sayıları artmış ve buradan mezun olanların ilköğretimin ikinci kademesinde de (ortaokulda) öğretmelik yapabilmeleri için sekiz yan alanın birisinde 3. ve 4. sınıfta 18 kredilik bir ders programı seçmelerine de olanak tanınmıştır.

Çanakkale Eğitim Yüksek Okulundan mezun olan tanıklar en çok sırasıyla şu derslerden söz etmişlerdir: Türkçe ve (Öğretimi) (5) Sosyal Bilgiler Öğretimi (3), Öğretim Yöntemleri (3), Beden Eğitimi (3), (Eğitim) Sosyoloji(si) 3, Eğitim Psikolojisi (2), Müzik (2), Matematik (2). Onların hatırlamada güçlük çekmedikleri derslerin meslek dersleri ve uygulamaya dayalı dersler olduğu söylenebilir.

GC 16: *“Matematik vardı, resmen matematik işlerdik. Fen Bilgisi, müzik, resim vardı. Beden eğitimi vardı. Türkçe, inkılâp vardı. Eğitime giriş, sosyoloji vardı.”* Eİ 17: *“Türkçe, ama Türkçeyi kullanma becerisi kazandırmadılar bize.”* DG 20 *“Türkçe öğretimi, Doğuya tayinin çıkarsa nasıl öğretirim? Tamam, biz teorikte gördük, ama, inanın tek korkum oydu.”* HÇ 18: *“Bunların dışında “yan alan” derslerimiz vardı. Beden eğitimi, sosyal bilgiler, matematik gibi.”*

Anlatılarda da sezildiği gibi bazı derslerin öğretimine yönelik doğrudan ders olsa da, örneğin Temel Fizik, Temel Kimya gibi derslerin bir alan eğitimi veren kurum gibi (Fen Edebiyat Fakültelerinde işlendiği gibi) okutulduğu ve bu yaklaşımın onlarda fazla bir kazanç sağlamadığı kanaati ağırlık taşımaktadır.

Tanıkların çoğunluğu (4) Eğitim Yüksek Okulunda öğretim araç-gereçlerinin yetersiz olduğu ve okulda bir üniversite ortam ve ikliminin oluşturulamadığı düşüncesindedir. ÖT 15: *“Bildiğimiz büyük bir liseydik biz. O deli üniversitelilik olayını yaşamadım hiç. (...) 7 saat bilgisayar dersimiz vardı. DOS sisteminden, rehber hazırlamıştık. Şimdi bana çok*

anlamsız geliyor. 4 kişiye bir bilgisayar düşüyordu. Yani, tepegözlerimiz falan da yoktu. Ama bizim tarım dersimiz vardı. Toprak bellemeyi öğrendim ben üniversitede, artı uygulama bahçemiz vardı, tabii ki uygulamaydı, ektik, biçtik; Hani köye gidersek yabancılık çekmeyelim diye.” Eİ 17: “İyi-kötü materyal kullanıyorduk. Hatta bazı materyallerimizi kendimiz hazırladık. Mesela bir eğitime giriş dersi için mevsim şeridini kendimiz hazırlıyorduk. Yine resim, müzikte belli araç-gereçleri kullanıyorduk.” GC 16: “Materyal olarak sadece bir kitap vardı, başka bir şey yoktu o zaman. Ne bilgisayar ne projeksiyon.”

Tanıklar derslerin genelde teorik (4) olduğu, uygulamanın ise öğretmenlik uygulaması ile sınırlı tutuldu görüşündedir. Bunun nedeni, programın temel dersler ağırlıklı şeklinde yapılması olabilir. Öğretim yöntemi olarak düz anlatım (4) gibi geleneksel yöntemin etkin kullanıldığı görülmektedir.

ÖT 15: “Teorik ve pratik derslerimiz vardı. Teorik olan derslerimizi hocalarımız anlatırdı. Müzikte piyano vardı. Hocamız piyanodan çalardı, biz flüt çalardık.” Eİ 17: “Düz anlatım, deney veya uygulamaya yönelik çalışmalarımız azdı.” YÖ 19: “Dersleri okul içinde yapardık. Uygulaması falan yoktu. Sadece teorik bilgiler. Öğretmenlik uygulaması dersi de sadece bir aylıktı.” DG 20: “Uygulamalı dersler vardı. Resim, iş eğitimi, iş teknik dersi, o dersler vardı. Onun dışında hepsi teorikti.”

Tanıklar vize ve final sınavlarından söz etmişlerdir. Bu sınavlar genelde teste dayalı (3) ve yazılı (2) şeklindedir. Anlatılara göre bu sınavların daha çok bilişsel düzeye yönelik bilgileri ölçtüğü söylenebilir.

Eİ 17: “Normal iki vize en az ve final sınavları yapılırdı. Okulumuz az mezun veren okullardan biriydi. Çok fazla mezun vermiyorduk. İki yıllık olmasına rağmen iki yılda bitiren sayısı azdı. Herhalde biraz sıkı tutuyorlardı işi hocalarımız ve bununla da övünüyorlardı. İşte “biz çok sıkı tutuyoruz işi” anlamında bir yaklaşım sergiliyorlardı. Ben bunun çok doğru olduğunu düşünmüyorum tabi. Yani 360 kişi, mezun olma durumundaki öğrenci okul bitirme sınavına giriyor ve 8 kişi mezun oluyor.” DG 20: “Genelde sınavlarımız klasikti. Bir tek psikoloji öğretmenimiz vardı, o tek kelimelik sınav yapardı, boşluk doldurmaca. Diğerlerin çoğunluğu test yapardı, klasik yapardı. Şok olduğum sınav çeşidi o olmuştu. Çünkü bir cümlemin içinden bir tek kelimeyi eksik bırakıp onu tamamlamamızı istiyordu. Böyle bir şey tamamen ezbere dayalıydı.”

Tanıkların anlatılarına göre öğretmenlik uygulaması son sınıfta dördüncü yarıyılın son bir ayında yapılmaktadır. Tanıklar uygulama eğitiminin süresini genelde az (4) bulmuş ve daha uzun süreli ve etkili uygulama eğitimine işaret etmişlerdir.

ÖT 15: *“Staj zamanında bir hafta boyunca gidiyorduk. Önce gözlemimiz oluyordu. Üçer arkadaş veya dörder arkadaş bir sınıfa giriyorduk; birimiz anlatırken diğerleri dinliyordu. Artı, sınıfın öğretmeni de orda duruyordu. Kendi hocamızla birlikte hep birlikte koordine oluyordu.”*
GC 16: *“İkinci sınıfın ikinci yarısında bir ay Turgut Reis’te bir ay staja gittik. Bir hafta falan dinleyici olduk. Onun dışında hemen ders anlatmaya başladık. Sonra bir de dosya hazırladık.”* Eİ 17: *“Süresi bir aydı, yanlış hatırlamıyorsam. Bu sürenin az olduğunu ve uygulamanın daha geniş kapsamlı yapılması gerektiğini düşünüyorum.”* DG 20: *“Okulda dört hafta uygulamamız vardı. Birinci hafta izliyorduk dersleri. İkinci hafta bir saat, üçüncü hafta iki saat, dördüncü hafta tam gün ders anlatıyoruz.”*

Eğitim yüksek okulu tanıkların anlatılarına göre de öğretmenlik becerisi kazandırma noktasında uygulama ya da okul stajlarının yetersiz olduğu söylenebilir.

• **Kurumsal Gelişim**

İlköğretmen okulunda genel kültür ve alan eğitimine yönelik dersler ağırlıkta iken eğitim enstitüsünde daha çok meslek bilgisi ve sınıf öğretmenliği alanına yönelik dersler ağırlık kazanmıştır. Eğitim yüksek okulunda ise genel kültür derslerinin ağırlığı arttırılmıştır. Ancak bu kurumlarda okuyan tanıklar, kurumun öğretmen yetiştirme amacını da dikkate alarak daha çok meslek bilgisi derslerini ve özellikle uygulaması olan dersleri anımsamış ve meslekî beceriye dönük derslere vurgu yapmışlardır. Tanıklar meslekî beceri kazandırma noktasında okullarını pek başarılı bulmamışlardır.

Çünkü okullar, zamanla statü değişikliğine uğrasa da bina, öğretim ortamı, araç-gereç, öğretim elemanı faktörü gibi etkenlerle öğretim yöntem ve teknikleri açısından bir gelişme sağlayamamıştır. Her üç kurumda da geleneksel yöntemlerin etkin kullanıldığı söylenebilir. Bunlar not tutturma, düz anlatım ve soru-cevap şeklinde sıralanabilir. Özellikle eğitim enstitüsünde programa yeni derslerin girmesiyle birlikte not tutturma yönteminin sıklıkla kullanıldığı söylenebilir. Üniversitenin

çatısı altında eğitim veren eğitim yüksek okulunda ise derslerin daha kuramsal bir içeriğe dönüştüğü değerlendirilmesi de yapılabilir.

Öğrencilerin derslerde başarısını ölçmeye yönelik sınavların genelde bilişsel düzeyi ölçtüğü söylenebilir. Bu sınavlar, “yazılı-açık uçlu”, “sözlü”, “test-çoktan seçmeli” şeklindeki sınavlardır. İlköğretmen okulunda bilişsel düzeyin ötesinde bilgi ve becerileri ölçme amacı taşıyan sözlü veya mülakat şeklindeki sınavlar eğitim enstitüsü ile birlikte eğitim yüksek okulunda uygulanmaz olmuştur. Tanıklara göre açık uçlu sorularla uygulanan test tekniği en kolay sınav olarak değerlendirilmiştir. Bunun nedeni öğretim elemanlarının bu tekniğe yeni alışmaları nedeniyle ezbere dayalı bilişsel soruların ötesinde ölçme aracı hazırlamadaki yaşadığı güçlükler olabilir.

İlköğretmen okulunda “okul stajı” genelde birleştirilmiş sınıfı bulunan köy okullarında yapılmıştır. Tanıklar, köylerde yapmış oldukları stajın kendilerine yararlı olduğu düşüncesini taşımaktadır. Eğitim enstitüsü ve eğitim yüksek okulunda yapılan stajların ise, sürelerinin kısa olması ve şehir okullarında yapılması gibi nedenlerle etkili olmadığı görüşü ağırlıktadır.

d) Mezunların Atanma Durumları

2000’li yıllara gelinceye dek öğretmen açığı olduğundan öğretmen yetiştire kurumlardan mezun olanların mesleğe geçişleri, başka bir ifade ile atanmaları ciddi bir sorun olmamıştır. Ancak nitelikli öğretmenlerin seçimi ile ilgili bazı sorunlardan söz edilebilir (Uygun, 2005; Akyüz, 2007). Bundan dolayı tarihsel süreç içerisinde öğretmen olarak görev yapmış tanıkların mesleğe nasıl atandıklarına ilişkin sözlü anlatılarının betimlenmesi önemlidir.

• İlköğretmen Okulu

Tanıkların anlatılarına göre okuldan mezun olanlar ihtiyaç olduğu için sınavsız doğrudan mesleğe atanmışlardır. Anlatılarda yatılı olan öğrencilerin mağduriyeti daha fazla olan yerlere atandığı söylenebilir. Onlardan çoğunluğu köylere (5), biri de öğretmen okulunu gündüzlü okuduğu için kendi memleketinde kent merkezine atanmıştır. Köylere atanan stajyer öğretmenler, kendilerine rehberlik edecek kıdemli öğretmenlere ihtiyaç hissetmişlerdir.

ÇK 2: “Bizi verdiler Kayseri’ye, gittim. Ben şanslıydım gittiğimde; köyümde üç-dört tane öğretmen ağbeylerim vardı. Onlardan bayağı

şeyler öğrendim. Ama yatılı olup da doğuya giden tek başına köyde kalan kişi, diğer köyler de çok uzak, o öğretmenliği kimden öğrenecek?” MA 3: “Bizim zamanımızda (1964) imtihan yok idi. (...) Direk olarak istediğim şehri, gündüzlü okuduğum için Çanakkale merkez istedim. Merkezden kura çekimi neticesinde burada (Çanakkale merkez) başladım. HY 6: “(19)61-62 öğretim yılında mezun oldum. Yani 62’nin Haziran ayı sonunda diplomamızı aldık. Ondan sonra tabi, bizim müracaatlarımızı Öğretmen Okulu idaresi yaptı ve Ankara’ya gönderdi. Yani Millî Eğitim Bakanlığına gönderdi. Yani biz herhangi bir atanma talebinde bulunmadık. 31 Temmuz 1962’de göreve başladık; Bilecik’in Bozüyük kazasının damlacık köyünde.” SÖ 4: “Benim ilk tayin yerim Sivas. Sivas’ın Hafik ilçesine 25 kilometre uzaklıkta bir köy. Ben oraya yayan gittim. Hoca nasıl geldin dediler. Ne var dedim. Korkmadın mı? Ne var korkacak? Köy çocuğuyum ben, korkmam öyle kurttan kuştan.”

• **Eğitim Enstitüsü**

Enstitülü tanıkların anlatılarına göre mezun olan öğretmen adayı Millî Eğitim Bakanlığı’na başvurması halinde kura yöntemi ile atanabilmektedir. Ancak bu atamalar sırasında siyasi hükümetlerin de etkili olduğu anlatılardan çıkarılabilir. Genelde ilk atamalar köylere (3) yapılmıştır. Atanmak için öncelikle tam teşekküllü “sağlık raporu” nun gerekliliğinden söz eden bir anlatı da önemlidir.

NS 7: “Kurayla belirlendi bizim atamalarımız. Tabi biz gitmedik kuralara. Bakanlıkta çekildi kuralar. Daha sonra bizlere bildirildi. Benim ilk tayin yerim Rize Gündoğdu ilçesidir.” KM 8: “Biz Haziranda mezun olduk. O ara (1970’li yıllar) tabi bir iktidar değişikliği olduğu için bizim atamalarımız geç kaldı. Onun için Kasım döneminde göreve başladık. Bazı arkadaşlarımız Ekim’de göreve başlamıştı. Atanmamız o şekilde oldu, sınav yoktu.” ŞÖ 9: “Mezun olduktan sonra (1979) biz rapor aldık. Yani görevle ilgili sağlam raporu... Raporu aldıktan sonra müracaat ettik, hemen atamamız yapıldı.” ŞÇ 10: “Başvurdum, işte açıklandı, valiliğe geldi. Babam beni köyüme (grev yerime) götürdü. O zaman 79 yılıydı, Kasım ayıydı, siyasi dönemin yoğun olduğu günlerden biriydi. Babam gönüllü yanıma geldi. Hatta ben utanmıştım babam var diye. Ama işte çoğunluğu babasıyla gelmişti.” Aİ 12: “O zaman bize bir kâğıt getirdiler. Dediler ki tayin isteyeceksiniz. Üç tane il seçebiliyorduk. Ben birincisi Çanakkale, Çanakkale olmayınca ikincisi Çanakkale yazdım. Olmaz ama, şey bilmiyorsun, bilmediğimiz için bir de yakın yerleri yazdım, okul idaresine teslim ettim. Kasım ayında bizim tayinimiz

çıktı Balıkesir'e" SB 14: "Mezun olan herkes Millî Eğitim Bakanlığı tarafından kura çekilerek atanıyordu. Bizden önceki dönemler, bizzat kendileri kura çekti, bizde ise otomatik bir kura çektiler, nasıl yaptılar? Bilmiyorum, ama biz kura çekimine gitmedik."

- **Eğitim Yüksek Okulu**

Eğitim yüksek okulu mezunları arasında okuldan mezun olur olmaz hiçbir şart olmaksızın atananlar olduğu gibi, yeterlik sınavına girerek atananlar da olmuştur. Buna ilişkin bazı anlatılar şöyledir:

GC 16: "Nasıl atandım biliyor musun? Biz hemen diplomayı aldık, dediler ki, 12 fotoğraf ve nüfus kâğıdınızı getirin. Verdik onu okula, kuldan bir öğretmen her türlü evrakı yaptı, her şeyi hazırladı, koydu çantasına, götürdü Ankara'ya. Bir ay sonra tayinimiz çıktı (1983)." Eİ 17: "O zaman (1987) atanmak için yeterlik sınavı vardı, direk olarak atanmamız mümkün değildi. Bir yeterlilik sınavına tabi tutulduk. Bu sınavda aldığımız puan ve başarı sıralamasına göre açık olan iller bazında atanmamız yapıldı. Bakanlık düzeyinde yapılan bir sınavdı o. Telgraf yoluyla atama emirlerimiz geldi bize: "Kars ili Millî Eğitim Müdürlüğü emrine atandınız. Şu tarih kadar göreve başlamanız gerekmektedir" diye küçük bir kâğıttı." YÖ 19: "O zaman da (1987) sınav vardı. Bugünün benzeri bir sınavdı ama genelde herkes kazanıyordu." DG 20: "Yeterlik sınavına girdik. Bizim dönemimizde ilk yeterlik sınavı çıktı (1987). Ben o ara, tayinim Doğuya çıkmasın diye evlendirildim. Evlendim kendi isteğimle. Doğuya tayininin çıkmasını istemiyordum. Fakat yeterlik sınavının sonucunda bana bir belge geldi. Sonuç belgesi, işte puanım yazıyordu, Türkiye genelindeki sıralamam yazıyordu, başarılı olup olmadığım yazıyordu, en altında da "Diyarbakır il emrine görevlendirildiniz..." Şimdi be onu alır almaz şaşırdım. (...) O sene bir prensip kararı alınmış: Kesinlikle görev yerinize gidip başlayacaksınız. Sonra eş durumu belgenizi ibraz edeceksiniz." ÖT 15: "Biz o dönemin şanslılarındanız. Hem bitirme sınavı kalktı hem de yeterlik sınavı yoktu. O zaman bizde "yeterlilik sınavı" vardı. Yeterlik sınavı bizde kalktı. Öğretmen açığı çok fazlaydı ben mezun olduğum yıl (1990)."

Anlatılara göre öğretmen açığının yoğun olduğu dönemlerde mezunlar sınavsız atanmıştır. Ancak atama için yeterlik sınavının yapıldığı yıllarda ise, sınav sonucu daha çok görev yerini belirlemede etkili olmuştur.

Diğer türlü yine ihtiyaç olduğundan mezunların çoğunluğu hemen hemen atanmıştır.

- ***Kurumsal Gelişim***

Her üç kurumda mezunlar öğretmen açığından dolayı genelde doğrudan mesleğe atanmışlardır. Ancak 1980 öncesi dönemde eğitim enstitüsü mezunlarının atanmasında her ne kadar kura sistemi olsa da politik etkenlerin etkili olduğu söylenebilir. Kurumlardan mezun olan öğretmenler, büyük çoğunlukla köylere öğretmen olarak atanmışlar ve buralarda tek öğretmen olarak deneyimsizliklerini ileri sürerek kaygılarını dile getirmişlerdir.

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Çalışma sonucunda Çanakkale’de öğretmen eğitimi veren “ilköğretmen okulu”, “eğitim enstitüsü” ve “eğitim yüksek okulu” kurumlarından mezun olan öğretmenlerin sözlü tanıklıklarına dayalı olarak ilgili kurumların yapısı, eğitim-öğretim ortamı, öğrenci durumu, öğretim kadrosu, eğitim-öğretim faaliyetleri ve mezunlarının atama durumlarına yönelik aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

İlköğretmen okulunun, yönetmelikte yer alan koşulları sağlayan öğrenciler arasından sınavla seçim yaptıkları anlaşılmaktadır. Bu okulların öğrenciler tarafından genellikle bilinçli olarak değil fakirlik, iş sahibi olma gibi sebeplerle tercih edildikleri görülmektedir. Yatılı okuma imkânının erkek öğrencilerin bir kısmına tanınmış olmasının da bu seçimde etkisinin büyük olduğu anlaşılmaktadır. Okul ikliminin oluşmasında ve dostane ilişkilerin gelişmesinde okulun yatılılık özelliğinin etkili olduğu düşünülmektedir. Binalar yapısal olarak eksik olarak nitelenmekte ise de dersliklerin derslere göre dağılması ve laboratuarlara yönelik övgüler ilgi çekici görülmektedir.

Eğitim enstitüsünde ise; öğrenci seçimlerinin Üniversitelerarası Seçme Sınavının yanında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan sorularla enstitülerin kendilerince uygulanan ve değerlendirilen yazılı ve mülakat sınavlarıyla yapıldığı gözlenmektedir. Enstitüye girişte politik etkilerin belirleyici olduğu görülmektedir. Öğrencilerin enstitüyü tercih sebepleri genellikle ilköğretmen okulları ile benzerdir. Okullar fiziki koşullar ve araç-gereç donanımı olarak yetersiz bulunmaktadır.

Eğitim yüksek okulunun 1983 yılında Trakya niversitesi'ne bağlı olarak iki yıllık eğitim veren bir eğitim-ğretim veren kurum olarak açılmasının ardından 1989-1990 yıllarında ğretim süresinin dört yıla uzatıldığı görülmektedir. Merkezi yerleştirme sınavıyla gelen öğrencilerin büyük çoğunluğunun bu okulu bilinçli olarak seçmedikleri görülmüştür. Adı geçen kurumda öğrenim görmek için iki basamaklı olan seçme sınavının sadece ilk basamağında başarılı olmanın yeterli olabilmesi dikkat çekicidir. Okulun fiziki yapısına ilişkin yeterli veri toplanamamıştır.

Kurumların yönetici ve özelliklerine ilişkin toplanan verilerde yönetici özelliklerine vurgu yapılmadığı gözlenmiştir. İlköğretmen okulunda öğretmenlerin öğrencilerle ilişkileri çok sıcak, samimi olarak değerlendirilmiştir. Eğitim enstitüsünde ise siyasi yakınlığın etkili olduğuna ilişkin açıklamalar yapılmış, eğitim yüksek okulunda da katı disiplinli bir ilişkinin varlığından bahsedilmiştir.

Eğitim-ğretim faaliyetleri açısından, ilköğretmen okulunda genel kültür ve alan eğitimine yönelik dersler ağırlıkta iken, eğitim enstitüsünde daha çok meslek bilgisi ve sınıf ğretmenliği alanına yönelik derslerin ağırlık kazandığı görülmektedir. Eğitim yüksek okulunda ise genel kültür derslerinin ağırlığının daha da arttığı görülmektedir. Okullar meslekî beceri kazandırma noktasında pek başarılı bulunmamışlardır. Her üç kurumda da not tutturma, düz anlatım ve soru-cevap gibi geleneksel ğretim yöntemlerinin etkin kullanıldığı gözlenilmiştir. Özellikle eğitim enstitüsünde programa yeni derslerin girmesiyle birlikte not tutturma yönteminin sıklıkla kullanıldığı belirtilmiştir. Üniversitenin çatısı altında eğitim veren eğitim yüksek okulunda ise derslerin daha kuramsal bir içeriğe dönüştüğü söylenebilir. Değerlendirme boyutuna bakıldığında, ilköğretmen okulunda sözlü ve yazılı sınavlara yer verildiği görülmektedir. Bu kurumda lme-değerlendirme amaçlı çoktan seçmeli sorular kullanılmamaktadır. Eğitim yüksek okulunda, ğrenci başarisını değerlendirmek için çoktan seçmeli ve açık uçlu sorulardan oluşan vize ve final sınavlarının yapıldığı görülmektedir. Her üç okul tipinde de değerlendirmelerin geleneksel bir çizgide bilişsel alana yönelik yapıldığı göze çarpmaktadır. İlköğretmen okulunda "okul stajı"nın genelde birleştirilmiş sınıfı bulunan köy okullarında yapıldığı ve tanıklar tarafından verimli olarak değerlendirilmesi dikkat çekmektedir. Eğitim enstitüsü ve eğitim yüksek okulunda yapılan stajların ise, sürelerinin kısa

olması ve şehir okullarında yapılması gibi nedenlerle etkili bulunmamıştır.

Mesleğe atanmaya ilişkin; ilköğretmen okulu mezunlarının herhangi bir sınava girmeden öğretmenlik yaşamına başladıkları, enstitü mezunlarının bir kısmının MEB'e başvurarak kura yoluyla atandıkları gözlenmektedir. Kurayla yapılan atamalarda siyasi hükümetlerin etkili olduğu göze çarpmaktadır. Eğitim yüksek okulundan mezun olur olmaz atananlar olduğu gibi yeterlilik sınavından başarılı olma şartıyla atananlara da rastlanmaktadır. Her üç okulun mezunları da çoğunlukla köylere öğretmen olarak atanmışlar ve buralarda tek öğretmen olarak deneyimsizliklerini ileri sürerek kaygılarını dile getirmişlerdir.

Çalışma sonucunda Çanakkale ilindeki ilköğretmen okulu, eğitim enstitüsü, eğitim yüksek okulunun günümüz eğitim fakültesini gelişimine kaynaklık etmelerine karşın eğitim kurumlarının düzeninin ve gelişiminin toplum ve toplumsal olaylarla ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Bu kurumların yapısında bazı değişikliklere gidilse de, bu değişiklikler her zaman kurumun niteliğini artırmaya yönelik bir gelişme olarak değerlendirilemez. Örneğin 1980'den önce lise üzerine iki yıllık eğitim veren eğitim enstitülerinde öğrenci seçiminde, eğitim-öğretim etkinliklerinde hatta öğretmen adaylarının atanmasında politik etkilerin belirleyici olduğu görülmektedir. Oysa ki, öğretmen eğitiminin süresi lise düzeyi üstüne çekilmiş ve programları yeniden yapılandırılmıştır. Bu özellikler, geliştirmeye yönelik gibi görünse de aslında öğretmen eğitiminin niteliğini arttırmamıştır.

Kaynaklar

Akyüz, Y. (2007). **Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000-M. S. 2007)**. Ankara: Pegem Yayınları.

Arslandoğlu, İ. (1998). **Kastamonu Öğretmen Okulları**. İstanbul: MEB Yayınları.

Baum, W. K. (1987). **Transcribing and Editing Oral History**. Nashville: American Association for State and Local History.

Caunce, S. (2001). **Sözlü Tarih ve Yerel Sözlü Tarih Kuramı**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Dilaver, H. (1994). **Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme ve İstihdam Şartları**. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Gardner, P. (2003). “Oral History in Education: Teachers Memory and Teachers History”. **History of Education**. Vol.32, No.2.

Öztürk, C. (2005). **Türkiye’de Düünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar**. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Sözlü Tanık Anlatıları (AB 1, CK 2, MA 3, SÖ 4, OD 5, HY 6, NS 7, KM 8, ŞÖ 9, SC 10, ON 11, Aİ 12, HB 13, SB 14, ÖT 15, GC 16, Eİ 17, HC 18, YÖ 19, DG 20).

Thompson, P. (1999) **Geçmişin Sesi**. (Çev. Ş. Layıkel). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Uygun, S. (2005). “Türkiye’de Geçici Öğretmen İstihdamı Sorunu”. **XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi (28-30 Eylül 2005)**. Cilt 1. Denizli: Anı Yauncılık.

Uygun, S. (2007). **Tanıkların Dilinden Bir Dönem Öğretmen Okulları**. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Uygun, S. (2009) **Çanakkale’de Eğitim ve Okullar Tarihi (1839-2009)**. İstanbul: Kriter Yayınevi.

www.comu.edu.tr/genelbilgiler . tarihçe ve sayılarla COMU (13.03.2010).

Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığı (95 nci Yıl Özel Sayısı s.195-232)

**1909, 1913 ve 1914 TARIM SAYIMI İSTATİSTİKLERİNE GÖRE
OSMANLI DEVLETİ SON DÖNEMİNDE VE KALE-İ SULTANİYE
SANCAĞI'NDA
TARIMIN DEĞERLENDİRİLMESİ
ACCORDING TO 1909, 1913 AND 1914 AGRICULTURAL CENSUS
STATISTICS, EVALUATION OF THE AGRICULTURE OF THE
LATEST PERIOD OF THE OTTOMAN STATE AND KALE-İ
SULTANİYE SANCAĞI**

Okan YAŞAR

Doç. Dr , Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi

ÖZET

Bu çalışma, öncelikle XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nde tarımın genel özelliklerini ortaya koymaktadır. Akabinde I. Dünya Savaşı öncesinde gerçekleştirilen 1909, 1913 ve 1914 yılları tarım sayımlarına göre Osmanlı Devleti'nde tarımının alt sektörleri itibariyle değerlendirilmesi yapılmaktadır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti döneminde tarımın gelişimini, Osmanlı Devleti dönemiyle bağlantı kurularak daha gerçekçi zeminde tahliline imkan hazırlanmaktadır. Bununla birlikte, sözü edilen tarım sayımlarına göre Kale-i Sultaniye Sancağı'nda ziraat hayatı alt sektörleri itibariyle ele alınarak Osmanlı Devleti tarımının, Kale-i Sultaniye Sancağı özelinde değerlendirilmesi yapılmıştır. Osmanlı Devleti döneminde tarımın nispeten daha gelişmiş olduğu bugünkü Marmara ve Ege Bölgelerinde tarımın ulaştığı seviye hakkında Kale-i Sultaniye Sancağı tarımsal hayatı fikir vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarım Sayımları, Osmanlı Devleti, Kale-i Sultaniye Sancağı

SUMMARY

This study deals with the general properties of agriculture in the Ottoman State, particularly at the beginning of the 19th and 20th centuries. Afterwards, the sub-sectors of the agriculture in the Ottoman State have been evaluated according to the agricultural census of the years 1909, 1913 and 1914 prior to the first world war. Thus, the analysis of the development of agriculture in the period of the republic of Turkey has been carried out in more realistic ground by keeping contact with the period of the Ottoman State. Besides, according to the agricultural census mentioned, the evaluation of agriculture of the Ottoman State has been fulfilled in the sample of Kale-i Sultaniye Sancağı by being dealt with the sub-sectors of the agricultural life in Kale-i Sultaniye Sancağı. The agricultural life of Kale-i Sultaniye Sancağı gives an idea in respect of the level that the agriculture has reached in present Marmara and Aegean Regions, where the agriculture has relatively more developed in the period of the Ottoman State.

Key Words: Agricultural Censuses, The Ottoman State, Kale-i Sultaniye Sancağı

Giriş

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarında tarımı hakkında yeterli, güvenilir ve amaca uygun istatistikler oldukça sınırlıdır. Osmanlı Devleti kaynaklarına ulaşabilen sosyal bilimcilerin tarım istatistiklerini kullanma konusunda karşılaştıkları pek çok teknik zorluk bulunmaktadır. Bu güçlüklerin ilki, bölgeler itibariyle zirai ölçülerin farklı olması nedeniyle, verilen miktarların günümüz ölçülerine dönüştürülmesi için uzun hesaplamalar yapılması gerekmektedir. İkinci önemli güçlük; istatistiklerin düzenlendiği dönem itibariyle İmparatorluk sınırlarının ve idari bölünlenmesinin Cumhuriyet dönemiyle farklılık göstermesidir. Ayrıca ulaşılacak sonuçların sağlıklı olması açısından istatistiklerdeki hata paylarının karşılaştırmalar yapılarak değerlendirilmesi ve eksikliklerin tahminler yoluyla tamamlanması yine uzman çalışması gerektiren hususlardır. “*Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*” adlı çalışma, yukarıda belirtilen eksiklikleri gidermek ve Cumhuriyet dönemi Türkiye tarımını tarihsel bağlantılarıyla birlikte ele almak isteyen araştırmacılara gerekli verileri sağlamaktadır. Bu istatistikler, Osmanlı Devleti döneminde yayınlanan ilk modern tarım istatistikleri özelliği taşımaktadır. 1909 tarım istatistiği, Orman ve Meadin ve Ziraat Nezareti tarafından yayınlanan ilk tarım istatistikleridir. Bu eser, İmparatorluğun Avrupa kıtasındaki toprakları için 1907 yılına, Asya ve Afrika kıtalarındaki topraklar için de 1909 yılına ait verileri kapsamak üzere ayrı ciltler halinde yayımlanmıştır. 1909 tarım sayımı coğrafi alan itibariyle 1913 ve 1914 tarım

istatistiklerine göre daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Kars bölgesi ile Anadolu’da birkaç kazanın dışında tüm Türkiye’ye ait veriler istatistiklere yansıtılmıştır. 1913 ve 1914 tarım istatistiklerinde yöntemle ilgili bir açıklama yer almamıştır. 1913 istatistiği Kars bölgesine ek olarak Ağrı, Erzincan, Erzurum, Hakkâri, Muş ve Siirt üretim bölgelerini kapsamamaktadır. 1914 tarım istatistiğinde ise bunlara ek olarak Adana, Bingöl, Bitlis, İçel, Şanlıurfa ve Van üretim bölgeleri ile ilgili veriler bulunmamaktadır (Güran, 1997a: XVII-XIX).

Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne devreden sanayi mirası oldukça sınırlıdır. I. Dünya Savaşı’ndan Kurtuluş Savaşı bitimine kadar olan dönemde tarımsal faaliyetler ve tarım ekonomisi büyük zarar görmüştür. Ancak genç Cumhuriyetin ekonomik gelişmesi için en önde gelen potansiyel ekonomik gücü tarım sektörüdür. Cumhuriyet öncesinde tarımın GSMH’ye oranı % 50 civarında iken, bu oran ancak 1946 sonrasında % 43’lere inmiştir. Dolayısıyla 1950’lere kadar Türk tarım ekonomisi ciddi bir yapısal değişiklik göstermemiştir. Cumhuriyet dönemi tarım ekonomisini çeşitli boyutlarıyla değerlendirebilmek ve kırsal-kentsel etkileşimdeki yerini belirleyebilmek ancak, XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başlarındaki Osmanlı Devleti tarımıyla kurulacak gerçekçi bağlantılar ve değerlendirmelerle ortaya koyulabilir. Çünkü Osmanlı Devleti’nden devralınan tarımsal mirasın Cumhuriyet dönemindeki yansımaları çok uzun yıllar silinememiştir.

“Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914” adlı çalışma, son dönem Osmanlı Devleti tarımıyla Cumhuriyet dönemi tarımı arasında bağlantıları sağlayan verileri sunmaktadır. *Bu çalışmada coğrafi kapsam olarak bugünkü Türkiye sınırları esas alınmıştır. Üretim bölgelerinin düzenlenmesinde Cumhuriyet dönemi mülki idari sistemine göre tarım istatistiklerinin düzenlenip sunulmasına gayret gösterilmiştir* (Güran, 1997a: XVII-XIX). Ancak istatistikler incelendiğinde, Türkiye sınırlarına tekabül eden alanın tümü kapsanmadığı gibi, oluşturulan üretim bölgelerinin de Cumhuriyet dönemi idari birimleriyle tam olarak örtüştüğü söylenemez.

Bu çalışma; Prof. Dr. Tefik GÜRAN tarafından *“Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914”* adıyla yayına hazırlanıp 1909 (1325), 1913 (1329) ve 1914 (1330) yılları Osmanlı Devleti tarım sayımı istatistiklerini içeren ve Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 1997 yılında basılan bu çalışmadan temin edilen istatistiklerden hareketle Osmanlı Devleti son dönemi ve Kale-i Sultaniye Sancağı tarımını alt sektörleri ve karakteristikleri itibarıyla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma, Anadolu’nun kuzeybatısında ve coğrafi konum bakımından

İstanbul’a yakın bir idari ünite dahilindeki tarımın 20. yüzyıl başlarında ulaştığı seviyeyi ve ülke tarımı içindeki yerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. ÇALIŞMANIN AMACI, VERİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada öncelikle, XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti tarımının genel özellikleri ve tarımda modernleşme çabaları ele alındıktan sonra, “*Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri 1909, 1913 ve 1914*”e göre tarımın alt sektörleri itibariyle değerlendirilmesi yapılmaktadır. Hemen arkasından sözü edilen istatistiklere göre Kale-i Sultaniye Sancağı tarımının genel ve alt sektörler itibariyle değerlendirilmesi yapılarak, coğrafi konum itibariyle İstanbul’a yakın bir mevkide bulunan Sancağın ülke tarımındaki yeri ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Makale için gerekli veriler “*1909, 1913 ve 1914 Osmanlı Dönemi Tarım Sayımları*”ndan sağlanmıştır. Makalenin bir diğer amacı da bu istatistiklerden hareketle I. Dünya Savaşı öncesinde genelde ülke tarımını ve özelde de Kale-i Sultaniye Sancağı (Şekil 1) tarımını ele alarak, Cumhuriyet sonrası ziraat hayatının gelişimine ilişkin daha realist tahlillere zemin hazırlamaktır. İstatistik analiz temelli bir araştırmadır.

2. XIX. YÜZYIL ve XX. YÜZYIL BAŞLARINDA OSMANLI DEVLETİ TARIMINA GENEL BİR BAKIŞ

19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başında Osmanlı İmparatorluğu çok büyük ölçüde tarıma bağımlı bir ekonomik yapıya sahipti. Osmanlı Devleti bir tarım imparatorluğu idi. Ülke halkının büyük bir bölümü tarımdan hayatını kazandığı gibi, vergi ve dış ticaret gelirlerinin çok büyük bir bölümünü tarım sektöründen sağlıyordu. 1913’te Osmanlı İmparatorluğu tüm gayrisafi milli hâsılasının % 48’ini, Anadolu bölümünün gayrisafi milli hâsılasının % 46’sını tarım sektörü oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti maliyesi, çok büyük ölçüde tarımsal nüfustan toplanan dolaysız ve dolaylı vergilere dayanıyordu. Tarımın Osmanlı Devleti ekonomisinde önemini ölçmenin bir başka yolu da ihracatın yapısından anlaşılır. I. Dünya Savaşı’nın başladığı günlerde ülke ihracatının % 80-85’i tarım ürünleri ve hammaddelerdi (Quataert, 1985: 1556; Duran, 1990: 319).

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu tarımda önemli bir gelişme sağlayamayan ülkelerden biriydi. İmparatorluğun geniş toprakları üzerinde yaşayan nüfus on yedinci yüzyıldan sonra siyasi ve ekonomik nedenlerle azalmıştı. Köyler küçülmüş, “hali ve harap” olanların sayısı artmıştı. Ekili toprakların, ülke topraklarının küçük bir bölümünü meydana getirmesi aynı

zamanda düşük nüfus yoğunluğunun bir sonucudur. Yirminci yüzyıl başında genel olarak imparatorluğun nüfus yoğunluğu düşüktü. Rumeli vilayetlerinin ortalama nüfus yoğunluğu 23-28.8 kişi/km² arasında değişirken; Anadolu vilayetlerinde ortalama 2.4- 42.9 kişi/km² arasında değişim göstermektedir. Anadolu'da nüfus yoğunluğu doğudan batıya doğru gidildikçe yükselmektedir. Nüfus yoğunluğu, Doğu Anadolu vilayetlerinde km²'ye 1-10 kişi; İç Anadolu'da 10-20 kişi; Batı Anadolu'da ise 20-30 kişi arasında değişmekteydi. Osmanlı Devleti tarımın 19. yüzyıl ortasındaki genel durumunu yansıtan belgeler, imparatorluğun geniş ve verimli topraklarının ancak çok sınırlı bir bölümünde tarım yapıldığını göstermektedir. Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere ekili toprakların oranı Anadolu'da % 6.7, Rumeli'de % 8.3'tür. Ekili toprakların yüzdesi Anadolu'da Rumeli'ye göre daha düşüktür (Güran, 1998: 63-67). Ancak XIX. yüzyılın son çeyreğinde yukarıdaki tablo bir miktar değişmeye başlamıştır. Anadolu'da 1880'lerden itibaren diğer alanlarda olduğu gibi nüfus alanında da dikkate değer gelişmeler kaydedilmiştir. Bir taraftan eğitim ve sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılarak ölüm oranlarının azaltılması, diğer taraftan da muhacir iskanı politikasıyla özellikle Balkanlardan gelen göçmenlerin Anadolu'nun mümbit topraklarına yerleştirilmesi Anadolu'nun nüfusunun bir miktar artmasına yol açmıştır (Duran, 1990: 320).

Tablo 1: *Osmanlı İmparatorluğu'nda 1907 Yılında Vilayetler İtibariyle Nüfus, Yüzölçümü ve Ekili Arazi Miktarları*

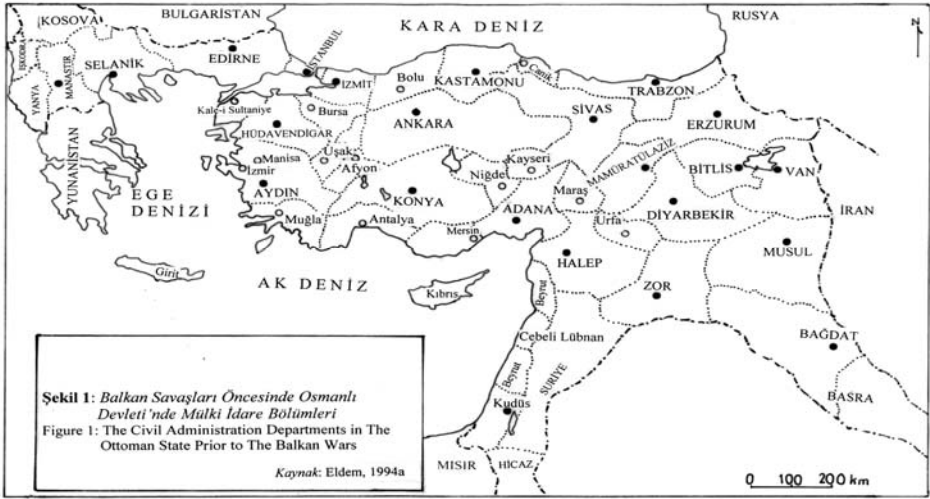
VİLAYETLER	NÜFUS (BİN KİŞİ)	YÜZÖLÇÜMÜ (BİN KM ²)	EKİLİ ARAZİ* (BİN KM ²)	NÜFUS YOĞUNLUĞU (KİŞİ/KM ²)	EKİLİ ARAZİNİN YÜZÖLÇÜMÜNE ORANI (%)
Selanik	922.4	40.0	2.5	23.0	6.2
Manastır	707.2	28.5	2.1	24.8	7.3
Kosova	824.8	32.9	3.5	25.1	10.6
Yanya	516.5	17.9	1.0	28.8	5.8
Edirne	1.154.3	42.5	4.4	27.2	10.3
İstanbul	449.4	21.9	1.2	20.6	5.5
Hüdavendigar	1.860.9	75.9	7.7	24.5	10.2
Aydın	1.727.3	57.0	6.0	30.3	10.5
Adana	504.4	40.0	4.7	12.6	11.7
Konya	1.249.8	91.6	6.3	13.6	6.9
Ankara	1.157.1	75.0	5.7	15.4	7.6
Kastamonu	1.105.0	80.0	3.4	13.8	4.2
Trabzon	1.342.8	31.3	3.7	42.9	11.7
Sivas	1.193.7	83.7	4.2	14.3	5.1
Erzurum	675.9	76.7	3.4	8.8	4.4
Mamüretülaziz	474.4	37.8	1.8	12.5	4.8
Bitlis	301.9	29.9	2.6	10.1	8.6
Diýarbakır	394.1	46.8	3.1	8.4	6.6
Van	114.0	47.7	0.8	2.4	1.6
Toplam	16.675.9	957.1	68.1	17.4	7.1

Kaynak: Güran, 1997a: 6-92; 1997b: 17-42; 1998: 65

*Ekili arazi miktarına ait rakamlar dutluk, zeytinlik, bahçe, çayır ve nadasa ayrılmış toprakları ihtiva etmemektedir.

Tanzimat'la birlikte Türk tarımında yenileşme hareketleri başlamıştır. Tanzimat döneminde öncelikle zirai gelişme politikalarını oluşturacak ve uygulayacak bir zirai bürokrasi kurulmuştur. Giderek sayıları ve etkinliği artan bu kadroların uygulandığı zirai gelişme politikasının temel hedefleri üretimin artırılması ve çeşitlendirilmesi, dış talebe yönelik zirai ürünler üretiminin teşvik edilerek dış ticaret dengesinin sağlanması, ithal ikamesi amacıyla kurulan yerli sanayi tesislerinin ihtiyaç duyduğu hammaddelerin yurt içi üretimle karşılanması ve zirai üretim araç ve metotlarının modernleştirilmesiydi. Bu hedeflere uygun olarak ekonomik gelişmeyi engelleyen problemlerin tespit edilerek çözümünü amaçlayan çalışmalar yapılmış, çeşitli teşvik edici ve düzenleyici politika tedbirleri uygulanmaya konmuş ve zirai eğitim yoluyla tarım metotlarının modernleştirilmesine gayret gösterilmiştir. Bu çalışmaların en önemli kurumlaşmış şekli 1843 yılında kurulan ziraat meclisidir (Güran, 1992: 219-220). Bu meclisin

görevleri arasında, zirai üretimin artırılması, dış ticaret açığının kapatılması ve halkın gelir düzeyinin yükseltilmesi konularında araştırmalar yapmak ve raporlar düzenleyerek önerilerde bulunmak yer almaktadır. Bununla birlikte tarım alanında eğitim ve uzmanlığa sahip görevlileri yetiştirmek üzere, İstanbul-Halkalı'da, Bursa'da ve Selanik'te Devlet tarım mektepleri açılmıştır. Ziraat mektepleri yanında çiftçilerin çağdaş tarım uygulamalarını görebilmeleri amacıyla örnek çiftlikler kurulmuş (Ankara, Konya, Adana, Sivas ve Erzurum), yüksek verimli tohum dağıtım uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Ayrıca çiftçinin kredi ihtiyacını karşılamak amacıyla 1863 yılında Ziraat Bankası kurulmuştur.

Ziraat Bankası hızlı bir şekilde ülke geneline yayılarak kısa zamanda geniş bir teşkilat yapısına kavuşmuştur. 1897-1908 yılları arasında Ziraat Bankası'nın toplam sermayesi iki kat, kullandığı kredi miktarı iki katın üzerinde ve krediden yararlananların sayısı da beş kat artış göstermiştir. Kredi kullanan üretici sayısı 1897'de 41.900 kişi iken, 1908 yılında 240.000 kişiye ulaşmıştır. Örneğin Ziraat Bankası Çanakkale şubesinin 1897 yılında kullandığı kredi miktarı bir milyon kuruş iken, 1908 yılında bu rakam 1.7 milyon kuruş olarak gerçekleşmiştir (Duran, 1990: 328-329).

Modern tarım araç ve makinelerinin kullanımı artmasına karşın, makine kullanımı yine de pek yaygın değildi. Gelişmiş tarım araçlarının kullanılmaya başlanması ancak XIX. yüzyılın son otuz yılında önem kazandı. Yeni tarım araçlarının Anadolu ve Kuzey Suriye bölgesi sakinlerine tanıtımında en büyük rolü göçmenler oynadı. Bunun yanında

Anadolu-Bağdat demiryolu kumpanyası gibi bazı yabancı firmalar, çiftçilere gelişmiş teknolojileri tanıtmada etkin oldular. Yeni tarım araçları, orta gelir düzeyindeki çiftçilerin alabileceği demir pullukların yanı sıra büyük çiftlik sahiplerinin alabileceği buhar gücüyle çalışan büyük biçer-döverlere kadar çeşitlilik gösteriyordu. Yüzyıl sonuna gelindiğinde basit demir pulluklarının yıllık satışı ortalama dört bine ulaşmıştı. Yalnız Batı Anadolu'daki demir pulluk sayısı 60.000'i aşmıştı. XX. yüzyılın başlarında tarımsal makine satışı daha da hız kazandı¹. Ancak yine de buhar gücüyle çalışan makineler çok az sayıda büyük toprak sahibinin dışına pek yayılamamıştı (Quataert, 1985: 1560; 2004; 2008: 79-159). Sadece Trakya, Batı Anadolu, Adana Ovaları ve Suriye bölgelerinde (İnalçık, 1998: 26) büyük çiftliklerde bulunuyordu. Özellikle Balkanlardan gelen göçmenler, tarımda modernizasyona daha yatkın olmaları nedeniyle uygulama sürecine de aktif olarak katılan öncü kesimi teşkil etmişlerdir.

Yukarıda belirtilen olumlu gelişmelere rağmen, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti tarımının problemleri arasında sermaye yetersizliği önemli bir yer tutmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik kaynaklar dengesinde emek faktörünün kıtlığı toprağın; sermaye faktörünün kıtlığı da emeğin daha etkin kullanılmasını sağlayacak yatırımları engellemiştir. Anadolu'da hayvancılık, tarıma göre çok daha yaygındı. Bitkisel üretim kapsamında nadas süreleri çok uzundu. Tarım araçları ilkel. Gübre ve iyi tohum gibi verimliliği artırıcı girdilerden pek yararlanılmazdı (Güran, 1998: 67-69). Osmanlı Devleti tarım kesiminde özellikle ekim, dikim ile hasat dönemlerinde emek kıt bir faktördü. İşgücü açığı, ücretli emek kullanılarak giderilmeye çalışılıyordu. İşgücü, başka yörelerden ya da ekilebilir toprakları az olan kişiler arasından temin ediliyordu.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren demiryollarının geçtiği güzergâhlar dışında tarım kesiminin pazarla irtibatı son derece kısıtlıydı. Bu da çiftçinin geçimlik üretim düzeyinde kalmasına yol açmıştır. Çiftçinin ürününü makul bir ücret karşılığında pazara taşıyamaması, geçim tipi tarımı yaygınlaştırmıştır. Demiryolu güzergâhları dışında ülkede ulaşımın son derece kısıtlı olması, karayolu ulaşımının çok ilkel olması, uzun mesafeli ve hacimli malların taşınma maliyetinin taşınan üründen daha yüksek olması sonucunu doğurmakta ve çiftçiyi pazara yönelik üretimden

¹ Örneğin 1900 yılında Adana'da 100 adet biçerbağlar, 1907'de Konya'da 75 biçme makinesi, 1908 yılında Edirne'de 500 adet saban, 1911 yılında Çanakkale'de 22 adet biçme ve bağlama makinesi satılmıştır (Baskıcı, 2005: 156).

uzaklaştırmaktaydı. Geçim tipi tarım; kır-kent etkileşimini kopardığı gibi, tarım-sanayi ve ticaret sektörleri arasındaki bağlantının da kopmasına yol açmaktaydı.

Bütün bu kötü durumu daha da şiddetlendiren diğer bir husus da, köylünün tefeciler elinden kurtarılamayışı idi. Memleketin hemen her tarafında köylü ve çiftçi, tefecilerin zulmü altında eziliyordu. Küçük şehirlerde türeyen zengin sınıfı, çiftçiye yüksek faizle borç vermekte ve mahsulünü düşük fiyatla satın almakta, böylece bulunduğu yer çevresindeki köylülere idaresi altında tutmakta idi. Bu ağır iktisadi şartlar altında, köylü daha da eziliyordu (Göney, 1979: 86). Bu durum Ziraat Bankası'nın kurulmasıyla birlikte dikkate değer oranda aşılmıştır.

Osmanlı Devleti tarımının genel özelliklerini ele aldıktan sonra, tarımın alt sektörlerini tanıyarak ülke tarımı hakkında daha derinlemesine fikir sahibi olmak mümkün olacaktır.

2.1. Bitkisel Üretim

Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına tekabül eden bölgelerinde nüfus, ekili arazi ve tarım işletmelerinin büyüklüğü (1909) gözden geçirilirse (Tablo 2), 1909 yılında bugünkü Türkiye sınırları içinde yaklaşık 14.3 milyon nüfus yaşamaktadır. Bununla birlikte tarımla meşgul aile sayısı 1.1 milyonu bir miktar aşmaktadır. Tarımla meşgul hanelerin üretimde bulunduğu arazi miktarı ise 32.3 milyon hektardır (Tablo 2). Tarımsal işletmelerin % 48.3'ü 10-50 dönüm arasında büyüklük gösterirken, % 26.3'ü 10 dekardan küçük ve % 25.4'ü de 50 dekardan büyüktür. Ortalama işletme büyüklüğü ise 29.2 dekadır. Tarımla hayatını kazananların ¼'ünün 50 dekardan büyük işletmesi olmakla birlikte, ¼'ten fazlasının 10 dekardan az olması dikkat çekicidir. Tarım topraklarının önemli bir bölümü küçük işletmeler halinde işleniyordu. Küçük işletme sahipleri aynı zamanda büyük işletme sahiplerinden kiraladıkları toprakları işleyerek ortakçılık şeklinde tasarrufta bulunuyorlardı. Büyük toprak sahipleri, topraklarının işleyemedikleri bölümlerini kiralama ya da ortakçılık şeklinde tasarruf şekilleriyle değerlendirmekteydi.

Tablo 2: Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti Sınırlarına Tekabül Eden Bölgelerinde Nüfus, Ekili Arazi ve Tarım İşletmelerinin Büyüklüğü (1909)

ÜRETİM ALANI	EKİLİ ARAZİ (HA.)	TARIMLA MEŞGUL HANE SAYISI	İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ			ORT. İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ (DA.)
			10 da' dan küçük	10-50 dönüm arası	50 da' dan büyük	
Türkiye	32.307.801	1.107.815	291.001	535.249	281.575	29.2
Kale-i Sultaniye Sancağı	472.975	21.571	4.471	10.500	6.600	21.9

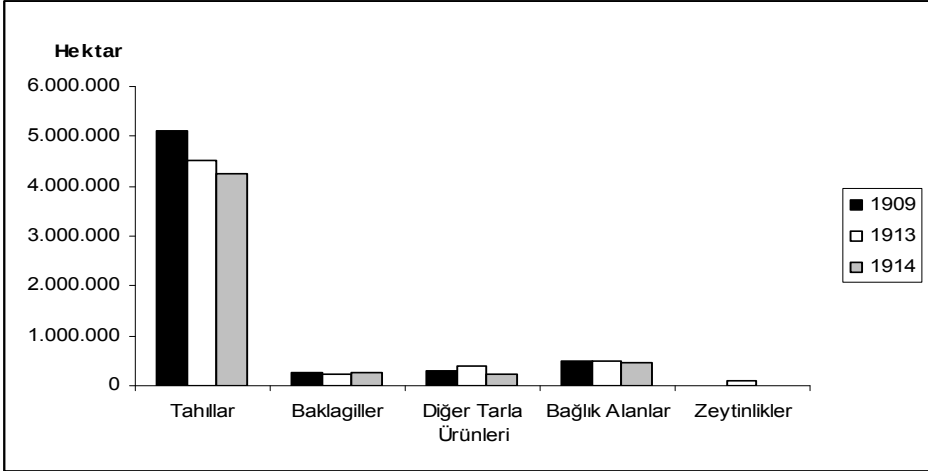
Kaynak: Güran, 1997a: 28

Tablo 3: Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti Sınırlarına Tekabül Eden Bölgelerinde Alanlarının Yararlanma Bakımından Bölünüşü (1909-1914)

ÜRÜN	1909		1913		1914	
	Ekim (Ha.)	Toplama Oranı (%)	Ekim (Ha.)	Toplama Oranı (%)	Ekim (Ha.)	Toplama Oranı (%)
Tahıllar	5.124.819	83	4.529.675	78.4	4.246.227	77.9
Baklagiller	252.410	4.1	239.874	4.2	259.031	4.8
Diğer Tarla Ürünleri	310.894	5	395.297	6.8	236.993	4.4
Toplam Tarla Ürünleri	5.688.123	92.1	5.164.846	89.4	4.742.251	86.9
Bağlık Alanlar	486.132	7.9	505.056	8.7	461.740	8.5
Zeytinlikler	-	-	105.672	1.8	-	-
TOPLAM	6.174.255	100	5.775.574	100	5.203.990	100

Kaynak: Güran, 1997a:19

Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına tekabül eden bölgelerinde tarım alanlarının yararlanma bakımından bölünüşü gözden geçirildiğinde 1909, 1913 ve 1914 sayımlarında tarla ürünlerine ayrılan alanların oranı % 86.9 ile % 92.1 arasında bir oranı teşkil etmektedir (Tablo 3 ve Şekil 2). Bu periyotta tahıllara ayrılan alanların oranı % 77.9 ile % 83 arasında değişim göstermektedir. 1913 yılına göre 1914 yılında tahılların üretim alanının % 5 kadar daralmasında I. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkisi büyüktür. Tarımla uğraşan nüfusun silah altına alınması izleyen yıllarda üretim alanlarında önemli azalmalara yol açmıştır. Tarla tarımında baklagillerin üretim alanı 1909 yılında % 4.1 iken, 1914 yılında % 4.8'e ulaşmıştır. Endüstri bitkilerinin (pamuk ve tütün) tarla tarımındaki payı ortalama % 5 düzeyinde idi. Bağlık alanlar 1909 yılında tarım alanlarının % 7.9'unu teşkil ederken, 1913 yılında % 8.7'ye ulaşmıştır. Zeytinlikler ise yaklaşık % 1.8'lik bir oran teşkil etmekteydi.

Şekil 2: Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti Sınırlarına Tekabül Eden Bölgelerinde Tarım Alanlarının Yararlanma Bakımından Bölünüşü (1909-1914)

1914 yılında tarla tarımı içinde tahıl ve baklagillerin oranı % 82.7 iken, Cumhuriyetin ilk yıllarında 1925'te % 83.6'ya ulaşmıştır. Tahıl ve baklagillerin tarla tarımı içindeki oranı 1955 yılında % 58.1'e gerilemiştir. Endüstri bitkilerinin (pamuk ve tütün) tarla tarımındaki payı 1914 yılında % 5 düzeyinde iken, bu oran 1925'te % 4.2, 1944 yılında % 9.3 ve 1951 yılında % 6.5 olarak gerçekleşmiştir. 1913 yılında bağlık ve zeytinlik alanların toplam tarım alanı içindeki oranı % 10.5 iken, bu oran 1950 yılında

% 5.9'a gerilemiştir (DİE, 1994: 132-143). Bu istatistiklerden hareketle Cumhuriyetin ilk yıllarında tarla ürünlerinin ekiliş alanlarında Cumhuriyet öncesine göre bir genişleme olmamıştır. Bunda; uzun savaşlarla geçen yıllarda insan ve sürüm hayvanı kayıpları yanında tarımsal girdi kullanımı yetersizliği etkilidir. Cumhuriyet öncesi düzeye ancak 1930'lu yıllarda ulaşılabilmiştir. 1930'lu yıllardan itibaren Türk tarımı tekrar bir ivme kazanmaya başlamışsa da asıl sıçramayı 1950 sonrasında gerçekleştirmiştir.

1909 yılına göre 1914 yılında tahılların üretim alanı araya giren I. Dünya Savaşı nedeniyle 878.592 hektar kadar azalma göstermiştir. Ancak üretimde büyük bir düşüşün yaşanmamasının sebebi, 1914 üretim sezonunun çok iyi bir üretim yılı özelliği taşımasından kaynaklanmaktadır. Hava koşullarının çok iyi gitmesi üretimde artışı sağlamıştır. Tahıllar içerisinde üretim alanı en geniş ürünler ise buğday, arpa, mısır ve çavdardır. Tahıllardan sonra üretim alanı en geniş ürün grubunu baklagiller teşkil etmektedir. Baklagillerin 1909'da tarım alanlarından aldığı pay % 4.1 iken, 1914'te % 4.8'e yükselmiştir. Baklagiller arasında üretim alanı en geniş ürünler ise nohut, kuru fasulye, bakla ve mercimektir. Daha net istatistiklerin bulunması nedeniyle 1914 yılında tarım alanlarının % 1.9'unun endüstri bitkileri üretimine ayrıldığı görülmektedir (Tablo 4). Endüstri bitkileri içinde üretim alanı en geniş ürünler pamuk ve tütündür. İstatistiklerde dikkati çeken bir diğer husus da, 1914 yılından itibaren şekerpancarı üretimi ile ilgili istatistiklere rastlanmasıdır. Şekerpancarı; Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren tarımın modernleştirilmesi ve tarıma dayalı sanayileşmenin başlatılması adına seçilen pilot üründür. Son olarak, bağlık ve zeytinliklere ayrılan araziler toplamda % 10'u aşan bir orana sahiptir.

Tablo 4: Seçilmiş Tarım Ürünlerinin Ekim Alanı ve Üretim Miktarları

ÜRÜN	1897 ²		1909 ³		1914 ⁴	
	Ekim (Dönüm)	Üretim (Kile=36.4 lt.)	Ekim (Hektar)	Üretim (Ton)	Ekim (Hektar)	Üretim (Ton)
Buğday	29.269.709	75.907.826	2.566.220	3.285.274	2.337.425	4.009.224
Arpa	11.861.312	40.710.035	1.283.448	1.829.856	1.109.462	1.785.647
Yulaf	1.645.591	3.670.117	192.765	239.493	88.104	162.126
Çavdar	2.265.384	7.730.868	258.282	307.164	218.274	328.606
Kaplıca	951.567	3.344.842	103.567	112.194	60.031	84.671
Pirinç	869.776	6.338.345	28.866	45.490	18.354	39.505
Darı	1.054.362	2.818.162	277.387	161.141	102.007	154.655
Mısır	3.234.694	11.994.077	414.284	470.453	297.674	537.239
Toplam Tahıllar			5.124.819	6.451.065	4.246.227	7.101.673
Toplam Baklagiller	223.051	592.269	252.410	148.998	259.031	96.235
Pamuk	723.941	11.811.278*	153.091	77.335	44.859	11.730
Tütün	-	-	48.104	31.237	50.590	35.819
Şeker Pancarı	-	-	-	-	3.440	13.922
Susam	262.347	445.723	62.529	23.542	23.083	13.976
Keten ve Tohumu	78.615	93.569	14.171	2.921	11.047	1.666
Kenevir	87.920	442.202			6.531	3.946
Soğan ve Sarımsak	6911	1.241.175*			50.722	88.797
Patates	5.476	73.971	14.008	42.066	18.470	73.130
Anason ve Çörek otu	8.538	9.398		-	563	208
Üzüm			5.289.1	1.124.698	5.023.7	1.543.578
İncir			84**	84.558	4.613***	89.837
Elma			36**	36.120	1.731***	31.575
Zeytin			1.956**	111	1219**	89.702
Portakal			7**	7.784	203***	9.550

Kaynak: Güran, 1997a: 6-229; 1997b:147; 1998: 76

* Kıyye=1.283 kg, ** On Bin Ağaç, *** Bin Ağaç

² Osmanlı Devleti'nin genelindeki seçilmiş tarım ürünlerinin ekim alanı ve üretim rakamlarını kapsar.

³ Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına tekabül eden bölgelerinde seçilmiş tarım ürünlerinin ekim alanı ve üretim rakamlarını kapsar.

⁴ Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına tekabül eden bölgelerinde seçilmiş tarım ürünlerinin ekim alanı ve üretim rakamlarını kapsar.

Tablo 5: *Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi Bazı Tarım Ürünlerinin Verimlilikleri (Ha/kg)*

YIL- ÜLKE	BUĞDAY	ARPA	YULAF	PİRİNÇ	MISIR	MERCİMEK	PAMUK	TÜTÜN
1897- Osmanlı Devleti	870	783	900	1.762	1.349	-	348	-
1909- Osmanlı Devleti	1.280	1.423	1.242	1.576	1.136	905	300	649
1913- Osmanlı Devleti	1.548	1.587	1.681	1.858	1.612	823	384	764
1914- Osmanlı Devleti	1.715	1.609	1.840	2.152	1.805	542	261	708
2001- Türkiye	2.077	2.135	1.778	3.661	4.006	1.150	3.444	740

Kaynak: Güran, 1997a: 8; 1997b: 147-159; DİE, 2003: 15

Osmanlı Devleti'nde tarımda verimlilik, XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla gelindiğinde sürekli bir artış göstermiştir. 1897 yılından 1914 yılına buğdayda hektara verimlilik 870 kg'dan 1.715 kg'a ulaşmıştır. Benzer şekilde aynı dönemde arpada verimlilik 783 kg'dan 1.609 kg'a ulaşmıştır (Tablo 5). Bu dönemde pirinçte önemli bir artış görülmezken, mısırdaki artış 456 kg'lık artış olmuştur. Endüstri ürünlerinden pamukta bir artış görülmemektedir. Bu yıllarda tarımda verimlilik doğal koşullara çok bağımlı olduğundan hava koşullarının iyi gittiği ve yeterli yağışın düştüğü yıllarda tarımda verimlilik artmaktadır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde tarımda verimliliğin sürekli artmasında beşeri tedbirlerin giderek geliştiği ve yaygınlaştığı fikrini kuvvetlendirmektedir. Osmanlı Devleti'nde 1914 yılında seçilmiş bazı ürünlerdeki verimlilik değerleri ile Cumhuriyet döneminde 2001 verileri ile karşılaştırıldığında, aradan geçen 87 yılda buğdayda hektar başına 372 kg artış sağlanmıştır. Bu rakam arpada 526 kg, pirinçte 1.509 kg, mısırdaki 2.201 kg, mercimekte 608 kg, pamukta 3.183 kg ve tütünde 32 kg'dır.

Osmanlı Devleti'nde tarımda verimlilik üzerinde en önemli faktörlerden biri de toprak işleme yöntemleriydi. Çiftçi çoğunlukla ağaçtan saban, el orağı, tırpan, çapa ve sürgü gibi iptidai araçlar kullanıyordu. Çift sürmede pulluk ve kara saban kullanımı sınırlıydı. Pullukla sürülen toprağın kalitesine

ulaşabilmek için, aynı toprağı kara sabanla 3-4 kez sürmek gerekiyordu. Kara saban ile 1 dönüm tarla sürene kadar, pullukla aynı kalitede 16 dönümlük tarla sürülebiliyordu. Zira kara sabanın yetersizliği, aynı toprağın defalarca sürülmesi ile giderilebiliyordu. Çift sürme süresi hava şartları nedeniyle 45-60 günü geçmediğinden bir çift öküz ile çiftçi ancak 35-45 dönüm dolaylarında toprak işleyebiliyordu. Bu bakımdan kara saban, çiftçinin işleyebileceğı toprak miktarını oldukça sınırlıyordu. Çift sürme işlerinde gücünden yararlanılabilen hayvanlar öküz, at ve katırdır. Osmanlı çiftçisi bunlardan en çok öküzü kullanıyordu. Öküz özellikle eğimli ve dik topraklarda çift sürmek için daha elverişli idi. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nda öküz gücünden yararlanma daha yaygındı (Güran, 1998: 85-87). Osmanlı Devleti'nde tarımda verimi arttırmanın en çok başvurulmuş yöntemi, münavebeli tarım yöntemi idi. Bu yöntem tarımın nispeten daha gelişmiş olduğu Edirne, İzmir, Aydın ve Adana gibi vilayetlerde uygulanmakta idi. Kuru tarımın hakim olduğu bölgelerde ise nadas uygulaması çok yaygındı. Bu nedenle nadaslı kuru tarım bölgelerinde tarıma elverişli toprakların her yıl ancak 1/5'inde tarım yapılabiliyor, geri kalan bölümü nadasa bırakılıyordu.

Ülkede toprak işleme kadar hasat işleri de ilkel koşullarda sürdürülüyordu. Tarladaki ürün el orağı ile biçiliyordu. Ama işgücü sıkıntısı çekilen ve nispeten tarımın gelişmiş olduğu bölgelerde sınırlı ölçüde orak makinelerinden de yararlanılıyordu. Toplanan ürünün harman işleri, çakmak taşlı döğenlerle görölüyordu (Güran, 1998: 85-87). Bu da harmanın kaldırılmasını geciktiriyordu. Harman işlerinin uzaması ve erken sonbahar yağmurlarına yakalanma düşüncesi, çiftçinin toprağının önemli bir bölümünü işleyememesine yol açmaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan evvel, ziraatin üretim kapasitesi ülke ihtiyacını karşılamakla beraber, bazı gıda maddelerinin ithaline her zaman ihtiyaç duyulmuştur. Dışarıdan ithali yapılan en önemli gıda maddeleri; un ve buğday, pirinç, şeker, kahve ve çay gibi ürünlerden ibaretti. İhracat ise daha çok tütün ve kuru meyveden ibaretti. Bu zirai yapının sakıncaları savaş yıllarında belirecek, ihracat hemen hemen dururken, zorunlu gıda maddelerine olan ihtiyacın karşılanması gittikçe zorlaşacaktı. Gıda maddelerinden harp içinde en çok sıkıntısı çekilenleri buğday, et ve şekerdir. Şeker üzerinde önemle durmak gerekir. Ülkede henüz fabrikası bulunmayan şekerin tamamı dışardan bilhassa Avusturya-Macaristan'dan gelmekte idi. İthalat miktarları 200 bin ton civarındaydı. 1914'te yarıya düşen ithalat,

1915'te tamamen durmuş ve şeker stokları tükenmiştir (Eldem, 1994b: 7-10). 1916'dan itibaren bir miktar şeker ithalatı yapılabilmektedir.

2.2. Hayvancılık

Osmanlı İmparatorluğu'nda hayvancılık, daima önemli bir ekonomik faaliyet olmuştur. Göçebe topluluklar, bu faaliyeti tek geçim kaynağı olarak sürdürüyorlardı. Bunlar pazara dönük olarak küçükbaş hayvan yetiştiriciliğine ağırlık veriyorlardı. Oysa yerleşik çiftçilik yapan ve bu arada hayvan da beslemek durumunda olan çiftçiler de daha çok çift sürme ve taşıma işlerinde güçlerinden yararlanmak için büyük baş hayvan yetiştiriyorlar ve hayvanlardan sağladıkları ürünleri de çoğunlukla kendi tüketimlerinde kullanıyorlardı (Güran, 1998: 100-101).

Osmanlı Devleti'nde geçim ekonomisine dayalı kırsal ekonomik düzen, tarım yapılmayan toprakların mera olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, karayolu ulaşımının ve kır yerleşmeleriyle kentler arasındaki bağlantının yetersizliği, kır nüfusunun hayvan yetiştiriciliğine yönelmesine yol açmaktaydı. Böylece bitkisel üretime göre daha ekonomik olan ve daha kolay taşınabilen hayvanlar ya da hayvansal ürünler sektörün ön plana çıkmasına yol açmaktaydı. XX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin Cumhuriyet dönemi sınırlarına tekabül eden alanlarında 1909-1913 döneminde 39 milyon baş hayvan yetiştirilmektedir. Ancak 1914 yılındaki hayvan sayıları gözden geçirildiğinde, bir önceki yıla göre yaklaşık 4.8 milyon baş azalma meydana gelmiştir. Küçükbaş hayvanların sayıca fazlalığı, Anadolu'nun geniş bir bölümünde ancak küçükbaş hayvanların beslenebilmesine imkan tanıyan mera alanlarının yaygınlığından kaynaklanmaktadır (Tablo 6). XX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nde bazı hayvan ürünleri üretimi Tablo 7'de görülmektedir.

Tablo 6: *XX. Yüzyılın Başında Osmanlı Devleti'nde Hayvan Varlığı (Bin baş)*

HAYVAN CİNSİ	1909	1913	1914
At	855	895	626
Katır	132	105	80
Eşek	1.252	1.182	932
Deve	167	144	96
Sığır	6.141	6.186	5.029
Manda	763	863	582
Koyun	16.925	16.079	14.888
Kıl Keçi	9.605	12.011	9.696
Tiftik Keçi	3.843	2.018	2.777
Domuz	67	37	37
TOPLAM	39.750	39.520	34.743

Kaynak: Güran, 1997a:10

Tablo 7: *XX. Yüzyılın Başında Osmanlı Devleti'nde Hayvan Ürünleri Üretimi*

ÜRÜN	BİRİM	1909	1913	1914
Süt	Ton	1.140.015	1.178.910	1.014.623
Kümes hayvanı sayısı	Bin adet	30.964	-	30.489
Yumurta üretimi	Bin adet	857.949	-	767.532
Arı kovanı sayısı	Adet	1.418.150	933.799	964.402
Bal üretimi	Ton	6.401	4.144	3.974
Balmumu üretimi	Ton	478	394	434
Koyun derisi üretimi	Bin adet	3.877	-	3.133
Sığır derisi üretimi	Bin adet	564	-	372
Yapağı üretimi	Ton	23.437	15.283	16.735
Kıl üretimi	Ton	4.845	5.046	4.089
Tiftik üretimi	Ton	5.050	6.064	8.235

Kaynak: Güran, 1997a: 20

Osmanlı İmparatorluğu'nda en önemli ekonomik faaliyetlerden bir olan hayvancılık, istenilen gelişme çizgisini gösterememişti. Bu durumun birçok nedeni bulunmaktadır. Bunlar arasında; hayvan hastalıklarının üzerine gidecek veterinerlik hizmetlerinin sınırlılığı yanında zaman zaman yaşanan kuraklıklara bağlı ciddi boyutlardaki hayvan ölümleri sayılabilir. Bununla birlikte Cumhuriyet döneminde de devam eden canlı hayvan ihracı ve kuzu kesimleri de yaygındı. Özellikle et ve canlı hayvan fiyatlarının yükseldiği

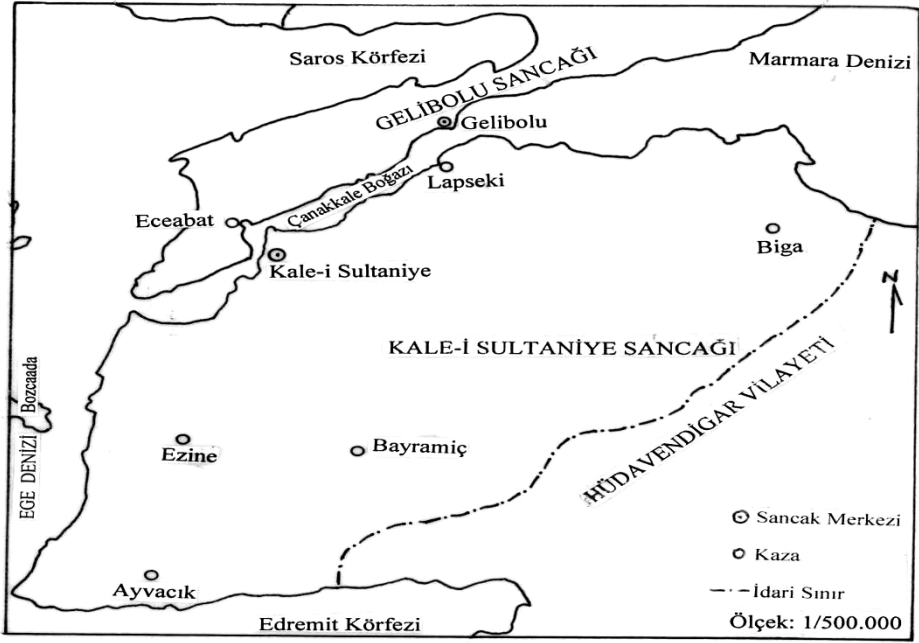
yıllarda hayvan ihracatı popülasyonun küçülmesinde son derece etkiliydi. Hayvancılığın yeterince gelişmemesinde mera hayvancılığının hakimiyeti ve meralarda ot veriminin düşüklüğü de rol oynamaktaydı. Mera hayvancılığında, geniş ve bakımlı mera ve çayirlara ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca İmparatorluğun son yüzyılında Anadolu'nun aldığı göçler ve göçmenlerin boş alanlara yerleştirilmesi meraların küçülmesinde etkili faktörler arasındaydı. Hayvancılığın gelişmemesinde sektörün vergileme usulleri de çiftçiye olumsuz yönde etkilemekteydi.

3. XX. YÜZYIL BAŞLARINDA KALE-İ SULTANIYE SANCAĞI'NDA TARIM

Kale-i Sultaniye Sancağı tarım sayımlarının yapıldığı 1909, 1913 ve 1914 tarihlerinde müstakil bir sancak olarak doğrudan merkeze bağlıdır (Eldem, 1994a: 262; SDAO⁵, 1327 ve 1328: 884-899; Korkmaz, 2005: 113 ve Karpaz, 2003: 224). Sancağın 1913 yılı yüzölçümü 7.900 km² olup (Şekil 3), 1910 yılı nüfusu 171 bin, 1913 yılı nüfusu 180 bin ve 1914 yılı nüfusu 165 bin kişidir (Eldem, 1994a: 20 ve Karpaz, 2003: 224). Kale-i Sultaniye Sancağı'nın 472.975 hektarlık bir bölümü ekili ve dikili arazilerden ibarettir (Tablo 2). *1909 yılında Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına tekabül eden bölgelerinde 1.1 milyon tarımla meşgul çiftçi ailesi bulunmaktadır.* Bunun % 2'sine tekabül eden 21.571 çiftçi ailesi Kale-i Sultaniye Sancağı'nda üretimde bulunmaktadır. Çiftçi ailelerin % 20.7'si 10 dekardan küçük işletmeye sahipken, % 48.7'si 10-50 dekar arasında bir işletmeye sahiptir. Bununla birlikte, % 30.6'sı 50 dekardan büyük bir işletmeye sahiptir. 50 dekardan büyük işletmelerin toplam işletmeler içindeki oranı ülke⁶ ortalamasından fazladır. Buna karşın ülke bütününde ortalama işletme büyüklüğü 29.2 dekar iken, Kale-i Sultaniye Sancağı'nda 21.9 dekardır. Dolayısıyla büyük işletmeler daha yaygın olmakla birlikte, ortalama işletme büyüklüğünün ülke ortalamasından daha küçük olması *tarımsal nüfus yoğunluğunun* fazla olduğunu göstermektedir.

⁵ Salname-i Devlet-i Aliye-i Osmaniyye

⁶ Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına tekabül eden bölgelerini kapsar.

Şekil 3: XX. Yüzyıl Başlarında Kale-i Sultaniye Sancağı [Osman Atlası, XX. Yüzyıl Başları, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları (2003)].

Kale-i Sultaniye Sancağı'na ait 1909, 1913 ve 1914 tarihli tarım istatistikleri bu Sancak'a bağlı kazalar bazında verilmendiğinden, üretimin kazalar arasında dağılımı, bunun nedenleri ve coğrafi çevreyle ilişkisi üzerinde değerlendirmeler yapılamamıştır. Çünkü tarımsal istatistikler Sancak bütününde verilmiştir. Bu nedenle Kale-i Sultaniye Sancağı tarımı ile ilgili değerlendirmeler; sayım yapılan yıllar arasında karşılaştırmalar, ülke bütünü içindeki yerini bulma, dönemin siyasi gelişmelerinin etkileri ya da Sancağın makro coğrafi çevre şartları içinde analizleri kapsamaktadır.

3.1. Tarla Bitkileri Üretimi

Kale-i Sultaniye Sancağı'nda 1909⁷, 1913⁸ ve 1914⁹ yıllarında tahılların ekim alanları ve üretiminde bir istikrar görülmemektedir. Bunda coğrafi çevre şartları değil de dönemin siyasi gelişmeleri ve savaş koşulları etkilidir.

⁷ Çanakkale Merkez, Ezine, Ayvacık, Bayramiç, Biga, Lâpseki, Gökçeada (İmroz) ve Bozcaada kazalarını kapsar (Güran, 1997a: 25).

⁸ Çanakkale Merkez, Ezine, Ayvacık, Biga, Bayramiç ve Lâpseki kazalarını kapsar (Güran, 1997a: 85).

⁹ Çanakkale Merkez, Ezine, Ayvacık, Biga, Bayramiç ve Lâpseki kazalarını kapsar (Güran, 1997a: 157).

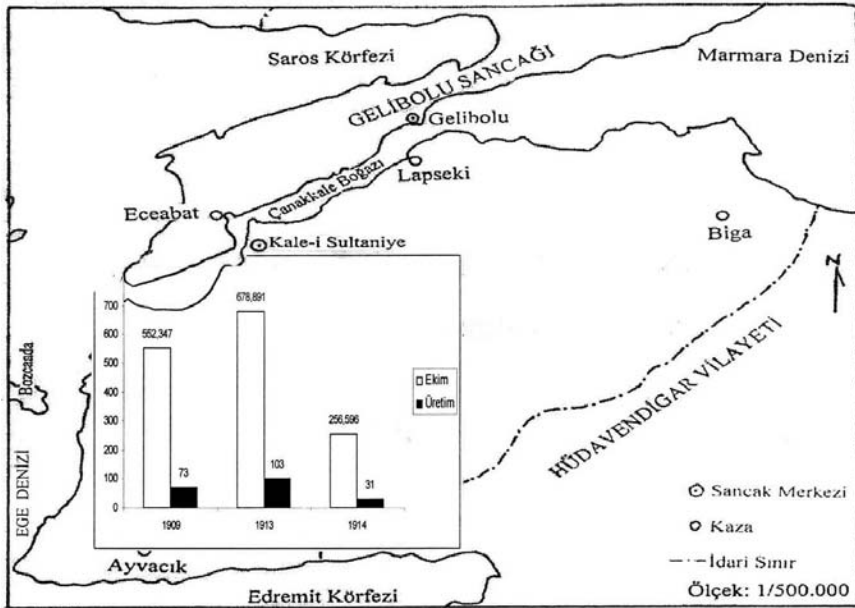
1909 yılında tahılların ekim alanı 552.347 dekar iken, 1913 yılında artış göstererek 678.891 dekara ulaşmıştır (Tablo 8 ve Şekil 4). 1914 yılında önemli bir gerileme göstererek 256.596 dekar olarak gerçekleşmiştir. 1913 yılından 1914 yılına tahıl ekim alanlarının 422.295 dekar gerilemesinde I. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkisi büyüktür. 1914 yılında tahıl ekim alanları, ülkedeki tahıl ekim alanlarının % 0.6'sını teşkil etmektedir. Tahıllar içerisinde üretim alanı en geniş olan ürünler; buğday ve arpadır. 1909 yılından 1913 yılına buğday ve arpa üretiminde belirgin bir artış görülmesine rağmen, 1914 üretim yılında sözü edilen ürünlerin üretiminde çok ciddi bir düşüş yaşanmıştır. 1913'e göre 1914 üretim yılında diğer tahılların üretiminde de çok ciddi rekolte düşüşleri yaşanmıştır. Bunda yukarıda ifade edilen faktörler etkilidir. 1913 yılında Kale-i Sultaniye Sancağı'nda yulaf ve kaplıca hariç tüm tahıl türlerinde ortalama verim ülke ortalamalarından fazladır. Örneğin ülke genelinde buğdayda ortalama verim 1.548 kg iken, Kale-i Sultaniye Sancağı'nda 1.632 kg'dır. Cumhuriyet dönemiyle bir karşılaştırma yapılırsa, tahıl üretimin en yüksek düzeyde gerçekleştiği 1913 yılındaki üretim miktarı 2001 yılı üretimden 66.984 ton daha azdır.

Kale-i Sultaniye Sancağı'nda sanayi bitkileri ekim alanları ve üretim durumuna ilişkin hazırlanan Tablo 9 gözden geçirilirse, 1909 yılında sadece iki sanayi ürünü yetiştirilirken, bu sayı 1913'ten itibaren üçe yükselmiştir. 1909 yılında 1.233 dekar olan sanayi bitkileri üretim alanı 1913'te 4.172 dekara ulaşırken, 1914 yılında 2.788 dekara gerilemiştir. Bununla birlikte sanayi bitkileri üretimi 1909'da 36 ton iken, 1913 yılında 118 tona yükselmiştir. 1914 yılında ise 102 tona gerilemiştir. 1914 yılında sanayi bitkileri ekim alanlarının ülke toplamına oranı % 0.2 iken, üretimin ülke geneline oranı % 0.1'dir. Kale-i Sultaniye Sancağı'nda coğrafi çevre şartları sanayi bitkilerinin yetiştirilmesine son derece elverişli iken, tütün dışında diğerlerinin üretiminin (XIX. yüzyıl başlarında) henüz yaygın olmadığı anlaşılmaktadır. 1913 yılına göre 1914 yılında sanayi bitkileri üretim alanı 1.384 dekar gerileme göstermesine rağmen, üretimde çok fazla azalma meydana gelmemiştir. Bunda etken faktör, sanayi bitkileri üretiminde tarım tekniklerinin daha ileri olmasıdır. Sancaktan dışarıya ihraç edilen tek endüstri bitkisi tütündür. 1913 yılında pamuğun hektara verimi 411 kg iken, bu rakam ülke genelinde 384 kg'dır. Tütünün hektara verimi 289 kg iken, ülke ortalaması 764 kg'dır. Dolayısıyla tütünde ortalama verim çok düşüktür. Kale-i Sultaniye Sancağı'nın 1913 yılı tütün ve pamuk üretimi günümüz sözü edilen ürünler üretimine yakındır.

Tablo 8: Tahılların Ekim Alanları ve Üretimi (1909, 1913 ve 1914) (Da ve Ton)

ÜRÜN	1909		1913		1914		1914 ÜLKE GENELİ ¹⁰	
	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim
Buğday	304.875	37.922	323.783	48.574	99.826	17.432	25.432.273	4.009.224
Arpa	113.136	17.254	184.490	27.546	80.723	8.836	12.070.950	1.785.647
Yulaf	78.640	11.509	62.120	7.550	14.660	1.638	958.576	162.126
Çavdar	15.818	2.019	46.100	10.062	7.967	1.107	2.374.816	328.606
Kaplıca	5.100	513	12.500	1.006	700	74	653.137	841.671
Darı	9.202	233	5.350	574	16.570	132	110.9832	154.655
Mısır	25.576	3.267	43.548	7.295	36.150	1.372	3.238.695	537.239
Kuşyemi	-	-	1.000	282	-	-	77.791	14.892
Pirinç	-	-	-	-	-	-	199.689	39.505
Diğer	-	-	-	-	-	-	82.092	13.959
TOPLAM	552.347	72.717	678.891	102.889	256.596	30.591	46.198.951	7.887.524

Kaynak: Güran, 1997a: 30-32, 87-89 ve 159-161

Şekil 4: Kale-i Sultaniye Sancağı'nda 1909, 1913 ve 1914 Yıllarında Tahılların Ekim (Da) ve Üretimi (Ton)

¹⁰ Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına tekabül eden alanlarını kapsar.

Tablo 9: Sanayi Bitkilerinin Ekim Alanları ve Üretimi (909, 1913 ve 1914)
(Da ve Ton)

ÜRÜN	1909		1913		1914		1914 ÜLKE GENELİ	
	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim
Pamuk (lif)	353	5	520	20	870	36	488.068	11.730
Keten (Lif)							120.190	1.666
Tütün	880	31	3.327	88	1.780	65	550.421	35.819
Anason			325	10	20	1	6.129	208
Kenevir (Lif)							71.062	3.946
Haşhaş (Kapsül)							280.021	14.842
Boya Maddeleri							8.866	853
TOPLAM	1.233	36	4.172	118	2.788	102	1.524.757	69.064

Kaynak: Güran, 1997a: 50-51, 117-119 ve 190-192

Tablo 10: Yağlı Tohumlular Ekim Alanları ve Üretimi (1909, 1913 ve 1914)
(Da ve Ton)

ÜRÜN	1909		1913		1914		1914 ÜLKE GENELİ	
	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim
Pamuk (Çiğit)	353	17	520	-	870	41	488.068	15.222
Keten (Tohum)							120.190	5.066
Susam	1.498	75	5.430	197	4.000	150	251.143	13.976
Kenevir (Tohum)							71.062	1.025
TOPLAM	1.851	92	5.950	197	4.870	191	930.463	35.289

Kaynak: Güran, 1997a: 50-51, 117-119 ve 190-192

Kale-i Sultaniye Sancağı'nda tarla tarımı kapsamında yetiştirilen yağlı tohumlu bitkiler üretim durumu (Tablo 10) gözden geçirildiğinde, sancağın oldukça sınırlı bir üretim durumuna sahip olduğu görülmektedir. Yağlı tohumlar üretimi 1909 yılında 92 ton iken, 1913 yılında 197 ton ve 1914 yılında da 191 ton olarak gerçekleşmiştir. 1914 yılında yağlı tohumlar üretiminin ülke yağlı tohumlar üretimindeki payı % 0.5'tir. Günümüzde Çanakkale İli'nde yağlı tohumlular üretimi (21.011 ton) 1913 yılının dört katı seviyesindedir. Sayım yıllarında sancakta henüz ayçiçeği yetiştirilmemektedir. Günümüzde yağlı tohumlu bitkiler içerisinde en yaygın üretilen ürün ayçiçeğidir.

Tablo 11: Yumrulu Bitkilerin Ekim Alanları ve Üretimi (1909, 1913 ve 1914 (Da ve Ton)

ÜRÜN	1909		1913		1914		1914 ÜLKE GENELİ	
	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim
Patates	50	4	80	26	375	44	200.950	73.130
Hayvan Pancarı							37.423	13.922
Soğan (kuru)			7.370	738	6.250	1.398	453.518	80.326
Sarımsak (kuru)			2.120	331	1.750	350	98.334	8.471
TOPLAM	50	4	9.570	1.095	8.375	1.792	790.167	175.849

Kaynak: Güran, 1997a: 49, 107-109 ve 183-192

Kale-i Sultaniye Sancağı'nda yetiştirilen yumrulu bitkilerin ekim alanı ve üretim durumu (Tablo 11) incelendiğinde, 1909 yılında patates dışında diğer yumrulu bitkilere ilişkin veri bulunmadığı görülmektedir. 50 dekarlık bir alandan sadece 4 ton patates üretilmiş olması oldukça ilginçtir. 1913 yılında yumrulu bitkiler üretim alanı 9.570 dekara ulaşırken, bu rakam 1914 yılında 8.375'e dekara gerilemiştir. 1914 yılında yumrulu bitkilerin üretim alanı gerilemesine rağmen, üretim miktarı 1913 yılına göre artış göstererek 1.792 ton olarak gerçekleşmiştir. 1914 yılında hava koşullarının çok iyi gitmesi, bu yılın iyi bir üretim yılı olmasını sağlamıştır. 1914 yılı yumrulu bitkiler ekim alanlarının ülke geneline oranı % 1.1 iken, üretimin ülke geneline oranı % 1'dir. Yumrulu bitkilerin hektara verimi ülke ortalamasından düşüktür. 1913 ve 1914 yılı yumrulu bitkilerin ekim ve üretim alanları günümüz rakamlarına yakındır.

3.2. Bahçe Bitkileri Üretimi

Osmanlı Devleti dönemi tarım sayımlarına göre (1909, 1913 ve 1914), Kale-i Sultaniye Sancağı bahçe bitkileri tarımına ilişkin ayrıntılı istatistikler bulunmamaktadır. Sadece baklagiller üretimine ilişkin bilgi bulunmaktadır. Baklagiller üretimine ilişkin verilen istatistiklerin tane (kuru) olarak mı ya da taze olarak mı verildiği de açıklanmamıştır. Diğer sebzelere (yaprağı yenen, meyvesi yenen sebzeler) ilişkin de bilgi bulunmamaktadır. 1909/1910 üretim sezonunda tarım alanlarının % 7.35'i sebze yetiştiriciliğine ayrılmakla birlikte, bu alanlarda ne tür sebzelerin yetiştirildiğine dair bilgi bulunmamaktadır (Baskıcı, 2005: 134). İlgili sayımlarda meyveciliğe ilişkin daha ayrıntılı istatistikler verilmiştir.

Kale-i Sultaniye Sancağı'nda bahçe tarımı kapsamında yetiştirilen baklagillerin ekim ve üretim durumuna ilişkin 1913 ve 1914 yıllarına ait daha ayrıntılı istatistikler bulunmasına rağmen, 1909 istatistikleri çok sınırlıdır. 1909 yılında baklagillerin üretimine ayrılmış bahçe tarımı alanlarının miktarı 50 bin dekarı aşarken, bu rakamın 1913 yılında dört kattan fazla artarak 224 bin dekara ulaştığı ve yetiştirilen baklagillerin çeşit olarak da arttığı görülmektedir (Tablo 12). Ancak 1913 yılı üretim alanı rakamlarını abartılı bulmaktayız. 1914 yılında baklagiller üretim alanının 1909 yılının gerisine düştüğü görülmektedir. Üretim alanlarındaki dalgalanmaya bağlı olarak, üretim miktarında da dalgalanmalar yaşanmıştır. 1914 yılında üretim alanı ve rekolte yaşanan dalgalanma savaş ortamının yarattığı olumsuz ekonomik ve psikolojik etkilerinden kaynaklanmaktadır. 1914 yılında ülke baklagiller üretim alanlarının % 1.3'ü Sancak dahilinde yer almıştır. Sancakta yetiştirilen baklagillerin hektara verimi ülke ortalamasının gerisinde kalmıştır. Örneğin mercimeğin hektara verimi 318 kg iken, ülke genelinde bu değer 823 kg'dır.

Tablo 12: *Baklagillerin Ekim Alanları ve Üretimi (1909, 1913 ve 1914 (Da ve Ton)*

ÜRÜN	1909		1913		1914		1914 ÜLKE GENELİ	
	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim
Nohut	29.835	2.036	148.200	6.885	7.300	1.297	377.186	42.136
Fasulye	3.574	303	52.080	3.964	1.850	125	362.150	40.538
Bakla	16.316	1.572	17.350	1.286	8.600	617	355.308	38.260
Mercimek	505	24	6.000	176	455	34	287.142	14.302
Bezelye							15.064	425
Börülce			900	80	700	10	17.380	1.112
TOPLAM	50.280	3.935	224.540	12.391	18.905	2.083	1.414.230	136.773

Kaynak: Güran, 1997a: 40-42, 97-99 ve 171-173

Tablo 13: *Kök Sebzelerden Havucun Ekim Alanları ve Üretimi (1914) (Da ve Ton)*

ÜRÜN	1909		1913		1914		1914 ÜLKE GENELİ	
	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim
Havuç	-	-	-	-	25	2	12.365	3.926
TOPLAM	-	-	-	-	25	2	12.365	3.926

Kaynak: Güran, 1997a: 183-192

Osmanlı Devleti dönemi tarım sayımlarına göre (1909, 1913 ve 1914), Kale-i Sultaniye Sancağı'nda kök sebzelerden sadece havuç üretimine ilişkin istatistik verilmiştir. 1914 yılında 25 dekar alandan 2 ton havuç üretilmiştir (Tablo 13).

Bahçe tarımı kapsamında meyve üretimine geçecek olursak;

Tablo 14: *Meyve Üretimi 1909, 1913 ve 1914 (Ton)*

ÜRÜN	1909	1913	1914	1914 ÜLKE TOPLAMI
	Üretim	Üretim	Üretim	Üretim
Kestane	18	3	3	10.665
Ceviz	117	411	138	45.740
Erik	129	67	294	22.971
Elma	187	132	145	52.786
Armut	1.237	1.068	913	37.877
İncir	64	6	24	67.140
Kayısı	6	27	19	40.480
Badem	38	302	132	5.238
Portakal	-	-	-	47.869
Limon	-	-	-	8.760
Nar	-	14	17	45.751
Dut	-	65	272	118.034
Hurma	-	-	-	37
Vişne ve Kiraz	-	-	-	3.892
Fındık	-	-	-	51.255
Şeftali	-	-	-	379
Fıstık	-	-	-	4.105
Diğer	-	-	19	5.337
TOPLAM	1.796	2.095	1.976	568.316

Kaynak: Güran, 1997a: 60, 127 ve 204

Osmanlı Devleti dönemi tarım sayımlarına göre (1909, 1913 ve 1914), Kale-i Sultaniye Sancağı'nda meyvecilik gelişmemiştir. En çok yetiştirilen meyveler armut, ceviz, badem, erik, elma ve dut'tur. Kale-i Sultaniye Sancağı'ndaki iklimsel çeşitliliğe rağmen, 1909 yılında meyve üretimi 1.796

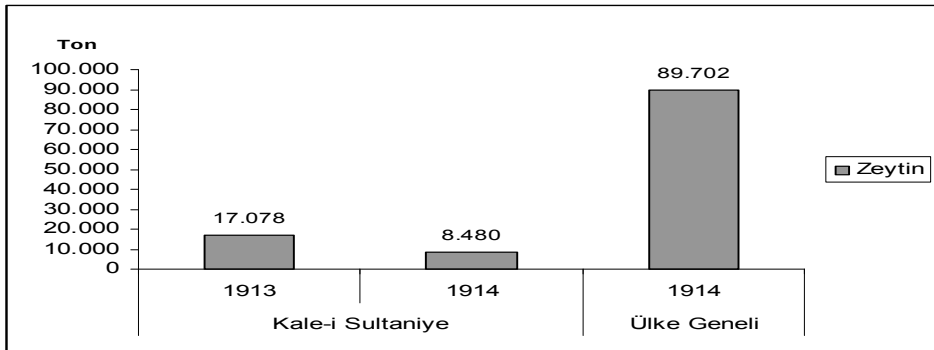
ton iken, bu rakam 1913 yılında 2.095 ton ve 1914 yılında da 1.976 ton olarak gerçekleşmiştir (Tablo 14). 1914 yılı meyve üretiminin ülke geneline oranı % 0.3'tür. Dolayısıyla Sancağın ülke meyveciliğinde bir yeri bulunmamaktadır.

Akdeniz iklim bölgesi içerisinde kalan Kale-i Sultaniye Sancağı zeytin üretimine son derece elverişlidir. Kale-i Sultaniye Sancağı'nda zeytin ziraatine ilişkin veriler gözden geçirildiğinde, 1909 ve 1914 yıllarına ait istatistikler ağaç sayısı olarak verilirken, 1913 verileri üretim alanı (dekar) olarak verilmiştir. 1909 yılında zeytin ağacı sayısı 416.670 iken, bu rakam 1914 yılında 332.927'dir. Bu ağaçların ne kadarının meyve veren yaşta olduğu bilinmemektedir. Bununla birlikte 1913 yılında zeytin üretimine ayrılan alan 132.676 dekadır. Zeytin üretimi 1909 yılında 4.980 ton iken, bu rakam 1913 yılında 17.078 ton ve 1914 yılında 8.480 tondur (Tablo 15 ve Şekil 5). 1913 yılından 1914 yılına üretimin yarı yarıya düşmesi zeytin ağacının fizyolojik dinlenme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. 1914 yılı zeytin üretiminin ülke geneline oranı % 9.5'tir. Çanakkale İli'nde 2001 yılında meyve veren yaşta 4.1 milyon zeytin ağacı bulunurken, zeytin üretimi 29.959 tondur (DİE, 2003: 85).

Tablo 15: Zeytin Üretimi (1909, 1913 ve 1914) (Ton)

İDARİ ÜNİTE	1909		1913		1914		1914 ÜLKE GENELİ	
	Ağaç Sayısı	Üretim	Zeytinlik (Da.)	Üretim	Ağaç Sayısı	Üretim	Ağaç Sayısı	Üretim
Kale-i Sultaniye Sancağı	416.670	4.980	132.676	17.078	332.927	8.480	12.199.180	89.702

Kaynak: Güran, 1997a: 66, 133 ve 210

Şekil 5: Kale-i Sultaniye Sancağı ve Ülke Geneline Zeytin Üretimi (Ton)

Tablo 16: *Bağ Alanları ve Üzüm Üretimi (1909, 1913 ve 1914) (Ton)*

İDARİ ÜNİTE	1909		1913		1914		1914 ÜLKE GENELİ	
	Bağlık Da.	Üretim	Bağlık Da.	Üretim	Bağlık Da.	Üretim	Bağlık Da.	Üretim
Kale-i Sultaniye Sancağı	63.483	13.118	221.000	8.769	85.000	4.683	5.023.731	1.543.579

Kaynak: Güran, 1997a: 67, 134 ve 211

Kale-i Sultaniye Sancağı'nda bağcılığa ayrılan arazilerin miktarı 1909 yılında 63.483 dekar iken, bu rakam 1913 yılında 221 bin dekar ve 1914 yılında da 85 bin dekadır (Tablo 16). 1913 yılı bağ alanlarına ilişkin veriler abartılı bulunduğundan sadece 1909 ve 1914 yılı rakamları değerlendirmeye alınacaktır. 1909 yılında bağ alanları 63.483 dekar iken, bu rakam 1914 yılında 85 bin dekara yükselmiştir. 1909 yılı üzüm üretimi 13.118 ton iken, 1914 yılında bu rakamın 1/3'ü seviyesinde gerçekleşmiştir. Sancağın ülke üzüm üretiminde bir yeri bulunmamaktadır. 2001 yılı üzüm üretimi 1914 yılının yaklaşık beş katı (24.774 ton) seviyesindedir.

3.3. Yem Bitkileri Üretimi

1909-1913 döneminde Kale-i Sultaniye Sancağı'nda yem bitkileri üretim alanlarında bir değişiklik görülmemektedir. Üretim alanı 24 bin dekar civarındadır. Yem bitkileri üretim alanı 1914 yılında 15.545 dekara gerilemiştir. 1909-1913 döneminde yem bitkileri üretimi 2.840-3.787 ton arasında değişirken, 1914 yılına gelindiğinde bu rakam 511 tona gerilemiştir (Tablo 17). Bu gerilemede dönemin gelişen siyasi olayları ve savaş koşulları etkilidir.

Tablo 17: *Yem Bitkileri Üretimi (1909, 1913 ve 1914) (Ton)*

ÜRÜN	1909		1913		1914		1914 ÜLKE GENELİ	
	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim	Ekim	Üretim
Burçak	24.724	2.840	23.260	3.274	14.545	443	997.456	155.523
Fiğ	-	-	1.500	513	1.000	68	406.566	71.377
TOPLAM	24.724	2.840	24.760	3.787	15.545	511	1.404.022	226.900

Kaynak: Güran, 1997a: 30-32, 98-99 ve 171-173

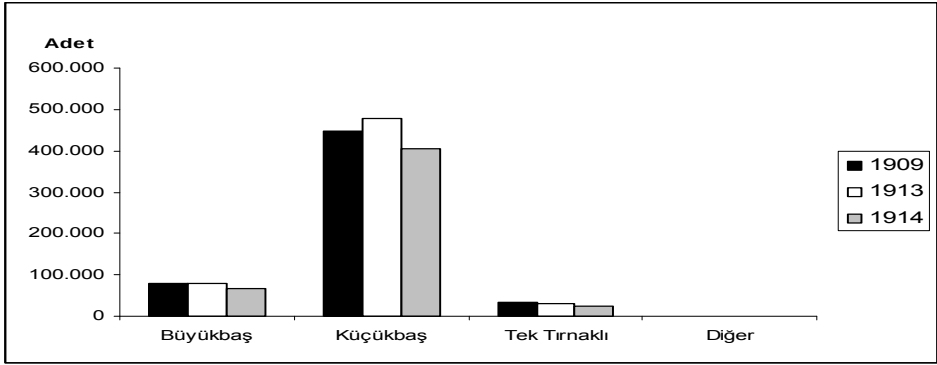
3.4. Hayvancılık

Kale-i Sultaniye Sancağı'nın Ezine, Ayvacık, Biga ve Bayramiç kazalarında hayvancılık önemli bir iktisadi faaliyetti. 1909-1913 döneminde Kale-i Sultaniye Sancağı'nda büyük baş hayvan sayısında önemli bir değişiklik görülmemektedir. 1913'ten 1914 yılına büyükbaş hayvan sayısı 12.129 adet azalmıştır. Bu yıllarda koşu öküzü ve mandasının ciddi bir rakam göstermesi, koşu ve çekim hayvanı olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Küçükbaş hayvanlardan en fazla yetiştirilenler koyun ve kıl keçisidir. 1909 yılında küçükbaş hayvan toplamı 448.870 adet iken, bu rakam 1913 yılında 479.296'ya ulaşmış ve 1914 yılında da 405.887'ye gerilemiştir (Tablo 18 ve Şekil 6). 1914 yılında Kale-i Sultaniye Sancağı'ndaki küçük ve büyükbaş hayvan sayısının ülke toplamına oranı % 1.4'tür. 1909-1914 döneminde Kale-i Sultaniye Sancağı'ndaki tek tırnaklı hayvan sayısı 33.381'den 25.684'e gerilemesine rağmen, yine de dikkat çekici bir sayıdadır. Çünkü bu hayvanlardan koşu ve çekim aracı olarak faydalanılmaktaydı. 2001 yılında Çanakkale İli'nde yetiştirilen büyük ve küçükbaş hayvan sayısı sözü edilen sayım yapılan yıllara göre daha fazladır. Tek tırnaklı hayvan sayısı sayım yıllarına göre azdır. Çünkü bu hayvanların koşu ve çekim hayvanı olarak kullanılmaları son derece azalmıştır.

Tablo 18: Cinslerine Göre Hayvan Sayıları (1909, 1913 ve 1914)

HAYVAN CİNSİ	1909	1913	1914	1914 ÜLKE TOPLAMI
Siğir	45.563	20.400	28.455	3.129.620
Koşu Öküzü	26.834	51.725	29.667	1.899.757
Manda	2.528	4.832	7.103	329.021
Koşu Mandası	3.513	2.390	1.993	252.725
B. Baş Toplam	78.438	79.347	67.218	5.611.123
Koyun	274.681	277.270	222.042	887.785
Kıl Keçi	174.149	202.026	183.845	9.695.897
Tiftik Keçisi	40	-	-	2.776.503
K. Baş Toplam	448.870	479.296	405.887	27.360.185
B.baş ve K.baş Toplamı	527.308	558.643	473.105	32.971.308
At	13.012	9.487	6.162	625.927
Katır	1.978	5.600	620	80.081
Eşek	18.391	26.000	18.902	932.351
Tek Tırnaklı Hayvanlar Toplamı	33.381	29.880	25.684	1.638.359
Deve	4.607	100	1.470	95.596
Domuz	677	-	70	37.087

Kaynak: Güran, 1997a: 72-73, 140-143 ve 218-220

Şekil 6: Kale-i Sultaniye Sancağı'nda Cinslerine Göre Hayvan Sayıları (1909 ve 1914)

Tablo 19: Hayvan Ürünleri Üretimi (1909, 1913 ve 1914)

ÜRÜNÜN CİNSİ	1909	1913	1914	1914 ÜLKE TOPLAMI
Süt (Ton)	9.589	8.613	7.034	1.014.623
Yün (Ton)	215	235	127	16.735
Keçi Kılı (Ton)	39	52	46	4.089
Tiftik (Ton)	-	-	-	8.235
Deve Kılı (Ton)	-	2	-	-
Koyun Derisi (Bin adet)	47	-	31.625	1.520.593
Sığır Derisi (Bin adet)	1	-	7.450	363.506
Keçi Derisi (Bin adet)	-	-	22.350	1.612.743
Deve Derisi (Adet)	-	-	180	8.869

Kaynak: Güran, 1997a: 76, 144 ve 222

Kale-i Sultaniye Sancağı'nda hayvan ürünleri üretiminde 1909'dan 1913'e süt, yün ve keçi kılı üretiminde büyük bir değişiklik görülmezken, 1914 yılında sözü edilen ürünlerden süt üretiminde 1.579 ton civarında azalma meydana gelmiştir. Tablo 18'deki süt hayvanlarına ilişkin verilerle, Tablo 19'daki üretime ilişkin veriler kıyaslanırsa, hayvan başına süt verimi düşüktür. Et üretimi hakkında veri bulunmamakla birlikte, et veriminin de düşük olduğu söylenebilir. Koyun, sığır, keçi ve deve derisi üretimine ilişkin sadece 1914 yılına ait veri bulunmaktadır. En fazla elde edilen hayvan derisi koyun ve keçi derisidir. Sancak dışına ihraç edilmektedir. 1914 yılında Kale-

i Sultaniye Sancağı'nda süt üretiminin ülke toplamına oranı % 0.7 iken, deri (koyun, sığır, keçi ve deve) üretimin ülke toplamına oranı % 1.8'dir. Elde edilen deriler ya İstanbul pazarına gönderilmekte ya da yurt dışına ihraç edilmektedir. Günümüzde hayvan ürünleri üretimi, Osmanlı Devleti sayım yıllarındaki verilerle kıyaslanamayacak kadar fazladır.

3.5. Kümes Hayvancılığı

Kale-i Sultaniye Sancağı'nda 1909 yılında yetiştirilen kümes hayvanı sayısı 1.4 milyonu aşarken, yumurta üretimi 7.8 milyon adettir. Buna karşılık 1914 yılında kümes hayvanı sayısı yaklaşık elli bine kadar gerilerken, elde edilen yumurta adedi 1.7 milyona kadar gerilemiştir (Tablo 20). Bu gerilemede I. Dünya Savaşı'nın etkisi büyüktür.

Tablo 20: Kümes Hayvancılığı (1909 ve 1914)

İDARİ ÜNİTE	1909		1914		1914 ÜLKE GENELİ	
	Kümes Hayvanı	Yumurta Üretimi (Bin adet)	Kümes Hayvanı	Yumurta Üretimi (Bin adet)	Kümes Hayvanı	Yumurta Üretimi (Bin adet)
Kale-i Sultaniye Sancağı	1.422.070	7.822	49.500	1.735	30.488.648	767.532

Kaynak: Güran, 1997a: 71 ve 216

3.6. İpekböcekçiliği

Kale-i Sultaniye Sancağı'nda ipekböcekçiliği pek gelişmiş değildi. Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına tekabül eden bölgelerinde ipekböcekçiliğinde en önde gelen vilayetleri¹¹; Bursa, Hatay, Kocaeli, Bilecik, Balıkesir ve Amasya teşkil etmekteydi. Kale-i Sultaniye Sancağı'nda koza üretimi 1909 yılında 88 ton iken, bu rakam 1913 yılında 57 tona ve 1914 yılında 29 tona gerilemiştir (Tablo 21). 1914 yılında Çanakkale Sancağı'ndaki dutluk alan 120 dekadır. Koza üretiminde görülen gerilemede, batının ipekli dokuma sanayi mamulleri ile rekabet edememe yanında I. Dünya Savaşı etkilidir. Koza üretiminin ülke toplamındaki oranı % 0.6'dır. Çanakkale İli'nde günümüzde ipek kozası üretimi hemen hemen bitme noktasına gelmiştir. Üretim miktarı bakımından Cumhuriyet öncesi döneme ulaşamamıştır.

¹¹ Günümüzde mülki idare sistemine göre.

Tablo 21: İpekböcekçiliği ve Koza Üretimi (1909, 1913 ve 1914) (Ton)

İDARİ ÜNİTE	1909		1913		1914		1914 ÜLKE GENELİ	
	Açılan Tohum Kutusu (Adet)	Koza Üretimi (Ton)	Açılan Tohum Kutusu (Adet)	Koza Üretimi (Ton)	Açılan Tohum Kutusu (Adet)	Koza Üretimi (Ton)	Açılan Tohum Kutusu (Adet)	Koza Üretimi (Ton)
Kale-i Sultaniye Sancağı	1.609	88	67	57	1.351	29	197.242	4.578

Kaynak: Güran, 1997a: 68, 135 ve 212

3.7. Arıcılık

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Osmanlı Devleti tüm şeker ihtiyacını ithal ederek sağlıyordu. İthalatın kesintiye uğradığı dönemlerde tatlandırıcı olarak bal kullanılmaktaydı. Kale-i Sultaniye Sancağı'nda 1909 yılında 11.902 olan arı kovanı sayısı, 1913 yılında 13.400'e ulaşmış, 1914 yılında da 12.700'e gerilemiştir (Tablo 22). Kovanların kara kovan olması bal üretimin düşük seviyede gerçekleşmesine yol açmıştır. 1909 yılında 58 ton bal üretilmiştir. 1909 yılından 1913 yılına kovan sayısı 1.498 adet artmasına rağmen üretim aynı kalmıştır. 1914 yılında kovan sayısı 700 kadar azalmasına rağmen bal üretimi artarak 86 ton olarak gerçekleşmiştir. Bal üretiminde artış ya da azalmada beşeri çevre yanında doğal çevre etkilerinin de rolü olsa gerekir. 1914 yılında kovan başına bal üretimi 6.7 kg olarak gerçekleşmiştir. 1914 yılında üretimin ve verimin artmasında doğal çevre koşullarının olumlu yönde ortam sağlamasının rolü büyüktür. 1914 yılında bal üretimin ülke toplamına oranı % 2.2'dir.

2001 yılında Çanakkale İli'ndeki kovan sayısı 49.900 iken, bal üretimi 828 tondur (DİE, 2003: 386). Günümüzde bal üretimi ise 1914 yılının yaklaşık on katıdır.

Tablo 22: Arıcılık (1909, 1913 ve 1914)

İDARİ ÜNİTE	1909		1913		1914		1914 ÜLKE GENELİ	
	Arı Kovanı (Adet)	Bal Üretimi (Ton)	Arı Kovanı (Adet)	Bal Üretimi (Ton)	Arı Kovanı (Adet)	Bal Üretimi (Ton)	Arı Kovanı (Adet)	Bal Üretimi (Ton)
Kale-i Sultaniye Sancağı	11.902	58	13.400	58	12.700	86	964.402	3.974

Kaynak: Güran, 1997a: 69, 138 ve 214

4. KALE-İ SULTANİYE SANCAĞI'NDA TARIM ÜRÜNLERİ TİCARETİ

Osmanlı Devleti dönemi tarım istatistiklerinde sadece 1914 yılına ait ticarete konu olan tarım ürünleri hakkında veri bulunmaktadır. Kale-i Sultaniye Sancağı'nda üretilen tarım ürünlerinin genelde sancak dahilinde tüketildiği görülmektedir. Üretim bölgesi dışına çıkan tarım ürünleri miktarı oldukça sınırlıdır. Osmanlı Devleti döneminde Çanakkale'nin bir liman kenti olması yanında İstanbul'a bağlanan deniz ticaret yolları üzerinde bulunmasına rağmen, üretilen ürünlerin sancak dahilinde ağırlıklı olarak tüketilmesi, geçim tarzı üretim anlayışının bir sonucudur. Bu durum Osmanlı Devleti tarımının genel bir özelliğidir. Ayrıca karayolu ulaşımı imkanlarının yetersizliği de sözü edilen tablonun oluşmasında etkilidir. Sadece demiryolları güzergahı üzerindeki yerleşim alanları arasında tarım ürünleri ticareti bulunmaktaydı.

Tablo 23: *Üretim Bölgesi Dışında Satılan Tahıl Miktarı (1914) (Ton)*

İDARİ ÜNİTE	BUĞDAY	KAPLICA	ARPA	ÇAVDAR	YULAF	MISIR	PİRİNÇ	DARI	KUŞYEMI
Kale-i Sultaniye Sancağı	295	-	308	257	90	-	-	-	-

Kaynak: Güran, 1997a: 169

1914 yılında Kale-i Sultaniye Sancağı'nda üretilen tahılların sancak dışında pazara sunulan miktarı oldukça azdır. Tablo 23 ile Tablo 8 karşılaştırılırsa, 1914'te üretilen buğdayın % 1.7'si sancak dışında tüketime sunulmuştur. Bu oran arpada % 3.5, çavdarda % 23.2 ve yulafta % 5.5'tir. Dolayısıyla hayvan yemi olarak kullanılan tahılların daha fazla dolaşıma girdiği görülür. Bu ürünlerin bozulmadan uzak pazarlara götürülebilmesi de bunda etkilidir. 1914 yılında tahılların sınırlı bir miktarda sancak dışında pazara sunulmasında 1914 yılının iyi bir üretim yılı olması ve savaş koşullarının yarattığı ihtiyaç da etkilidir.

Tablo 24: *Üretim Bölgesi Dışında Satılan Baklagiller Miktarı (1914) (Ton)*

İDARİ ÜNİTE	BAKLA	BEZELYE	NOHUT	FASULYE	MERCİMEK	BÖRÜLCE
Kale-i Sultaniye Sancağı	295	-	308	257	90	-

Kaynak: Güran, 1997a: 181

1914 yılında Kale-i Sultaniye Sancağı'nda üretilen baklagillerin sancak dışında pazara sunulan miktarı tahıllara göre daha fazladır. Tablo 13'te

baklagillerin üretim durumu dikkate alınır, 295 ton bakla, 308 ton nohut, 257 ton kuru fasulye ve 90 ton mercimek sancak dışı pazarlara sevk edilmiştir (Tablo 24). Baklagillerin uzun süre dayanması ticari kabiliyetini arttırmıştır. Ayrıca savaş koşullarının yarattığı talep artışı da bunda etkilidir. 1914 yılında Sancak dışında tüketime sunulan yumrulu ve köklü bitki bulunmamaktadır. Sancak dışına sevk edilen tek sanayi bitkisi tütün olup, miktarı 32 tondur. Yine zeytinin de sancak dışında satışa sunulmasına ilişkin veri bulunmamaktadır. Ancak özellikle zeytinyağının uzak pazarlara gönderildiğini tahmin etmekteyiz.

Tablo 25: Üretim Bölgesi Dışına Satılan Hayvan Ürünleri Miktarı (1914)

ÜRÜNÜN CİNSİ	SANCAK DIŞINA GÖNDERİLEN	ÜLKE GENELİNDE DOLAŞIMDA BULUNAN
Süt (Ton)	-	1.153
Yün (Ton)	21	4.246
Keçi Kılı (Ton)	6	715
Tiftik (Ton)	-	2.808
Deve Kılı (Ton)	-	-
Koyun Derisi (Bin adet)	6.000	378.790
Sığır Derisi (Bin adet)	300	73.783
Keçi Derisi (Bin adet)	3.050	409.022
Deve Derisi	-	2.218

Kaynak: Güran, 1997a: 228

1914 yılında Kale-i Sultaniye Sancağı dışında pazara sunulan hayvan ürünleri miktarı oldukça sınırlıdır. Sancak dışı pazarlara gönderilen en önemli ürün deridir. 1914 yılında dış pazarlara gönderilen deri miktarı 9.350 adettir. Sancak dışında satışa sunulan yün ve keçi kılı miktarı oldukça sınırlı iken, yumurta miktarı ise 245 bin adettir.

XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında Çanakkale Limanı üzerinden ihraç edilen ürünler arasında en başta gelenleri renkli ipek, sırma ve mercan ile yapılan işlemecilik ve yürük halılarıdır. Bunun yanında ihraç edilen ürünler arasında hububat, zeytinyağı, şarap, meşe palamudu, mazi, deri, yün, keçe, çanak ve çömlek sayılabilir. Bu ürünler; Fransa, İngiltere, Avusturya-Macaristan, Yunanistan ve Bulgaristan'a ihraç edilmekteydi. XX. yüzyıl başlarında sancağın tüm dışalım ve dışsatımı Çanakkale'de yoğunlaşmıştı. İthal edilen malları ise kahve, kimyasal madde, pamuk ipliği ve pamuklu

kumaş, cam, ham ve işlenmiş metal, kağıt, şeker, cam eşya ve çeşitli besin maddeleri oluşturmaktadır (Tuncel, 1993:198; Darkot, 1997:338). Dolayısıyla ihraç edilen ürünler içerisinde tarım ürünleri önemli bir yer teşkil etmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti 1880'lerden itibaren tarımda girdi kullanımını (tarım makineleri, kaliteli tohum, fide-fidan ve damızlık hayvan) arttırmak suretiyle Türk tarımının ticarileşmesinde ciddi adımlar atmıştır. Ülke ekonomisinin tarıma dayanması nedeniyle, tarımı güçlendirmek suretiyle hem vergi gelirlerini arttırmak hem de dış piyasaların ihtiyaç duyduğu ürünleri yetiştirerek ihracatı arttırmak hedef alınmıştır. Bu yapının güçlendirilmesi adına atılan adımlar arasında; demiryollarının yaygınlaştırılarak limanlara bağlanması, üretim-tüketim bölgeleri arasında bağlantının güçlendirilmesi, uluslararası pazarlarla irtibatın sağlanması ve Ziraat Bankası kredileriyle çiftçinin tefecilerin elinden kurtarılması sayılabilir. Sözü edilen politikalar, Osmanlı Devleti'ni bir ölçüde uluslararası pazarlara bağlamayı sağlamıştır. İzlenen tarım politikaları, uluslararası pazarların aradığı katma değeri yüksek ürünlerin yetiştirilmesi suretiyle tarım ekonomisinin güçlendirilmesine ortam hazırlamıştır. Devletin tarıma yönelik sübvansiyonlarına rağmen, demiryollarının geçtiği bölgeler dışında Türk tarımında geleneksel yapıdan modern yapıya geçiş süreci sağlanamamıştır.

XIX. yüzyıl sonu ve XX. yüzyıl başlarında, Türk tarımın en fazla ticarileşme gösterdiği bölgeler ülkenin Rumeli bölgesi ile Batı Anadolu idi. Kuzeybatı Anadolu'da uluslararası deniz ticaret yolları üzerinde bulunan ve limana sahip Kale-i Sultaniye Sancağı'nda tarımsal üretimin incelenmesi, batı Anadolu'da XX. yüzyıl başlarında tarımın ulaştığı seviye hakkında fikir verecek niteliktedir. 1913 yılı Osmanlı Devleti tarım sayımına göre, *Kale-i Sultaniye Sancağı'nda tarımsal üretimin ülke (Osmanlı Devleti'nin Türkiye Cumhuriyeti sınırlarına tekabül eden alanlarını kapsar) toplamında % 1'in üzerinde bulunduğu başlıca ürün grupları şunlardır:*

Tahılların üretim miktarı ülke toplamının % 1.5'ini, baklagillerin üretim miktarı ülke toplamın % 8.3'ünü ve yem bitkileri üretimi ülke toplamın % 5.8'ini teşkil etmektedir. Sancağın sanayi bitkileri, yağlı tohumlu bitkiler ve yumrulu bitkiler üretimi yanında koza ve bal üretimi bakımından ülke toplamında kayda değer bir yeri bulunmamaktadır. Kale-i Sultaniye Sancağı'nda zeytin üretiminin ülke toplamındaki oranı % 10.3'tür. Kale-i Sultaniye Sancağı'nda meyveciliğin ülke toplamında bir yeri

bulunmamaktadır. 1913 yılında Kale-i Sultaniye Sancağı'ndaki küçük ve büyükbaş hayvan sayısının ülke toplamına oranı % 1.1'dir.

Tarım sektöründe üretilen ürünlerin ülke içi dolaşıma giren miktarı hakkında 1914 yılına ilişkin istatistikler bulunmaktadır. Bu çerçevede, 1914 yılında Kale-i Sultaniye Sancağı'nda üretilen tahılların sancak dışında pazara sunulan miktarı oldukça azdır. 1914'te sancakta üretilen buğdayın % 1.7'si sancak dışında tüketime sunulmuştur. Bu oran arpada % 3.5, çavdarda % 23.2 ve yulafta % 5.5'tir. Anılan yılda Kale-i Sultaniye Sancağı'nda üretilen baklagillerden sancak dışında pazara sunulan miktarı tahıllara göre daha fazladır. 1914'te 295 ton bakla, 308 ton nohut, 257 ton fasulye ve 90 ton mercimek sancak dışı pazarlarda yer bulmuştur. Bunda etken faktör, baklagillerin bozulmadan uzak pazarlara götürülebilmesi ve savaş koşullarının yarattığı talep faktörüdür. Sancak dışında pazarlara sevk edilen tek sanayi bitkisi tütündür. Sancak dışına gönderilen tütün miktarı 32 tondur. Aynı zamanda bu ürünler ihracata da konu olmaktadır. Sancağın ülke zeytin üretiminde önemli bir yeri bulunmasına rağmen, zeytinin ya da zeytinyağının ne kadarının sancak dışında satışa sunulduğuna ilişkin veri bulunmamaktadır. Ancak zeytinyağının sancak dışı pazarlara gönderildiği bilinmektedir. 1914 yılında Sancak dışında tüketime sunulan yumrulu ve köklü bitki bulunmamaktadır.

1914 yılında Kale-i Sultaniye Sancağı dışında pazara sunulan hayvan ürünleri miktarı oldukça sınırlıdır. Sancak dışına gönderilen en önemli ürün deridir. Çünkü bozulmadan gönderilebilmesi avantajı ve yüksek talep görmesi bunda etkili faktörlerdir. 1914 yılında Kale-i Sultaniye Sancağı'nın çeşitli hayvan derileri elde etme bakımından ülke toplamındaki payı % 1.8'dir. 1914 yılında sancak dışı pazarlara gönderilen deri miktarı 9.350 adettir. Sancak dışında pazarlara gönderilen bir diğer ürün de yumurtadır. 1914 yılında dolaşıma giren yumurta miktarı ise 245 bin adettir.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki tarımsal yapısı ve üretim durumu Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam etmiştir. Bu tabloyu değiştirmek gayesiyle Medeni Kanun'a dayanılarak 1926 yılında miri toprak sistemi ve Aşar vergisi kaldırılmış, Ziraat Bankası'nın kredi imkanları artırılmıştır. Kurumsallaşma ve tarımsal mevzuatın oluşturulmasına çalışılmıştır. Tüm bu çalışmalara rağmen tarımda istenilen yapısal dönüşüm sağlanamamıştır. Bunda en etkili faktörler; uzun savaşlarla geçen yıllarda insan ve sürüm hayvanı kayıpları, tarımsal girdi kullanımı yetersizliği, topraksız ya da az topraklı çiftçilerin yaygınlığıdır. Türk tarımında bu yapının 1930'lu yıllarda aşılmaya çalışıldığı görülmektedir. 1932-1934 yılları arasında 6 milyon

dönüm arazi topraksız ve az topraklı çiftçiye dağıtılmıştır. 1930 yılında Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri, 1933 yılında “Yüksek Ziraat Enstitüsü”, 1938 yılında “Toprak Mahsulleri Ofisi” ve 1943 yılında “Türkiye Zirai Donatım Kurumu” kurulmuş ve 1945 yılında “Çiftçi Topraklandırma Kanunu” çıkarılarak Türk tarımında yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. Tüm bu çalışmalara rağmen, 1950’li yılların başlarında çiftçi ailelerin ancak $\frac{1}{4}$ ’ü demir saban kullanabiliyordu. Türk tarımında en ciddi ve olumlu gelişmeler 1950 sonrasında görülmeye başlanmıştır. Öyle ki, makineleşme ile birlikte tarım alanlarının iki katı kadar genişlemesi, tarımsal girdi kullanımda artış, üretim artışı ve üretimin ticarileşmesi süreçleri tüm bileşenleriyle hayata geçmeye başlamıştır.

KAYNAKÇA

- BASKICI, M. M. (2005). “1800-1914 Yıllarında Anadolu’da İktisadi Değişim”, Ankara: Turhan Kitapevi Yayınları.
- BASKICI, M. M. (2006). “Gelibolu’nun Ticari Önemi (1860-1914)”, *Uluslararası Çanakkale Kongresi (17-19 Mart 2006, Çanakkale)*, s. 467-480, Çanakkale I: Savaş ve Tarihi, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- DARKOT, B.(1997). “Çanakkale”, İslam Ansiklopedisi, Cilt:33, Eskişehir: A.Ü. Güzel Sanatlar Fakültesi
- DİE (1994). “İstatistik Göstergeler 1923-1992”, Ankara: DİE Yayınları.
- DİE (2003). “Türkiye İstatistik Yıllığı, 2001”, Ankara: DİE Yayınları.
- DURAN, B. (1990). “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Türkiye Tarımındaki Gelişmeler (1870-1914)”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi (21-25 Ağustos 1989-İstanbul)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ELDEM, V. (1994a). “Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik”, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ELDEM, V. (1994b). “Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Ekonomisi”, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GÖNEY, S. (1979). “Türkiye Ziraatının Coğrafi Esasları”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- GÜRAN, T. (1992). “Zirai Politika ve Ziraatta Gelişmeler 1839-1876”, 150. Yılında Tanzimat (Yayına Hazırlayan: H. Dursun Yıldız), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- GÜRAN, T. (1997a). “Osmanlı Dönemi Tarım İstatistikleri:1909, 1913 ve 1914”, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt:3, DİE Yayınları.
- GÜRAN, T. (1997b). “Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı-1897”, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, Tarihi İstatistikler Dizisi, Cilt: 5, DİE Yayınları.
- GÜRAN, T. (1998). “19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar”, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- QUATAERT, D. (1985). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Tarımsal Gelişme”, (Çeviren: Ahmet Günlük), Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 6, s. 556-562, İstanbul: İletişim Yayınları.
- QUATAERT, D. (2004). “19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914”, (Ed. H. İnalcık ve D. Quataert), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi”, s. 961-992, İstanbul: Eren Yayıncılık Ltd. Şti., Yayınları.
- QUATAERT, D. (2008). “Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım, 1876-1908”, (Çev. N. Ö. Gündoğan ve A. Z. Gündoğan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İNALCIK, H.(1998). “Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar”, (Ç. Keyder ve F. Tabak (Ed.), “Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım”, s. 17-35, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KARPAT, K. H. (2003). “Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri”, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- KORKMAZ, Ş. (2005). “Tanzimat Sonrası Çanakkale’nin İdari ve Nüfus Yapısı”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığı* 3: 108-136, Çanakkale: ÇOMU Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırma Merkezi Yayınları.
- NASRULLAH, M., RÜŞDÜ, M. ve EŞREF, M. (1907). “Osman Atlası, XX. Yüzyıl Başları”, (Yayıma Hazırlayan R. Tekin ve Y. Baş), İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları (2003).
- ÖZEY, R. (2003). “Hüdavendigâr Vilayeti, Karesi ve Biga Mutasarrıflıkları”, İstanbul: *Marmara Coğrafya Dergisi* 7: 1-18.
- PAMUK, Ş. (1995). “19. Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti”, Ankara: DİE Yayınları.
- SALNAME-İ DEVLET-İ ALİYYE-İ OSMANİYYE (SDAO), 1327 ve 1328.
- TUNÇDİLEK, N. (1986). “Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi”, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- TUNCEL, M.(1993). “Çanakkale”, İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- YAŞAR, O. (2003), “1913 ve 1915 Yılları Sanayi Sayımı İstatistiklerine Göre Osmanlı Devleti’nde Tarıma Dayalı Sanayiler”, İstanbul: *Türk Coğrafya Dergisi* 40: 47-74.

Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığı (95 nci Yıl Özel Sayısı s.233-243)

Kitap Tanıtımı

HAYDAR MEHMET ALGANER’İN ÇANAKKALE KARA SAVAŞLARI GÜNLÜĞÜ

Ahmet ESENKAYA

Yrd. Doç. Dr , Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Giriş¹

Günlükler/anılar, geçmişte yaşananlara farklı perspektiflerden ışık tutmaları açısından önem taşır. Günlükler/anılar sonradan anımsanarak yazılabildiği gibi, olayın yaşandığı gün sıcaklığına da yazılabilir. Günlük yazarların çoğu anılarını her gün not ederler. Günlükler, ne gün yazıldığını hatırlamak için tarih atılan, çoğu zaman her günün sonunda olup bitenin sıcaklığına anlatıldığı, olaylarla ilgili yorumlar değerlendirmeler yapıldığı yazılardır. Pek çok insanın tuttuğu anı (hatıra) defteri bir tür gündüktür.

Günlükler/anılar genelde gerçek deneyimleri anlatır, herhangi bir düşüncüyü kanıtlama amacı yoktur, bilgilendirme amacı vardır, söyleşi havasındadır, dili yalındır, genellikle öykü tarzı anlatım biçimiyle yazılır.

Okuma yazma oranının son derece düşük olduğu ve birliklere mektup yazıcıların gönderildiği –her cephede olduğu gibi– Çanakkale cephesinde de “günlük”lerin kaydedilmesi, savaşın özünü anlamak açısından olağanüstü bir gayrettir. İşte Haydar Mehmet Alganer’in günlüğü de böyle bir gayretin ürünüdür. Alganer, olayları kendi çerçevesinde anlattığından dolayı aynı zamanda “anı portre” niteliği de taşır.

¹ Haydar Mehmet Alganer, Çanakkale Kara Savaşları Günlüğü, Çanakkale Deniz Müze Komutanlığı Yayınları, Deniz Basımevi, İstanbul 2009, s. 60.

Günlüklerin her ne kadar tarih metodolojisi açısından bilimsellik değeri alt seviyelerde olsa da, konu ile ilgili alan uzmanının denetiminden geçtikten sonra güvenilirliği sorununa da çözüme kavuşturulmuş olur.

Günümüz Türkçesine çevrilip yeniden düzenlenen Alganer'e ait günlük, Ocak 2009'da Çanakkale Askeri Müzesi yayını olarak okuyucuların hizmetine sunulmuş-tur.²

Günlükte farklı boyularda dört harita, iki kroki ve 27 resim mevcuttur.³ 137 sayfadan oluşan günlük metnindeki bazı yerler daha vuzuha kavuşturmak için 36 adet dipnot kullanılmıştır. A5 boyutta, kaliteli birinci hamur kâğıda basılan günlük, anlaşılır bir biçimde ve titizlikle günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

Birer sayfa olarak “Önsöz”ü Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Metin Ataç, “Takdim”i Çanakkale Boğaz Komutanı Tuğamiral Erhan Akporay ve “Giriş”i de Çanakkale Deniz Müze Komutanı (ismi belirtilmeden) kaleme almıştır. Peşinden yaklaşık üç sayfada da Haydar Mehmet Alganer'in biyografisine yer verilmiştir.

Alganer, 1880 İstanbul doğumludur ve 1966'da vefat etmiştir. Çanakkale cephesinde bulunduğu dönemde Binbaşı'dır ve 35 yaşındadır. 28 Nisan 1915'te Arıburnu'ndaki 16'ncı Kolordu Kurmay Başkanlığı 1'nci Şube Müdürlüğü'ne tayin olunmuştur. 28 Mayıs'ta⁴ tekrar Gelibolu üzerinden Kolordu Kurmay Başkanı olarak cepheye hareket etmiştir.⁵ Daha sonra 15 Ağustos'ta, 1'nci Kolordu Kurmay Başkanı sıfatıyla Kumkale civarındaki Asya Grubu'nda görev almıştır⁶. Cephedeki son görevi ise 1 Kasım 1915'te Uzunköprü civarında bulunan 3'üncü Piyade Tümeni Kurmay Başkanlığı olmuştur.

² Osmanlıcadan günümüz Türkçesine İda. Kd. Çvç. ÇOMÜ Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği mezunu Erdoğan Öztürk ile Uzm. Me. Zehra Gülbudak tarafından aktarılmış ve Uzm. Şeyda Büyükcın Sayılır yeniden düzenlenmiştir.

³ Haritalardan üçünün Şevki Paşa'nın paftalarından olduğu hemen anlaşılmakta olup, en sona konan ve karşılıklı iki sayfayı kapsayan harita ile krokilerin kime ait olduğu hakkında bilgi yoktur. Mevcut 27 resmin de bizzat Haydar Mehmet Alganer'in fotoğraf makinesiyle çekildiği anlaşılmaktadır.

⁴ “Ben de hareketimizle ilgili bilgi aldım. Bizler Çanakkale'ye gidip yarın akşam vapuruyla Gelibolu'ya geçeceğiz”, 5 Mayıs, 14.40'ta Gelibolu'ya, oradan birçok nakliye gemisinin bulunduğu Akbaş limanına varılır. 6 Mayıs, Kalvert çiftliğine gidiyoruz. Erenköy'den geçtik. Fevzi Bey de burada. 16'ncı Kolordu'nun Maydos'ta bulunması gerekirdi. Çünkü Kolordu'ya bağlı birliklerin hepsi orada bulunuyor. 16'nci Kolordu Komutanı Albay Fevzi'dir. Karargâh binası ise Kalvert Çiftliği'dir.

⁵ “Çanakkale'den Gelibolu'ya geçiş esnasında, sigaranın el içlerinde içilmesini emrettim (29 Mayıs)”, “Gelibolu'da amele birliğinden askerler, eşyanın çıkarılmasına ve nakliyesine yardım etti (30 Mayıs).”

⁶ “Görev değişimi, Binbaşı Arif'le yer değişimi (14 Ağustos).”

Anılar

Alganer, “Birinci Dünya Savaşı’nda Katıldığım Askeri Harekâta Ait Savaş Hatıratıdır” olarak adlandırdığı günlüğüne “16’ncı Kolordu Kurmay Başkanlığı’na tayin edildiğime dair Personel Şubesi’nden emir aldım. Alaya veda ettim,” diyerek kaleme almaya başlar ve kendisini uğurlamaya sadece iki genç teğmenin gelmesi üzerine, diğer görev arkadaşlarının vefasızlığından şikâyetle devam ettirir. Günlü-ğünü tutmaya başladığı gün 4 Mayıs 1915 olup, cephede yaşadığı 164 günle ilgili verdiği bilgileri 16 Ekim 1915’te sona erdirir.

Bilgilerin büyük bir bölümünün günlük olarak kaleme alındığı, bir kısmının medyadan, bölgenin diğer bölümlerinden ve kendisine ulaştırılan haberlerden aktarıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin: “Alman Kurmay Binbaşı’nın anlattığına göre, Ruslar müthiş bir bozguna uğramış. Büyük bir Alman kolu Petersburg’a yürüyormuş. İki-üç aya kadar Ruslarla barış sağlanabilirmiş (16 Mayıs)”, “Sabaha karşı oldukça müthiş bir gürültü işittim. Bu da bir düşman gemisinin batışıdır dedim ve dediğim gibi de oldu. Hem de Majestik”, “İşittiğimize göre, Van bölgesinde bizim Halit Bey’in Tümeni sözde yenilmiş (27 Mayıs)”, “İtalyanlar zorlanıyormuş ama durumları iyiymiş”, “Esat Paşa Tümgeneral olmuş, Velihaht Hazretleri yarın Kuzey Grubu’nu ziyaret edecekmiş (4 Temmuz)”, “Sofradan sonra görüşme esnasında, barıştan sonra hükümetin militer misyonu lağvedeceğine dair şüphelerinin olduğu ve bundan pek de memnun olmadıklarını hissettim. Muhtemelen ben oradayım diye fazla bir şey söylemediler (4 Temmuz)”, “Güney gurubu galiba 2’nci Ordu’ya ayrıl-mış, Vehip Paşa da oraya gelmiş (15 Temmuz)”, “Doğu harekâtından cevaplar dehşet verici. Yine Ruslar 100.000’e yakın esir, 200 kadar makineli tüfek, 500 kadar top ele geçirmişler (20 Ağustos)”, “İtalya’nın Osmanlı devletine savaş ilan ettiği haberi ulaştı (21 Ağustos)”, “General Linez galiba Sırlara karşı harekete başlamış (4 Eylül)”, “Gelen haberlerde iki İngiliz denizaltısı batırılmış (5 Eylül)”, “İtalyan bandıralı torpidolar da görünmeye başlamış (10 Eylül)”, “Bozcaada’ya epeyce vapur gelip gitti. İçlerinde iki vapurda İtalyan bayrağı göründü (13 Eylül)”, “Dün galiba Sırlara karşı harekât başlamış. Bulgarlar da sekiz güne kadar seferberlik yapacakmış (22 Eylül)”, “Yine İtalyanların gelip gideceği yönünde haberler var ama ortada bir şey yok (23 Eylül)”,

⁷ Savaşın sonuna doğru, “bu gün kayda değer bir şey olmadı”, “bahse konu bir şey yok”, “gün olaysız geçti”, “her günkü gibi sade geçti”, “önemli bir olay yoktur” ifadeleriyle, gündemin kendi şahsıyla mı yoksa görev bölgesiyle mi ilgili olduğu anlaşılamamaktadır.

“Bulgarlar ve Yunanlar seferberlik ilan etmişler. Bulgarlar bizim tarafta, Yunanlılar düşmanla birlikte. Herhalde üstünlük bizim (24 Eylül)”.

Geçtiği ve gezip gördüğü yerlerle ilgili bilgiler verir: “Çanakkale içinden geçtik. Yarından fazlası yanmış (5 Mayıs)”. “Düşman gemileri çıplak gözle bile çok iyi görünüyor. Kalvert çiftliği mükemmel. Hatta bazı mobilyaları, lavabosu bile var. Burası önceden Weber Paşa’nın karargâhı olarak kullanılış (6 Mayıs)”. “Akşama doğru top ateşi şiddetlendi. Sabit balon görüldü (8 Mayıs)”. “31’nci Alay’ın topçu birlikleri sırtların içini oyarak ilk çağdaki insanlar gibi burayı mesken yapmışlar.⁸ (11 Mayıs)”. “Siperler gayet iyi. Askerler yemek; hatta sigara kuyruğunda (16 Haziran)”.

“Sabah 04.00’da Çanakkale’ye girdim. Hava aydınlanıyor, sabah oluyor. Daha önce geçerken göremediğimiz haraba olmuş yerler, sabahın ışığında tamamen çarpıyordu (28 Mayıs)”. “Çanakkale’nin bütün Müslüman mahalleleri mahvolurcasına yıkılmış, sahildeki Hristiyan mahalleleri ve civardaki bir-iki Müslüman evine, kazara bir şey olmamış. Demek ki bütün toplar sadece İslamiyet’in bağrına yöneltilmiş. Çanakkale-ye nihayet iyi bir hamam açılmış, ben de gittim, bir güzel yıkandım (29 Mayıs)”. “Bu günkü gezintimde askerlerde moral gücünün yüksekliğini gördüm ve hissettim. Bu sebeple Cenab-ı Hakk’a şükrettim. O halde zafer mutlak bizim olmuş demektir. Askerlerin bazısı gözetlemede, geri kalanları istirahatatta yatmış uyuyor. Birkaç kişi bir arada konuşuyorlar ve bir diğeri namaz kılıyor. Diğerleri Kur’an-ı Kerim okuyorlar. Bir âlem ki hem savaş, hem sakinlik, hem heyecan, hem dünya, hem ahiret” (7 Haziran)”. “Bazen mazgallardan bakıyoruz. Bazı yerlerde düşmanın siperleri altı adım, bazı yerlerde ise yirmi adım uzakta”. “Ağıldere bölgesi bizden alınmıştı. Bölgenin bizden gitmesine memnun oldum (17 Haziran)”. “Yollarda birçok kabile var (4 Temmuz)”. “Akşama doğru Suvla⁹ Köyüne gezinti yaptık. Köyde akşam halî; sığırlar, zavallı köylüler hazin bir manzara oluşturuyordu (6 Temmuz)”, “Ece Limanı’na hareket ettik. Ece Limanında çok güzel hazırlıklar yapmış. Denize girmek için ne güzel bir yer hazırlamış (11 Temmuz)”. “Akşama doğru Küçük Anafarta (Köyü) içinden Bursa Taburu yanına gittik. Dönüşte kömür maden ocaklarını gördük. Epeyce zengin ama işlenmemiş (13 Temmuz)”. “Turşun’dan geçi-yoruz. Garip Müslüman köyceğizin boynu bükük. Minareciğe Mübarek Ramazan hürmetine iki kandil asılmış. Zavallı camiye, iki ihtiyar Müslüman’dan başkası ziyaret etmiyor. Bu sırada ezan

⁸ Bu ara atlarını bıraktıkları yeri tarif ederken “burası İntepe’nin tam sağına düşüyor. Erenköy tam karşıda görünüyor” diyor.

⁹ Bölgede Suvla adında bir köy mevcut değildir. Fakat hangi köyü kastettiği de belli değildir.

okunuyor. Uzaklardan garip ve sönük bir hüznle ezan seslerinin gelmesi, mübarek Ramazan hürmetine, Müslümanlığa daha fazla bir hürmet gösterildiğini kanıtlıyordu. İşte genel savaşta eski bir Türk köyceğizinde Ramazan (15 Temmuz)". "Komutan (Wilmer) benim için harp madalyası teklif etmişti (17 Temmuz)". "Hasanobası'na gelen bomba ve silahları gördüm. Cephane-likler çok iyi yapılmış (21 Eylül)". "Muarız Körfezi oldukça kanlı. Bugün buradan Golç Paşa hareket etmişti, Ben küçük odayı aldım. Çünkü lavabosu var (8 Ekim)".

01 Eylül akşamı yemek çadırında karagöz oynatıldığını, oraya gittiğini, biraz baktığını, 16 Temmuz'da Gelibolu'da fotoğraf camları buldurabildiğini, Kumköy'de ekmek fırını, Orhaniye'den Kumkale'ye gizlice gidilebiliyor gibi gizli yolları anlatır, "meğer çadırlar düşmanı aldatmak içinmiş. Hatta sahte toplar dahi varmış" diyerek durum hakkındaki memnuniyetini dile getirir.

Cephe ile ilgili bilgilerin dışında mutlaka gününbirlik yemek, kahvaltı ve ikram bilgilerini kaydeder: "Kahvaltı ettik". "Yemek yedik". "Bira ısmarladılar. Bu pek hoş". "Lütfi Bey, yemek, bira ve yoğurt getirtti". "Güya ıstakozu açayım derken et konservelerinden birini açmışım". "Ayran içtim". "Yemek yedim fakat askerim açtı". "Biraz balık yumurtası yedim (11 Haziran)". "Süt bile bulabildim (17 Haziran)". Kumköy'deki fırından iyi ekmek temin ettik (24 Haziran)". "Turşun'dan da Kadir Yüzbaşı öteberi bir şeyler alıyor. Yoğurt, tavuk, yumurta gibi. Gelibolu'dan da sipa-rişler geldi (26 Haziran)", "Artık aşçımızın yemeğini yiyoruz (27 Haziran)", "Akşam yemekte bira, köfte, hıyar ve havuç salatası, yoğurtlu kabak ve üzüm hoşafı vardı. Frenk kahvesi çok iyiydi (13 Temmuz)". "Koruk şerbeti içtik". "Yemekler çok güzel (18 Ağustos)". "Alman misafirler var (ordu karargâhında) masada kutu et, fasulye, fırında makarna, tavuk, börek, patates püresi, ayva kompostosu, üzüm, revani, çerez ve kahve bulunuyordu (22 Eylül)". "Bölük komutanından yiyecek bir şeyler istedik. Bize biraz kebab, çay, tereyağı, bal ve zeytin hazırladı (24 Eylül)". "Harbiye Nazırı gibi ünlü misafirlerin sofrasında yemek listesi: hindi dolması, patlıcan karnıyarık, börek, revani, pırzola, ayva kompostosu, üzüm, kahve ve çerez. Bu listeyi hazırlayanın zevkine hayran olayım (25 Eylül)". "Son şampanya şişesini Kalvert'teki son gece için içtik (5 Ekim)". "Gece soframız iyiydi. Şarabımız vardı (8 Ekim)".

Kimlerin ve nerelerin fotoğrafını çektiğini belirtir: "Çanakkale'ye doğru Gayret torpido-botu ile seyrederken bir denizaltıdan yapılan isabetsiz torpil atışı sonrası yaşanan heyecan anı (5 Mayıs)". "Troya harabeleri (11 Mayıs)".

“Siperde gözetleme anında (13 Mayıs)”. “Karargâha gelen 3’ncü Tümen mızıkası ve eğlenen askerler (28 Mayıs)”. “Bir alman denizaltısının geçişi (3 Haziran)”. “Kurmay Albay Mustafa Kemal Bey’i çekip ona hediye ettiği fotoğraf¹⁰, aynı gün Kurmay Albay Mustafa Kemal Bey’in de olduğu başka bir fotoğraf ile siper fotoğrafı (17 Haziran)”. “Ece Limanı’na hareket ettik. Önce denize girdik ardından fotoğraf çektik (11 Temmuz)”. “Turşun Köyü civarında çektiirdiği kendi fotoğrafı (4 Ağustos)”. “Yaka-lanan casuslar 26 Ağustos akşamı Ovacık’a arabayla sevk edilirken (26 Ağustos)”. “Yemek esnasında çekilen üç fotoğraf (sofradakiler: Eggert Bey, Harbiye Nazırı Paşa, Komutan Paşa, Birinci Şube Müdürü Yarbay Haşmet, ben, Yaver Binbaşı Kazım, Albay Fuat, Başveteriner Osman Bey, İdare Başkanı Halil Bey ve Başhekim) (25 Eylül)”.

Enteresan şekilde kişi ve karakter tahlilleri yapar: “Almanlar iş başında iken tek laf etmiyorlar”. “Gemi kaptanı babacan bir Laz”, “Yüzbaşı Kadri üzerimde iyi bir izle-nim bırakmıştı. Bizi çok iyi sevk ediyor ve bize iyi bilgi veriyordu (21 Haziran)”. “Teğmen Halil Necati gayet gayretli bir çocuktu (26 Haziran)”. “Gündüz Esat Paşa ve Kurmay Başkanı Fahri gelmişti. İkisi de pek sevimli komutanlardı (27 Temmuz)”. “Yüzbaşılardan birincisi iyi bir etki bırakmadı (1 Eylül)”. “Topçu Binbaşı Tevfik, üzerimde hiç iyi bir izlenim bırakmadı. Garip, özellikle yüksek rütbeli topçu subaylarının hemen hepsi de aynı tip görünüyor (6 Eylül)”. “Kurmay Başkanının gideceği doğrulandı ve emri geldi. Sürekli bir değişiklik; bizi değiştirmek, makamı değiştirmek iyi bir etki yapmıyordu. Bu kişi sert falandı ama ciddi ve her türlü bilimi uygular. Yani işbilir, kendisine her işte güvenilebilirdi (27 Eylül)”. “Bereket versin şoför gayet usta, en fena yerden gayet iyi geçiyor (9 Ekim)”.

Cephede yaşanan eksikleri ve yanlışlıkları dile getirir ve öneri sunar: “Gözlem yeri ile tabur beraber ise burada ne gözcüler ne de telefoncular rahat iş görebilir. Doğrusu önemli bir gözlem yerinin böyle kötü bir halde olmasına üzüldüm. Buraya hem korunaklı bir yol yapılabilir hem de gözlem yeri daha derin ve rahat olabilir. Ayrıca iyi bir gözcü penceresi yapılabilir. Bütün bunlara ek olarak mükemmel bir büyük dürbün ile gözlem daha etraflı hale getirilebilir”. “Meğer çadırlar düşmanı aldatmak içinmiş. Hatta sahte toplar dahi varmış”. “Hazırlanış, hareket oldukça karışık ve dağınıktı (28 Mayıs)”. “Sırrı Bey İstanbul’dan dönmüştü. İstanbul’da düşman denizaltılarının, asker dolu bir nakliye gemisini nasıl havaya uçurduklarını

¹⁰ İlgili fotoğraf makinesi ile meşhur fotoğrafın aslı Çanakkale Çimenlik Müzesi’nde sergilenmekte-dir.

anlattı. Son derece feci. Bütün asker ve subaylar şehit olmuş. Kutru-lanlar da ağır yaralı. Cephane mahvolmuş. Acaba bu facianın sorumluları kimler? Bu ne basiretsizlik, bu ne tedbirsizlik? Savaşın başlangıcından beri aynı hal devam ediyor. Hiç kimse uyanık olmuyor, kimse önem vermiyor, kimsenin umurunda değil. Bu kadar vatan evladı boş yere mahvolup boğulup gidiyor, düşünen yok (3 Hazi-ran)". "9'ncu Bölüğün siperlerine girdik. Korunaklı yol yok. Siperler kötü. Asker mesafeleri bilmiyor (19 Haziran)", "241'e kadar geldik. Subay bize başka yeri tarif etmiş, haritada başka yeri işaret etmiş. Çok kötü yapılmış. Buna biraz canım sıkıldı". "Öğleden sonra İsmailtepe'ye gittik, durum fena halde. Siperlere tel örgü ve kum torbaları yapılmamış (10 Ağustos)". "Eskiden bu bölgede olduğu gibi, Boğaz dışından ara sıra monitörler İntepe'yi bombardıman ediyor. Başka bir savaş gürültüsü yok. Bazen de uçaklar geçiyor. Diğer sahne ile arada tamamen fark var. Keşke namuslu bir adam ile birlikte faal bir yerde bulunsaydım (19 Ağustos)". "Karargâh yeri aradık ama bulamadık, O halde yerimizde kalmaya karar verdik. İsmailtepe bence en uygun yerdı ama (2 Temmuz)". "Döndükten sonra kâğıt işlerine boğulu-yorum. Bu beni pek yoruyor. Asıl işler geri kalıyor (1 Ağustos)". "Midilli'den gelen Müslüman köylüleri sorguya çektim. Yunan, Müslümanlara zulüm yapıyor, hepsi göç yapmak istiyorlarmış (17 Eylül)".

Çoğu zaman hava durumu hakkında bilgi verir: "Hava bulutlu ve çok rüzgârlıydı". "Akşam yemeğinden sonra hava bozdu, yağmur yağmaya başladı (30 Haziran)". "Gece dehşetli fırtına şimşek, gök gürlemesi ve şiddetli yağmur vardı. Sözde buradaki çatışmalara, gökyüzü de imrenerek fırtına yarışına çıkmıştı (1 Tem-muz)". "Deniz çok hoş, hava da serin (11 Temmuz)", "Hava sıcak mı sıcak. Olur şey değil (15 Temmuz)". "Sıcak dehşet (16 Temmuz)". "Toz toprak insanın ağzına gözüne doluyor. Çok rahatsız edici bir durum (18 Temmuz)". "Burası zaten her gün rüzgârlı. Hava iyi. Ama toz berbat (22 Temmuz)". "Hava oldukça sıcak (16 Ağus-tos)". "Müthiş bir sıcak var ve toz çoktu (17 Ağustos)", "Akşama doğru biraz yağ-mur yağdı (25 Ağustos)". "Eylül'ün mahzun çehresi artık soluk görünüyor. Kış belir-tileri görülmeye başladı. Kim bilir nerede ve nasıl geçecek (15 Eylül)". "Yol yeni açılmış, diğer taraftan da arabalar geliyor. Çok toz var. Tozdan artık önde oturan şoförü göremez oldum. Bu oldukça uzun bir süre devam etti. Artık ne ağzımızı ne de burnumuzu açacak halimiz kalmadı. Kâinat toz kesmişti (7 Ekim)". "Yağmur yağıp fırtına çıktı (8 Ekim)",

Sıklıkla evden daha çok gelmeyen, bazen gelen mektuplar hakkında bilgi verir ve kendi ruh halini de aktarır: “Oh hamdolsun aileden gelen ilk mektup! Çok memnun oldum (1 Haziran)”. “Sırrı Bey İstanbul’dan dönmüştü. Evden mektup getirdi. Getirdikleri arasında potinle bisküvi bile vardı (3 Haziran)”. “Mektuplar geldikçe pek seviniyorum (12 Haziran)”. “Haneye birçok sipariş verdim (1 Temmuz)”. “Bugün Saim’den aldığım mektupta (Gelibolu’da daha önce elçi konutu) Fransız konsolosunun evinde bulunduğu babamın resmini göndermişti. Çok duygulandım ve hüzünlendim. Aferin Saim (30 Haziran)”. “Hala mektup yok bu gittikçe uzuyor. Buna çok canım sıkılıyordu. Mektupsuzluktan neşem kaçıyor (7 Temmuz)”. “Evden hala mektup yok (12 Temmuz)”. “Bana hala mektup yok. Ne kadar üzücü bir şey (15 Temmuz)”. “Ama ne çare mektup olmadıktan sonra (16 Temmuz)”, “Sabahleyin İstanbul’dan sipariş ettiğim eşyanın geldiğini görmekle pek sevindim. 10’dan fazla mektuplara pek sevindim. Hemen birer birer alıp okudum. Eşyaları birer birer alıp baktıkça bayramlarda hediye almış çocuklar gibi seviniyordum (17 Temmuz)”. “Süruri ile eve mektup gönderdim (24 Temmuz)”. “Mektup almamak oldukça can sıkıcı (23 Ağustos)”. “Bir de postacı beş adet mektup ve bir adet kart sıkıştırdı. Bendeki sevinç pek büyüktü (24 Ağustos)”. “Eski bir mektup daha aldım (26 Ağustos)”, “Eve 4 para gönderdim (1 Eylül)”, “Yine mektup yok. Ah birlik hayatı. İnsan merakından çıldıracak (24 Eylül)”.

Aktardığı olaylar sonrasında dua etmeyi de ihmal etmez: “Allah başarılı kılsın”, “Salih Bey geldi, saçlarımı kesti. Allah razı olsun”.

Uyku durumu her an gündem konusudur: “Uyku epey rahatsız geçti. Rüyamda esir olduğumu gördüm”. “Ben uykusuzluktan güçsüz düşmüştüm (30 Mayıs)”. “Uykusuzluktan başım sersemdi (14 Haziran)”. “Dün geceki uyku yetersiz oldu (10 Temmuz)”. “Gece uykum fena geçti (5 Ağustos)”. “Gecem sıkıntılı ve rahatsız geçti. O alçak herife (Wilmer) karşı hiçbir savunma yapmadığımdan kendi kendime ızdırap çekiyorum (6 Ağustos)”.

Mızıka takımının hizmetleri ile ilgili bilgilere de yer verir: “3’ncü Tümen¹¹’den gelen mızıka, akşamüzeri kulaklarımızı biraz rahatlattı. Savaşın kanlı günleri arasında müzik dinlemek insanda ne garip hisler uyandırıyor. Acaba gönlü-müze dolan bu ezgileri gönül rahatlığı ile ve özgürce dinlemek kısmet olacak mı? (10 Mayıs)”. “3’ncü Tümen Komutan için mızıkeyi göndermiş. Subayı ile görüştüm. Repertuarı pek iyi doğrusu. İçinde benim de çok sevdiğim şarkılar var. Mızıka çaldırıldı. Die Kenizor Neil, Bot Miorgen...

¹¹ 3’ncü Tümen karargahı Sarıçalı Köyü’ndedir.

birbirini takip etti. Akşam sessizliğini bu melodiler bozuyor. Mızıkada Alman milletin -benim özellikle evde çokça dinlediğim, mırıldandığım- vatan ve asker şarkılarını çalıyordu. Bu şarkılar hissimi harekete geçiriyor ve canlandırıyor. Sıkıntılarımız kalplerimizden dertli dertli uçuyordu. Ne fayda ki bizim tarafımızda kuvvetimizin azlığı hoş gitmiyordu. Fakat Allah büyük! (20 Mayıs)”. “Karargâhımıza 3’ncü Tümen’in mızıkası geldi ve çok hoş şarkılar çaldı (28 Mayıs)”. “Saat 19.00’den sonra Veliaht geldi. Aşağıdan karşıladık. Mızıka iyi çaldı (19 Temmuz)”. “Bu akşam 3’ncü Tümen mızıkası ordugâhımıza geldi. Epey güzel havalar çaldı (27 Ağustos)”. “(Sofrada Alman misafirler var.) Mızıka geldi. İyi çalmasa da o kadar hoşumuza gitti ki inanılmazdı. İyi marşlar ve daha birçok Alman askeri havalarını çaldırttık, herkes alkışladı (22 Eylül)”.

Bir türlü kabullenemediği Wilmer Bey ile ilgili kahrı ve düşünceleri de son derece manidardır: “Wilmer Bey bugün rahatsızdı, karargâhta kaldı (22 Haziran)”. “Wilmer Bey’le aramızda nahoş bir tartışma yaşandı. Fakat akşam hiçbir şey olmamış gibi davranıyordu. Artık bu kişi ile birlikte çalışmak imkânsız hale gelmişti. Fakat ne yazık ki zaman o zaman değil, sabırdan başka bir çare yok. Ya Rabbi sen sabır ve dayanma gücü ver, sonunu hayır eyle! (29 Haziran)”. “Bugün yine şeytan buralarda dolaşıyordu. Hain herifin verdiği talimatın uygulanması esnasında yine oldukça çirkin tartışmalar yaşandı. Artık sabır kalmamıştı (6 Temmuz)”. “Artık uyuşma imkânı yok. Her an yeni bir bozukluk, yeni bir terslik çıkıyor. Artık kararım, işi anlatıp çıkmak. Akşamüzeri baygınlık bile geçirdim. Sabah gideyim dedim (4 Ağustos)”. “Bu alçak herif her şeyi engelliyordu (14 Ağustos)”. “Zaten bu herif, taarruz emrini ezberden, hiçbir tarafı, bir şey görmeden vermişti. Sağını solunu düşünmüyordu. Bunların yaptığını biz yapsak hatalar tartışılır. Geçen günlerin azabı, ızdırabı, hor görmeleri hiçbir zaman dinmeyecekti. Müthiş bir yolun ağırlığıyla vicdanımın ihtirası ayrılmıyordu (15 Ağustos)”. “Paşa hazretleri ile görüştim. Başıma gelenleri anlattım. Hepsi üzüldü. Teşekkür ettiler. Maltepe’de İdare Karargâhı’na gittim. Ekrem Bey’in çadırına gittim. Bu arkadaşım da Almanların en büyüklerinden çok hakaret görmüş. Kazım Bey’le görüştim, işi anlattım. Daha önce haber vermem gerektiğini söyledi. Çok doğru söylüyor fakat üç defa teşebbüs ettim, hepsi de sonuçsuz kaldı. Nihayet, düşman karaya çıktı. Bir daha da ağzımı açmadım. Ah keşke, bir dakika kaybetmeseydim, şimdi işi halletmiştim. Ne kadar büyük hata olmuş. Terbiyesiz herifin yaptığı yanına kar kaldı (16 Ağustos)”. “Yine mi Kalvert? Fakat alçak herifin yanında kazandığım vicdan azabı, üzerimde daima ağır bir yük olarak kalacak gibi duruyor. (17 Ağustos)”. “Öğlen konferans verdim. Akşam tekrar anlattıktan sonra kurmay başkanının övgüsünü aldım. Elimi

sıkarak beni tebrik etti. Şimdi öbür ahlaksız herifle kıyaslamaya kalkarsak hiç kıyas kabul etmez. Bu kadirşinas, öbürü ahlaksız alçak herif (16 Eylül)”. “Alçak herif İstanbul’a gönderilmiş (7 Ekim)”.

Karargâhların çok çabuk görüş değiştirdiğini, bazen iptal ettiğini, bunların bir günlük arayla bile yapılabildiğini, aynı şeyin ihdas edildiğini, diğer gün iptal edildiğini aktarır: “28 Eylül’de diğer bir tabur daha Çanakkale’ye gidiyor. Yeni kurmay başkanı Yarbay İlhami geldiler. 3’ncü Tümen birliklerinin karşıya geçmesi için emir gelmişti. 2 Ekim’de 2’nci Tümen Sarıçalı ve Erenköy civarına çekilip yerleştik. 1’ci Kolordu 1’nci Karargâhın Rumeli’ye geçmesi emrini aldık. (Üç gün sonra) 1’ci Kolordu 1’nci Karargâhı şimdilik 2’nci Tümenin talimiyle uğraşacak ve bu tarafta kalacak (5 Ekim)”. “2’nci Tümene hareket emri yazıldı.11.30’da hareket ettik (7 Ekim)”. Müstahkem mevki karargâhına geldik. Çanakkale’den gündüz sevkıyatı olmadığından Burgos’tan karşıya geçecekler. Ilgardere’ye geçtik. İpsala’ya gittik (9 Ekim)”. “Uzunköprü havalisine 15.40’ta vardık (10 Ekim)”. “Uzunköprü’ye ulaştık. Bugünkü ordugâhlarını tespit ettim(13 Ekim)”. “Karargâh hala hazırlanamadı (14 Ekim)”, “Eski arkadaşım Kurmay Yarbay Abdurrahman gelmişti (15 Ekim)”. “3’cü Tümen Kurmayı gelir gelmez yine bilgi ve emir verildi. Bizim Kalvert meydana çıktı (16 Ekim)”.

Cepheye gazeteye ulaşılabilirdiğini vurgular: Çok memnun oldum, bir gün önceki gazeteyi bulmak ne kadar iyi şey” (1 Haziran,)”. “Bazen Jandarma Taburu’nun Turşun’dan gönderdiği gazeteler ki, iki günlük falan bana geliyordu. Onları vakit buldukça okuyabiliyordum (27 Haziran)”.

Sonuç

Çanakkale cephesinde de ‘günlük’lerin kaydedilmesi, savaşın özünü anlamak açısından olağanüstü bir gayrettir. İşte Haydar Mehmet Alganer’in günlüğü de böyle bir gayretin ürünüdür. Alganer, olayları kendi çerçevesinde anlattığından dolayı aynı zamanda “anı portre” niteliği de taşır.

Alganer’i Çanakkale cephesinde özel kılan tarafı, -imkân ölçüsünde cepheyi fotoğraflamasının yanında- 17 Haziran 1915 günü 19’ncu Tümeni ziyareti esnasın-da Kurmay Albay Mustafa Kemal Bey’i çekip ona hediye ettiği fotoğrafıdır.

“Mustafa Kemal Bey’in karargâhına vardık. Saat 12.00 civarıydı. Ooo, diyerek iki eski arkadaş samimiyetiyle sarıldık. Albay olmuş ve Altın Liyakat ve Gümüş Harp madalyaları almış. Kurmay İzzettin de oradaydı. Arıburnu muharebelerini nasıl idare ettiğini anlattı. (17 Haziran)” ifadesiyle Mustafa Kemal Bey ile buluşma mutluluğunu dile getirir.

Bilgilerin büyük bir bölümünün günlük olarak kaleme alındığı, bir kısmının medyadan, bölgenin diğer bölümlerinden ve kendisine ulaştırılan haberlerden aktarıldığı anlaşılmaktadır.

Geçtiği ve gezip gördüğü yerlerle ilgili bilgiler verir.

Cephe ile ilgili bilgilerin dışında mutlaka gününbirlik yemek, kahvaltı ve ikram bilgilerini kaydeder.

Kimlerin ve nerelerin fotoğrafını çektiğini belirtir.

Enteresan şekilde kişi ve karakter tahlilleri yapar.

Cephede yaşanan eksikleri ve yanlışlıkları dile getirir ve öneri sunar.

Çoğu zaman hava durumu hakkında bilgi verir.

Sıklıkla evden daha çok gelmeyen, bazen gelen mektuplar hakkında bilgi verir ve kendi ruh halini de aktarır.

Aktardığı olaylar sonrasında dua etmeyi de ihmal etmez.

Uyku durumu her an gündem konusudur.

Mızıkla takımının hizmetleri ile ilgili bilgilere de yer verir.

Bir türlü kabullenemediği Wilmer Bey ile ilgili kahrı ve düşünceleri de son derece manidardır.

Karargâhların çok çabuk görüş değiştirdiğini, bazen iptal ettiğini, bunların bir günlük arayla bile yapılabildiğini, aynı şeyin ihdas edildiğini, diğer gün iptal edildiğini aktarır.

Cepheye gazeteye ulaşılabilirdiğini vurgular.

Nalbantbaşı’nın Musa Kazım Efendi (28 Mayıs) ve Başveteriner’in Osman Bey ve Bakteriyolog’un Abdulkadir Bey olduğu (25 Eylül); Karargâhına bir alman savaş gönüllüsü geldiği 23 Temmuz; Turşun Köyü’nde atış meydanı (26 Temmuz), Karainebeyli’de hastane olduğu (12 Ağustos); Çanakkale’den gündüz sevkıyatı olmadığı; uzun seyahatlerini otomobille yaptığını (11 Ekim) ve konferans verdiği (27 Eylül) bilgileri de kayda değer niteliktedir.

YAZARLAR İÇİN GEREKLİ BİLGİLER

1. Çanakkale Savaşları genel tarihi yanı sıra, Çanakkale'nin zengin kültür ve tarihiyle ilgili çalışmalar yayımlanabilir. Makaleler Türkçe veya İngilizce olabilir. Yayımlanması istenen makaleler üç kopya halinde aşağıdaki adrese gönderilmelidir:

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı (ÇATÜY)

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Atatürk ve Çanakkale Savaşları Araştırmaları Merkezi, 17100 Çanakkale

Dergiye gönderilen makaleler başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazarlar tarafından ortaya konulan görüşler sadece yazarların görüşlerini yansıtır. Makaleler yayımlanmak üzere kabul edildiği takdirde, bütün yayın hakları ÇATÜY'E geçer.

2. Makaleler kağıdın bir yüzüne bir buçuk aralıkla yazılmalıdır. Başlıklar ve alt başlıklar kısa olmalıdır. Kaynaklar ayrı bir sayfada yazılmalıdır. Makalenin ilk sayfasında şu bilgiler olmalıdır: (i) yazının başlığı; (ii) yazar(lar)ı; (iii) yazarların bağlı bulundukları kuruluşlar; (iv) En çok 200 kelimelik Türkçe özet; (v) 1000 kelimelik İngilizce özet. Ayrı bir sayfada yazarın adı, adresi, e-mail adresi, telefon ve faks numaraları belirtilmelidir. Türkçe metinlerde imlâ, Türk Dil Kurumu İmla Kılavuzu Genişletilmiş ve Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı (Ankara, 2000)'sına uymalıdır.
3. Tablo ve şekillere başlık ve sıra numarası verilmelidir. Rakamlarda ondalık kesirler nokta ile ayrılmalı, büyük rakamların haneleri virgülle ayrılmamalıdır. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın sağ tarafında yer almalıdır.
4. Kaynaklara göndermeler dipnotlarla değil, kaynakça bağlacıyla yapılmalıdır. Kaynakça bağlacıyla belirtilen referanslarda yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları yazılmalıdır. örnek (Anderson 2002 : 100) Kaynakçada dergi ve derlemelerdeki makalelerin sayfa numaraları kesinlikle belirtilmelidir.
5. Yayına kabul edilen makaleler "Word" programı ile yazılmış bilgisayar dosyasında, disket veya CD ile gönderilmelidir.